

ОКУТУУНУН ЖАЛПЫ МЕТОДДОРУ

Мехмет Ташпынар
Акматали Алимбеков

Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин чыгармалары: 51
Окуу китептеринин тизмелери: 19

ОКУТУУНУН ЖАЛПЫ МЕТОДДОРУ

Мехмет ТАШПЫНАР
Акматали АЛИМБЕКОВ

Бишкек – 2004

ББК 74.58
Т-25

Редактор: Педагогика илимдеринин доктору, профессор,
Назаркул Ишекеев.

Рецензенттер: Педагогика илимдеринин доктору, профессор,
Н. Асипова, педагогика илимдеринин кандидаты,
профессор, А. Аттокуров.

Ташпынар М. Алимбеков А.

Т-25 Окутуунун жалпы методдору. Б.: КТМУ, 2004, 236 б.

ISBN 9967-21-992-0

Окуулук жогорку окуу жайлардын мугалимдерди даярдоо программаларына ылайык даярдалган.

Китепте окутуу теориясы жана практикасына байланыштуу көптөгөн маселелер заманбап илимий – методикалык көз караштардын негизинде чечмеленген.

Т 4309000000-04
ISBN 9967-21-992-0

ББК 74.58
© Ташпынар М. Алимбеков А.
© КТМУ, 2004.

Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 51
Ders Kitapları Dizisi: 19

GENEL ÖĞRETİM YÖNTEMLERİ

Doç.Dr. Mehmet TAŞPINAR
Doç.Dr. Akmatali ALİMBEKOV

A. Z. Z. Z. Z. Z.
O. U. U. U. U. U.
15.03.04

Bişkek-2004

МАЗМУНУ

АЛГЫ СӨЗ	9

I БӨЛҮМ НЕГИЗГИ ТҮШҮНҮКТӨР

Киришүү	11
Билим берүү	11
Окутуу	13
Окутуунун жетекчиси	13
Үйрөнүү	13
Үйрөнүүгө үйрөнүү	14
Окуу программасы	14
Үйрөтүү (окутуу) программасы	15
Окуу планы	15
Сабактын программасы	15
Окутуу модели	16
Окутуу стратегиясы	16
Окутуу методу	17
Окутуу ыкмасы	18
Окутуу - үйрөтүүнүн принциптери	18
Корутунду	18
Өзүн өзү текшерүү тесттери	19

II БӨЛҮМ ОКУТУУ ПРОЦЕССИ

Киришүү	21
Окутуу процесси жөнүндө жалпы түшүнүк	21
Окутуу процессинин негизги компоненттери	23
Окутуу процессинин компоненттеринин өз ара байланышы	28
Окутуу теориялары жана мугалимдин ишмердүүлүгү	28
Бихевиоризм теориясы	29
Ассоциативдик – рефлектордук теория	30
Акыл аракетин – этап – этап боюнча калыптандыруу теориясы	32
Корутунду	33
Өзүн өзү текшерүү тесттери	34

III БӨЛҮМ БИЛИМ БЕРҮҮНҮН МАЗМУНУ

Киришүү	36
Билим берүүнүн мазмуну жана ага байланыштуу теориялар	36
Билим берүүнүн мазмунун түзүү жана иштеп чыгуунун принциптери	39
Мамлекеттик билим берүү стандарттары, окуу планы окуу предмети, окуу программасы жана окуулук	40
Корутунду	48
Өзүн өзү текшерүү тесттери	48

IV БӨЛҮМ ОКУТУУНУН ПРИНЦИПТЕРИ

Киришүү	50
Окутуунун принциптери жана эрежелери жөнүндө жалпы түшүнүк	50
Илимий негизде окутуу принциби	51
Системалуу жана ырааттуу окутуу принциби	51
Көрсөтмөлүү окутуу принциби	52
Окутуунун аң сезимдүүлүк жана активдүүлүк принциби	53
Билим- билгичтик жана көндүмдөрдү бекем өздөштүрүү принциби	54
Окутуунун жеткиликтүүлүк принциби	55
Окутууда теория менен практиканын байланышын камсыз кылуу принциби	56
Тарбиялап окутуу принциби	56
Окутууда курактык жана жекече айырмачылыктарды эске алуу принциби	57
Корутунду	58
Өзүн өзү текшерүү тесттери	61

V БӨЛҮМ ОКУТУУ СТРАТЕГИЯЛАРЫ, МЕТОДДОРУ ЖАНА ЫКМАЛАРЫ

Киришүү	61
Окутуу стратегиясы	61
Окутуу методу	61
Окутуу методдорун колдонуунун пайдалуу жактары	62
Окутуу методдорун тандоого таасир эткен факторлор	63
Метод тандоонун негизги принциптери	66
Окутуу методдору жана ыкмалары	68
Айтып берүү методу	68
Семинар өткөрүү ыкмасы	72
Конференция өткөрүү ыкмасы	73
Талкуу методу	74
Чоң топтогу талкуу	76
Чакан топтогу талкуу	78
Баарлашуу	80
Өз ара толуктама баарлашуу ыкмасы	81
Жарыш сөз ыкмасы	83
Мээге чабуул ыкмасы	85
Симпозиум ыкмасы	88
Тегерек үстөл ыкмасы	89
Алты калпактуу ойлоо ыкмасы	90
Суроо-жооп методу	94
Маселе чечүү методу	111
Көрсөтүп аткаруу методу	115
Өрнөк окуя методу	119
Көрүп байкоо методу	123
Роль ойноо методу	125
Окшоштуруу методу	130
Драма методу	133

Чыгармачыл драма	134
Долбоор методу.....	137
Программалап окутуу.....	138
Микро үйрөтүм методу	141
Модулдук үйрөтүм	144
Түшүнүк карталары	145
Кызматташып үйрөнүү.....	148
Көп кырдуу эээн теориясынын негизинде үйрөнүү.....	152
Конструктивизм.....	153
Корутунду	155
Өзүн өзү текшерүү тесттери.....	158

VI БӨЛҮМ ОКУУ ИШИН УЮШТУРУУ ФОРМАЛАРЫ

Киришүү	163
Окуу ишин уюштуруу формаларынын пайда болуш жана өнүгүш тарыхы боюнча кыскача маалымат	163
Класстык сабак - окуу ишин уюштуруунун негизги формасы катары.....	166
Сабактардын типтери жана структурасы.....	167
Сабактын этаптарына коюлуучу талаптар	170
Күндөлүк сабактарды пландоо жана ага даярдануу	176
Сабакты анализдөө	178
Корутунду	180
Өзүн өзү текшерүү тесттери.....	181

VII БӨЛҮМ ОКУУ ПРОЦЕССИН ПЛАНДАШТЫРУУ

Киришүү	183
Үйрөтүү-үйрөнүү процесстерин пландаштыруу	183
Окутуу иш-чараларын пландаштыруунун пайдалуу жактары	183
Окуу пландары	185
Жылдык план	186
Бирдик (циклдик) план	189
Сабактын планы (күндөлүк сабак планы).....	190
Окутууга даярдык	191
Сабактын планын даярдоо	191
Сабактын планында камтылган бөлүмдөр	192
Корутунду	197
Өзүн өзү текшерүү тесттери.....	198

VIII БӨЛҮМ БИЛИМ БЕРҮҮ ПРОЦЕССИНДЕ ПАЙДАЛАНЫЛГАН КУРАЛ- ЖАБДЫКТАР ЖАНА АЛАРДЫН НАТЫЙЖАЛУУ КОЛДОНУЛУШУ

Киришүү	200
Курал-жабдыктардын мааниси	200
Курал-жабдыктарды долбоорлоо жана тандоо.....	202
Негизги курал-жабдыктар жана алардын колдонулушу	203

Жөнөкөй курал-жабдыктар жана моделдер	203
Төбөкөз проектору	203
Слайттар	204
Такталар	204
Жазма материалдар	204
Графиктер	205
Сүрөттөр	205
Кино жана көчмө кинолор.....	205
Теле жана видео.....	205
Радио.....	205
Аудио видеокасеталар жана компакт дисктер.....	205
Интерактивдүү видео.....	205
Компьютерлер.....	206
Корутунду.....	206
Өзүн өзү текшерүү тесттери.....	207

IX БӨЛҮМ

БИЛИМ БЕРҮҮ ПРОЦЕССИНДЕ ИШ-ЧАРАЛАРДЫ БААЛОО

Киришүү	209
Эмне үчүн баалайбыз?	209
Сабактын бааланышы	210
Баа коюунун өзгөчөлүктөрү	210
Программаны баалоо	211
Корутунду	213
Өзүн өзү текшерүү тесттери.....	214

X БӨЛҮМ

ОКУУЧУЛАРДЫН ИШТӨӨ КӨНДҮМДӨРҮН ӨНҮКТҮРҮҮ

Киришүү	216
Класстагы демилгелүү окуучу.....	216
Демилгелүү окуучу үчүн натыйжалуу карым-катыш	217
Классты ийкемдүү башкаруу	218
Окуучунун иштөө көндүмүн аныктоо	221
Окуучулардын иштөө ийкемдүүлүгүн өркүндөтүү үчүн сунуштар	222
Корутунду	224
Өзүн өзү текшерүү тесттери.....	225

ТҮРКЧӨ ЖАНА АНГЛИСЧЕ АДАБИЯТТАР	227
КЫРГЫЗЧА ЖАНА ОРУСЧА АДАБИЯТТАР	232

АЛГЫ СӨЗ

Окутуунун теориясы жана методикалык негиздери дүйнөнүн мугалимдерди даярдоо программаларын жүзөгө ашырган бардык университеттеринде атайын нормативдик курс катары окутулат. Бирок, алардын аталышы жана тематикалык түзүлүшүндө жалпы жагдайлар менен бирдикте кээ бир айрымачылыктар да бар. Ал эми «Окутуунун жалпы методдору» аттуу бул окуулукта (окуу китеп) авторлор Туркия жана Кыргызстандын жогорку окуу жайларындагы бул сабактарга тийиштүү негизги маселелердин баарын ачып көрсөтүүгө далалат жасашкан. Б.а китептен окутуу процессинин маңызы, билим берүүнүн мазмуну, окутуунун принциптери, эрежелери, окуу ишин уюштуруунун формалары, окутуунун методдору, окутуу ишинде курал-жабдыктарды колдонуунун жол-жоболору, окутуунун натыйжаларын баалоо, окуучулардын иштөө көндүмдөрүн калып-тандыруу сыяктуу маселелер боюнча көп кырдуу илимий-методикалык маалыматтарды табууга болот. Айрым түшүнүктөрдүн жана практикалык маселелердин учкай кайталанып өз алдынча чечмелениши эки мамлекеттин таалим-тарбия практикасындагы өзгөчүлүктөр менен мүнөздөлөт. Китепте болочок мугалимдердин таанымдык активдүүлүгүн, жекече көз караштарын, баштапкы педагогикалык тажрыйбасын өнүктүрүү жана калыптандыруу максатында проблемалуу суроолорго, практикалык тапшырмаларга, көнүгүүлөргө көп орун берилген. Кыргыз-Түрк «Манас» университетти бул китепти басып чыгаруу аркылуу Кыргызстанда заманбап билимдерге ээ мугалимдердин жаны муунун даярдоого салым кошууну ниет кылат. Китепти даярдоо учурунда кенеш-көмөк көрсөтүшкөн университеттин жетекчилерине, педагогика бөлүмүнүн окутуучуларына, өзгөчө китептин айрым түркчө тексттерин кыргызчалаган проф. др. Ташболот Садыковго чын ыкластан ыраазычылыгыбызды билдиребиз. Окуулук мугалимдик адистик алуучу жогорку окуу жайлардын студенттери, мектеп мугалимдери жалпы эле таалим-тарбия кызматкерлери үчүн пайдалуу колдонмо катары кызмат кылат деген үмүтбүз.

Доцент др. МЕХМЕТ ТАШПЫНАР
Доцент др. АКМАТАЛИ АЛИМБЕКОВ

Бишкек – 2004

I БӨЛҮМ

НЕГИЗГИ ТҮШҮНҮКТӨР

Киришүү

Бүгүнкү күндө билим алуу адам баласынын жашоо-турмушу үчүн эң зарыл муктаждык, керектөөлөрдүн бири. Адамды өмүр бою коштоп жүрүүчү таалим-тарбия системасында мугалим менен тарбиячылардын ролу өтө маанилүү. Мугалимдик кесиптин ээлеринен терең билим жана мээнеткечтик гана эмес, бул кесипти аркалоодогу бийик кесиптик педагогикалык маданият да талап кылынат. Мындай кесиптик маданияттын түпкү негизин окутуунун теориясы жана практикасына байланыштуу педагогикалык билим, билгичтик жана көндүмдөр түзөт. Бул бөлүмдө окутуу процесси, анын мыйзам ченемдүүлүктөрү, принциптери, окутуунун методдору, формалары; ж.б. маселелерге байланыштуу түйүндүү түшүнүктөр учкай чечмеленет.

Билим берүү: Педагогикалык адабияттарда билим берүү түшүнүгүнө карата ар кандай мүнөздөгү өтө эле көп аныктамалар бар. Биздин максат – алардын баарын териштирүү эмес, айрымдарына гана токтоло кетүү.

Маселен, Билең билим берүүнү «..бир өлкөнүн баштапкы абалдан каалаган абалга өткөрүлүшү» (Bilen, 1999: 2) деп мүнөздөсө, Күчүкахмет аны «..инсанды коомго пайда келтире турган абалга алып келүү» (Küçükahmet, 1999:2) деп аныктайт.

Ертүрктүн пикири боюнча, билим берүү деп «..коом мүчөсүнүн, жүргөн турганында өз өмүрүнүн агымы менен да максаттуу аракет жасоо менен да өзгөрүштөр болтуруучу бир процесс» (Ertürk, 1993). Ал эми Гүрол маалыматтын табиятындагы өзгөрүүлөрдү эске алуу менен азыркы учурдагы адамды бир гана маалыматты кабыл алуучу, жаттоочу эмес, анын жаратуучусу, тактап айтканда, билим жана билгичтиктин ээси катары сыпаттайт (Gürol, 2002: 272-273). Демек, бул аныктама билим берүү түшүнүгүн жогорудагыларга караганда дагы теренирээк кароо зарыл экендигин ачыкка чыгарат.

Жогорудагыларды жыйынтыктоонун негизинде, билим берүү түшүнүгүнө төмөнкүчө аныктама берүүгө болот:

Билим берүү– бул инсандын өз өмүрүнүн агымы, активдүү аракети аркылуу жашоо үчүн зарыл жана жетиштүү билимдерди жана жүрүм-турумдарды, көндүмдөрдү өздөштүрүү процесси.

Көрүнүп тургандай, билим берүүнүн өзөк мазмунун өздөштүрүлүүчү жүрүм-турум, ишмердүүлүк түшүнүктөрү түзөт. Андыктан бул түшүнүктүн да маанисин ачып көрсөтүү зарыл.

Адам баласы өмүр бою түрдүү ишмердүүлүк тажрыйбасын үзгүлтүксүз өздөштүрүү аракетинде болот. Аларды төмөнкүдөй үч тармакка бөлүү кароого болот:

1. Таанымдык тармак (маалымат иштетүү менен байланыштуу акыл-эс же ойлом ишмердүүлүгү, бир түшүнүктүн аныкталышы ж.б.).
2. Туумдук тармак (жекече кулк-мүнөз, ышкы, жугумдуу же сүймөнчүк болуу, чөйрөнү таза сактоо ж.б.лар менен байланыштуу көндүмдөр).
3. Кыймылчыл же психомотордук тармак (шык-жөндөмгө жана курал-жабдыктарды колдонуу, музыкалык аспапта ойноо, чабендестик, уздук, устачылыкка байланыштуу ишмердүүлүк).

Билим берүү ишин жүзөгө ашыруунун эки түрү бар. Алар түрк тилинде англисче модель менен алынып, формал жана бейформал делет. Кыргызча буларды атайын жана стихиялуу билим берүү десек болот. Алардын айырмасын төмөнкүчө мүнөздөөгө болот (Fidan, 1985: 6-7).

1-таблица. Атайын жана стихиялуу билим берүү.

<i>Атайын (формалдуу) билим берүү</i>	<i>Стихиялуу билим берүү</i>
● Максаттуу жана пландуу түрдө ишке ашат	● Атайын программасыз плансыз түрдө ишке ашат
● Көбүнчө мугалим тарабынан пландалып, окутуу жолу менен ишке ашат	● Плансыз болгондуктан, ылайыгы келген турмуштук чөйрөдө ишке аша берет
● Башталгандан аягына чейин көзөмөлдө турган чөйрөлөрдө ишке ашырылат	● Жеке адам жашаган чөйрөдө көзөмөл алдында же көзөмөлсүз деле ишке аша берет
● Көбүнчө мектепте же башка жерлерде уюштурулат	● Тентуштар тобунун ичинде, иш орундарында, мектепте, башка коомдук жайларда ишке аша берет
● Адамдарга пайдалуу, жашоого керектүү илим-билим иш- аракет тажрыйбасын үйрөтөт	● Пайдалуу нерселер менен бирдикте жосунсуз жоруктар деле үйрөтүлө бериши мүмкүн

Мектеп- атайын билим берүүнү ишке ашыруучу өзгөчө мекеме. Анткени мектепте гана окуучулар атайын окутуу жолу менен билим ала алышат. Ал эми окутуу (же үйрөтүү/үйрөтүм) деген эмне?

Ердендин пикири боюнча, окутуу мектептерде пландуу түрдө, көзөмөл алдында жана атайын уюштурулган окуу процесси (Erden, 1998: 20). Ал эми Демирел менен Үн окутууну мугалимдин көздөгөн максатка жетүү үчүн пландуу түрдө аткарган иш-чаралары катары аныкташат (Demirel ve Ün, 1987: 12).

Бүгүнкү күндө инсанды окутуу чөйрөлөрү дээрлик көп түрдүү экендиги белгилүү. Мындай чөйрөлөрдө жүргүзүлгөн окутууну төмөнкүчө аныктоого болот:

Окутуу же үйрөтүү дегенде алдын ала даярдалган программа боюнча пландалып ишке ашырылган, баа олчөмүнөн өткөрүлгөн, инсанды натыйжалуу үйрөтүү максатын көздөгөн жана жалпысынан сабак формасында же башка жолдор аркылуу жүзөгө ашырылган иш-чаралардын ырааттуу жыйындысын түшүнөбүз.

Окутуу процессинде мугалимдин ролу, орду илгертеден бүгүнкүгө чейин эле орчундуу болуп келет. Илим-билим менен технологиянын өсүшү, маалыматтар табиятынын өзгөрүшү мугалимдерге коюлуучу талаптарды да өзгөртөт. Мындай шартта мугалим жетектөөчү позицияны ээлейт. Демек, окутуунун (үйрөтүүнүн) жетекчиси деген түшүнүк да жаныча мазмунга ээ болот.

Окутуунун жетекчиси: Өздөн бул түшүнүктү мектептин жетекчисине карата колдонот да, окутуунун жетекчисин - мектептин башкы максаты - окуучуну өнүктүрүү экендигин түшүнгөн, мектептеги билим берүү чөйрөсүн ушул багытта уюштурууга жана окуучунун ийгиликке жетишин иш жүзүндө камсыз кылууга ийкемдүү адам катары аныктайт (**Özden, 1999: 145-148**). Бул аныктаманын мазмунуна таянсак, анда мектеп мугалими кандайдыр бир жетекчилик сапатка да ээ болушу шарт.

Жогорудагылардын негизинде окутуунун жетекчиси деген түшүнүккө минтип аныктама берүүгө болот:

Окутуунун жетекчиси дегенибиз - окуу процессин окуучунун өзүнүн активдүү аракетинин негизинде майнаптуу, натыйжалуу үйрөнүшүнө ылайык уюштура алган, ага үйрөнүүнү үйрөнүү жолдорун көрсөтүп, үрөтүүнүн негизинде анын өзүн өзү өркүндөтүшүн камсыз кылган, окуучулардын жеке өзгөчөлүктөрүн кылдат эске алган мугалим.

Көрүнүп тургандай, бул түшүнүктүн тутумунда дагы бир түшүнүк камтылган. Ал - үйрөнүүгө үйрөнүү түшүнүгү. Бирок ал үйрөнүү түшүнүгүнүн туундусу болуп эсептелет. Эми сөз оролун ушул жакка буруп көрөлү.

Үйрөнүү: Демирелдин пикири боюнча, үйрөнүү – бул жашоо турмуштун туундусу жана туруктуу нуктагы ар кандай ишмердүүлүктүн түрлөрү (**Demirel, 2002: 9**). Бул аныктамада белгиленген “жашоо-турмуштун туундусу” түшүнүгү адам тарабынан өздөштүрүлгөн ишмердүүлүктөр анын өзү катышкан чөйрөлөрдө гана жаралаарын баса көрсөтөт. Ал эми “туруктуу нуктагы ишмердүүлүк” түшүнүгү болсо өздөштүрүлгөн иш аракет тажрыйбаларынын белгилүү бир олчөмдө туруктуу сакталарын, тактап айтканда, ал зарыл учурларда гана сыртка чыгарын билдирет.

Ошентип, үйрөнүү түшүнүгүн минтип аныктоого болот:

Үйрөнүү - жеке адамдын ар кандай чөйрөлөрдө өмүр бою өздөштүргөн иш- аракет тажрыйбалары, жүрүм- турум көндүмдөрү.

Эми окутуунун жетекчиси деген түшүнүктө камтылган үйрөнүүгө үйрөнүү түшүнүгүн чечмелөөгө өтөлү.

Узак мезгилден бери окутуу (үйрөтүү) түшүнүгү ар кандай өзгөрүүлөргө учурап келгендиги белгилүү. Мындай өзгөрүүлөрдүн негиздери тууралуу Өздөн өзүнүн изилдөөлөрүндө маалыматты түздөн түз өздөштүрүү көпчүлүк балдарда бирдей болорун, андыктан окуучу артыкбаш эч нерсе аткарбай, мугалимдердин программанын алкагында айткан иш-чаралары менен гана чектелээрин белгилейт (Özden, 1999: 99).

Көрүнүп тургандай, мында жеке адам, анын жондом өзгөчөлүктөрү көз жаздымда калган. Бирок ошол эле учурда окуучунун өздөштүргөн билимдерин колдоно билиши, үйрөнүү иш аракети аркылуу гана камсыз кылынаарын унутпоо керек. Ушунун өзү эле: «адам баласы кантип үйрөнөт?» - деген маселени жана ага шайкеш мугалимдин ролунун жаныча андалуусун талап кылат.

Үйрөнүү «бармактын мөөрү сыяктуу ар бир кишинин өзүнө гана таандык» иш болгондуктан (Özden, 1999: 1), окуучунун ролу да өзгөрөт. Мугалим окуучуга жол көрсөткөн, сүрөөнчү жетекчиге айланат. Бул шартта окуучулардын айырмачылыктарын, үйрөнүү өзгөчөлүктөрүн жакшы билүү, үйрөнүү багыттарын аныктоо жана буга шайкеш үйрөнүү мүмкүнчүлүктөрүн ачыкка чыгара билүү зарыл.

Ошентип, жогорудагы чечмелөөлөрдүн негизинде үйрөнүүгө үйрөнүү түшүнүгүн минтип аныктоого болот:

Үйрөнүүгө үйрөнүү – бар маалыматтын негизинде жаны абалга жетүү үчүн жаны маалымат жаратуу процесси.

Көрүнүп тургандай, үйрөнүүгө үйрөнүү процесси инсанды өз алдынча ой жүгүртүүгө, башкача айтканда акыл парасатын толук колдоно билүүгө мажбурлайт. Өздөн белгилегендей, жеке адамдын жаныча ойлонууга жетишүү, маселе чече билүү жөндөмүнүн өсүшү, кубулуштун себеп-натыйжасын аныктай билиши ой жүгүртүү ыкмаларын үйрөнүү аркылуу гана ишке ашат (Özden, 1997: 78).

Ошентип, жеке адамдын үйрөнүүгө үйрөнүшү үчүн билим берүү ишине жаныча мамиле кылып, ага шайкеш жаны билим берүү программаларын түзүү талап этилет. Ошондуктан иштин бул этабында окуу программасы, окутуу (үйрөтүү) программасы, сабактын программасы деген сыяктуу түшүнүктөрдү чечмелөө зарыл.

Окуу программасы: Окуу программасы окуучунун билим алуусуна байланыштуу мектеп ичинде жана тышында аткарыла турган бардык иш-чараларды камтыйт. (Demirel, 1999: 9; Varış, 1988: 15). Бул аныктамала

белгиленгендей, окуу програмасы жалгыз гана мектеп ичиндеги иш-чаралар менен чектелбестен, үйрөнүүгө жетишүү мүмкүн болгон бардык чөйрөлөрдөгү иш-чараларды айкындайт. Натыйжада таалим-тарбия процесси системдүү мүнөзгө ээ болот. Анткени мында сабактар, коомдук иш-чаралар, окуучунун жекече иштери жана башка ар кандай шарттар камтылат.

Үйрөтүү (окутуу) программасы: Окуу программасынын курамынан орун алып, мектепте өтүлүүчү сабактар жана ага байланыштуу аткарылуучу иш-чаралар менен чектелген программа (**Özden, 1997: 78; Külahçı, 1995: 9**). Демек, мында үйрөтүү (окутуу) программасы окуу программасынын ичинен орун аларына, негизинен, ал мектепте өтүлүүчү сабактар менен чектелерине көңүл буруу зарыл.

Кыргызстандын мектептериндеги билим берүүнүн мазмуну ага байланыштуу иш чаралар окуу планы жана окуу программаларында чагылдырылат.

Окуу планы – бул билим берүү министрлиги тарабынан бекитилип, мектептер тарабынан түздөн түз жетекчиликке алынуучу расмий мамлекеттик документ. Анда үйрөтүлүүчү окуу предметтеринин курамы, алардын класстар боюнча бөлүнүшү, аларга бөлүнгөн апталык академиялык сааттар аныкталат. Ал эми **окуу программасы** тигил же бул окуу предмети боюнча окуучулар тарабынан өздөштүрүлүүчү билим, билгичтик, көндүмдөрдүн маалыматтык – методикалык модели болуп эсептелет.

Сабактын програмасы: Бул үйрөтүү(окутуу) програмасында белгиленген сабактарды өтүү үчүн даярдалган жумушчу программа. Тактап айтканда, аны үйрөтүү программасында камтылган сабактардын пландалышы, ар бир сабактын максатынын, мазмунунун такталышы, окуу иш-чараларынын белгилениши жана өлчөмдөрүнүн берилиши катары кароого болот.

Ошентип, жогорудагы программаларды бир бүтүн система катары кароо менен төмөнкүдөй бүтүм чыгарууга болот. Биринчиден, окуу программасы билим берүү процессинин багытын аныктоочу жалпы программа. Экинчиден, ал окутуу (үйрөтүү) программасын ичине камтыйт. Үчүнчүдөн, окутуу программасы өз кезегинде сабактардын жумушчу программаларынан түзүлөт.

Аталган программалардын ичинен мугалимдер үчүн эн маанилүүсү жана керектүүсү - сабактын програмасы. Анткени бул программаны даярдоо жана ишке ашыруу мугалим тарабынан гана аткарылат. Башкача айтканда, мугалим өз адистигине таандык билимдерди окуучуларга жеткирүү процессинде бардык иш-чараларды дал ушул программага таянып аткарат. Мында мугалим тарабынан колдонулган окутуу моделдери, стратегиялары, ыкма жана техникалары орчундуу орун ээлейт. Ошондуктан бул түшүнүктөрдүн ар бири өзүнчө сөз кылууга арзыйт.

Окутуу моделдери, стратегиялары, методдору жана ыкмалары деген түшүнүктөр өз ара чаташып, биринин ордуна экинчиси колдонулган учурлар арбын. Бул жагдай аталган терминдер жөнүндө билим берүү тармагына тиешелүү адабияттарда бирдиктүү көз караштардын жоктугу менен шартталат. Анын өтө деле зарылдыгы жок. Кеп аларды кандай

мааниде түшүнүү жана бири биринен айырмалап ажырата билүүдө турат.

Окуулукта бул түшүнүктөр томөнкү аныктамаларга ылайык чечмеленет.

Окутуу модели: окутуу моделдери окуу процессинин жүрүшүн жалпы философиялык өңүттөн чечмелейт жана окуу иштеринин аткарылыш тартибин аныктайт (Taşpınar ve Atıcı, 2002). Бул моделдер окуу программаларын түзүүдө, окуу материалдарын системалаштыруу, класста жана башка шартта окуу иштерин жөнгө салууда өзгөчө мааниге ээ (Joyce & Weil, 1980: 1; которгон Senemoğlu, 1997: 432).

Ошентип, окутуу стратегияларын, методдорун жана ыкмаларын тандоого жана ишке ашырууга таасир берген жалпы философиялык көз караштар **окутуу модели** деп аталат.

Окутуу моделдерин төрт топко бөлүп кароого болот (University of Saskatchewan, 2000).

1. Жүрүм – турум аркылуу окутуу моделдери:

Мында окуучулардын көзгө көрүнүп турган кыймыл аракеттеринде болгон өзгөрүштөр жана алардын келип чыгышы байкоого алынат. Бул моделге ылайык окутуу үйрөтүү иши түрткү – реакция – бекемдеме (бышыктоо) үчөөнүн өз ара байланышына барып таянат.

2. Маалымат иштетүү модели:

Үйрөнүү процессинде түшүнүү же акыл-эс аракеттери алдыңкы планга чыгарылат да, ой жүгүртүүнүн кантип ишке ашырылышы жетекчиликке алынат.

3. Коомдук өз ара таасирдешүү модели:

Үйрөнүү процессинде адамдардын ортосундагы коомдук жана жеке мамилелер жана алардын таалимдик – тарбиялык маанисине басым жасалат.

4. Жекелештирме модели:

Үйрөнүү процесси инсандын жекече бөтөнчөлүктөрүнө негизделет. Иш-чаралардын баары ага ылайык уюштурулат.

Окутуу стратегиясы: Сабакты максатына жетүүнүн жалпы системасы катары каралып, өз ичине теманын тандалышы, анын талданышы, окутуу психологиясынын эске алынышы, методдордун ылганышы сыяктуу иш-чараларды камтыйт. Тактап айтканда, окуу процессинин бардык компоненттерине максаттуу багыт берет. Сабак учурундагы окуучу менен мугалимдин карым-катышын жөнгө салат (Bilen, 1999: 92; Büyükkaragöz ve Çivi, 1994: 69; Doğan, 1997: 82). Жогоруда белгиленген моделдер менен бирдикте ар кандай стратегиялар колдонулушу мүмкүн. Алардын өз ара айкалышта колдонулушу окутуу максаттарына жетүү үчүн маанилүү (Taşpınar ve Atıcı, 2002).

Окутуу стратегияларын томөнкүдөй беш топко бөлүп кароого болот (University of Saskatchewan, 2000).

1. Түздөн – түз үйрөтүү стратегиясы:

Борборунда мугалим турган жана эн көп колдонулган стратегия болуп эсептелет. Көп маалымат берүү натыйжалуу окутуу катары каралат. Айтып берүү, көрсөтүү, көнүктүрүү, кайталоо, суроо берүү сыяктуу методдордон турат.

2. Кыйыр үйрөтүү стратегиясы:

Окуучу үйрөтүүнүн борборунда турган окуучу таламдуу стратегия. Мында мугалим маалымат берген баяндамачыдан окуучунун оңоктошүно өтөт да, маалыматтын окуучуга жетишин жеңилдеткен, окуучуга колдоо көрсөтүп, демөөр берген, үйрөнүүгө шарт түзүп, окуучунун активдүүлүгүн камсыз кылган уюштуруучунун милдетин аткарат. Окуучунун өмүр бою үйрөнүү жондомун активдештирип, үйрөнүүгө болгон изги иш аракетин арттырат. Бул стратегия аз аздан изденүү, изилдөө, проблема чечүү, үлгү жолу менен үйрөнүү, өрнөк окуя сыяктуу методдорго негизделет.

3. Кызматташын үйрөнүү стратегиясы:

Окуучу таламдуу бир стратегия. Көпчүлүк учурда талкуу жана ага катышуучулардын ортосунда милдеттерди бөлүштүрүү жолу менен ишке ашырылат. Мында балдардын ой жүгүртүү, өз оюн ырааттуу туюнтуу, башкаларга жеткире билүү, ар кандай нерсеге сынчыл көз карашта болуу сыяктуу сапаттарын өнүктүрүүгө өзгөчө басым жасалат. Бул стратегия негизинен класстагы, чакан тайпадагы талкуу, долбор түзүү жана өз ара таасир көрсөтүү сыктуу методдордон турат.

4. Өз алдынча үйрөнүү стратегиясы:

Жетиштүү окуу каражаттары болгон окуучунун мугалимдин көзөмөлүндө жана жетектөөсүндө жекече иштөөсүн алдынкы планга алып чыккан стратегия болуп эсептелет. Окуучунун жеке демилге көтөрүүсүн, өзүнө өзү ишенишин жана өзүн өзү өнүктүрүүсүн камсыз кылат. Мында колдонулган негизги методдор: компьютердин жардамы менен билим алуу, модулдук үйрөтүм, изилдөө долбоорлору жана башкалар.

5. Тажрыйба аркылуу үйрөнүү стратегиясы:

Окуучу таламдуу бир стратегия. Бул стратегияга ылайык үйрөнүү иши реалдуу чөйрөдө же ага жакындаштырылган кырдаалдарда ишке ашырылат. Мында негизинен роль ойноо, тармак боюнча изилдөө, байкоо, тажрыйба жүргүзүү, эксперимент сыяктуу методдор кенири колдонулат.

Окутуу методу: Окутуу методдору сабакта окуу процессин камсыз кылуу үчүн мугалим менен окуучунун биргелешкен иш- аракеттеринин жолдору. Тактап айтканда, аталган максатка жетүү үчүн мугалим тарабынан окуу материалдарын, теманы, окутуу техникаларын жана алардын ырааттуу түрдө уюштурулушун камтыйт (Clark & Starr, 1981: 25; Ташпынар ve Атаев, 2002). Мугалим адегенде ишке ашырыла турган стратегияны, андан соң ага шайкеш келген методдорду тандайт.

Окутуу ыкмасы /техникасы: Окутуу ыкмалары - бул мугалимдер тарабынан тандалып алынган окутуу методдорун колдонууга байланыштуу ар кандай иш аракеттердин топтому. Маселен, айтып берүү методун

колдонгон мугалимдин сүйлөө стилин, суроо берүү ыгын, классты башкаруу өзгөчөлүгүн ал мугалимдин өзүнө гана таандык болгон ыкмасы деп кароого болот.

Окутуу-үйрөтүүнүн принциптери: Бул окутуу процессин уюштурууга жана жүзөгө ашырууга коюлуучу нормативдик талаптар, жетектөөчү идеялар. Бул багыттагы илимий-педагогикалык адабияттарга негизденүү менен төмөнкүдөй окутуу принциптерин бөлүп көрсөтүүгө болот.

1. Илимге негиздеп окутуу принциби.
2. Системалуу жана ырааттуу окутуу принциби.
3. Окутуунун аң сезимдүүлүк жана активдүүлүк принциби.
4. Көрсөтмөлүү окутуу (көрсөтмөлүүлүк) принциби.
5. Билим, билгичтик кондүмдөрдү бекем өздөштүрүү принциби.
6. Окутуунун жеткиликтүүлүк принциби.
7. Тарбиялап окутуу принциби.
8. Окутууда курактык жекече өзгөчөлүктөрдү эске алуу принциби.

Корутунду

Билим берүү - бул жашоо үчүн зарыл жана жетиштүү болгон билим жана иш- аракет тажрыйбаларынын өздөштүрүлүшүн, анын негизинде жекече жондөм шыктарынын өнүгүшүн камсыз кылууга багытталган, өмүр бою улантылуучу процесс болуп саналат. Бул процесс билим берүү чөйрөлөрүндө пландуу жана максаттуу ошондой эле бейрасми чөйрөлөрдө стихиялуу мүнөздө ишке ашат.

*Алдын ала даярдалган программа боюнча ишке ашырылган, баа өлчөмүнөн өткөрүлгөн, жеке адамды натыйжалуу үйрөтүү максатын көздөгөн жана жалпысынан сабак жана башка жолдор аркылуу жүзөгө ашырылган иш-чаралардын ирети **окутуу же үйрөтүү** деп аталат. Окуу процессинин өзөгүн мугалим түзөт.*

Билим берүү максатында ишке ашырылган окутуу процесси жеке адамдын жашоо-турмушунун бардык чөйрөлөрүндө өмүр бою коштоп жүрөт анын билиминде, жүргөн - турганында, кылган- эткенинде олуттуу өзгөрүүлөрдү жаратат. Учурдагы үйрөнүүгө үйрөнүү процессинде жеке адам өз алдынча ой жүгүртүүгө, сын пикир айта билүү, суроо берүү, болгон маалыматтан жаны маалымат жарата билүү жана ушул өңдүү ишмердүүлүк тажрыйбаларына ээ болот.

Билим берүү процесси ар кандай программаларды ишке ашыруу максатын көздөйт. Мектепте жана мектептен тышкаркы пландуу ишке ашырылуучу окуу иш-чараларын ичине камтыган программа окуу программасы деп аталат. Бул программанын ичинен орун алган жана негизинен өтүлүүчү сабактардын, бул өңдүү ар кандай иш-чаралардын ырааттуу түрдө аткарылышын камсыз кылган программа окутуу программасы катары каралат.

Билим берүү процессинин жүрүшүн жалпы философиялык өңүттөн

айкындаган жана окуу иштеринин аткарылыш тартибин аныктаган көз караштардын топтому үйрөтүм модели деп аталат. Бул моделдер окуу программаларын түзүүдө, окуу материалдарын иреттөөдө, класста жана башка шартта окуу иштерин жөнгө салууда жетекчиликке алынат. Сабактын максатка жетишин камсыз кылган система окутуу стратегиясы деп аталат. Ал теманын тандалышына шарт түзөт. Стратегияга шайкеш тандалган жана мугалимдер менен окуучулардын иш- аракетинин ийкемдүү жолдору окутуунун методдору болуп эсептелет. Мугалим тигил же бул методду өзүнүн жеке бөтөнчөлүктөрүнө карай колдонушун окутуунун ыкмасы катары кароого болот. Ал эми окутуунун принциптери дегенде – окуу процессин уюштурууга жана жүзөгө ашырууга коюлуучу нормативдик талаптарды, жетектөөчү идеяларды түшүнөбүз.

Өзүн өзү текшерүү тесттери

1. Инсандын билимдерди оздөштүрүшүн камсыз кылган жана өмүр бою улантылган процесс төмөнкү түшүнүктөрдүн ичинен кайсынысына туура келет?
 А. Билим берүү
 В. Үйрөнүү
 Б. Окутуу
 Г. Программа
2. Плансыз жана программасыз, инсандын жашаган чөйрөсүндө ишке ашырылган билим берүүнүн түрү төмөнкүлөрдүн кайсынысы?
 А. Атайын билим берүү
 В. Стихиялуу билим берүү
 Б. Коомдук билим берүү
 Г. Маданий билим берүү
3. Көбүнесе мектепте жана башка жерлерде пландуу, негизинен мугалимдер тарабынан ишке ашырылган иш-чаралар эмне деп аталат?
 А. Үйрөнүү
 В. Билим берүү
 Б. Окутуу
 Г. Маданиятка жетишүү
4. «Жашоо – турмуштун туундусу жана туруктуу иш-аракет, тажрыйбалардын, көндүмдөрдүн өзгөрүшү» деген аныктама төмөнкүлөрдүн кайсынысына берилет?
 А. Маданиятка жетишүү
 В. Окутуу
 Б. Билим берүү
 Г. Үйрөнүү
5. Төмөнкү тыянактардын кайсынысын «үйрөнүү» үчүн колдонууга болот?
 А. Жеке адам үйрөнүү процессине активдүү катышат.
 Б. Мектеп жана башка жерлерде уюштурулат.
 В. Программа түзүлмөйүн аткаруу мүмкүн эмес.
 Г. Өздөштүрүлгөн билим өмүр бою сакталат.
6. «Үйрөнүүгө үйрөнгөн окуучу» деген сөз төмөнкүлөрдүн кайсынысы туурасында болот?
 А. Сабакты кунт коюп уккан окуучу.
 Б. Тапшырмасын жакшы аткарган окуучу.
 В. Ой жүгүртө билген окуучу.
 Г. Мугалимдин айтканын туура кайталаган окуучу.

7. «Билим берүү чөйрөсүн жалпы философиялык өнүктөн чечмелейт» деген аныктама төмөнкүлөрдүн кайсынысына таандык?
А. Окутуу модели
В. Окутуу техникасы
Б. Окутуу ыкмасы
Г. Окутуу стратегиясы
8. «Окутуу методдорун тандоого» карата айтылган төмөнкү тыянактардын кайсынысы туура?
А. Мугалимдерге кайсы методду колдонуу керектиги министирлик тарабынан билдирилет.
Б. Мугалимдердин өздөрү тарабынан тандалат жана колдонулат.
В. Мугалимдер методду окутуу техникасын эске алуу менен колдонушат.
Г. Мугалимдер окутуу методдорун эмес, окутуу ыкмаларын мыкты колдонгон учурда ийгиликке жетет.
9. «Окуучу таламдуу окутуу стратегиясы» деген түшүнүк төмөнкүлөрдүн кайсынысына туура келет?
А. Окуучулардын мугалимдерге өтө сый-урмат көрсөтүшү.
Б. Мугалимдердин окуучуларды башкара билиши.
В. Мугалимдин окуучуларга берилүүчү суроолорду алдын ала даярдашы.
Г. Окуучулардын үйрөнүү процессине активдүү катышуусу.
10. Төмөнкүлөрдүн кайсынысы окутуу модели эмес?
А. Жүрүш- туруш аркылуу окутуу- үйрөтүү модели
Б. Жекелештирме модели
В. Коомдук өз ара таасирдешүү модели
Г. Маалымат иштетүү модели

Жооптор:

1-А 2-В 3-Б 4-Г 5-А 6-В 7-А 8-Б 9-Г 10-Б

II БӨЛҮМ

ОКУТУУ ПРОЦЕССИ

Киришүү

✓Окутуу – системалуу билим берүүнүн эн таасирдүү жана ишенимдүү жолу. Ал ар кандай эле процесс сыяктуу, дамамат алдыга жылуу менен байланыштуу.

Ал б.а. окуучуну билбегенинен билгенге, толук эмес билимин толуктап, тактап алдыга жылдырып өнүктүрүп, өстүрүп олтурат. Анын натыйжалуу жүзөгө ашыруу үчүн мугалим өзүнүн үйрөтүү ишмердүүлүгүн окуучунун үйрөнүү ишмердүүлүгүнүн табиятын психологиялык-педагогикалык негиздерин терең өздөштүрүшү зарыл. Ушуга байланыштуу сунушталган бөлүмдө окутуу процессинин табиятын ар тараптуу үйрөнүүгө өбөлгө болуучу окутуу, үйрөтүү жана үйрөнүү ишмердүүлүктөрү, окутуу процессинин негизги компоненттери, айрым окутуу теориялары сыяктуу маселелер талдоого алынат.

Окутуу процесси жөнүндө жалпы түшүнүк

Окутуу ишин билим, билгичтиктердин көндүмдөрдү механикалык түрдө өткөрүп берүү катары кабылдоого болбойт. **Ал мугалимдин окутуу үйрөтүү, окуучунун окуп үйрөнүү ишмердүүлүгүн өз ичине камтыган эки жактуу процесс.** Мында мугалимдин ишмердүүлүгүн окутуу, үйрөтүү - деп атоо шарттуу гана каралуусу абзел, анткени – мугалим билимди түшүндүрүп айтып берүү менен гана чектелбейт, анын ишмердүүлүгү балдардын ойлоо жөндөмүндө, маселелерге карата көз карашында, сезим туйгусунда, табитинде кандайдыр бир өзгөрүүлөрдүн жаралышына олуттуу таасир көрсөтүүгө багытталат.

Асылында окутуу үйрөтүүнүн үзүрлүү жана жемиштүү болушу балдардын окуп үйрөнүү ниети, таанып билүү дилгирлиги, билим билгичтиктерге аң сезимдүү, өз алдынча ээ болуу жаатындагы жигердүү аракетине багынычтуу.

Ошентип, окутуу, үйрөтүү процесси – бул чөйрөгө балдардын үйрөнүүсүн ишке ашкандай абалда өзгөртүү тартип, ирет киргизүү. Демек, үйрөтүү да үйрөнүү да бир эле процесс. Эгер балдарды билим билгичтикке, көндүмдөргө ээ кылууга багытталган тышкы иш аракеттердин көзү менен карасак, бул процесс окутуу, үйрөтүү катары кабылданат, ал эми билими, жүрүм туруму өзгөргөн адамдын позициясынан карасак ал процесс үйрөнүү жумушу. Андыктан бул эки тарабы бар бир эле процесс, жалпысынан үйрөтүү-үйрөнүү процесси деп аталат.

Образдуу айтканда окутуу, үйрөтүү жана үйрөнүү бир кездеменин эки учу сыяктуу.

Окутуу процессиндеги мугалим менен окуучунун функциялары окутуу ишинин түрүнө карай, (түшүндүрүп көрсөтүп үйрөтүү, проблема-

луу жана программалап окутуу) бир топ өзгөрүүгө учурайт, бөтөнчө мүнөзгө ээ болот. Окутуу теорияларынын жана моделдеринин өнүгүш тенденциясы үйрөтмө - үйрөнмө процессинде мугалимдин үйрөтүү ишмердүүлүгүнөн (түшүндүрүү, көрсөтмө берүү) окуучулар коллективинин биргелешип үйрөнүү ишмердүүлүгүнө (изилдоо, көнүгүү, мелдеш, талкуу) отүү андан ары балдардын өз алдынча, үйрөнүү, билим алуу ишмердүүлүгүнө жетишүүгө карай чечкиндүү умтулуу аракети күчтүү экендигинен кабар берет. Бирок, жалпы жөнүнөн алганда окутуу процессиндеги мугалим менен окуучунун өз ара типтүү алака катыш аракеттерин төмөнкү таблицадагыдай мүнөздөөгө болот.

2 – таблица. Окутуу процессиндеги мугалим менен окуучунун ишмердүүлүгү.

Мугалимдин ишмердүүлүгү	Окуучунун ишмердүүлүгү
1. Балдарга үйрөнүүнүн максатын жана милдеттерин түшүндүрүү.	1. Чын ниет менен жигердүү окуп үйрөнүүнү ички керектөө, талапка айландыруу багытындагы өзүнүн жеке аракети.
2. Окуучуларды жаны билимдер (кубулуштар, заттар, закондор, окуялар) менен тааныштыруу.	2. Жаны билим, билгичтиктерди кабылдоо.
3. Билим, билгичтиктерди андоо жана оздоштуруу процессин башкаруу.	3. Анализ, синтез, салыштыруу, системалаштыруу.
4. Таанып билүү процессинин илимий мыйзам ченемдүүлүктөрүн, мыйзамдарын билүү жана аны башкаруу.	4. Себеп натыйжа байланыштарын түшүнүү жана мыйзамдарды, мыйзам ченемдүүлүктөрдү таанып билүү.
5. Өздөштүргөн билимдерин иш жүзүнө колдоно билүү процессин башкаруу.	5. Өздөштүргөн билимдерин көнүгүүлөрдү, практикалык тапшырмаларды аткарууда, турмуштук кырдаалдарда ийкемдүү колдонуу тажрыйбасына ээ болуу.
6. Окуучулардын эвристикалык жана изилдөө ишмердүүлүгүн уюштуруу.	6. Маселелерди өз алдынча аткара чече билүү тажрыйбасына ээ болуу.
7. Окуучулардын билим, билгичтик, көндүмдөрүндөгү өзгөрүш өнүгүштү олчоо, текшерүү жана баалоо, кем оксүктөрдү толуктоо.	7. Өзүнүн жетишкендиктерин өзү аныктоо, текшерүү, билиминдеги оксүктөрдү өз алдынча толуктоо.

Жогоруда айтылган аргументтерге таянуу менен окутуу процессине төмөнкүчө аныктама берүүгө болот.

Окутуу – бул балдардын билим, билгичтик жана көндүмдөргө ээ болуу жаатындагы активдүү таанып билүү ишмердүүлүгүн уюштуруу, ага шыкак берүү, дүйнө тааным, нравалык-эстетикалык көз караштарын өнүктүрүү, калыптандыруу багытында атайын уюштурулган педагогикалык процесс.

Бул аныктамага ылайык окутуу процессинин милдеттерин төмөнкүчө аныктоого болот.

- Окуучулардын окууга болгон ыкластуу мамилесинин өсүшүнө шыкак берүү.
- Билимдердин системасына ээ кылуу.

- Тийиштүү иш аракеттерди аткаруунун жол жоболорун, ыктарын, билгичтиктерди, көндүмдөрдү, калыптандыруу.
- Окуучуларды акыл эс жактан өнүктүрүү - аларда билимдерин өз алдынча толуктоого жана өркүндөтүүгө болгон керектөөлөрдү калыптандыруу, активдүү өз алдынча чыгармачылык ой жүгүртүүнү өнүктүрүү.
- Ар түрдүү окуу материалдарын өздөштүрүү процессинде окуучулардын дүйнө таанымын, адептик ыймандык аң сезимин калыптандыруу, орноктүү жүрүм-турумга тарбиялоо.

Окутуу эң обол окуучулардын билим билгичтик жана көндүмдөргө ээ болуусуна, жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө багытталган окутуу үйрөтүү жана окуу үйрөнүү ишмердүүлүгү сыяктуу түйүндүү түшүнүктөр аркылуу чечмеленгендиктен алардын ички маңызына кыскача токтоло кетүү абзел.

Билим – адамзаттын турмуштук тажрыйбаларынын жыйындысы, реалдуу дүйнөнүн кубулуштарын, алардын касиетин, өз ара байланышын, өнүгүү өсүү мыйзам ченемдерин чагылдырат.

Ал эми педагогика илиминде же окутуу системасында билим түшүнүгү илимдин негизги фактыларын жана алардан келип чыккан теориялык жалпылоолорду: түшүнүктөрдү, эреже, закондорду, ой корутундуну ж.б.ларды түшүнүү, эсте сактоо жана ырааты менен эркин айтып бере алуу, түрдүү кырдаалдарда колдоно алуу катары кабылданат.

Билгичтик – кыймыл аракеттеги билим, өздөштүрүлгөн билимдерге таянып кандайдыр бир иш аракетти аткара билүү тажрыйбасы.

Көндүм – билгичтиктин курамдык бир элементи көп кайталоонун негизинде автоматташып көнүмүшкө айланган, катасыз шыр аткарылуучу иш аракет.

Жөндөмдүүлүк – инсандын бир жагынан анын окуу үйрөнүү ишмердүүлүгүнүн натыйжасында өнүгүп калыптанган, экинчи жагынан ошол иш аракетти жогорку даражада аткарууга оболго болуучу психикалык касиеттери.

Окутуу процессинин негизги компоненттери

Окутуу процессин ойдогудай уюштуруу үчүн анын ички структурасын башкача айтканда, анын кандай компоненттерден тураарын жакшы билүү абзел. Адамдын бардык башка ишмердүүлүгү сыяктуу эле окутуу ишинде да максаттуулук, мазмундук, жүйөө себептик (мотивдик), операциялык ишмердүүлүк, текшерүү жөнгө салуу, түзөлтүү, натыйжаларды баалоо сыяктуу компоненттерди бөлүп көрсөтүүгө болот. Алардын ар бирин чечмелөө зарыл.

Окутуу процессинин максаттуулугу. Окутуу процессин уюштурууда мугалимдин максат милдеттерди даана так аныктай билишин жана анын окуучулар тарабынан аң сезимдүүлүк менен кабыл алынышы өзгөчө мааниге ээ. Окутуунун максаты бул – анын мугалим менен окуучунун ыклас коюп умтулган марасы, б.а. өз эмгегинин акыркы натыйжалары жөнүндө айкын түшүнүк.

Жалпы окутуу процесси ошондой эле ар бир сабак бири-бирине жуурулушкан үч билим берүү, өнүктүрүүчү, тарбиялоочу максат мүдоону ишке ашырууну көзөмөл тутат.

Окутуу жалпысынан инсанды ар тараптуу өнүктүрүүгө, аны тарбиялоого, ар тараптуу билимдерге ээ кылууга багытталат.

Билимге ээ кылуу аң сезимдүү жана бекем билимдерге, аны колдонуу боюнча билгичтиктерге ээ болуу катары түшүндүрүлөт.

Демек, мугалим ар бир окуучунун таанып билүү ишине шыкак дем берүү, жандандыруу аркылуу, алардын окуу материалдарын б.а. урунттуу теориялык түшүнүктөрдү, фактылык материалдарды мыйзам ченемдүүлүктөрдү, бекем өздөштүрүүсүнө жетишүүсү абзел. Илимий билимдеринин тереңдиги, бекемдиги көп кырдылуугу инсандын билимдүүлүгүнүн эң олуттуу белгиси.

Ал эми көпчүлүк учурда көзгө даана урунуучу окуучунун үстүрт, үзүл-кесил бири бирине байланышсыз билимдери мектептин – мугалимдин эң обол окуучунун өзүнүн кунарсыз, майнапсыз эмгегинин айкын белгиси.

Окутуу процессинде балдар билим менен бирдикте белгилүү бир окуу предмети жана илим тармагына тийиштүү атайын жана жалпы билгичтик жана көндүмдөргө да ээ болушат. М: Физика жана химия боюнча маселелерди чыгаруу, лабораториялык тажрыйбаларды жүргүзүп, демонстрациялоо, изилдөө иштерин аткаруу. География боюнча карта менен иштөө, географиялык олчоо, компас жана башка приборлорду колдоно билүү. Ботаника боюнча гербарий, муляж, коллекция, микроскоп менен иштөө.

Окутуу процессинде балдар атайын билгичтик, көндүмдөрдөн тышкары бардык окуу предметтерге таандык китеп, справочник, библиографиялык аппараттар менен иштөө окуу, жазуу, конспектилоо, күндөлүк режимди сактоо, үй тапшырмасын рационалдуу аткара билүү сыяктуу жалпы билгичтик жана көндүмдөргө да ээ болушат.

Өнүктүрүү, окуучунун өнүгүүсү дегенде анын ички өзгөрүүсүн – б.а. анын өзүн ачып жаратууга өбөлгө болуучу психикалык (кабыл алуу, элестетүү, ой жүгүртүү) рухий касиеттеринин өркүндөшүн түшүнөбүз.

Балдардын окуп үйрөнүү, өздөштүрүү процессиндеги көп кырдуу ишмердүүлүгү, анын психологиялык касиеттеринин өнүгүшүнө өктөм таасир этет.

Бирок психолог-педагог окумуштуулар ортосунда окутуу менен өнүгүүнүн байланышы жөнүндө эки ача пикирлер бар. Айрым окумуштуулар (Ж. Пиаже, З. Фрейд), окутуу жана - өнүгүү бири биринен көз карандысыз эки башка процесс баланын акыл жактан оожалуусу же ой жүгүртүү жондому окуусуз эле ичке себептерден улам өнүгө берет деген пикирди бекем жакташкан.

Ал эми Россиялык психологдор окутуу деген өнүгүүнүн өбөлгөсү, аны эрчитип олтурат дейт. Фактыларды, кубулуштарды, окуяларды андап иликтеп ой жүгүртүү үйрөнүүдөн аларды талдап тыянак чыгарууга өтөт. Алардын үстүнөн ой чабыттарын өрчүткөн окуучунун чыгармачылык

жөндөмү оожалат. Андай бала өз алдынча билимин өркүндөтүп, өздөштүргөн билимин турмушта пайдалана билүү эбине ээ болот. С.Л. Рубинштейн: «Активдүү кыймылдагы организм гана майнаптуу өнүгө алат. Чон кишилердин өсүп өнүгүшүндө эмгек кандай мааниге ээ болсо, баланын өнүгүшүндө окуу ошондой вазийпаны аткарат» (Рубинштейн С.Л. 2000: 211) – деп жазган.

Белгилүү психолог Л.С. Выготский баланын акыл-эсинин өнүгүшүнүн эки деңгээли жөнүндөгү жобону иштеп чыккан. **Биринчи** деңгээли Выготский атагандай актуалдуу өнүгүүнүн деңгээли – окуучунун даярдыгынын жетишкен деңгээли. Ал ар кандай тапшырмаларды өз алдынча аткара ала тургандыгы менен мүнөздөлөт. **Экинчиси** бир кыйла бийик деңгээл, Выготский атагандай өнүгүүнүн жакынкы мараасы (зонасы) баланын бир нерсени өз алдынча аткара албагандыгын, бирок сырттан кичине жардам болсо (жетелеген суроолор, жолдомолор, жалпы көрсөтмөлөр ж.б.) аткара алаарын билдирет. Акыл эсти өнүктүрүү үчүн окутуунун жетектөөчү ролун баса көрсөтүү менен Л.С. Выготский окутуунун өнүгүүнүн жакынкы мараасына (зонасына) негизделишин, б.а. окуучулардын учурдагы мүмкүнчүлүктөрүнөн бир аз озуп турушун зарыл деп эсептеген. (Выготский Л.С. 2001: 310).

Демек ар кандай эле билим, маалымат акылдын өнүгүүсүн камсыз кыла албайт. Айталы, окуучу кандайдыр бир тапшырманы өз алдынча аткара алса ал анын өскөндүгүнүн белгиси. Ага мазмуну, аткаруу кыйынчылыгы дал ошондой эле тапшырманы канчалык көп аткартпайлы, аны таанып билүү дараметин алдыга жылдыра албайбыз. Анткени, ал баладан анчалык акыл ой машакатын талап этпей көнүмүш ишке айланып калат. Ал эми баланы акыл аракетине чегербей тескерисинче жөлөптөй карандай боорукерлик кылуу анын акыл жөндөмүнө доо кетирет. Ал отту алоолонуп күйүп кетишине аракет кылбай, тескерисинче суу сээп быкыштуу менен барабар.

Окутуу процессинин жүйөө- себептик (мотивдик) компоненти. Окуучунун окуу процессине жигердүү катышуусу анын керектөөлөрү, кызыгуулары, жүйөөлөрүнөн (мотивдеринен) түздөн түз көз каранды. Эгерде адам иш процессине каалоосуз катышса, ал ишмердүүлүк аны өнүктүрбөйт, тескерисинче ага карата жек көрүүсүн пайда кылат.

Таалим-тарбия ишиндеги көптөгөн фактылар төмөнкүдөй бүтүм чыгарууга түрткү берет. Адамды ичтен имерип, ички күчтөрүн кыймылга келтирип, аны өзүн өзү өнүктүрүүгө өбөлгө болгон таалим тарбия гана эн жемиштүү, эң таасирдүү. Бул ойду Дистервег төмөндөгүчө бекемдейт: **Өнүгүш жана билим бир дагы адамга сырттан берилбейт жана билдирилбейт. Ага адам өзүнүн иш аракети, жеке дарамети, жеке чыдамкайлыгы, тырышчаактыгы аркылуу гана жетише алышы абзел. Сырттан болгону түрткү - шыкак гана алат.** (Дистервег А.В. – 1967: 170).

Бул кебиледе атактуу француз физиги Б.Паскалдын «Окуучу толтуруучу идиш эмес, ал жандырууга муктаж шам» деген сөзү олуттуу мааниге ээ.

Ал «шам» баланын окуу материалын өздөштүрүүсүнө дем берген анын керектөөсү, муктаждыгы.

Керектөө – бул адамдын өзүндөгү бир нерсенин жетпегени жөнүндөгү - ички психологиялык толгонуусу.

М: Бир маселени чечүүдө билим же тажрыйбанын аздыгы аны үйрөнүүгө карата умтулуусун (керектөөсүн) пайда кылат.

Мотив – бул адамдын кандайдыр бир иш- аракетти эмне үчүн аткарып жаткандыгын билдирет.

Көп жылдык тажрыйбалар көрсөткөндөй, окутуу процессинде окуучуларды иш-аракетке тартып турган ар кандай мотивдер, кызыкчылыктар болот. Алар **түздөн-түз таасир тийгизүүчү, келечекке багытталган жана интеллектуалдык мотивдер болуп негизинен үчкө болушат.**

1. **Түздөн-түз таасир тийгизүүчү мотивдерге** негизинен мугалимдин өздүк иш-аракети, инсандык сапаттары жана өздөштүрүү үчүн тандалып алынган материалдын кызыктуулугу кирет. Балдар көпчүлүк учурда сүйүктүү мугалимин капа кылбас, таарынтпас үчүн да жакшы окушат. Буга сабакта өтүп жаткан материалдын кызыктуулугу, анын ар кандай каражаттар менен жабдылышы, атайын кабинеттерде өтүлүшү да түрткү болот.
2. **Келечекке багытталган мотивдер** өзүнүн тандалмалуулугу менен айырмаланат. Алар көпчүлүк учурда балдардын келечектеги кесиптерине байланыштуу сабактарга өтө тыкан-тырышчаак мамиле кылышынан көрүнөт. **Мисалы**, айрым балдар келечекте инженер болом, ошондуктан математика, физика, химия сыяктуу сабактарды терең үйрөнүшүм зарыл деп эсептейт.
3. **Интеллектуалдык мотивдер** – бул жогорку мотивдерден жалпы таанып-билүү, жалпы өсүп-өнүгүү, жалпы интеллектуалдык деңгээлге багытталгандыгы менен айырмаланат. Балдардын окууга болгон кызыгууларын, жүйөөсүн кандайча ойготууга болот?

Азыркы илим жоболоруна ылайык балдардын окууга болгон ынтаа ыкласы окуунун жүрүшүнөн келип чыккан дүйнө таануу маселеси менен ал маселени чечүүгө болгон өзүнүн мүмкүнчүлүктөрүнүн ортосундагы карама-каршылыктардын негизинде кыймылга келип өсүп-өнүгүп олтурат.

Эгерде окуп-үйрөнүү маселеси кыйла татаал болсо аны аткарууда окуучу эбегейсиз кыйынчылыктарга туш болот, же тап такыр аткара албайт. Бул окуучунун демин суутат. Эгерде окуу маселеси жеңил болсо, ал баланы акыл жондомдүүлүгүн өсүшүн камсыз кыла албайт, анткени аны бала эч кандай акыл күчүн сарп кылбай эле аткарып коет.

Ушундан улам азыр илим жана практикада балдардын окууга дилгирлигин ынтызарлыгын, арттырып окуу ишмердүүлүгүнүн улам жаны тажрыйбаларына үйрөтүүгө багытталган таанып-билүү, иш аракет операцияларын аткаруу боюнча тапшырмаларды иштеп чыгып жатыктырууга олуттуу көңүл бурулуп келүүдө.

Ал окуу процессинде мугалимдин төмөнкүдөй үзгүлтүксүз иш аракеттери аркылуу ишке ашат.

- Жаны билимдерге ээ болууга түрткү берген проблемалуу кырдаалдарды түзүү.
- Жаны окуу материалын андап түшүнүп, өздөштүрүп гана жооп берүүгө ылайыкталган таанып билүү маселелерин сунуш кылуу.
- Окуучуларды жаны билимдердин үстүндө ой жүгүртүп терең андоого аралжы болуучу техникалык каражаттарды көрсөтмө куралдарды кенири колдонуу.
- Окуучуларды үйрөнүп жаткан материалдын мазмунундагы фактылардын жана кубулуштардын үстүнөн терең ой жүгүртүп, талдоо жүргүзүүгө нускоо.

Окутуу процессинин мазмундук компоненти. Мугалим сабакка даярданып жатып, ар убак анын чордонун түзгөн билимдердин мазмуну жөнүндө олуттуу ой жүгүртүп, зарыл учурда окуу программасына, окуу китептеги материалдарга толуктоо түзөтүүлөрдү киргизүүсү абзел.

Ал тарабынан эң обол төмөнкү жагдайлар астейдил талдоого алынышы абзел.

Биринчиден Окуучулар ээ болууга тийиш болгон теориялар жоболордун коломү айкындалып, жаны материалдын откон материалдар менен алака катышын бекемдоочү башкы түшүнүктөр, маалыматтардын болүнүп көрсөтүлүшү зарыл.

Экинчиден, окуучулар ээ болуучу билгичтик жана көндүмдөрдүн системасы так аныкталууга тийиш.

Үчүнчүдөн, Окуучулардын ыймандык ишенимдеринин дүйнө таанымынын калыптанышына түздөн түз оболго болуучу моралдык-эстетикалык идеялардын маңызына терең назар салып, атайын белгилеп алуу зарыл.

Төртүнчүдөн, зарыл учурда окуу китептеги окуу материалды жаны илимий ачылгалар менен байытуу ошондой эле муктаждыкка жараша, айрым теориялык жоболорго тиешелүү тактоолорду киргизүү да маанилүү.

Бешинчиден, эгер окуу китепте материалдары өтө эле кенири артык-баш, анчалык мааниге ээ эмес маалыматтар жыш болсо, аны кайрадан түзүп иштеп чыгууга аракет жасоо керек.

Операциялык- ишмердүүлүк компоненти — бул көбүнесе түздөн түз окутуу процессиндеги мугалим менен окуучунун иш аракеттеринин маңызын чагылдырат. Ырасында эки тараптуу иштиктүү алака катыштын натыйжасында гана окуучу билим, билгичтикке ээ болот.

Мисалы: Окуучунун билимге ээ болуусу анын аналитикалык ишмердүүлүктүн ыктарын билүүсү менен түздөн түз байланыштуу. Бул билгичтердин барына үйрөтүү зарыл. Анткени активдүү үйрөнүү, акыл операцияларын жеткилең өздөштүрүүсүз, маалыматты кабыл алуу кайра иштеп чыгуу дегеле мүмкүн эмес. Операциялык ишмердүүлүк компонент окутуу жана окуп үйрөнүүнүн белгилүү методдору, каражаттары, формалары аркылуу ишке ашат.

Окутуу процессинин текшерүү, жөнгө салуу, баалоо компоненти

Бул иштер окуучулардын таанып билүү ишмердиги кандайча жүрүп жаткандыгы жөнүндө такай системалуу кабардар болуп турууга жана алардын иш аракеттеринин коюлган максаттарга чен өлчөмдөргө шайма шай келишин салыштырууга багытталат. Бул мугалимдер тарабынан да, балдардын өзүн өзү текшерүүсү аркылуу да ишке ашышы мүмкүн.

Текшерүү көбүнесе оозеки, жазуу, лабораториялык иштер, сурамжылоо, зачет, экзамен формасында жүргүзүлөт.

Өзүн- өзү текшерүү окуучунун окуу материалдарын үйрөнгөнүнүн дэңгээли, көнүгүүлөрдү туура аткарганын кайрадан аткаруу аркылуу, текшерүү сыяктуу формада ишке ашат. Текшерүү жана өзүн өзү текшерүү окуу процессинде кер байланыш түзүүгө мугалимдин окуучулардын кыйынчылыктары, кемчиликтери жөнүндө кенири маалымат алуусуна шарт түзөт. Кер байланыш окуу процессин түзөтүүгө, иретке келтирүүгө, окутуунун методдорун формаларын жана каражаттарын, аныкталган кырдаалга жакындаштырууга шыкак берет. Демек, процессти жөнгө салуу мугалимдер тарабынан гана эмес окуучулар тарабынан да жүргүзүлөт.

Окутуу процессинин компоненттеринин өз ара байланышы

Ар кандай эле процессти структурасы – анын компоненттери гана эмес, анын ортосундагы өз ара байланыштар да процесстин касиети болгондуктан окуу процессинин бардык компоненттерин мыйзам ченемдүү өз ара байланышта кароо кажет.

Окутуунун максат жана мазмунунун бөтөнчөлүгү окутуу ишинин формаларын, методдорун, каражаттарын оптималдуу тандап алууну талап этет. Көздөгөн максатка, марага жетүү окутуу ишинин натыйжаларына саресеп салып турууну кер байланыш түзүп, кем өксүктөрдү түзөлтүүнү шарттайт. Ошентип, окутуу процессинин натыйжалуулугу, анын компоненттеринин бирдиктүүлүгү аркылуу камсыз болот.

Окутуу теориялары жана мугалимдин ишмердүүлүгү

Адам баласы билим, билгичтик көндүмдөргө кандайча ээ боло алат? Бул маселенин тегерегинде ой жүгүртүүлөр, тажрыйбалар алгачкы коомдон башталып азыр да улантылып келүүдө. Анын натыйжасында адамдын билим жана билгичтиктерге ээ болуусунун структурасы, механизмдери илимий жактан андалып, аны алдын ала пландаштыруу, уюштурууга багыт берүүчү бир катар теориялар да түзүлгөн. Иш жүзүндө көпчүлүк окутуучулар өзүнүн иш аракеттерин кайсы теорияга негиздеп уюштуруп жатышкандыгына анчалык маани беришпейт. Бирок, бул алардын иш аракети эч кандай теорияга негизделбейт дегендик эмес. Кандай гана мугалим болбосун, анын үйрөтүм ишмердүүлүгүнөн тигил же бул теориянын бүтүндөй структурасын, же айрым бир элементин, ошондой эле бир нече теориянын аралашмасын баамдай алабыз. Окуучулардын үйрөтүм ишин натыйжалуу, майнаптуулугун арттыруу, окутуу ишин ырааттуу уюштуруу сапатына байланыштуу болот. Ал эми үзүрлүү, майнаптуу үйрөтүм процессин уюштуруу мугалимдин үйрөтүм теорияларын терең өздөштүрүп

билүү жана аларды кырдаалга, окутуу ишинин максат мүдөөсүнө ылайык колдоно билишине түздөн түз байланыштуу.

Бүгүнкү күндө дүйнөнүн көпчүлүк мамлекеттеринин таалим-тарбия практикасында кенири колдонулуп келе жаткан үйрөтүм теориялары төмөнкүлөр:

1. **Бихевиоризм теориясы.**
2. **Асоциативдик-рефлектордук теория (маалымат иштетүү теориясы).**
3. **Акыл аракетинде этап – этап боюнча үйрөтүү теориясы.**

1. Бихевиористтик теория

Бихевиоризм (поведение – жүрүм-турум) теориясы И.Павлов, Джон Б.Уотсон, Э.Торндайк, В. Скиннер ж.б.лардын эмгектеринин негизинде түптөлүп калыптанган.

Бихевиоризм теориясына ылайык үйрөнүү $T \rightarrow P \rightarrow B$ формуласы аркылуу жүзөгө ашат.

Мында **T** – түрткү кандайдыр бир иш аракеттин жасалышынын же кырдаалдын түзүлүшүнүн себеби.

Окутуу процесиндеги маселенин шартын, суроолорду, сигнал, ишарат белгилерди түрткү катары карасак болот.

P – реакция бул түрткүгө ылайык аткарылган иш аракеттин дал өзү. Сабакта окуучунун мугалимдин суроосуна берген жообу, коюлган тапшырмага ылайык аткарган амалы, кыймыл аракети анын реакциясы же жооп мамилеси.

B – Бекемдеме – б.а. түрткүгө жооп мамиле иретинде берилген реакциянын туура экендигин тастыктаган иш аракет. Бекемдеме материалдык жана моралдык колдоо иретинде билдирилет.

Мисалы: Айбандардын иш аракетинин туура экендиги тамак аш берүү менен тастыкталат.

Ал эми окуу процесинде окуучулардын туура жообун тастыктоо үчүн мактоо, жакшы баа коюу сыяктуу каражаттарга кайрылабыз.

Албетте, **(B)** бекемдеме айбандарга байланыштуу дрессировкалоо практикасында өзгөчө мааниге ээ болоору анык. Аларды адамга карата абсолютташтыруунун күмөндүүлүгү көптөгөн психологдордун эмгектеринде белгиленген. Бирок, бихевиористтер бекемдеме идеясынын негизинде окутуу теориясына байланыштуу маанилүү тыянак чыгара алышкан. Ал окутуунун сапатын баскыч баскыч менен текшерип жана коррекциялоо идеясы. Азыркы кенири, популярдуу үйрөтүм технологияларынын бири программалап окутуунун принциптери дал ушул теорияга негизделген.

Бул принциптерге ылайык окуу – программасынын мазмуну майда-майда бөлүктөргө бөлүнүп логикалык жактан иреттүү жайгаштырылат. Ар бир сабактын жумалык темалары канчалык кичине бөлүктөргө бөлүнсө,

окуучулардын окуп үйрөнүүлөрү ошончолук оной жана ката кетирүү ыктымалдыгы ошончолук аз болот. Түрткү катары берилген ар бир маалыматтык бөлүмдөн кийин окуучулардын өздөштүргөндөрү суроолор менен текшерилет. Бул ыкма аркылуу балдардын окууга активдүү катышуусу камсыз кылынат жана өз убагында кер байланыш куруу менен окуучулардын жаны үйрөнгөндөрү бышыкталат, бекемделет. Ушул Т – Р. - түрткү раскция бүткүл программа аяктаганга чейин улантылат.

2. Ассоциативдик-рефлектордук теория

Ассоциативдик-рефлектордук теория – мээнин шарттуу рефлектордук ишмердүүлүгүнүн негизги мыйзам ченемдүүлүгүнө негизделет.

Ал үйрөнүүчүнүн аң сезиминде предметтердин-кубулуштардын окшош жана айырмалуу белгилерине карай жаны байланыш «ассоциацияларды» жаратып жүрүп олтурууну үйрөнүү, өздөштүрүүнүн эң ийкемдүү жолу катары карайт.

Бул теориянын жоболоруна ылайык билим, билгичтик көндүмдөргө ээ болуу төмөнкүдөй логикалык ыраат менен ишке ашат: окуу материалын кабыл алуу, анын үстүндө ой жүгүртүү жана эске сактоо, өздөштүрүлгөн билимди практикада колдонуу.

Ассоциативдик- рефлектордук теориянын маңызы төмөндөгүлөр менен түшүндүрүлөт:

1. Инсандын билим, билгичтик көндүмдөргө ээ болушу анын аң сезиминде түзүлгөн түрдүү ассоциациялардын жемиши.
2. Ассоциативдик система предмет жана кубулуштарды кабылдоо, алардын ички байланышын жана карым катнашынын үстүндө ой толгоо, аны ар тараптуу аңдоо, эске тутуу, өздөштүргөн билимдерди иш жүзүндө колдонуу сыяктуу аракеттерден турат.
3. Үйрөтүүнүн борбордук звеносу – теориялык жана практикалык маселелерди чечүү учурундагы ой жүгүртүү - эң зарыл аналитикалык-синтетикалык ишмердүүлүк.
4. Окутуунун жемиштүүлүгүнүн зарыл шарттары төмөнкүлөр:
 - Окууга үйрөнүүгө карата жигердүү мамилени калыптандыруу,
 - Окуу материалын бекем логикалык ырааттуулукта айтып берүү,
 - Окуучулардын таанымдык ишмердүүлүгүн жандандыруу,
 - Акыл иш аракеттеринин түрдүү ыкмаларын көрсөтүп үйрөтүү жана көнүгүүлөр аркылуу жатыктыруу.

Ассоциативдик-рефлектордук теория көбүнесе теориялык билимдерге ээ болууда үзүрлүү.

Бул теориянын жоболоруна ылайык балдардын таанымдык иш аракети, билимдерди өздөштүрүүсү төмөнкүдөй баскычтардан турат.

3- таблица. Окуучулардын билим, билгичтиктерге ээ болуусунун этаптары

Таанымдык иш-аракеттердин системасы	Таанымдык иш- аракеттердин ымаңызы	Таанымдык иш - аракеттердин натыйжалары
1 этап Теориялык билимге ээ болуу		
1.Үйрөнүлүүчү материалдарды кабыл алуу.	Кубулуштарды жана заттарды угуу, көрүү, даам, жыт билүү сезим туюмдар аркылуу таануу (сезимдик тааным).	Таануу- заттардын, кубулуштардын сырткы касиеттери жана белгилери жөнүндө эн баштапкы билим формасындагы элес-түшүнүктөрдүн жаралышы.
2.Үйрөнүлүүчү материалдардын үстүнөн ой жүгүртүү.	Предметтер жана кубулуштардын касиеттери жана белгилери салыштыруу жалпы белгилерин айкындоо, жана аларды жалпылоо.	Үйрөнүүчү материалды андап билүү, жана теориялык түшүнүктүн калыптанышы.
3.Үйрөнүлүүчү материалдарды эске сактап калуу (өздөштүрүү)	Окуу материалын эске түшүрүү, кайрадан айтып бере алуу, түшүнүктөрдү, моралдык-эстетикалык идеяларды терең андап өздөштүрүү.	Билимге (фактылар жана түшүнүктөр) нравалык-эстетикалык көз караштарга ээ болуу.
2- этап. Билгичтик жана көндүмдөргө ээ болуу		
4.Өздөштүрүлгөн билимдерди иш жүзүндө колдонуу.	Машыктыруучу көнүгүүлөрдү, чыгармачыл тапшырмаларды, ар түрдүү өз алдынча жумуштарды аткаруу.	Билим, билгичтик, көндүм жана чыгармачыл жөндөмгө ээ болуу.
3- этап .Билим, билгичтик жана көндүмдөрдү андан ары тереңдетүү, системалаштыруу.		
5.Үйрөнүлүүчү материалдарды кайталоо.	Үйрөнүлүүчү материалдарды активдүү калыбына келтирүү, машыктыруучу көнүгүүлөр, чыгармачыл тапшырмаларды аткаруу жана өзүн өзү текшерүү.	Билим, билгичтик, көндүмдөрдү тереңдетүү, бекемдөө, системалаштыруу жөндөмдүүлүктөрдү, дүйнө тааным жана адептүүлүктү өнүктүрүү.

Акыл аракетин этап – этап боюнча калыптандыруу теориясы

Бул теория Россиялык көрүнүктүү психолог П.Я. Гальпериндин изилдоосуно негизделет. Аны бир нече этаптар таризинде мүнөздөп көрсөтүүгө болот.

Биринчи этап окуучудагы тийиштүү мотивдерди актуалдаштырууну көзөмөл тутат.

Экинчи этап ишмердүүлүктүн иш аракетин негизги багыттама схемаларын андап түшүнүү менен байланыштырылат. Окуучулар ишмердүүлүктүн мүнөзү, анын өтүш шарттары, багыты, аткаруу, текшерүүчүлүк аракеттердин өз ара байланышы менен алдын ала таанышышат. Аракеттерди жалпылоо денгээли, демек башка шартка которуп коюу бул ишмердүүлүктүн ориентациялык негизинин толуктугунан көз каранды. Мындай багыттама негиздеринин үч тибин бөлүп көрсөтүүгө болот:

- оперативдүү аткаруу үчүн (мисалы, окуунун техникалык элементтерин билишке) зарыл, толук эмес ориентациялык система үлгүгө ылайык даяр түрүндө берилет;
- иш аракетин (аткаруунун) толук конкреттүү ориентациялык негизи даяр түрүндө берилет;
- иш аракетин багыттама негизи жалпы жонунан сунуш этилет.

Үчүнчү этап – тышкы формадагы аракет – материалдуу же материалдашкан. Б.а. кайсыл бир моделдин, схеманын, чертездун ж.б.у.с. жардамы менен аткарылуучу жумуш. Бул ишмердүүлүк жалаң багыттама (ориентациялык) эле эмес, аткаруучулук жана текшерүүчүлүк функцияларды да камтыйт. Бул этапта окуучулардан өздөрү аткарган операциялар жана анын өзгөчөлүктөрү жөнүндө айтып берүүсү талап этилет.

Төртүнчү этап – мында иш аракет материалдашкан каражаттардан бөлүнүп чыгып, «сырткы кеп» таризинде жасалгаланат жана жалпылаштырылат. Демек, бул этапта окуучу иш аракетти анын материалдык каражаттарына таянбай же эрежелер, схемалар, символдор аркылуу «сырткы кеп» формасында жалпылап айтып түшүндүрүп бере алат.

Бешинчи этап – мында окуучу иш аракетин бардык жагдайларын ичинен күбүрөп айта алат. Иш -аракет аң- сезимдин көрсөткүчүнө, анын образына айлана баштайт.

Акыркы алтынчы этапты материалдык иш аракеттердин окуучунун ички психикалык байманасына толугу менен айланып бүтүшү (аракеттердин интериоризацияланышы) катары кароого болот.

Акыл аракеттерин этап-этап боюнча калыптандыруу теориясынын артыкчылыгы окуучунун жекече темпте иштеши жана таанымдык ишмердүүлүгүн жүйө-себептүү башкаруу үчүн ийкемдүү шарттарды камсыз кылгандыгы менен түшүндүрүлөт.

Корутунду

Окутуу бул эки жактуу иш аракеттерден турган бир эле процесс. Эгер балдардын билим, билгичтикке, көндүмдөргө ээ кылууга багытталган тышкы иш аракеттердин көзү менен карасак, бул процесс окутуу, үйрөтүү

катары кабылданат, ал эми билими, жүрүм-туруму өзгөргөн адамдык позициясынан карасак ал процесс окуп үйрөнүү жумушу.

Окутуу процессинин ички структурасы максаттуулук мазмундук, жүйө себептик (мотивдик), операциялык ишмердүүлүк, текшерүү, жөнгө салуу, түзөлтүү, натыйжаларды баалоо сыяктуу компоненттерден турат. Үйрөтүү үйрөнүү процессинин натыйжалуулугу, анын компоненттеринин бирдиктүүлүгү аркылуу камсыз болот.

Учурда үйрөнүүчүнүн билим, билгичтик көндүмдөргө ээ болуусунун структурасын, ийкемдүү жолдорун илимий жактан андап, аны алдын ала пландаштыруу уюштурууга багыт берүүчү бир катар теориялар түзүлгөн.

Алардын катарына бихевиоризм, ассоциативдик-рефлектордук, акыл аракетин этап-этап боюнча калыптандыруу сыяктуу теорияларды кошууга болот.

Бихевиоризм теориясына ылайык үйрөнүү түрткү - реакция бекемдеме формуласы аркылуу жүзөгө ашат.

Ал эми ассоциативдик-рефлектордук теория үйрөнүүчүнүн аң сезиминде предметтердин кубулуштардын окшош жана айрымалуу белгилерине карай жаңы байланыш ассоциацияларды жаратып жүрүп олтурууну үйрөнүү өздөштүрүүнүн эң ийкемдүү жолу катары карайт.

Ал эми П.Я. Гальперин тарабынан негизделген теория акыл аракетин, ишмердүүлүгүн төмөнкүдөй этаптар боюнча калыптандырууну көзөмөл тутат:

1. Окуучудагы тийиштүү мотивдерди актуалдаштыруу.
2. Иш- аракеттин багыттама негиздерин схемаларын андап түшүнүү.
3. Иш- аракетти материалдык формада аткаруу.
4. Иш- аракетти сырткы кеп таризинде билдирүү, жалпылаштыруу.
5. Иш- аракетти ичинен кайталап, күбүрөп, ички кеп катары айта алуу.
6. Материалдык аракеттердин толугу менен окуучунун ички психикалык байманасына айланып бүтүшү (интерпоризацияланышы).

Өзүн-өзү текшерүү тесттери

1. Кыймыл аракеттеги билим, өздөштүрүлгөн билимдерге таянып кандайдыр бир иш аракетти аткара билүү тажрыйбасы деген аныктама төмөнкү түшүнүктөрдүн кайсынысына таандык?
А. Билгичтик Б. Көндүм В. Жөндөмдүүлүк Г. Билим.
2. Төмөндөгү теориялардын кайсынысы (үйрөтүм процессин) түрткү - реакция – бекемдеме формуласы аркылуу чечмелейт.
А. Ассоциативдик-рефлектордук
Б. Бихевиоризм
В. Акыл аракетин этап-этап боюнча калыптандыруу.
Г. Коомдук өз ара таасирлешүү.
3. Автоматташкан, катасыз шыр аткарылуучу иш аракет төмөнкү түшүнүктөрдүн кайсынысына таандык?
А. Мотив Б. Тарбия В. Көндүм Г. Умтулуу.

4. Эмне үчүн үй тапшырмасын жакшы аткарууга умтулуп жатасын? – деген суроого – окуучу «Беш алгым келет» – деп жооп берди. Окуучунун бул жообу төмөнкү мотивдердин кайсынысына таандык.
 А. Түздөн-түз таасир этүүчү мотивдер.
 Б. Келечекке багытталган мотивдер
 В. Интеллектуалдык мотивдер
 Г. Көмөкчү мотивдер.
5. Окутуу үйрөтүү баланын өнүгүүсүнүн жакынкы марасына (зонасына) негизделүүгө тийиш деген жобо ким тарабынан негизделген.
 А. Пиаже Б. Рубинштейн В. Выготский Г. Дистерверг
6. Мугалимдин төмөнкү иш аракеттеринин кайсынысы окуучунун ан сезимдүү өз алдынча окуп үйрөнүшүнө түрткү бере алат.
 А. Окуу материалын жалпылап түшүндүрүп берүү
 Б. Окуп үйрөнүүнүн эрежесин айтып берүү
 В. Көрсөтмө куралдарды көбүрөөк пайдалануу
 Г. Пролбемалуу кырдаалдарды түзүү.
7. Кабыл алуу, анализ синтез, эске сактоо, кайталоо практикада колдонуу билүү сыяктуу операциялар кайсы үйрөтүм теориясына мүнөздүү?
 А. Бихевиоризм
 Б. Ассоциативдик – рефлектордук
 В. Акыл аракетин этап этап боюнча калыптандыруу
 Г. Коомдук өз ара таасирдешүү.
8. Экинчи класстын бир окуучусу математика боюнча кошумча тапшырма аткаруу максатында мугалимге дайыма өз демилгеси менен кайрылат. Окуучунун бул иш аракетин кайсыл мотивдердин алкагында кароого болот?
 А. Түздөн түз таасир этүүчү мотивдер В. Интеллектуалдык мотивдер
 В. Келечекке багытталган мотивдер Г. Көмөкчү мотивдер.
9. Төмөнкү көрсөткүчтөрдүн кайсынысы окуучунун өнүгүшүн мүнөздөй алат?
 А. Көломдүү окуу материалын эсте сактап калуу
 Б. Окуу китебинин текстин өзүндөй кылып айтып бере алуу
 В. Акыл операцияларын чын ыкластан рационалдуу аткара алуу тажрыйбасы. Зээндүүлүк.
 Г. Жакшы баа алуу үчүн жакшы окууга умтулуу
10. Окуучулар окуп үйрөнүүнү эмгекке турмушка мыктылап даярдануу катары түшүнүшөт. Бул стимул кайсыл мотивдин чегинде каралышы мүмкүн?
 А. Интеллектуалдык мотив Б. Түздөн-түз таасир этүүчү мотив
 В. Көмөкчү мотив Г. Келечекке багытталган мотив.

Жооптор:

1.А	2.Б	3.В	4.А	5.В	6.Г	7.Б	8.Б	9.В	10.Г

III БӨЛҮМ

БИЛИМ БЕРҮҮНҮН МАЗМУНУ

Киришүү

Инсанды өнүктүрүүнүн бирден бир каражаты болгон окутуу ишин ийгиликтүү жүзөгө ашыруу үчүн, окуучуларды эмнеге окутуу керек? Ошондой эле окутуунун натыйжасында балдар эмнелерге ээ болушу керек? - деген суроолордун башын ачып алуу зарыл.

Түпкүлүгүндө окутуу иши инсанды калыптандыруу, ага билим берүүгө багытталат. Ал эми ошол берилген билимдин мазмуну кандай болуусу абзел?

Билим берүүчүнүн мазмунуна карата тигил же бул теориялык көз караштардын манызы эмнеде?

Билим берүүнүн мазмуну кандай документтерде чагылдырылат? Окуу планы, окуу программасы, окуулуктарды түзүүдө, иштеп чыгууда кандай принциптер жетекчиликке алынат? Бул бөлүм дал ошол жогоруда коюлган суроолордун жообун ачыктоону көзөмөл тутат.

Билим берүүнүн мазмуну жана ага байланыштуу теориялар

Билим берүүнүн мазмуну жөнүндө сөз кылганда эң обол илимий билимдердин системасын жана андан ажырагыс биримдиктеги билгичтик жана көндүмдөрдү эске алуу керек, так мына ушулар гана инсандын акыл парасатын, жөндөмдөрүн, адеп наркын оожалдыруунун оболгөсү боло алмакчы.

Демек, билим берүүнүн мазмуну окуучулар ээ болуучу илимий билимдердин, практикалык билгичтик, көндүмдөрдүн, дүйнө түшүнүмдөрдүн, нравалык-эстетикалык идеялардын системасы катары карасак болот.

Билим берүүнүн мазмуну жөнүндөгү теориялар XVIII кылымдын аягынан баштап түзүлө баштаган.

Алардын негизгилери эң алгачкылары **формалдык** жана **материалдык** билим берүү теориялары деген ат менен белгилүү. Формалдык таалим-тарбия теориясынын өкүлдөрү **Д.Ж. Локк**, (XVII), **И.Г. Песталоци**, **И. Кант**, **И. Гербарт** (XVIII-XIX) ж.б.лар болушкан. Алар билим берүүнүн маңыз-максаты балдардын логикалык ойлом маданиятын, элестетүү, эсте сактоо, кызыгуу, изденүү, чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү – деп нускашкан. Бул көз карашты жактагандар байыркы учурларда да болгон. Алардын бири Гераклит “көптү билүү акылга үйрөтпөйт” – деп айткан. Ал эми Дистервег “...эң башкысы ойлом маданиятына үйрөтүү, а билим ой жүгүртүүнүн өнүгүшү аркылуу өзүнөн өзү жаралат” – деген ойду бекемдеген.

Формалдуу билим берүү теориясы мектеп практикасында ойлоону

өстүрүүгө багытталган тил, математика сабактарын окутууну ашкере баалоого алып келген.

Алсак XIX кылымдагы орус классикалык гимназияларында көбүнесе орус, латын, грек, немец, француз тилдери окутулган. Ал эми химия, физика, биология, сыяктуу илим тармактарынын бары табият таануу деген жалгыз бир окуу предметке топтоштурулган. Формалдуу билим берүү салттары азыркыга чейин сакталып калган. Анын айкын көрүнүшү катары Англиядагы гуманитардык билим берүүгө багытталган грамматикалык мектептерди көрсөтүүгө болот.

Материалдык билим берүү теориясы. Бул теориянын калыптанышына XVIII-XIX кылымдагы өндүрүштүн ыкчам өсүшү, анын көп кырдуу тармактары үчүн татыктуу кадрларды даярдоо талабы олуттуу себеп болгон. Экинчиден бул теория эмпиризм философиясына негизделген. Анын негиздөөчүлөрүнүн бири англиялык окумуштуу **Г. Спенсер** билимдин булагы тжрыйба жана практика, адамдын таанып билүүсү, анын тажрыйбасынан сырткары болбойт деп эсептеген. Мындан мектеп окуучуларын коом табийгат, реалдуу турмуш кубулуштары сыяктуу конкреттүү фактыларга негизделген билимдер менен куралдандыруу керек деген педагогикалык тыянак келип чыккан.

Окуу материалын тандоодо анын балдардын турмушу практикалык ишмердүүлүгү үчүн пайдалуулугуна кароо керек ал эми окуучулардын ойлом, акыл жөндөмдүүлүктөрү “пайдалуу билимдерди” өздөштүрүү процессинде өзүнөн өзү эле өсө берет.

Билим берүүнүн эки теориясы тең бир жактуу, чектелген көз караштар салттар экендигин орус педагогикасынын классиги **К.Д. Ушинский** тарабынан адилеттүү сынга алынган.

К.Д. Ушинский “акылды билимден ажыраткан формалдуу өнүгүш курулай эле элес, ар бир илим адамды өз мазмуну менен өстүрөт” деп акыйкат белгилеген.

Ал эми илимди адамдын турмуш практикасындагы нукура пайдасы үчүн гана үйрөнүүнү илимге утилитардык мамиле деп айыптаган.

Формалдуу жана материалдык билим берүү теориясынын кайсынысы идеалдуу, акыйкат кай тарапта экендиги азыркыга чейин бир жактуу чечиле элек.

Алсак учурдагы билимдин тармактарынын эбегейсиз көбөйүп кетишинен улам мектеп аны кууп жете албайт, ошондуктан билим берүүнүн башкы максаты окуучулардын акыл күчтөрүн өстүрүү болууга тийиш деген ойду бекемдөөгө аракет кылгандар да бар. Билим берүүнүн мазмуну жаатындагы дагы бир теория – бул **прагматизм**.

Ал – Американын таалим-тарбия чөйрөсүндө узак убакыттар бою кенири жайылып, өнүгүп келген үйрөтүм модели. Анын автору Америкалык ойчул, философ жана педагог **Дж. Дьюи** (1859-1952) болгон.

Бул теориянын негизги жоболору төмөнкүлөр: Билим берүүнүн негизги максаты – мектептеги ар бир баланын акылы менен денесинин, өзгөчөлүгүнүн толук жана эркин өнүгүшүнө сүрөөнчү болуу. Бардык нерсе окуучуга негизделиши шарт. Мугалимдер, насаатчылардын иш аракети, сырттан түзүлгөн программаларды балага таңуулоо эмес, баланы турмуш үчүн

зарыл, баалуу практикалык тажрыйбаларга ээ кылуу.

Ушундан улам бул теория расмий окуу программалар жана окуу китептерди четке кагып, баланын үйрөнүшү, көнүгүшү үчүн зарыл турмуштук шарт жагдайларды, практикалык тажрыйбаларды, окуу материалы, билим булагы катары карайт.

Ал эми билим берүү процесси башкалар менен чогуу маселе чечүү, оюн, байкоо, конкреттүү иш- аракеттерди аткаруу сыяктуу методдорго негизделет.

1960-жылдары прагматизм теориясы балдарды системалуу, бекем билимдерге ээ болушуна көдөргөсүн тийгизди мектептердеги билим алуунун сапатын кескин төмөндөтүүгө алып келди деп айыпталып өз баалуулугун жогото баштаган.

Кыргызстандын мектептериндеги таалим-тарбиянын мазмуну негизинен И.Я. Лернер жана М.С. Скаткин тарабынан иштелип чыккан теориялык көз караштарга негизделет. Алар билим берүүнүн мазмунун педагогикалык чыпкадан өтүп, ылгап териштирилген, адаптацияланган адамзаттын социалдык тажрыйбасы катары карашкан. Алар аныктаган социалдык тажрыйбаны жана аларга негизделген билим берүүнүн максат мазмунун төмөнкү схема аркылуу көрсөтүүгө болот.

1- схема. Билим берүүнүн мазмуну

1. Социалдык тажрыйбалардын биринчи элементи аркылуу адам дүйнөнүн түр-түспөлү (картинасы), коом, таанымдык жана практикалык ишмердүүлүктүн жол-жоболору тууралуу ырааттуу билимдерге ээ болот.
2. Адам тарабынан өздөштүрүлгөн социалдык тажрыйбанын экинчи элементи коомго белгилүү интеллектуалдык жана практикалык мүнөздөгү билгичтик жана көндүмдөр.
3. Чыгармачылык ишмердүүлүктүн тажрыйбасы – адамдын жаңы проблемаларды өз алдынча чече билүү ыкмаларын өздөштүрүүсүн камсыз кылууга багытталат. Ал түпкү максаты боюнча мурдагы эки компоненттин мазмуну менен дал келбейт. Анткени билимдин мазмуну да, белгилүү үлгү боюнча өздөштүрүлгөн билгичтик жана көндүмдөр да адамдын чыгармачылык мүмкүнчүлүгүн мүнөздөй албайт. Чыгармачылык дегенибиз дайыма жаңы, адаттан тышкары иш деген маанини билдирет.
4. Билим берүүнүн мазмунунун төртүнчү компоненти адамдын эстетикалык табити, карым-катнаш мамиле маданияты, гумандуулугу сыяктуу, анын тарбиялангандыгын аныктоочу тажрыйбаларга ээ болуусун камсыз кылат.

Билим берүүнүн мазмунун түзүү жана иштеп чыгуунун принциптери

Азыркы теориялык концепцияларга негизденүү менен билим берүүнүн мазмунун түзүү кураштыруунун төмөнкүдөй принциптерин бөлүп көрсөтүүгө болот:

- **Социалдык шарттарды жана коомдук талаптарды эске алуу.** Айталы, жаңы коомдук экономикалык реформалар инсанды активдүү ишмердүүлүккө даярдоо, этномаданият жаатында компотенттүүлүктү талап этүүдө. Ушул талаптарга ылайык окуу программалардын мазмунунда иш аракетке жана улуттук маданмий доолөттөрдү өздөштүрүүгө багыттоочу билимдерге өзгөчө маани берилди.
- **Билимдин мазмунунун илимдин соңку өнүгүү деңгээлине ылайык келиши,** туура, так маалыматтарга негизделиши жана ырааттуу өнүктүрүлүп турушу.
- **Билим берүүнүн мазмунунун тандалып алынган моделге шайкеш келиши.** Билим берүүнүн структурасы жана мазмуну, б.а. окуу план, программа, окуулук, окуу китеп сабактар баары артыкчылык берилген моделге шайкеш түзүлөт.
- **Билим берүүнүн мазмунунда окутуунун маалыматтык бөлүгү жана иш аракетке багыттоочу компоненттеринин өз ара эриш- аркак орун алышы.**
- **Билим берүүнүн мазмунунун б.а. окуу план, программа, окуу китептердин, окуучулардын даярдыгынын, алардын таанымдык тажрыйбаларынын даражасына ылайык келиши.** Ушундан улам окуу материалын ыксыз татаалдаштыруудан терминдештирип түшүнүксүз жазуу-

дан, кургак академиялык стилден, ото эле “илимдештирип” баяндоодон качуу керек.

✓ Мамлекеттик билим берүү стандарттары, окуу планы окуу предмети, окуу программасы жана окуулук

Билим берүү стандарты. “Стандарт” деген сөз ар кандай объектилерди салыштыруу, олчөөнүн үлгүсү, эталону, модели дегенди билдирет.

Ал эми белгилүү стандарттын иштелип чыгып, жетекчиликке алынышын стандартташтыруу деп атасак болот. Кыргызстанда билим берүүнү стандартташтыруу иши 1990-жылдардан башталды.

Мамлекеттик билим берүү стандарттары бир нече функцияларды аткарат:

1. Билим берүү процессин гумандаштыруу. Бул окуучуну таанымдык мүмкүнчүлүгүнөн жогорку билимдерди оздоштүрүүдөн бошотуп, минималдуу билим стандартына гана ээ болууга шарт түзөт.
2. Айрым окуу-тарбия мекемелеринин практикасында орун алган, билим берүү программасын аймактык, коллективдик, жеке кызыкчылыктарга ылайык ашкере бурмалоолорго бөгөт коюп окутууну туруктуу нукка бурат.
3. Мектептеги окутуу жана окуп үйрөнүү иштеринин сапаттык деңгээлин олчоо, баалоо, андан ары өркүндөтүүгө өбөлгө болот.

Стандарттар бүтүндөй билим берүү программасы (м. орто билим берүү, кесиптик билим берүү) ошондой эле бир билим тармагы боюнча да түзүлөт.

Учурда Кыргызстанда жалпы билим берүүчү орто мектептерде предметтик билим берүү боюнча стандарттар иштелип чыккан.

Алар төмөнкүдөй курамдык бөлүктөрдөн турат.

1. **Окуу предметинин жалпы мүнөздөмөсү.** Мында ал предметти окутуунун максат милдеттери, окуп үйрөнүү объектилери жана мазмундук багыты.
2. **Окуу предмети боюнча базалык билимдердин мазмуну, көлөмү, курстун түйүндүү түшүнүктөрү.**
3. **Окуучулардын билим, билгичтигине, көндүмдөрүнө, б.а. окуу предмети оздоштүрүүнүн натыйжаларына коюлуучу талаптар.**
4. **Окуучулардын минималдык билим деңгээлин аныктап билүүгө арналган тапшырмалар жана аны ишке ашырууга байланыштуу көрсөтмөлөр.**

Окуу планы

Окуу планы – билим берүү мекемелеринин сертификаты. Ал- билим берүү министрлиги тарабынан гана бекитилип, мектептер тарабынан

түздөн түз жетекчиликке алынуучу расмий мамлекеттик документ.

Окуу планда үйрөтүлүүчү окуу предметтеринин системасы, алардын класстар боюнча бөлүнүшү, окуу жыл ичинде үйрөнүү убактысы чагылдырылган.

Учурдагы окуу пландардын структурасында төмөнкүдөй маалыматтар камтылат:

1. Окуу предметтеринин тизмеси.
2. Окуу предметти өздөштүрүүгө класстар боюнча бөлүнгөн жылдык, апталык, академиялык сааттардын көлөмү.
3. Класстар боюнча апталык милдеттүү өздөштүрүлүүчү сабактардын көлөмү.
4. Окуу жылынын, ошондой эле чейректердин, каникулдардын мөөнөтү.

Кыргызстанда жалпы билим берүүчү мектептин базистик окуу планы мамлекеттик жана мектептик деп аталган эки компоненттен турат.

Мамлекеттик компонентте бардык мектептерде милдеттүү түрдө окутулуучу сабактар аныкталат.

Мектептик компонентте – аймактык жергиликтүү шарттар, конкреттүү мектептин билим берүү мүмкүнчүлүктөрү, балдардын кызыкчылыктары, жеке таламдарын (айрым предметтерди тереңдетип өздөштүрүү) эске алуу көзөмөл тутулат.

Төмөндө кыргыз мамлекетиндеги жалпы билим берүүчү мектептеринин окуу планынын үлгүсү берилди.

Окуу предмети

Көпчүлүк окуу предметтер (математика, физика, химия, география) ошол тармактагы илимдин атын алып жүрөт.

Ушундан улам мектептеги окуу предметтер илимдин кыскартылган, жөнөкөйлөштүрүлгөн нускасы деп эсептөө жаңылыштык. Максаты, структурасы, мазмуну боюнча, окуу предмети менен илимдин ортосунда олуттуу айрымачылыктар бар.

Илим менен окуу предметинин ортосундагы алака-катыш томондогучо: илим педагогика үчүн илимий материалдарды сунуш этет ал эми, дидакттар жана методисттер мектептеги окутуу билим берүүнүн максатына ылайык аларды окуу предмети катары кайрадан иштеп чыгат.

Окуу предмети – бул тигил же бул илим негиздеринин ошондой эле окутуу тарбиялоо, өнүктүрүүнүн максат милдеттерине ылайык тандалган иргелген билим, билгичтик, көндүмдөрдүн ырааттуу системасы. Илим негиздери легенде эң обол тигил же бул илимдин объектисин, маңызын, туура чагылдырган башкы идеяларды, түшүнүктөрдү жоболорду түшүнөбүз. Бирок, илим бардык эле окуу предметтеринин башкы мазмунун түзө албайт. Алсак, эне тил, чет тилдери, чийүү, сүрөт, сыяктуу сабактарда илим маалыматтары ото аз орун алып, негизинен кандайдыр бир ишти аткаруу, ага жатыктыруу, көнүктүрүүгө негизделет.

Окуу предметинин илимден айырмалуу жактарын төмөнкүчө мүнөздөөгө болот:

1. Окуу предметтеринин мазмуну структурасы даяр билимдерге негизделет жана окуу материалы катары бир топ башкача логикалык ырааттуулукта чагылдырылат.
2. Азыркы илимдеги тарамдашуу, жиктешүү процесстерине байланыштуу айрым окуу предметтердин мазмуну бир эле илимдин негиздеринен эмес илимдердин бүтүндөй комплексинен куралышы да мүмкүн. Мазмунуна ылайык аны бир канча илим тармактарынан алынган билимдердин окутуу-тарбиялоо милдеттерине ылайык бүтүндөштүрүлүп берилиши катары кабылдоого болот. Мындай учурда окуу предмети илимдердин сферасында али учурабаган жаңы атка ээ болот. М: “Адам жана коом”, “Табият таануу”, “Мекен таануу”, “Корком оңор” ж.б.
3. Окуу предметинин мазмунунда ошол илим тармагынын системасынан тышкары бөтөн, бирок аны өздөштүрүү үчүн зарыл билим, билгичтиктер да орун алат. Айталы, ботаника курсунда биологиялык объектилерди үйрөнүүдө колдонулуучу ар кандай приборлордун түзүлүшү, аларды пайдалана билүүгө байланыштуу материалдарга жетишээрлик орун берилген.
4. Окуу предметинин структурасында тарбиялык таасири жугумдуу, улуу окумуштуулардын жашоо өрнөгү, тигил же бул илимий ачылганын тарыхына байланыштуу кызыктуу окуялар, фактылар да орун алат.

Демек, мугалимдик кесипти аркалаган адам, өзү окуткан предметтин табиятын, мазмундук жана структуралык бөтөнчөлүктөрүн жектилен өздөштүрүшү абзел.

Окуу программалары

Билим берүүнүн предметтик мазмуну окуу программаларда чагылдырылат. Окуу программасы бул расмий мамлекеттик документ. Анда окуу планына ылайык ар бир окуу предмети боюнча окуучулар тарабынан өздөштүрүлүүчү билим, билгичтик, көндүмдөрдүн дидактикалык-методикалык модели аныкталат. Мектепте канча окуу предмети болсо алардын ар биринин өз өзүнчө программасы болот.

Окуу программалар типтүү, жумушчу, автордук болушу мүмкүн. **Типтүү окуу программалар** мамлекеттик билим стандартынын талаптарынын негизинде иштелип чыгат жана билим берүү министрлиги тарабынан бекитилип бардык мектептерге сунуш кылынат.

Жумушчу окуу программалары конкреттүү шарттарга ылайык реалдуу окутууну жүзөгө ашыруу үчүн мугалимдердин өздөрү тарабынан түзүлөт. Жумушчу окуу программалары ар бир окуу курсу, класска ылайыкталып эреже катары бир окуу жылына карата түзүлөт. Мында мамлекеттик билим стандарттары менен бирдикте аймактык өзгөчөлүктөргө байланыштуу темалар, мектептин билим берүү концепциясы, мугалимдин дидактикалык концепциясы окуучулардын өзгөчүктөрү, маалыматтык, техникалык каражаттар мүмкүнчүлүгү эске алынат.

Автордук окуу программалар деле негизинен мамлекеттик билим берүү стандарттарынын негизинде түзүлөт. Бирок анда түзүүчүнүн жеке көз карашына ылайык окуу материалдарынын түзүлүш логикасы бир топ бөтөнчө болушу мүмкүн. Автордук жеке көз караш айрым теорияларды, кубулуштарды процесстерди, фактыларды чечмелөөдө да байкалышы мүмкүн. Мындай окуу программалар ал илим тармагындагы адистер, педагог, психологдор, методистер тарабынан рецензиялангандан кийин гана мектептин педагогикалык кеңеши тарабынан бекитилет.

Автордук окуу программалар көбүнесе тандама сабактар (факультативдик) боюнча кенири колдонулуп келүүдө.

Белгилүү Россиялык дидакт Хуторский А.В. мектепте айрым бир окуучуну окутууга байланыштуу базистик окуу пландын окуучулук компоненти катары эсептелген жеке билим программалары да болушу зарылдыгын белгилейт. Бул программалар ар түрдүү жана ар кандай формада болушу мүмкүн. Ал айрым окуу предметтерине, же окуучуга комплекстүү билим берүүгө да таандык болот. Аларды түзүүгө тике жана кыйыр түрдө окуучулардын өздөрү катышат. Мындай типтеги программаларда ар бир окуучу үчүн бүтүндөй же айрым предметтер боюнча окутуунун жеке максаттары ишмердүүлүктүн планы, олимпиадаларга, конференцияларга катышуунун графиктери, чыгармачылык иштердин аталышы, күтүлгөн билим натыйжалары жетишкендиктерди текшерүү жана баалоонун формалары белгиленет.

Окуу программасын түзүүнүн **концентрлик жана түз сызыктуу** деп аталган эки ыкмасы бар.

Түз сызыктуу ыкма менен түзүлгөн программада, окуу материалынын бирдиктери бири бирин ырааттуу улантып олтурат жана бир эле темага ар жыл өткөн сайын кайра-кайра кайрылууга жол бербейт. Ал эми **концентрлик ыкма** менен түзүү бир эле темага кийинки класста, бир аз татаалданган түрдө кайрадан кайрылууга негизделет.

Окуулук

Окуу программаларынын конкреттүү мазмуну окуулуктарда жана ар түркүн типтеги окуу куралдарда: хрестоматияларда, сөздүктөрдө, тапшырмалар, маселелер жыйнактарда, дидактикалык куралдарда, класстан тышкары окуу китептеринде, карталарда, видеофильмдерде, компьютердик программаларда чагылдырылат.

Окуулук негизинен төмөнкүдөй эки функцияны аткарат:

1. Билим стандарттарында белгиленген билимдердин мазмунун окуучулар үчүн жеткиликтүү ачып көрсөткөн окуу маалыматтардын булагы болуп эсептелет.
2. Окуулук окутуунун каражаты. Ал аркылуу билим берүү процесси ошондой эле окуучулардын өз алдынча билим алуусу уюштурулат.

Окуулук билим берүү процессинин бөтөнчө комплекстүү маалыматтык модели болуп эсептелет. Ал өз ичине окутуунун максат мазмунуна, дидактикалык принциптерин, окутуу технологияларын кошо камтыйт. Ырасында окутуу системасынын кандай гана элементи болбосун, окуулукта орун алышы абзел. Эгерде, окуулукту билим берүү ишин уюштуруучу сыпатында карай турган болсок, анда ар бир теманын мазмуну жана структурасы билим берүү процессинин этаптарына шайкеш келиши керек.

М., биринчи, параграф окуучулардын ишмердүүлүккө карата жүйөөсүн ойготот, экинчиси темадагы башкы проблемага карата өз мамилесин аныктоого өбөлгө болот, кийинки параграфтар темадагы негизги маселелерди ырааттуу ачып көрсөтөт; сонку параграфтар — окуучуларга өзүнүн билим алуу натыйжаларын жалпылап, баалоого мүмкүнчүлүк түзөт.

Бирок, канткенде да окуулук билим берүүнүн бардык жагын камсыз кыла албайт. Ушундан улам 1990-жылдан баштап окуу — методикалык комплексттерин түзүүгө олуттуу маани берилип келүүдө. Бүгүн айрым окуу предметтери боюнча окуу-методикалык комплексттер бир канча элементтерден турат: окуулук, көнүгүүлөр, хрестоматия, жумушчу дептери, мугалимдер үчүн методикалык колдонмолор, видеокассеталар ж.б.

Окуулуктун структурасы. Окуулуктун мазмуну, маалыматтык, репродуктивдик чыгармачылык, эмоционалдык — баалуулук сыяктуу көп кырдуу компоненттерден турат.

Окуулукта маалыматтык компонент сөз жана символикалык баяндоо, ошондой эле иллюстрациялар (лексика, факт, мыйзам, методологиялык билимдер) аркылуу берилет.

Репродуктивдик тапшырмалар жалпы окуу, предметтик-таанымдык жана практикалык иш аракеттерге багыттайт.

Чыгармачыл ишмердүүлүктүн жөрөлгөлөрү проблемалуу баяндоо, проблемалык маселе жана тапшырмалардын жардамы аркылуу берилет.

Эмоционалдык-баалуулук компонент окуу материалдарынын дүйно таанымдык, нравалык, эмгектик, идеялык эстетикалык багытталгандыгын чагылдырат.

Окуулуктун башкы формасы бул текст. Окуулуктун тексти негизги,

комочкү, жана түшүндүрмө болуп бөлүнөт.

Негизги текст өзү да **эки** компоненттен турат.

1. Теориялык таанымдык:

- Негизги терминдер
- Түйүндүү түшүнүктөр жана алардын ачыктамалары,
- Негизги фактылар, кубулуштар, процесстер, окуялар,
- Негизги теориялар, закондор, жетектөөчү идеяларга сыпаттамалар
- Тыянак.

2. Инструменталдык-практикалык.

- Таанып билүүнүн негизги методдору, өз алдынча билимди табуу жана өздөштүрүү, жана аны колдонуунун эреже жоболорун мүнөздөө.
- Маселелер, тажрыйбалар, көнүгүүлөр, эксперименттерди аткаруу жол- жоболорунун берилиши.
- Өз алдынча жумуштардын, тажрыйбалардын, маселелердин түзүлүшү.
- Окуу материалын системалаштыруучу жана тыянактоочу бөлүмдөр, обзорлор.

Комочкү текст төмөндөгүлөрдү камтыйт.

- Документтер
- Хрестоматиялык материалдар
- Окурманга кайрылуу
- Биографиялык жана эл таануу багытындагы маалыматтар.
- Статистикалык маалыматтар
- Программанын алкагынан тышкаркы маалыматтык материалдар.

Түшүндүрмө текст катары төмөнкүлөрдү эсептоого болот.

- Окуулукка киришүү, анын бөлүмдөрү, главалары боюнча киришүүлөр
- Эскертүүлөр, ачыктоолор
- Сөздүктөр
- Алфавиттер
- Карта схема, диаграммаларга түшүндүрмөлөр
- Көрсөткүчтөр.

Окуу китепте окуу материалына тийиштүү тексттерден сырткары **тексттен тышкаркы компонент** деп аталган материалдар да орун алат. Аларда окуу материалын өздөштүрүүнү уюштуруучу жана иллюстративдик тиркеме жана багыт, жол көрсөтүүчү аппараттар деп аталуучу элементтер орун алат.

1. Окуу материалын өздөштүрүүнү уюштуруучу аппаратка суроолор, тапшырмалар, инструктивдик материалдар, таблицалар, көнүгүүлөр, тексттер ж.б.лар кирет.
2. Иллюстративдик материалдарга – сюжеттүү материалдар, документтер, техникалык карталар, диаграммалар, схемалар, пландар, чиймелер, справочниктер, сүрөттөр кирет.

3. Багыт, жол көрсөтүүчү аппарат өз ичине кириш сөз, мазмун, рубрикалар, сигнал-символ, библиография, көрсөтмө ж.б. элементтерди камтыйт.

Корутунду

Билим берүүнүн мазмуну окуучулар ээ болуучу илимий билимдин практикалык билгичтик көндүмдөрдүн, дүйнө түшүнүмдөрдүн, нравалык-эстетикалык идеялардын системасы катары каралат.

Билим берүүнүн мазмунуна байланыштуу эки теория катарлаш жашап келген. Алардын негизгилери формалдык жана материалдык билим берүү теориялары.

Формалдык билим берүү теориясынын өкүлдөрү окутуу балдардын ойлом маданиятын, элестетүү, эсте сактоо кызыгуу, изденүү чыгармачылшык жөндөмүн өнүктүрүүгө багытталышы зарыл деп эсептешкен. Ал эми материалдык билим берүү теориясынын өкүлдөрү балдарды коом, табийгат, реалдуу турмуш кубулуштары сыяктуу конкреттүү фактыларга негизделген билимдер менен куралдандырууну нускашкан. Азыркы кыргызстандагы билим берүүнүн мазмуну педагогикалык чыпкадан отүт ылгап териштирилген, адаптацияланган адамзаттын социалдык тажрыйбасы катары каралат.

Билим берүүнүн мазмуну мамлекеттик билим берүү стандартында, окуу планда, окуу программаларда, окуулуктарда жана окуу куралдарда чагылдырылат.

Өзүн өзү текшерүү тесттери

- Окуу планы төмөндөгүлөрдүн кайсынысын аныктайт?
 - Таалим-тарбиянын максаты.
 - Окуу предметтерди окутуунун ирети.
 - Ар бир предмет боюнча окуу материалдардын мазмуну.
 - Окуу предметтердин тизмеси.
- Окуу планынын негизинде кандай документ түзүлөт?
 - Мектептин жылдык иш планы.
 - Сабактардын расписаниеси.
 - Класс жетекчинин тарбиялык иш планы.
 - Күндүк сабактын планы.
- Окуу программасы эмнелерди аныктайт?
 - Окуу жылдын структурасы.
 - Класс жетекчинин планынын мазмуну.
 - Директордун иш планы.
 - Окуу материалынын тематикасы.
- Окуу предметин үйрөнүүнүн максаты, милдеттери окуу программасынын кайсы бөлүгүндө аныкталат?
 - Түшүнүк кат. Киришүү.
 - Мазмуну
 - Тиркемеде
 - Туура жообу жок.

5. Балдардын билимин өлчөө жана баалоо кайсы документке негизделип жүргүзүлөт?
 - А. Окуу планы
 - Б. Окуу китептер
 - В. Мугалимдин иш планы
 - Г. Окуу программасы.
6. Билим берүүнүн мазмуну төмөндөгүлөрдүн кайсынысында чагылдырылат?
 - А Буйруктар
 - Б Окуу программалары
 - В Министрликтин методикалык каттары
 - Г Окуулук
7. Формалдык билим берүү теориясы төмөнкүлөрдүн кайсынысын окутуунун негизги максаты катары эсептебейт?
 - А. Ойлом маданиятына үйрөтүү
 - Б. Эске сактоону өнүктүрүү
 - В. Чыгармачыл жөндөмдү өстүрүү
 - Г. Реалдуу турмуш кубулуштары жөнүндөгү билимдерге ээ кылуу
8. Төмөнкүлөрдүн кайсынысы мамлекеттик билим берүү стандартынын функцияларына кирбейт?
 - А. Окутуунун методдорун өркүндөтүү
 - Б. Билим берүүдөгү ашкере аймактык коллективдик кызыкчылыктарга бөгөт коюу
 - В. Мектептеги билим берүү ишинин сапатын өлчөө, баалоо.
 - Г. Билим берүү процессин гумандаштыруу
9. Тигил же бул илим негиздеринин ошондой эле окутуу, тарбиялоо, өнүктүрүүнүн милдеттерине ылайык тандалган иргелген билим. билгичтик,көндүмдөрдүн ырааттуу системасы деген аныктама төмөндөгүлөрдүн кайсынысына таандык?
 - А. Окуу предмети
 - Б. Окуу программасы
 - В. Окуулук
 - Г. Окуу планы
10. Төмөндөгүлөрдүн кайсынысы окуулуктун функциясына кирбейт
 - А. Тиешелүү окуу маалыматы менен камсыз кылуу
 - Б. Өз алдынча иштөө үчүн жол көрсөтүү
 - В. Окутуунун методдорун аныктоо
 - Г. Билимдердин мазмунун ырааттуу чагылдыруу

Жооптор:

1. А 2. Б 3. В 4. А 5. Г 6. Б 7. Г 8. А 9. Б 10. В

IV БӨЛҮМ

ОКУТУУНУН ПРИНЦИПТЕРИ

Киришүү

Окутуунун принциптери негизинен окуу материалдарын, окутуунун методдорун, формаларын, каражаттарын билим берүүнүн максатына ылайык тандоо жана колдонуунун мыйзам-ченемдүүлүктөрүн аныктайт. Башкача айтканда мугалим окутуу иш чараларын долбоорлоп иш жүзүнө ашырууда сөзсүз түрдө конкреттүү принциптерге, эрежелерге таянат. Бул бөлүмдө илим тарабынан негизделген жана практикада тастыкталган бир катар окутуу принциптери жөнүндө сөз болот.

Окутуунун принциптери жана эрежелери жөнүндө жалпы түшүнүк

Окутуу үйрөтүүнүн принциптери — бул таалим тарбия процессин уюштурууга жана жүзөгө ашырууга коюлуучу нормативдик талаптар, жетектөөчү идеялар.

Аны окутуунун мыйзам жана мыйзам ченемдүүлүктөрүнүн конкреттүү максаттарга ылайык колдонулушу таризинде да мүнөздөөгө болот. Окутуунун принциптеринин негизинде окутуунун эрежелери келип чыгат: же тескерисинче тигил же бул маселеге байланыштуу окутуунун эрежелеринин системасы окутуунун жалпы бир принцибин формулдоого алып келет. Окутуунун эрежелери — бул белгилүү шартта, белгилүү бир максатка жетүү үчүн мугалим үчүн сунушталган көрсөтмөлөр, нускамалар. Эрежелер — окутуунун принциптерине негизделет жана аларды конкреттүү кырдаалда колдонуунун айрым жактарын ачып көрсөтөт. Башкача айтканда окутуунун эрежелеринде мугалимдин типтүү кырдаалда типтүү аракет кылуусу жөнүндө көрсөтмө берилет.

Окутуунун эрежелерин иштеп чыгуу жана сунуштоо аларды жетекчиликке алуу жөнүндө позитивдүү көз караштар менен бирдикте карама-каршы пикирлер да бар.

Айрым окумуштуулар педагог-практиктер эрежелерге бекем таянуу мугалимдин чыгармачылыгын, демилгесин мөкөтүп, аны жөнөкөй бир аткаруучуга айландырып коюшу мүмкүн деп эсептешет. Ал эми чет элдик педагогикада мугалимдерди окутуунун конкреттүү эрежелерине үйрөтүүгө артыкча маани берилет. Ошондуктан чет элдик окуу китептерде эреже таризиндеги нускама, көрсөтмөлөргө көп орун берилет.

Акыйкат, ар дайым карама-каршы эки жактын ортосунда эмеспи. Ошондуктан мугалимдин чыгармачылык эркин аргамжылап, ашкере кыйкымчылдык кылуу да негизсиз.

Ошону менен бирдикте ар кандай эмгек процесстери сыяктуу окутуу ишинде да бир кылка типтүү аракетти талап эткен типтүү кырдаалдар арбын. Ушундан улам дайыма бардык кырдаалдарда жалгыз гана чы-

гармачылык интуицияга таянып аткаруу окутуу ишинин логикасына залакасын тийгизиши мүмкүн.

Улуу орус педагогу К.Д. Ушинскийдин сөзү менен айтканда эрежелер, эсепсиз, аларды чектөөгө болбойт. Аларды бир баракка да бир чон том китепчеге да, батырууга да болот. Мунун өзү эреже эмес, ал эрежелерди жараткан илимий негиздер башкы мааниге ээ экендигин айкындап турат.

Илимий негизде окутуу принциби

Бул принциптин талаптарына ылайык мектепте илим тарабынан талашсыз такталган жоболор гана окутулушу ылазым. Окуу программаларына илимде талаш-тартышты туудурган маселелер киргизилбейт. Окутууда илимий жоболорду бурмалоо, ашкере жөнөкөйлөштүрүп жиберүүгө болбойт. Окуу материалынын мазмунундагы негизги түшүнүктөр, жоболор, теориялык маселелер илимдин азыркы денгээлине шайкеш келүүсү абзел.

Окутуунун методдору мектепте үйрөнүлүүчү илимдин мүнөзүнө жакыныраак болгону жакшы.

1. Окутуу процессинде илимдин сонку жаңылыктарын колдонуу шарт. Билимди бир гана окуу китептен албай, илимий популярдуу журналдарды окууга кызыктыруу, интернет сайттарынын тармактарынан маалымат таба билүүгө үйрөтүү керек.
2. Мугалим илимдин мыйзам ченемдүүлүктөрүн үйрөтүүнү даяр аныктамалардан баштабай, алардын өздөрүн бул багытта изилдөө жасап көрүүгө түрткү берип ал материалдарынын негизинде өздөрүнүн эн алгачкы теориялык моделдерин түзүүнү сунуш кылуу керек.
3. Балдарга жеке ачылыш жасоонун кубанычын тартуулоо зарыл. Мейли ал илимий проблемага карата жеке пикир, кандайдыр бир түшүнүккө карата атаандаш аныктама болсун же астейдил изденип даярдалып, балдардын алдында корголгон доклад болсун, эн башкысы аны өзүнүн таанымдык-чыгармачылык ишмердүүлүгүнө ишендирип, шерденткендей болсун.
4. Окуучуларды окумуштуулардын өмүрү — чыгармачылыгына байланыштуу урунттуу, кызыктуу фактылар менен тааныштырууга бөтөнчө маани берүү керек. Булар балдарга илимий таанымдык иштин бөтөнчөлүгүн, сыймыктуу жана азаптуу жагдайларын, илим адамдарынын моралдык жана кесиптик сапаттарын айкын түшүнүүгө жардам берет.

Системалуу жана ырааттуу окутуу принциби

Бул принцип эң обол билимдин мазмунун логикалык жактан туура курулушун, ошондой эле билим берүү процессинин ырааттуу болушун талап этет. Окуу материалы ошондой эле аны өздөштүрүү технологиясы бири-биринен келип чыккандай, уламалуу өз ара карым-катыштагы

система катары каралышы абзел. Реалдуу окутуу процессинде бул принцип төмөнкүдөй талаптарды так аткаруу аркылуу жонго салынат:

1. Жаңы окуу материалы менен тааныштырууда аны бир нече бөлүктөргө бөлүп алып, ырааты менен үйрөтүү шарт.
2. Балдарды жаңы материал менен тааныштыруудан мурун алардын билим деңгээли жөнүндө кенири кабардар болуу, аны жетимдүү, үзүрлүү түшүндүрүп үйрөтүүнүн бирден бир оболгосу.
3. Окутуу процессинде окуу программасынын бөлүмдөрүнүн темаларын өздөштүрүүнүн иретин так аныктоо керек.
4. Айрым темалар, бөлүмдөр, предметтер аралык байланыштарды кылдат эске алып, камсыз кылуу зарыл.
5. Ар бир сабакта анын маанилик-мазмундук борборун аныктап алып, калган билимдерди анын тегерегине жалгаштырып курууга аракет кылуу керек.
6. Сабакты пландаштырууда, же аны өткөрүү учурунда аны жандандыруу эрежелерин эске тутуу зарыл. Сабактагы жымжырттыкты дискуссия менен, айтып берүүнү өз алдынча иш менен алмаштырып туруу шарт. Жандандыруу, дем берүүгө жогорку класс окуучуларына караганда, кенже класс окуучулары өтө муктаж.

Көрсөтмөлүү окутуу принциби

Бул байыртадан эле элдик эмпирикалык туюму аркылуу таанылган жана алардын таалим тарбия практикасында кенири колдонулуп келген негизги принциптердин бири болгон. Элдик педагогикалык акылмандык бул жөнүндө «Миң уккандан, бир көргөн артык», «Кулагына эмес көзүнө ишен», «Көздөн алыс нерсе көөдөндөн да ыраак болот», «Көргөн сон билгени», «Укканга ишенбе, өз көзүң менен көргөнгө ишен», «Көз менен көргөн чындык, уккан ушак» деп нускайт.

Окутуудагы көрсөтмөлүүлүк бардык мезгилдеги, бардык элдердин улуу педагогдору тарабынан бир ооздон оң баага ээ болгон. Алсак Я.А. Коменский: «Эгер бир үйрөнүүчүлөрдү чыныгы бекем билимге ээ кылгыбыз келсе, бардык нерсени байкап, сезип туюп ынангандай окутушубуз зарыл» — деп жазган. Ал эми К.Д. Ушинский билим канчалык көп сезүү, туюу органы аркылуу кабыл алынса ошончолук толук жана бекем болот деп белгилеген. Ошону менен катар ал көрсөтмөлүүлүк билимди өздөштүрүүнү бир кыйла женилдетерине жана балдардын окуп үйрөнүү ишине карата куштарлыгын арттырарына өзгөчө басым жасаган. Бул жөнүндө: «Балага өзүнө бейтааныш бир беш сөздү үйрөтүп көрүнүзчү, ал алардын үстүнөн кур бекер узакка кыйналат, бирок сүрөттөр менен жомоктоп 20 сөздү айтсаныз, аларды заматта эле үйрөнүп алат» — деп жазган.

Көрсөтмө куралдардын жана техникалык каражаттардын жардамы менен деңиз тереңдиги, ак чокулуу тоолордогу турмушту оной эле байкап үйрөнө алабыз.

Көрсөтмөлүү окутууну үзүрлүү жүргүзүүгө байланыштуу төмөнкүдөй принципалдуу талаптар иштелип чыккан:

1. Көрсөтмө куралды пайдалануу же үйрөнүлүүчү объектилердин конкреттүү образын көрсөтүүнү окутуунун максаты эмес, каражаты катары кароо керек.
2. Көрсөтмө материалдарды, үйрөнүлүп жаткан окуу материалдарды жана түшүнүктөрдү бекемдөөчү каражат гана эмес, айрым учурда билимдин булагы катары да пайдаланууга болот.
3. Көрсөтмө куралдарды балдарды образдуу кабылдоого өнөкөт алдырбагандай, алардын абстракттуу ой жүгүртүүсүнө залал келтирбегендей орду менен колдонуу керек.
4. Көрсөтмө куралдарды тандоодо, даярдоодо окуучулардын жаш курактык өзгөчөлүктөрүн кылдат эске алуу зарыл.
5. Көрсөтмө куралдар үйрөнүлүп жаткан предметтердин кубулуштардын маңызын ачык даана чагылдырып, эстетикалык табитин тарбиялагандай болушу лаазым.

Окутуунун аң сезимдүүлүк жана активдүүлүк принциби

Бул принцип окуу материалынын балдар тарабынан чын ыклас менен максаттуу өздөштүрүлүшүн жана чыгармачылык менен кайрадан өз алдынча иштелип чыгышын талап этет. Ал билим алуу, үйрөнүүнүн үзүрлүүлүгү, майнаптуулугу окуучунун өзүнүн чын ниеттен жан үрөп жасаган аракетине, активдүүлүгүнө түздөн-түз багынычтуулугу жөнүндөгү илимий педагогикалык мыйзам ченемдүүлүктөргө негизделген.

Бул принциптен келип чыгуучу талаптар төмөнкүлөр:

1. Окутуу процессин окуучулар билим алуунун окуу предметти, конкреттүү теманы үйрөнүүнүн түпкү максатын түгөл түшүнгүдөй уюштуруу зарыл. Адам кандайдыр бир нерсенин өзү үчүн зарылдыгына көзү жеткенде гана аны үйрөнүү үчүн активдүү аракет жасай баштайт. Ошондуктан, балдарды бир нерсеге үйрөтүүдө, алардын зарылдык, керектүүлүгүнө басым жасап, алардын үстүнөн олуттуу ой жүгүртүүгө, аргасыз кылган кырдаал түзүү зарыл.

Окутуу ишинде балдардын жогорку активдүүлүк деңгээлин камсыз кылуу зарыл. Б.а. окуу, ой жүгүртүү билим казуу иши болуп калышына жетишүү зарыл. Билим казуу – бул акыйкатты ачуу, суроого жооп берүү дегендикке жатат. Окуучулардын алдына суроо туулушу үчүн алар түшүнүксүз нерсени көрүшүнө туюшуна, сезишине жетишүү керек.

Ага жетишүү үчүн сабакка даярдануу учурунда суроо туудуруучу чырмалышкан себеп-натыйжалуу, бирок адегенде байкалбаган түйүндүү материалдарды таап алуу керек. Анткени, суроолор бир нерсени билүүгө кызыктырат.

Айталы, мугалимдин алдында фотосинтез сабагынын материалы турат. Аны илимий жактан жетик, дидактикалык ырааттуулугу менен баян-

дап берүүгө болот эле, бирок маселе окуучулардын акыл эмгегин жандандырууга дем берүүдө турат. Демек, мугалим себеп-натыйжа байланыштардын чиркелишкен түйүндөрүн табуусу керек. Ал үйүн органикалык эмес заттын органикалык затка айланышы. Бул укмуш сырдуу көрүнүш: өсүмдүк кыртыштан жана абадан органикалык эмес заттарды алып өзүнүн татаал организмде органикалык заттарга айландырат.

Органикалык заттын түзүлүш-өнүгүшүнүн бул процесси эмнени билдирет? Күн нурундагы жансыз заттын ширелүү помидорго айланышында өсүмдүк организмде эмнелер болуп өтөт?

Бул суроолорду, балдар баары менин көз алдымда болуп жатса, ал жөнүндө эмне үчүн ойлонгон эмесмин дегендей, окүнүч маанайга, же тан калууга түрткү бергендей берүү керек.

Ал эми окуучуларды суроо берүүгө кантип тартууга болот. Бул үчүн сабакты түшүндүрүүдө эмнени айтууну, ал эми эмнени аягына чыгара айтпай коюну билүү зарыл.

Аягына чыга айтпай коюу – окуучулардын ой жүгүртүшүнө жем таштайт, акылын ары бери эчеп көрүшүнө түрткү берет. Бирок, аны конкреттүү кырдаалга материалдын мазмунуна окуучунун мурдагы билимине ылайыктап жүргүзүү зарыл.

Окуу материалындагы түшүнүктөрдүн маани-маңыздуу белгилерин окуучулар өзү талдап таап, түшүнүктөргө өздөрү аныктама берип, фактыларды өз алдынча классификациялоого жетишүү зарыл.

Билим-билгичтик жана көндүмдөрү бекем өздөштүрүү принциби

Бул принцип балдар билимдин ээси болушун, аны ар дайым окуп үйрөнүү ишинде ошондой эле практикалык максатта ийкемдүү пайдалана билүүсүн талап этет.

1. Билимдерди бекем өздөштүрүү принциби окутуунун башка принциптерине таандык эрежелерди кылдат эске алууга багынычтуу. М: Билим бир эле учурда эки же андан көп сезүү органы аркылуу кабыл алына б.а. окуучулар – ой жүгүртүү менен бирге коздөрү менен көрүшкөн, колдору менен кармашкан, кулактары менен угушкан кезде гана бир кыйла жугумдуу өздөштүрө алышат.
2. Билимди бекем өздөштүрүү үйрөнүүчүнүн окуу предметине анын айрым темаларына мугалимге карата субъективдүү мамилесине да байланыштуу болот. Мугалим сабакты ар дайым окуучуларды өзүнө тартуудан баштоону эстен чыгарбаш керек.
3. Билимдердин бекем болушу, окуу процессинде колдонулган окутуунун түрдүү айла амалдарынан, методдорунан да коз каранды. М: дайым эле мугалим айтып бере берсе же мугалим гана активдүүлүк көрсөтүп, окуучу анын оозун тиктеп олтура берсе, окуучу бекем билим ала албайт. Демек даяр билим, маалымат окуучуга бекем билим бербейт, анын акылын жөндөмүн да өстүрбөйт, тескерисинче даярга тап, демилгесиз адам болушуна түрткү берет.

4. Окуучулардын көңүл буруусу жана эске тутуусу тандалмалуу келет. Окуу материалы канчалык кызыктуу болуп, конкреттүү мисалдар фактылар менен шөкөттөлүп баяндалса, балдардын көңүл буруусун ошончолук бекем өзүнө тартат, узак эсте сакталып калат. М: Манкурт жөнүндө айтып келип, XX кылымдагы андай фактыларды көз жаздымда калтырып кетүүгө болбос.
5. Окуу материалын түшүндүрүп жатып, дыйкан шалынын күрүчү менен күрмогүн даана ажыратып алгандай эң башкы идеяны, түшүнүктү болуп көрсөтүү зарыл. М: Ак кеме повестин түшүндүрүп жатып андагы башкы идеяны гана талдоого алуу керек.
6. Билимди эсте бекем сактоо үчүн айрым материалдарды тандоого олуттуу мамиле кылуу керек. Айрым турмуштук мааниси кенен материалдарды, аныктамаларды, даталарды, цифралык маалыматтарды жаттап алуу керек. Балдарга эмне үчүн жаттап алуунун маанисин, ошондой эле кантип жаттоонун ыкмаларын түшүндүрүү зарыл. Ошону менен бирдикте, балдардын эске тутуусу үчүн көп материал сунуштап кур бекер абыгер чектирбөө керек. Анткени, көп фактыларды сөздүктөрдөн, справочниктерден оной эле таап алууга болот. Маселе, аларды туура пайдаланууга үйрөтүүдө турат. Окуу процессинде балдардын окуу материалын системалуу түрдө кайталоого, өздөштүргөн билимдерин системалаштыруусуна жетишүү зарыл. Билимдердин бекем болушуна окуучулардын окуу ишмердүүлүктөрүн туура уюштуруу да өктөм таасир этет.

Психологиялык изилдөөлөрдө балдардын ишмердүүлүгүнүн иретин негизсиз алмаштыра берүү мурдагы өздөштүргөндөрүн унутууга, же бошондотууга алып келе тургандыгы тастыкталган. Ушундан улам мисалы: мектеп расписаниесинде, бирдей ишмердүүлүктү талап эткен сабактарды биринин артынан бирин киргизе берүү жарабайт.

Окутуунун жеткиликтүүлүк принциби

1. Окутуунун жеткиликтүүлүгүнүн биринчи эрежеси «женилден оорго карай баруу». Бул эреже окутуу процессинде окуучуларга кенири белгилүү жана түшүнүктүү алар жеңил үйрөнүп ала турган материалдан, өздөштүрүү үчүн бир кыйла татаалыраак, окуучулардан бир топ чымырканып эмгектенүүнү талап кылуучу материалды өздөштүрүүгө өтүүгө зарыл экендигин көрсөтөт.

Окутууда женилден оорго карай баруу эрежеси окуучуларга таанымдык тапшырмаларды акырындык менен улам татаалдаштырып олтурууну талап этет. Анткени, окуучуларда чымырканып акыл жүгүртүүгө мажбур кылбаган окуу иши аларды алдыга карай жылышын камсыз кыла албайт.

Экинчиден, окуучулардын реалдуу мүмкүнчүлүктөрүнөн жогорку окуу иши, аларда өз күчүнө ишенбөөчүлүктү, окууга карата тескери мамилени пайда кылышы мүмкүн.

2. Окутуунун жеткиликтүүлүгүнүн экинчи эрежеси — «Белгилүүдөн белгисизге карай». Бул эрежеге ылайык мугалим окуучулардын буга чейин-

ки билимин, турмуштук тажрыйбаларын жакшы билүүгө тийиш жана жаны материалды, дал ошолорго таянып түшүндүрүүсү зарыл.

Окутууда теория менен практиканын байланышын камсыз кылуу принциби

Бул окутуу принциби окуучулардын теориялык материалдардын маанисин туура түшүнүп билүүсүнө жетишүү, окутуу ишинин биринчи гана кадамы, ал эми түпкүлүгүндө билимдерди турмушта кенири колдоно билүүсүнө жетишүү зарыл деген жобого негизделет жана мугалимди окутуу процессине төмөнкүдөй талаптарды так сактоого багыттайт:

- окуучуларга жетиштүү билим берүү менен гана чектелбестен, ал билимдерди колдонуунун ыкмаларына да үйрөтүү,
- илим менен практиканын ортосундагы эки жактуу байланышты камсыз кылуу,
- практиканы жалаң эле теориялык жоболорду иллюстрациялап көрсөтүү планында эмес билим булагы катарында пайдалануу,
- илимдердин негиздерин үйрөнүү багытындагы практикалык иштерди кеңейтүү. М: лабораториялык жана табигый шарттардагы тажрыйбалык иштер, өлчөө жана эсептөө жумуштары, өндүрүштүк мазмундагы маселелерди чыгаруу ж.б.
- окуучулардын турмуштук тажрыйбасына таянуу.

Буга байланыштуу ар кандай мисалдарды кароонун негизинде турмуштук байкоолор жана жалпылоолор, турмуш тиричиликте чон роль ойноорун, бирок алар үстүрт билимдер экенин көзгө көрүнгөндөрдү, кубулуштун сырткы белгилерин гана чагылдырып, алардын өнүгүү процессинин мыйзам ченемдүүлүктөрүн, кыймылдаткыч күчтөрүн түпкү маңыз-маанисин толук ачып көрсөтпөстүгүн илимий таанып билүү методдору дал ошондой кементенин ордун толтуруу зарылдыгынан улам келип чыга тургандыгын билүү зарыл.

- Окуучулардын турмуштук кызыктуу суроолоруна жооп берүү.

Тарбиялап окутуу принциби

Бул принцип педагогикалык процессте окутуу жана тарбиялоонун ажырагыс биримдигин сактоо жөнүндөгү мыйзам ченемдүүлүктөргө негизделет. Ал балдарды билимдердин негиздерине ээ кылуу менен бирге алардын коомдук жана жекече жүрүш турум нормаларын, алардын адамдарга, доолотторго жана өзүнө карата адеп-нарктуу мамилесин иштеп чыгууга, эстетикалык табитин калыптандырууга бөтөнчө маани берүүнү талап этет.

Окутуу ишинде баланын билим жана билгичтиктери менен бирдикте, анын кишилик касиеттери жөнүндө кам көрүү зарылдыгын акылман даанышмандар бир ооздон белгилеп келишкен. Алсак педагогика илиминин негиздөөчүсү Я.А. Коменский: «Адегенде жүрүм-турумга үй-

рон, анан акылмандыкты өздөштүр. Биринчисине ээ болбой туруп, экинчисине жетүү кыйын» - деп белгилейт (1958: 311).

Ал эми улуу даанышман окумуштуу А. Эйнштейн: «Адам баласынын арыбас далалаты-ыймандуулукка умтулуу. Биздин жүрүм турумубуздагы ыймандуулук гана турмушубузга кооздук жана көркүүлүк берет. Аны жандуу күчкө айландыруу жана анын маанисин ачык андап түшүнүү – билим берүүнүн эн башкы милдети ушунда турат» - дейт (1981: 131).

Тарбиялап окутуу принциби – мугалимдин ишмердүүлүгүнө төмөнкүдөй бир катар талаптарды коет.

1. Балдардын дүйнө таанымы, турмуштук көз караштары кандайча калыптанып жаткандыгын билүү.
2. Ар бир сабактын баланын инсанын адептик, эстетикалык, эмгектик жактан өнүктүрүүдөгү ордун мүмкүнчүлүгүн даана түшүнүү. М: Манастын балалык чагы жөнүндө айтып жатып, «Мен жана Ата-Мекен» деген теманын тегерегинде ой жүгүртүүгө багыттоо керек.
3. Окуу процессинде пайда болгон түрдүү эмоционалдык кырдаалдарга туура реакция берип, аларды орундуу чечүү.
4. Балдардын жөндөмдүүлүгүнүн ойгонушуна баам салып аны туура максаттуу өнүктүрүү үчүн шарт түзө билүү. «Мектептеги ар бир мындай факт бул табылга».

Окутуу процессинин тарбиялык мүмкүнчүлүктөрү качан гана предметчи мугалим, тарбиячы, мектеп жетекчилери, ата энелердин көз караштары иш аракеттери бири-бирине шайкеш келгенде гана толук ачылат.

Окутууда курактык жана жекече айрымчылыктарды эске алуу принциби

Бул принцип окутуу ишин окуучулардын курактык жана жеке өзгөчөлүктөрүнө шайкеш уюштуруу талабын коет. Демек, окутуунун методдору, ыкмалары, формаларын тандоодо окуучулардын белгилүү курагына таандык физиологиялык, психологиялык, таанымдык өзгөчөлүктөрдү кылдат эске алуу абзел.

Курактык мамиле эн обол окуучулардын психикалык жана инсандык өнүгүшүнүн, коомдук жетилүүсүнүн актуалдуу денгээлин (Выготский) жеткилең билүүнү талап этет. Эгер окутуу ишин уюштурууда жетекчиликке алынган талаптар балдардын реалдуу өнүгүшү денгээлинен төмөн же жогору болуп алдыга өзүп кетсе кайтарымы анчалык болбостугу маалым.

Ал эми жеке өзгөчөлүктөрдү эске алуу принциби программалык материалдардын ар бир окуучу тарабынан, өз мүмкүнчүлүгүнө жараша тийиштүү темп менен өздөштүрүлүшүн талап этет.

Окутуу ишин бул жобого шайкеш уюштуруу үчүн мугалим эн обол окуучулардын психологиялык өзгөчөлүктөрүн терең өздөштүрүү алардын интеллектуалдык өнүгүшүнүн ийкемдүү жолдорун таба билиши зарыл.

Ал үчүн төмөнкү көрсөтмөлөргө, эрежелерге негизденүү зарыл.

1. Билим берүү окуучуну эмес ар бир инсанды окутууга багытталаарын эстен чыгарбоо зарыл. Ошондуктан ар бир баланын билим деңгээлин шык жөндөмүн акыл идирегин үйрөнүп, ой жүгүртүүсү жай балдарга женил, эээндүү балдарга татаалыраак тапшырма берүү керек.
2. Ар бир баланын билимди өздөштүрүүнүн өз алдынча траекториясын түзүп аныктап алышы үчүн ар тараптуу кеңеш-көмөк көрсөтүү зарыл.
3. Окуучунун жеке өзгөчөлүгүн тынымсыз динамикалуу мүнөздө аңдап алдыга жылышына оптимисттик мамиледе болуу зарыл. М: артта калган окуучу тийиштүү, зарыл стимулдар шарттар түзүлгөн соң орто окуучулардын, же түз эле «күчтүү» окуучулардын группасына кошулушу мүмкүн.

Корутунду

Окутуунун принциби дегенде эн обол билим берүү процессин уюштуруу жана жүзөгө ашырууга коюлуучу нормативдик талаптарды жана жетектоочу идеяларды түшүнөбүз. Ал эми окутуунун эрежелери – бул белгилүү педагогиканын шартта, белгилүү бир максатка жетүүдө мугалим үчүн сунушталган көрсөтмөлөр, нускамалар.

Азыркы дидактикада (үйрөтүү теориясы) жана практикада окутуунун илимийлүүлүк, көрсөтмөлүүлүк, аң сезимдүүлүк жана активдүүлүк, жеткиликтүүлүк, теория менен практиканы айырмачылыктарды эске алуу сыяктуу принциптер кенири колдонулуп келет.

Билим берүү процесси долборлоо жана уюштуруу аталган принциптерди кылдат эске алуунун негизинде ишке ашат.

Өзүн- өзү текшерүү тесттери

1. Окутуунун принциптери дегенде эмнени түшүнөсүз? Келтирилген жооптордун ичинен туурасын белгилениз?
 - А. Окутуунун принциптери – окуучулардын таанып билүү ишмердүүлүктөрүнүн айла амалын аныктоочу башкы эрежелер жана мыйзам ченемдүүлүктөр.
 - Б. Окутуунун принциптерин – билим берүүнүн максатын, мазмунун, уюштуруу формаларын, методдорун аныктоочу баштапкы жоболор катары кабылдоого болот.
 - В. Окутуунун принциптери коомдук-экономикалык формациянын талаптарына ылайык мугалимдин окутуучунун ишинин методдорун жана мыйзам ченемдүүлүгүн билдирет.
 - Г. Окутуунун принциптери – бул мектептердеги окуу предметтерди аларды окутууга бөлүнгөн сааттарды аныктоочу жоболор.
2. Окутуу ишин илимий таанып билүүнүн методдоруна шайкеш уюштуруула, балдардын ой жүгүртүүсүн өстүргүлө, аларды чыгармачылык таанып билүү ишине чегергиле – деген эреже кайсы принциптин курамына кирет?

- А. Көрсөтмөлүү окутуу
 Б. Системалуу, ырааттуу окутуу.
 В. Тарбиялап окутуу
 Г. Илимий негизде окутуу
3. «Женилден оорго», «белгилүүдөн белгисизге», «жөнөкөйдөн татаалга» - деген окутуу эрежелери кайсы принциптерге таандык?
 А. Көрсөтмөлүү окутуу
 Б. Жеткиликтүүлүк
 В. Системалуу ырааттуу окутуу
 Г. Тарбиялап окутуу принциби.
4. «Тиши чыккан балага чайнап берген аш болбойт» деген элдик макал окутуунун кайсы принцибин көбүрөөк мүнөздөп турат.
 А. Тарбиялап окутуу.
 Б. Көрсөтмөлүү окутуу
 В. Илимий негизде окутуу
 Г. Окутуудагы аң- сезимдүүлүк жана активдүүлүк
5. Окутуу процессинде окуучуга тарбия берүү жана аны ар тараптан жетилтүү эмнелерден көбүрөөк көз каранды?
 А. Балдардын активдүүлүгүнөн.
 Б. Көрсөтмө куралды көп пайдалануудан.
 В. Окуу материалынын мазмуну менен мугалимдин өрнөгүнөн.
 Г. Көңүгүүлөрдү көп аткаруудан.
6. Окутуунун эрежелери окутуунун принциптеринен эмнеси менен айырмаланат? Туура жоопту тапкыла.
 А. Эреже принципти конкреттештирет. Принциптер – булар жалпы мыйзам ченемдүүлүктөр. Эреже принциптин негизинде пайда болот. Б.а. тигил же бул принциптин курамындагы бир жобо. Окутуу процессинин логикасына негизделген практикалык талаптар.
 Б. Эрежелер-окутуу ишинин жалпы мыйзам ченемдүүлүктөрүн билдирет. Окутуунун принциби эрежелерге баш ийет, жана алардан келип чыгат.
 В. Эреже – бул субъективдүү мүнөзгө ээ. Ар бир конкреттүү кырдаал үчүн мугалим өзүнө ылайык эрежелерди колдоно бериши мүмкүн. Принцип- болгону эреженин уландысы.
 Г. Окутуунун эрежелери менен принциптери бир эле түшүнүк. Болгону алар ар кайсы китепте, ар кандайча айтылып жүрөт.
7. «Тамчыдан булак, булактан көл болот», «Чон бүтүрөм десен, кичинеден башта» – деген макалдар окутуунун кайсы принциптерин мүнөздөйт?
 А. Жеткиликтүү окутуу
 Б. Системалуу, ырааттуу окутуу
 В. Илимий негизде окутуу
 Г. Аң- сезимдүүлүк жана активдүүлүк.
8. «Безери жок балдарды алына жараша акыл эмгегине чегерүү зарыл» - деген эреже окутуунун кайсы принцибине таандык?
 А. Тарбиялап окутуу

- Б. Илимий негизде окутуу
В. Курактык жана жекече өзгөчөлүктөрдү эске алуу
Г. Көргөзмөлүү окутуу.
9. «Балдарга өз алдынча ачылыш жасоонун кубанычын тартуулоо зарыл» деген талап кайсы окутуу принцибине таандык?
А. Окутуунун аң сезимдүүлүк жана активдүүлүк принциби.
Б. Илимий негизде окутуу.
В. Окутууда курактык жана жеке айырмачылыктарды эске алуу.
Г. Жеткиликтүүлүк.
10. Балдардын чын ыкластан билим алууга болгон ынтызарлыгын, өз алдынчалыгын өнүктүрүү талабы окутуунун кайсы принциптерине таандык?
А. Илимий негизде окутуу.
Б. Өз арааттуулук жана системалуулук.
✓ В. Аң сезимдүүлүк жана активдүүлүк.
Г. Курактык жана жекече айырмачылыктарды эске алуу.

Жооптор:

1.Б	2.Г	3.Б	4.Г	5.В	6.А	7.А	8.В	9.А	10.В

V БӨЛҮМ

ОКУТУУ СТРАТЕГИЯЛАРЫ, МЕТОДДОРУ ЖАНА ЫКМАЛАРЫ

Киришүү

Окутуу стратегиялары методдору жана ыкмалары билим берүү процессинин бардык баскычтарында орчундуу мааниге ээ. Тактап айтканда, билим берүүнүн максаттарын окуучуга таасирдүү кылып жеткирүү жолу көбүнесе мугалим тарабынан аныкталат жана ишке ашырылат. Бул бөлүмдө билим берүү жаатында жыш колдонулган стратегия, метод жана ыкмалардын маңыз-мааниси туурасында сөз болот, жана аларды иш жүзүндө колдонууга багыт берүүчү мисал-көнгүүүлөргө жана практикалык иштерге өзгөчө орун берилет.

Окутуу стратегиясы

Буга чейин белгиленгендей окутуу стратегиясы – өтүлө турган сабакты максатына жеткирүү жагын камсыз кылуучу иш чаралар системасы. Башкача айтканда, теманын тандалышын, окуучулардын психологиялык өзгөчөлүктөрүн, сабакты өтүү методдорун ичине камтыган жана окутуу процессинин багытын аныктаган иш-чаралар жалпысынан **окутуу стратегиясы** деп аталат. Окутуу моделдери, стратегиялары, методдору жана ыкмаларынын өз ара катышын төмөнкү схемадагыдай мүнздөөгө болот (1-схема).

Көрүнүп тургандай, окутуу ишинин жалпы багытына карай эң алды окутуу стратегиялары аныкталат. Кезегинде окутуу стратегиясына шайкеш окутуу методдору иргелет. Бул методдорду колдонуу учурунда ар бир окутуучунун билим денгелине жараша аткарган практикалык иштери окутуу ыкмалары катары мүнөздөлөт (Бул түшүнүктөр туурасында кеңири маалымат алуу үчүн 7- 9- беттерди караныз).

Окутуу методу

Окутуу методу – сабак учурунда окуу процессин камсыз кылуу үчүн мугалим тарабынан аткарылган практикалык иштердин жыйындысы. Огузкан белгилегендей (**Oğuzkan, 1989: 53**), үйрөнүү же үйрөтүү сыяктуу максаттарга жетүү үчүн аң-сезимдүүлүк менен тандалып алынган жана ошол нук боюнча өтүлгөн жол.

Окутуу методу – окуу процессин камсыз кылуучу каражат. Мугалим бул каражатты канчалык ийкемдүү колдоно билсе, анда ага жараша аталган каражат да ошончолук ийкемдүү да, мыкты да болот. Демек, колдонула турган методдорду жандандыруу, анын таасирин, натыйжалуулугун арттыруу мугалимдин билгичтигине, устаттыгына көбүрөөк көз каранды (**Özden, 1997: 136**). Эгерде колдонулган ыкма ийкемдүү жана таасирдүү болуп, бирок аны мугалим натыйжалуу

2-схема. Окутуу моделдери, стратегиялары, методдору жана ыкмалары,

Булак: (University of Saskatchewan 2000'ден которгон Ташпынар жана Атици, 2002).

колдоно албаса, анда ал метод ойдогудай натыйжа бербейт. Ошондуктан окутуу методунун өнүмдүүлүк даражасы эң алды ал методду пайдаланган мугалимдин шык-жөндөмү менен тыгыз байланышта каралат. Муну көңүл чордонуан чыгарууга болбойт.

— Окутуунун методдорун колдонуунун пайдалуу жактары

Окуу иштеринде колдонулган белгилүү бир методду дайым эле пайдалуу боло бербестиги көптөн бери эле талкууга алынып келет. Билим берүү жаатындагы адистер өтүлө турган билимдин мазмунун эле мыкты билүү жетишсиздигин, аны менен катар кантип окутуу жана кандай жаны методдорду өздөштүрүү, колдоно билүү зарылдыгына өзгөчө басым жасашууда. Ал эми кээ бир окумуштуулар билимдин мазмунун мыкты билип, бирок окутуу методдору жаатында атайын билими жок мугалимдер деле окуу иштерин ийгиликтүү жүргүзүп жатышат деген пикирге ык коюп келишкен (Bilen, 1999: 99).

Ошентип, өйдөкүдөй талкуулар да артта калды. Арийне, бир катар билим берүү борборлору менен чөйрөлөрүнө мындай талаш тартыштардын таасири тийбей койгон жок. Алар бүгүнкү күндө билимди берүүгө караганда алууга, үйрөтүүгө караганда үйрөнүүгө артыкчылык берген таалим-тарбия концепцияларын алдыңкы планга алып чыкты. Натыйжада окуучу чордонунда турган билим борборлору кенири кулач жайып, окуу

процессинде пайдаланылган методдор менен каражаттар байыды. Кыскасы, бүгүнкү күндө билим берүү чөйрөсүндө учурга шайкеш жаңы методдорду жайылтуу иши кыйла жанданды.

Негизинен окуу иштерин окутуу методдорунун негизинде уюштуруунун төмөнкүдөй пайдалуу жактары бар:

- методко шайкеш жүргүзүлгөн окуу иштеринин натыйжасында күч-аракет, эмгек, курал-жабдык алда канча үнөмдөлөт,
- мындай окуу иштеринин максат-милдеттери алдын ала аныкталгандыктан, алардын аткарылып же аткарылбай жаткандыгын ар дайым көзөмөлдөп турууга шарт түзүлөт,
- методго шайкеш жабдыктарды туура тандоого мүмкүнчүлүк түзүлөт,
- сабакты өтүү убактысы туура бөлүштүрүлөт.

Сиз кандай деп ойлойсуз? Сабакты окутуу методдорунун негизинде өтүүнүн башка дагы кандай пайдалуу жактары болушу мүмкүн?

Окутуу методдорун натыйжалуу өздөштүрүү үчүн алардын ичинен кайсынысын качан колдонгондо пайдалуу болорун билүү зарыл. Тактап айтканда, окутуу методдорун тандоонун негизин аныктоо талап этилет.

✓ Окутуунун методдорун тандоого таасир эткен факторлор

Учурда окуу процессинде колдонулган көп сандаган окутуу методдору бар. Алардын кайсыларын качан колдонуу керек? Мугалимдер булардын ичинен ийкемдүүсүн тандоо үчүн ар кандай факторлорду жетекчиликке алат. Алардын негизигилери төмөнкүлөр (Küçükahmet, 1999: 72-73).

1. Мугалимдин методду колдоно билүү устаттыгы. Маселен, футболчу өзүнүн жөндөмүнө төп келген жерде мыкты ойноп, башка бир жерде андан алда канча начар ойношу ыктымал. Ошол эле сыяктуу айрым мугалимдер да өздөрү үчүн көндүм болгон окутуу методдоруна бекем таянып, аны дайыма колдонуу аракетинде болушу мүмкүн. Ал эми

эреже катары алар өздөрүнө көндүм болгон методдордун ордуна окуу иштеринин таасирдүүлүгүн жана башка натыйжалуулугун камсыз кыла турган башкача методдорду да өздөштүрүп колдонууга милдеттүү.

2. **Убакыт жана физикалык мүмкүнчүлүктөр.** Окутуу методун тандап алууга сабак өтүү убактысы жана колдо бар мүмкүнчүлүктөр таасир этет. Айталы сабакта убакыт чукул болсо мугалимдер көбүн эсе салттуу методдорго артыкчылык беришет. Окуучу таламдуу заманбап окутуу методдору убакытты да, физикалык мүмкүнчүлүктөрдү да көбүрөөк талап кылат. Маселен, класста топ талкуусу ыкмасын колдонуу үчүн андагы орундуктар кыймылсыз, туруктуу болушу керек.
3. **Чыгымдын наркы.** Окутуу методдорун колдонуу ар кандай өлчөмдөгү чыгымдарды талап этет. Маселен, суроо-жооп ыкмасы өзүнчө бир каржы керектесе, кайталап байкоо методу башка бир чыгымды керектейт. Ал эми долборлоо методун колдонуу үчүн ар кандай жабдыктарды сатып алуу зарыл.
4. **Топтогу окуучулардын саны.** Аз сандагы чакан топтордо окутуунун ар кандай методдорун колдонуу алда канча жеңил жана ийкемдүү. Маселен, 15-20 окуучудан турган бир класста топ-топко бөлүнүп иштөө, кырдаал-окуя, роль ойноо сыяктуу методдорду колдонуу ийкемдүү. Бирок окуучулардын тобу көбөйгөн сайын суроо-жооп методун колдонуу кыйындай баштайт.
5. **Теманын өзгөчөлүгү жана окуучунун өркүндөтүлө турган сапаттары.** Окутуу методдору теманын зарыл деп эсептелген өзгөчөлүктөрүн окуучуларга жеткиликтүү кылуу үчүн өркүндөтүлөт. Бул жагынан тема менен метод ар дайым ажырагыс байланышта болот. Демек, мугалим өтүлө турган теманын өздөштүрүлүшү үчүн эн ийкемдүү методду тандап алууга милдеткер. Маселен, тарых сабагына тиешелүү бир тема үчүн түшүндүрүү методу ылайык болсо, химия сабагына байланыштуу бир тема үчүн лабораториялык тажрыйба жүргүзүү методу өнүмдүү. Ал эми кандайдыр бир кесипке үйрөтүү сабагында жасап көрүү аркылуу үйрөнүүгө негизделген методдор гана ийкемдүү деп эсептелиши шарт.
6. **Мугалимдин кишилиги.** Мугалимдик кесиптин башка кесиптерден эн башкы айырмалуу жагы анын адамдык жеке сапаттар менен аныкталганында. Анткени класс чөйрөсүндө адамдар арасында алака-катыш өкүм сүргөндүктөн, бул чөйрөдө жүргүзүлгөн окуу тарбия иштеринин ойдогудай болушуна мугалимдин кишилик сапаттары өз таасирин тийгизбей койбойт. Төмөндө буга байланыштуу өрнөк-окуя келтирилет.

Өрнөк окуя:

Акылбек билим берүү жаатында такшалган математика мугалими. Сабагына ар дайым дыкат даярдык менен келчү. Окуучуларына жаны маселелерди сунуштап, аларды да сабакка жандуу катыштырууга аракет кылар эле. Балким, ачуусунун чукулдугунанбы же нервинин жукалыгынанбы, айтор, так жана туура жооп бералбаган окуучуларын кээде уяткарып, кээде колу менен кезеп турар эле. Ошол күнү сабакты берилип өттү. Окуучуларынан сабакты кунт коюп угушун өтүндү. Бир оокумда аларга минтип кайрылды:

– Бул жерде кайсы формуланы колдонушубуз керек?

Окуучулардан үн да, сөз да чыккан жок. Бул абал Акылбек агайды дагы да ачуудантты. Анткени ал бул жолу да сабакты эң мыкты түшүндүргөн эле.

Бир маалда окуучулардын арасынан тартыныкы жана уялыкы маанайда Айзада кол көтөрдү:

– Туура эмес жооп берсем кантер экем? Мен да кечээки Искендердин абалында каламбы? Агай бакырып, дагы уяткарабы же тышка чыгарабы?

Айзаданы ушундай күдүк ойлор түйшөлтүп турду. өз мүмкүнчүлүгүн дагы да байкап, берилген суроого жооп берди. Эми болор иш болду. Жооп туура болбой калды. Акылбек агай дагы ачууланды.

– Чыгып кет! Кандай түшүндүрсөм түшүнбөйт экенсин? Жалкоо! деп тышка чыгып кетүүсүн өтүндү.

Чечмелоо: Окуяны окуп чыктыңыз. Эми төмөнкү суроолорго жооп бериниз да, класстагы талкууга катышыңыз.

1. Мугалимдин ачууланышы методдун колдонушуна таасир бердиби?
2. Бул шартта сабактын жүрүшүнө байланыштуу эмне айта аласыз?
3. Сиз болсоңуз кандай иш-аракет жасар элениз?

Өрнөк окуядагы абалга сиз да кириптер болушунуз мүмкүн. Андай көрүнүштөр чындыгында дээрлик арбын. Адатта, окуучуларга аяр мамиле эте билбеген орой мүнөз мугалимдердин класстарында мындай окуялардын орун алышы – демейдеги эле көрүнүш.

Конуугу: Сиз да бүгүнкү күнгө чейинки окуучулук өмүрүңүздү мугалимдердин оройлугунан келип чыккан ар кандай он-терс көрүнүштөргө кабылып жүрөсүз. Мындай окуялардын бирин жазып, группалаштарыңыз менен ой бөлүшүңүз.

7. **Окуучулар группасынын өзгөчөлүктөрү.** Окутуу методдорунун тандап алууга окуучулардын кишилик сапаттары да өз таасирин тийгизбей койбойт. Маселен, мугалим эки башка класста бир эле сабакты өтүп, алардын биринде талкуу ыкмасын колдонгон учурда буга байланыштуу суроолор келип чыкса, экинчи класста андай суроолор орун албай да калышы мүмкүн.

Ошентип, окутуу методдорун тандоого өз таасирин тийгизген ойдоку факторлордон башка да эске алынууга тийиш болгон бир катар негизги принциптер бар. Бул принциптер төмөнкүчө сыпатталат.

↳ **Метод тандоонун негизги принциптери**

1. **Эстен чыгарбаныз.** Ар дартка бирдей даба боло турган, тактап айтканда, ар сабакка жана ар учурга бирдей туура келген метод болбойт. Ар бир методдун колдонуу формасы жана өзгөчөлүктөрү ар башкача.
2. **Сиздин оюңузча, эң ийги метод кайсы?** ----- Андай методду табуу кыйын, таба да албайсыз. Анткени ыкмаларды минтип сыпаттоо чындыкка коошо бербейт. Ар бир метод ар башка максатты коздойт. Бир метод белгилүү бир шартта ийги натыйжа берсе, башка бир метод ошол эле шартта орунсуз болушу мүмкүн. Демек, методдун түрү эмес, анын кырдаалга шайкеш келгени жакшы деп эсептелинет.
3. Бүгүнкү күнгө чейин бири-биринен айырмалуу көп эле мугалимдерге жолуктуңуз. Адамдар көбүнесе көргөнүн үйрөнүүгө ык коюшат. Балким, салттуу түшүндүрүү методу көбүрөөк колдонулган чөйрөдө билим алгандырсыз. Өзүңүз да ушул эле методду колдонуп жаткан чыгарсыз. Бирок, ошентсе да, метод тандоонун негиздерин эске алып, сиз көндүм болгон методдордон тышкары турган жана окуучуну борбордук орунга койгон заманбап методдорду колдонууга дайыма аракет жасаныз.

Сабакка байланыштуу төмөнкү өрнөк-окуяны окуңуз. Талкууга катышыңыз.

Өрнөк окуя:

Гүлзат мугалим болуп иштей баштаганга бир нече айдын жүзү болгон. Ар бир сабакка өзүнчө толкунданып кирип, дайыма түрдүү көнүгүүлөрдө иштетүүгө, окуучуларды сабакка жандуу катыштырууга аракеттнер эле.

Ал күнү классты чакан топторго бөлүп иштетүүнү долбоорлогон. Ал үчүн топторго алдын ала даярдык көрүлө турган темалар жана тиешелүү булактар таратылып берилген эле.

Сабак башталды. Окуучулар топ-топко бөлүштүрүлүп отургузулду. 10 мүнөт иштеп, топ атынан сунуш даярдоо тапшырылды. Окуучулар даярдана башташты.

Ошол маалда коридордо нөөмөтчү мугалим жүргөн эле. Ал класстан чыккан ызы-чууну угуп, класстын каалгасындагы дарчадан башбакты. Көргөн көзүнө ишене бербеди. Окуучулар топ-топ болуп отуруп, өз ара сүйлөшүп жаткан эле. Мугалим болсо нары-бери басып, аларды байкап жүргөн эле. Болбосо, мугалим сабакты түшүндүрүүгө, окуучулар тыңдап отурууга тийиш болчу. Абалды мектеп директоруна жеткирди. Ал Гүлзат эжейди чакыртты да, ага минтип кайрылды:

– Сиз класста эмне кылып жүрөсүз? Сабак өтпөйсүз. Класстан дайыма ызы-чуу угулат. Сиз сабакты түшүндүрүшүңүз керек эле деди.

Гүлзат мугалим катары кандай максатта эмнени аткарып жатканын билдирди, бирок.....

Чечмелоо: Окуяны окуп чыктыңыз. Эми төмөнкү суроолорго жооп бериниз да, талкууга катышыңыз.

1. Гүлзат эжейдин класста аткарган иши туурасында эмне деп ойлойсуз?
2. Гүлзат эжейдин кетирген катасы барбы?
3. Директордун кылган-эткени жөнүндө эмне айтар элениз?
4. Сиз Гүлзат эжейдин ордунда болсоңуз, мындан соң иштөө үчүн эмнелерди аткаруу керек эле деп ойлойсуз?

4. ✓ Ар кандай методдорду колдонуу кандайдыр бир тобокелге баруу дегенди билдирет. Окуучулардын чуулдашы да ушундай эле тобокелдин бир көрүнүшү. Класстарда кабылдоого мүмкүн болгон учурларда ызы-чуудан качпоо керек. Анткени окуучуну сабакка катышуусунун

баштапкы жана эн женил жолу алардын өз ара пикир алышуусу. Демек, сиз пикир алышуу үчүн сүйлөшүү зарыл экендигин ар дайым эсинизден чыгарбаныз.

Бул принциптердин мүлдо баары менен бирге мугалимдин эн мыкты адамгерчилик сапатка ээ болушу өзгөчө мааниге ээ. Окуучулар менен ар дайым жакын мамиледе болуңуз. Токтоо, жагымдуу, салабаттуу жана окуучулардын өзгөчөлүктөрүн кыраакы байкаган аяр адам болууга аракеттениңиз. Кыскасы, окуучунун сиздин сабагыңызга өзү каалап, жактырып, шашылып келгидей чөйрөнү түзүү бир гана сиздин колунузда.

Метод тандоо жана ага байланыштуу принциптер туурасында буга чейин сөз болду. Эми кийинки бөлүмдө окутуу методдору, техникалары жана алардын ар кандай өзгөчөлүктөрү сыпатталып тиешелүү көңүгүлөрдү талдоо менен коштолот.

Окутуу методдору жана ыкмалары

Жогоруда сөз болгон методдорду кандайдыр бир артыкчылык берүү менен аткарыла турган иш-аракеттердин тизмеги деп кароого болбойт. Анткени жогоркулардан башка жана алар менен байланышгуу ар кандай методдор жана ыкмалар да бар.

Айтып берүү методу

Мугалимдер тарабынан эн көп колдулган эн эски окутуу методдорунун бири. Мугалим борбордо турган окутуу методу болуп эсептелет да, мугалимдин темага байланыштуу билимин сабакка жандуу катыша албай отурган окуучуларга жеткирүү таризинде ишке ашырылат (Demirel, 2002: 82; Küçükahmet, 1999: 73; Sönmez, 2001: 1999). Айтып берүүдө түшүндүрүүгө басым жасалгандыктан, оозеки түшүндүрүүнү талап эткен сабактарда арбын колдонулат. Айтып берүү методу, түздөн түз окутуу стратегиясынын ичинен орун алат жана маалыматка ээ кылуу учурунда майнаптуу.

Мында негизинен окуучулар пассивдүү абалда болуп, айтып берүү учурунда алардын суроо берүү жана ойлогон оюн айта билүү мүмкүнчүлүгү чектелүү болгондугу үчүн таасирдүү метод катары кабылданбайт. Анткени, Чиленти белгилегендей (1991: 36), адамдар үйрөнгөндөрүнүн ичинен 10%ын окуу, 20%ын угуу, 30%ын көрүү, 50%ын угуп көрүү, 70%ын айтып берүү, 90%ын жасап көрүү жана айтып берүү аркылуу үйрөнөт. Ушуларды эске алуу менен бул метод окутуу жаатында таасирдүү боло бербестигин айтууга болот. Бирок, буга карабастан, бул метод мурда кандай болсо, бүгүн да, эртен да мугалимдер тарабынан ошол эле тейинде колдонула берерине шек саноого болбойт. Анткени мугалимдин оозеки кеп аркылуу окуучуларга маалымат жеткирүү муктаждыгы сабактын ар кандай этабында пайда боло берет.

Эми бул методдун пайдалуу жактарын териштирүүгө өтөлүк.

Пайдалуу жактары:

1. Көп сандагы окуучуну камтыган топтордо билим берүүгө ыңгайлуу.
2. Аз убакытта көп маалымат берүүгө болот.
3. Окуу материалы ырааттуу жана системалуу баяндалат.
4. Мугалим борбордо болуп сабак учурунда анын кандайдыр бир күтүүсүз кырдаалга туш келе бербегендигинен улам өзүнө болгон ишенчи артат.
5. Иш жүзүндө колдонууга жеңил, нары үнөмдүү.

Ошентип, мугалимдер мындай пайдалуу учурларды эске алуу менен сөзсүз түрдө бул методго артыкчылык бере алышат. Ошондой болсо да, бул методго караганда башка дагы бир ийги метод болгон учурда мугалим өзүнө жеңил келген жана сабактын өнүмдүүлүгүн камсыз кылган дал ошол методду гана тандоого тийиш.

Эстен чыгарбаңыз: Метод тандоодо өзүңүзгө жеңил болгонун эмес, окуучулардын сапаттуу үйрөнүшүнө ылайык келген методду тандоого умтулуу шарт. Ошол эле учурда бул методдун жогоруда белгиленген пайдалуу жактары менен катар орчундуу онтойсуз жактары да бар. Аларды төмөнкүчө чечмелөөгө болот.

Көңүлү: Төмөнкү онтойсуз методду чечмелөөдөн мурда өзүңүздүн окуучулук өмүрүңүздү көз алдыңызга элестетиниз. Бүгүнгө чейин түшүндүрүү методун колдонгон эчен мугалим менен кездештиниз. Ошол маалда класста кандай абал түзүлдү, кандай көрүнүштү баштан кечирдиниз, мугалимдин жүрүм-туруму кандай болду? Бул темага байланыштуу эске түшкөн окуяларыңызды жазып, тентуштарыңыз менен ой бөлүшөңүз.

Эми методдун онтойсуз жактарын чечмелей аласыз. Мында сиз баштан кечиргендерге окшош учурлар болуп болбогонун ойлонуп көрүңүз.

Онтойсуз жактары:

1. Тындаган нерселердин кызыктуу жана керектүү жактарынын кабылданып кабылданбаганын аныктоо кыйынчылык туудурат.
2. Окуучулар дээрлик пассивдүү абалда болушат.
3. Окуучулар мугалимдин айткандарын милдеттүү түрдө кабылдоого

мажбур болот. Анткени алдын ала даярдыгы жок окуучуларга, маалыматтын жападан жалгыз ээси болгон мугалимдин айткандарын кабылдоодон башка мүмкүнчүлүк калбайт.

4. Жаттоо жана кайталоо жолдору аркылуу алынган билимден алда канча жогорку деңгээлде турган ой-сезимин аракетке келтирүү ишмердүүлүгүн баштан кечире албайт.
5. Узак жана тез-тез кайталанган мугалимдин кеби тез эле таятып жиберет.
6. Оозеки пикир алышуу жөнүндө сөз болгондуктан, абстрактуу маалыматтын мазмунун жеткирүү үчүн кошумча түшүндүрүү зарылдыгы туулат.

Аталган методдун бул өңдүү кыйынчылыктарына карабай, буга чейин белгиленгендей, зарыл болгон учурларда түшүндүрүү методун колдоно берүүгө болот. Аны колдонуунун натыйжалуулугун арттыруу үчүн эмне жасоо керек? Бул суроого жооп берүүдөн мурда төмөнкү өрнөк-окуяны окуңуз.

Өрнөк окуя:

География сабагы

Эркинбек агай: Саламатсызбы, кандайсыз, сынактарыңыз кандай, жакшы, дурус ж.б.у.с. куру сөздөр

Жазгүл: Агай, сынактарыбызды текшердинизби?

Эркинбек агай: Кийинки сабакта жыйынтыгын угузам. Эми бүгүнкү сабакка өтөлү. Сабактын темасы: Кыргызстандын аймактарындагы айыл чарба өндүрүш булактары. Бул теманы баштоодон мурда откон сабакта эмнелер өтүлгөндүгү кайталай кетели.

Суроо-жооп аркылуу кайталоо жүргүзүлдү. Мугалим берилген жоопко карай толуктоо, тактоолор жасады. Окуучуларга да кызыктырган маселелер боюнча суроо берүүгө мүмкүнчүлүк берилди.

Эркинбек агай: Бүгүнкү сабактын соңунда Кыргызстандын аймактарында өндүрүлгөн айыл чарба булактарын териштиребиз. Сабакты талдоодо картаны да пайдаланабыз. Ошол эле учурда темага байланыштуу видеотасмага күбө болобуз.

Сиздер да темага байланыштуу даярдык көрүп келдиниздер. Ошондуктан аны түшүнүү сиздер үчүн көп деле кыйынчылык туудура бербестир. Кээде сиздерге суроо берилет.

Андан соң сабактын жүрүшү мындайча өнүктү.

Мугалим карта боюнча түшүндүрө баштады. Мүмкүн болушунча кооз да, таасирдүү да сүйлөй билген мугалим эле. Таасирдүү конур үнү класстын бардык жерине бирдей угулуп турар эле. Түшүнүрүү жаатында максаттуу иш алып барган мугалим бир маалда окуучулардын сабакка болгон кызыгуусу басаңдап баратканын байкап калды. Раушанга суроо берилди.

Раушан жооп бералбады. Мугалим суроону башка бир окуучуга узатып, жооп алган соң аны Раушанга кайталатты. Мугалим кызыгууну арттыруу үчүн өзү киришип, кээде тамаша сөз да айтты. Видеотасма көргөзүлүп жаткан учурда,

мезгил- мезгили менен тасманы токтотуп, тиешелүү түшүндүрмө менен коштоп турду. Ар чөлкөмдөн келген окуучуларга суроо узатылып, жооптору угулду...

Ошентип, сабактын сонку мүнөтү да жетип келди. Мугалим сабактын максатына жетүү үчүн кайрадан суроого өттү. Жооп алууга аракеттенди. Сабак бүткөндө мындай деди:

Эркинбек агай: Урматтуу окуучулар, бүгүнкү сабакты аяктадык. Силердин жообунара карай өтүлгөн теманы түшүндүрө- деп эсептейм. Ошол эле учурда теманы дагы кайталоо керек. Муну менен пайдалуу болот демекчимин. Кийинки сабактын темасы: Чөлкөмдөрдүн жер алдындагы булактары кайсылар? Аларды териштиребиз. Темага байланыштуу иликтөө жүргүзүп, тапшырманы аткарып келиңиздер. Саламатта болуңуздар.

Көнүгүү:

Өрнөк окуяны окудуңуз. Эми төмөнкү текшерүү баракчасын толтуруңуз. Жыйынтыгы боюнча классташтарыңыз менен ой бөлүшүңүз да, талкууга катышыңыз.

Текшерүү баракчасы			
Аткарылган амалдар/көнүгүүлөр	Ооба	Жарым-жартылай	Жок
1. Мугалим кыска жана түшүнүктүү сүйлөдү			
2. Окуу материалы ырааттуу баяндалып жатты.			
3. Үнү жагымдуу чыгып, бардык окуучуларга угулуп турду			
4. Курал-жабдыктар зарылдыгына карай жетиштүү колдонулду.			
5. Маал-мал маек куруп, окуучуларды сабакка катыштырууга аракеттенди			
6. Түшүндүрүү учурунда тамаша сөздөр орду менен айтылып жатты			
7. Сабакты/ ырааттуу түшүндүргөн мугалимдин элеси калды			
8. Сабагын ойдогудай пландаштырган мугалимдин элеси калды			

Өрнөк окуядагы көрүнүшкө карай жогорудагы иш-аракеттердин көбүнүн жүзөгө ашырылгандыгын айтууга болот. Эми бул өрнөктүн негизинде төмөнкү көнүгүүнү аткарыңыз.

Көнүгүү: Адистигиңизге байланыштуу бир теманы аныктап, 15 мүнөт ичинде өтүлө турган бир сабактын эпизодун даярданыз. Даярдык көрүү учурунда жогорудагы пункттарды сабагыңыздын ичине камтууга аракет кылыңыз. Даярдаган сабакты класста өтүңүз. Жыйынтыгын чыгаргандан кийин текшерүү баракчасындагы пункттар боюнча классташтарыңыздын, группалаштарыңыздын сын-пикирлерин алыңыз.

Өзүңүздүн түшүнүгүңүз жана жолдошторуңуздуңун сын-пикири боюнча, өзүңүздү ийгиликке жеттим деп эсептейсизби?

Өрнөк окуяда да, сиз аткарган көнүгүүнүн жыйынтыгында да түшүнүү ыкмасын колдонуу аркылуу талап кылынган негиздерге байланыштуу билимдин ээси болдуңуз. Буларды төмөнкүчө жыйынтыктыкоого болот.

- Айтылган кеп мүмкүн болушунча кыска, нуска жана түшүнүктүү болуш керек.
- Окуу материалы логикалык ырааттуулукка шайкеш баяндалыш керек.
- Үн жагымдуу чыгып, ар кимге угулуп туруш керек.
- Кээде үндү басынкы же котөрүңкү чыгарууга аракеттенүү керек.
- Шартка жараша сабакта керектүү курул-жабдыктарды пайдалана билүү керек.
- Турмуштун ар түрдүү жактарына байланыштуу мисал келтирүү керек.
- Окуучуларга суроо узатуу жана аларга да суроо бердирүү керек.
- Кээде окуучуларга тамаша сөз айтуу жана аларды кызыктыруучу ымдап- жансоо белгилерин колдонуу керек.
- Сабакты кунт коюп уктуруу үчүн сабактын сонунда окуучуларга баа коюу керек.

Семинар өткөрүү ыкмасы

Баяндамачынын белгилүү бир тема боюнча жарым сааттан ашпаган убакыт ичинде жасаган билдирүүсү аркылуу маалымат бериши жана тыңдоочулардын буга байланыштуу берген суроолорунун негизинде аткарылган ыкма. Өзгөчө жогорку деңгелдеги академиялык изилдөө жана магистирлик билим берүү жаатында жыш колдонулат. Баяндамачы билдирүүсүн тике туруп да, отуруп да жасашы ыктымал. Баяндама учурунда тыңдоочулар менен байланыш түзүү мүмкүн эмес.

Класста мугалим тарабынан окутуу техникасы катары колдонулушу мүмкүн. Маселен, иштеле турган теманы же темаларды окуучуларга күн мурунтан бөлүп берип, аларды атайын даярдыктан өткөрүп, андан соң буга байланыштуу талкууну семинар түрүндө өткөрүүгө болот. Ал үчүн төмөнкүлөр талап этилет:

- Темаларды туура тандоо жана теңдештирип бөлүштүрүү,
- Окуучуларга даярдык көрүү үчүн жетиштүү убакыт берүү,
- Темага байланыштуу керектүү булактарды көрсөтүү,
- Талкууну мугалимдин жетекчилигинде өткөрүү,
- Жаңылыш пикирлердин калыптанышына жол бербөө.

Конференция өткөрүү ыкмасы

Жалпысынан кандайдыр бир тармак боюнча адистин өзүнө тиешелүү бир темада жогорку илим-билим мекемелериндеги тыңдоочулардын бир тобуна маалымат берүү максатын көздөгөн ыкма. Баяндама бүткөндөн кийин тыңдоочулар баяндамачы-адиске суроо бере алышат. Талкуунун убактысы темага жараша өзгөрүшү мүмкүн.

Класс шартында да окутуу ыкмасы катары колдонулушу мүмкүн. Ал үчүн алдын ала уюштуруу иштерин аткаруу, адисти чакыруу жана окуучуларды катыштыруу талап этилет.

Ошентип, жогорудагы эки учурда тең окуучуларга күн мурунтан конференциянын темасын билдирүү, суроо берүү жана конспект жаздыруу үчүн аларды атайын даярдыктан өткөрүү зарыл.

Конүгүү:

Семинар менен конференциянын ортосундагы жалпылык жана айырмачылыктарды аныктаңыз. Класста өткөрүлө турган темага байланыштуу талкууга катышыңыз.

Талкуу методу

Класста чыгырмачыл абалды жаратып, өз оюн эркин айта билүүгө, башка бирөөнүн пикирин сын көз менен кабыл алуу жана сыйлоо

сыяктуу жондом-сезимдерин өркүнлотүүгө багытталган инсан таламдуу метод. Өтүлгөн сабакты жалдысынан чыгарбай, эске бекем сактап калуу жагынан өзгөчө үзүрлүү. Анткени өтүлгөн теманы кайталап айтып бере алуу ал билимди бекем өздөштүрүүнүн бирден бир белгиси.

Талкуу методунун таасирдүүлүк даражасын арттыруу үчүн эн обол аны туура пландаштырылышы б.а. мугалимдин жана талкууга катышкан окуучулардын иш-аракеттеринин өз орду менен болушу талап этилет. Буларды төмөнкүчө мүнөздөөгө болот (Bilen, 1999: 96).

Талкуунун пландалышы

Талкуу күн мурунтан пландалышы керек. Эреже катары талкууну уюштурган мугалим төмөнкүлөрдү эске алууга тийиш:

- Талкуунун темасы менен максатын алдын ала аныктаныз жана ага жараша план түзүңүз.
- Талкууга катышуучу окуучулардын тема боюнча даярдыгынын деңгээлин алдын ала билишиниз керек.
- Талкуу өткөрүлө турган жердин ыңгайлуулугун, зарыл курал – жабдык жана башкалар менен камсыз болушун текшерип чыгыңыз.
- Талкууну жогорку деңгээлде өткөрүү үчүн тиешелүү эрежелерди аныктаныз.
- Талкуунун жыйынтыгы кантип баалана тургандыгын тактаныз.

Талкууну жетектөөчүнүн ролу

Талкуунун мүнөзүнө жараша анын жетекчиси мугалим да, окуучу да болушу мүмкүн. Талкуу коздогон максатына жетиши үчүн жетекчи тарабынан төмөнкү жагдайлар эске алынышы керек:

- Талкууга катышкан окуучуларга өз оюн эркин айтууга мүмкүнчүлүк бериниз.
- Талкуунун темасы ириде өзүнүздү кызыктыра тургандыгын билдиниз.
- Талкуунун темасына байланыштуу жеткиликтүү билиминиз болууга тийиш. Ансыз талкуу өз максатына жетпей калышы мүмкүн.
- Талкууга катышкан окуучулар бири-биринин көз караштарын сыйлай турган чыгармачылык маанайда болушуна жетишиниз.

Эгерде талкуу мугалимдин жетекчилигинде жүргүзүлсө, анда анын милдеттери дагы артат. Анткени бул метод көп убакытты талап кылат. Мындай учурда класста ызы-чуунун болушу, теманын таратылышы, айрым окуучулардын коңул коштугу, классты башкарууда ар кандай маселелер чыгышы мүмкүн. Бирок, буга карабастан, окуучулардын теманы активдүү өздөштүрүшүнө өбөлгө болгон методдордун ичинен талкуу методуна көбүрөөк таянуу кыйла майнаптуу.

Талкууга тикеден- тике катышкандардын ролу

Талкуу максатына жетиш үчүн чыгып сүйлөгөн окуучулардын иш-аракеттери да өтө маанилүү. Б.а. талкууда чыгып сүйлөгөндөр томонку талантарды так сактоого тийиш:

- Сүйлөгөн сөздөрдүн так жана түшүнүктүү болушу.
- Талкууга жандуу катышуу үчүн темага байланыштуу алдын ала даярдыктын болушу.
- Талкуунун жүрүшүн угуш олтургандар үчүн тындоо маданиятынын өздөштүрүлүшү. Бул башка бирөөнүн пикирин сыйлоого үйрөтөт. Демек, ал теманы өздөштүрүүдө да орчундуу мааниге ээ.

Талкуу методунун пайдалуу жактары

Талкуу методунун пайдалуу жактарын төмөнкүчө жыйынтыктоого болот (Bilen, 1999: 101; Küçükahmet, 1999: 100).

- Талкуу ага катышкандардын ой бөлүшүү, пикир алышуу жөндөмүн өстүрөт.
- Маалымат менен пикирлердин өздөштүрүлүшүн камсыз кылат.
- Талкуу учурундагы демократиялык маанай, суроо берүү жана берилген суроого жооп кайтаруу мүмкүнчүлүктөрүн өркүндөтөт.
- Окуучуну класс жамаатынын бир мүчөсүмүн деген сезимге тарбиялайт жана өзүнө болгон ишенчин арттырат.
- Мугалимдер окуучуларын дагы жакшыраак таанып билет.
- Жетекчилик кылуу жана тындоо сыяктуу сапаттардын өнүгүшүнө өбөлгө болот.
- Окуучуларды курулай жаттодон арылтат, анын ордуна алардын анализ жана синтез жасоо, жасалган ишке баа берүү сыяктуу жөндөмдөрүн өркүндөтөт.

Талкуу методунун мүчүлүш жактары

- Көбүрөөк убакытты талап кылат.
- Талкуу узакка созулса, класста ызы-чуу чыгып, окуучуларды башкаруу жагы кыйындайт.
- Талкуунун жана анда чыгып сүйлөгөн сөздөрдүн узакка созулушу тындоочуларды тажатышы мүмкүн.
- Айрым окуучулар талкууга катышкысы келбеши мүмкүн, айрымдары өздөрүн карманбай, ар кандай жосунсуз аракеттерге барышы ыктымал.
- Талкуунун жетекчилери менен лидерлери, тарабынан алдын ала тиешелүү даярдыктар көрүлбөсө, чечүүнү талап кылган маселелер чыгышы мүмкүн.

Талкуу методдорунун өзгөчөлүктөрү, пайдалуу жана мүчүлүш жактары териштирилгенден кийин бул методду жүзөгө ашыруу ыкмаларын чечмелөө талап этилет.

Талкуу методунда колдонулган ыкмалар

Талкуу методун түрдүү формада ишке ашырууда жана анын натыйжаларын баалоодо колдонулган бир катар ыкмалар бар. Булардын ичинен эн негизгилери төмөнкүлөр;

- Чон топтогу талкуу
- Чакан топтогу талкуу
- Баарлашуу (панель)
- Өз ара толуктама баарлашуу ыкмасы
- Жарыш сөз ыкмасы
- Мээге чабул ыкмасы
- Симпозиум ыкмасы
- Тегерек үстөл ыкмасы
- Алты калпактуу ойлоо ыкмасы

Чон топтогу талкуу

7-10 окуучуну ичине камтыган жана чакан топторго бөлүүгө болбой турган талкууга класс толугу менен бир топ катары тартылат. Талкуу бир жетекчи тарабынан башкарылат. Талкууга катышкандар бири бирин көрүп тургудай абалда отургузулат. Берилген убакыт ичинде алдын ала белгиленген темага байланыштуу талкуу өткөрүлөт. Жетектөөчү сүйлөөчүлөргө сөз берет да, улам анын кыскача жыйынтыгын чыгарып турат. Жыйынтык отчет түрүндө берилсе да пайдалуу болот.

Көнүгүү:

Чон топтогу талкууну өткөрүү үчүн төмөнкүлөргө көңүл буруңуз:

- 7-10 окуучудан турган бир топ түзүңүз.
- Топ ичинен бир жетекчи тандаңыз.
- Топ мүчөлөрүн бири бирин көрүп тургудай абалда отургузунуз.
- Ылайыктуу бир теманы аныктаңыз.
- Жетекчинин жетектөөсүндө 15-20 мүнөттүк талкуу өткөрүңүз.
- Талкуунун жүрүшүн пландаштырган учурда баалоо өлчөмүнүн алдын ала аныкталган шарттарына ылайык иш алып барууга аракеттениңиз.
- Соңунда талкуунун жыйынтыгын аныкталган баалоо формасы боюнча сындан өткөрүңүз.

Эскертүү:

Талкуу жүрүп жатканда талкууга тике катышкан жетекчи менен сүйлөөчүлөрдөн башка окуучулар байкоочу катары катышат. Ал эми талкуу бүткөндөн кийин бардык окуучулар баа берүүгө катышып, өздөрүнүн көзкараштарын ортого салат.

Баа берүүнүн томондогу өлчөмүнө карай аталган ыкманын натыйжалуулугун сындан өткөрүңүз.

Чон топто иштөө ыкмасынын баа өлчөмү

Баа өлчөмү: • <i>Конүгүүгө сереп салып, андагы мыкты аткарылган пункттарга «х» белгисин коюңуз.</i>	3-мыкты аткарылды 2-толук эмес аткарылды 1-Бүтүндөй аткарылган жок		
Баалана турган учурлар	3	2	1
1. Талкуу үчүн ылайыктуу теманын тандалышы			
2. Талкууга катышуучулар үчүн чыгармачыл чөйрөнүн түзүлүшү			
3. Талкууга топтун толук катышышы			
4. Жетекчинин талкууга байланыштуу кириш сөз сүйлөшү			
5. Жетекчинин талкууну салабаттуу башкарышы жана катышуучуларга орду менен суроо узатып турушу			
6. Жетекчинин баяндама учурунда жана талкуунун соңунда жыйынтык сөз сүйлөп турушу			
7. Жетекчинин бардык сүйлөөчүлөрдү талкууга катыштыруу жагын камсыз кылышы жана аларды колдоп турушу			
8. Талкуунун максатына жетиши			
9. Талкуунун регламентин сакташы			
10. Ыкманын толук ишке ашырылышы			

	Бардыгы			
	Жыйынтыгы			
Баалар:	10,0 – 16,6 Бүтүндөй аткарылган жок			
	16,7 – 23,3 Толук эмес аткарылды			
	23,4 – 30,0 Мыкты аткарылды			

Чакан топтогу талкуу

Талкууга жандуу катыштыруу чоң топторду чакан топторго бөлүштүрүү аркылуу ишке ашырылат. Ал үчүн топтогу окуучулардын саны эске алынат да, 22-топ, 44-топ, 66-топтор боюнча пландаштырылат. Маселен, 66-топ минтип чечмеленет: класс 6 кишиден турган топторго бөлүнөт жана ар бир топ 6 мүнөт ичинде үнүн катуу чыгарбай темага байланыштуу талкуу өткөрөт. Андан соң класстагы бардык топтор өз көзкараштарын ортого салышат. Бардык топтор бир эле тема боюнча талкуу өткөргөн сыяктуу эле ар бир топ бир темага тиешелүү белгилүү бир бөлүм боюнча да талкуу өткөрүшү мүмкүн. Талкуунун жүрүшүндө класстын толук катышышы, убакыттын ийги пайдаланылышы, оор темаларды талкулоо учурунда катышуучулардын эригип, тажап, кызыгы тарап кетишине жол бербөө жана башка ушул сыяктуу шарттар толук эске алынышы керек. Талкуу ийгиликтүү өтүш үчүн жетекчинин кыраакылык менен туура башкарышы, топтордун теманы мыкты түшүнүшү жана пландын ийги түзүлүшү талап этилет.

Көңүлү:

Чакан топтордо талкуу өткөрүү үчүн төмөнкүлөр аткарылууга тийиш:

- Окуучулардын санын эске алуу менен классты максатына ылайык 22-топ, 44-топ, 66-топ деп бөлүштүрүп, алардын ичинен бирин тандап алыңыз (убакытты туура пайдалануу үчүн 3 топ түзгөнүз жетиштүү болот. Үч топко кирбей калган окуучулар талкууга байкоочу катары катыша алат).
- Талкууну жүргүзүүдөн мурда бир жетекчи дайынды (сабакка жоопкер болгон мугалим да жетекчи катары талкууну башкара алат).
- Топ мүчөлөрүнүн бир пикирге келишине мүмкүнчүлүк бере турган чыгармачыл чөйрөнү түзүнүз.
- Талкуунун темасын топторго түшүндүрүп айтып бериниз жана талкуу моюнтун аныктаңыз (маселен, эгер 44-топту тандап алсаңыз, 4 кишиден турган топторду курап, 4 мүнөт ичинде ар бир топто темага байланыштуу талкуу өткөрүү керектигин эскертиниз).
- Топтор үнүн катуу чыгарбай ич ара талкуу өткөргөндөн кийин ар бир топко сөз бериниз жана көзкараштарын тастыктоого шарт түзүнүз.

ОКУТУУНУН ЖАЛПЫ МЕТОДДОРУ

- Жетекчи катары топтордун сөзүнөн кийин ага байланыштуу жыйынтык сөз сүйлөңүз.
- Бул ишти пландоодо жана аткарууда баа өлчөмүндө аныкталган төмөнкү шарттарга шайкеш иликтөө жүргүзүүгө аракеттениңиз. Көнүгүүлүн жыйынтыгы чыгарылгандан кийин төмөндөгү баа формасы боюнча сын пикирлеринизди билдириңиз.

Чакан топтогу талкуу ыкмасынын баа өлчөмү

Баа өлчөмү:				
• <i>Көнүгүүгө сереп салып, андагы мыкты аткарылган пункттарга «x» белгисин коюңуз.</i>		3-мыкты аткарылды 2-толук эмес аткарылды 1-Бүтүндөй аткарылган жок		
Баалана турган учурлар		3	2	1
1. Талкуу үчүн ылайыктуу бир теманын тандалышы				
2. Эрежеге шайкеш топтордун түзүлүшү				
3. Топ мүчөлөрүнүн эреже, тартип боюнча отургузулушу				
4. Жетекчинин талкуу алдында темага байланыштуу кириш сөз сүйлөшү				
5. Топторго талкуу жүргүзүү формаларынын (талкуу жана анын жыйынтыгынын натыйжалары ж.б) түшүндүрүлүшү				
6. Топтордун талкууну белгиленген убакыт ичинде өткөрүшү				
7. Ар бир топтун белгиленген убакыт ичинде талкуунун жыйынтыгы боюнча сунуш даярдашы				
8. Жетекчинин талкуу боюнча жыйынтык сөз сүйлөшү				
9. Талкуунун максатына жетиши				
10. Ыкманын толугу менен аткарылышы				
		Бардыгы		
		Жыйынтыгы		
Баалар:	10,0 – 16,6 Бүтүндөй аткарылган жок 16,7 – 23,3 Толук эмес аткарылды 23,4 – 30,0 Мыкты аткарылды			

Баарлашуу (панель)

Негизинен 5-9 кишиден турган чакан топтун көпчүлүктүн алдында белгилүү бир тема боюнча талкуу өткөрүү ыкмасы. Топтун ичинен бирөө жетекчи болот. Алар байкоочуларга көрүнө жана угула турган ортолукта жетектөөчү абалда отургузулат. Талкууну жетекчи кыскача кириш сөз сүйлөп ачат. Тема жана катышуучулар менен тааныштырат. Сүйлөөчүлөргө/докладчыларга кезеги менен сөз берет. Берилүүчү сунуштарды сүйлөөчүлөргө алдын ала таратып берүү пайдалуу. Докладчылар адис катары же темага алдын ала даярданган окуучу тейинде баарлашууга катышышы мүмкүн. Ошентсе да, баарлашуу учурунда докладчылардын сүйлөй турган сөзүн эркин айта албай, жазылган тексттен окуп бериши туура болбой калат. Бирок керектүү учурларда өзү тарабынан жазылган кыскача тексттерге кайрылууга болот. Жетекчи кезегинде маал-маал кошумча суроолорду узатып, тийиштүү түшүндүрмөлөрдү берип турушу шарт. Сүйлөөчүлөрдүн сөзү бүткөндөн кийин байкоочулардын суроолоруна кезек берилет. Суроолор докладчыга түз да, жетекчи аркылуу да берилиши мүмкүн. Жетекчи мындай учурларда уюштуруу иштерин так аткарууга тийиш. Баарлашуунун соңунда жетекчи корутунду сөз сүйлөйт.

Көнүгүү: Баарлашуу ыкмасын ишке ашыруу үчүн төмөнкүлөрдү караныз:

- 5 кишиден турган бир топ түзүңүз
- Бир кишини жетекчи кылып дайындаңыз
- Байкоочуларды топту да, сизди да уга, көрө ала турган абалда отургузуңуз
- Жетекчи катары баарлашуунун темасын байкоочуларга (класска) угузуңуз
- Докладчыларды тааныштырыңыз.
- Докладчыларга суроолорун узатып, 3 мүнөттүк сөз бериле турганын эскертиниз
- Ар бир докладчынын сөзүнөн кийин башкага сөз берүүдөн мурда кыска жана нуска жыйынтык чыгарып туруңуз
- Докладчылардын сөзү бүтөрү менен байкоочулардын суроолорун ага узатып туруңуз (убакытты үнөмдөө үчүн суроолордун санын төрттөн ашырбаныз) жана суроого жооп беришин камсыз кылыңыз
- Акырында корутунду сөз сүйлөп, баарлашууну жабык деп жарыяланыз
- Көнүгүүнү пландоодо жана аткарууда төмөндөгү баа олчөмүндөгү корсоткүчтөр боюнча иликтөө жүргүзүңүз
- Көнүгүүнүн жыйынтыгы чыккан соң төмөндөгү баа формасы боюнча натыйжаларды бааланыз.
- ийгиликке жетишкен окуучулар:

Баарлашуу (панель) ыкмасынын баа өлчөмү

Баа өлчөмү:				
• Көнүгүүгө сереп салып, андагы мыкты аткарылган пункттарга «х» белгисин коюңуз.		3-мыкты аткарылды		
		2-толук эмес аткарылды		
		1-Бүтүндөй аткарылган жок		
Баалана турган учурлар		3	2	1
1. Жетекчи жана 4 сүйлөөчүдөн турган топтун бардыгы уга да, коро да ала турган абалда отургузулушу				
2. Жетекчинин теманы түшүндүрүшү жана сүйлөөчүлөрдү тааныштырышы				
3. Жетекчинин сүйлөөчүлөргө кезеги менен сөз берип турушу				
4. Сүйлөөчүлөрдүн жазылган текстке карабай берилген убакытка ылайык сүйлөшү				
5. Сүйлөөчүлөрдүн сөзүнүн ырааттуу жана кызыктуу болушу				
6. Жетекчинин ар бир сүйлөнгөн сөздөн кийин кыскача корутунду чыгарышы жана кезектеги сүйлөөчүгө сөз бериши				
7. Сүйлөөчүлөрдүн сөзү бүтөөрү менен байкоочулардын аларга суроо берип турушу				
8. Жетекчинин жалпы жыйынтык чыгарышы				
9. Баарлашуунун өз максатына жетиши				
10. Баарлашуу ыкмасынын толук аткарылышы				
		Бардыгы		
		Жыйынтыгы		
Баалар:	10,0 – 16,6 Бүтүндөй аткарылган жок 16,7 – 23,3 Толук эмес аткарылды 23,4 – 30,0 Мыкты аткарылды			

Өз ара толуктама баарлашуу ыкмасы

Муну ишке ашыруу үчүн окуучулар талкуунун темасы тууралуу алдын ала кабардар болушу керек. Ошондуктан бул ыкма негизинен буга чейин оздоштурулгон темаларды кайталоодо колдонулат. Ошону менен бирдикте окуучулардын алдын ала даярдык көргөн темасы боюнча да өткөрүлүшү мүмкүн.

Ыкманы ишке ашырууда эң обол жетекчи дайындалат, андан сон класс эки топко бөлүнөт. Булардын ичинен бири суроо берүүчүлөр, экинчиси жооп берүүчүлөр тобун түзөт. Муну чучукулак кармоо аркылуу же каалоо боюнча чечүүгө болот. Ар бир топ өз өзүнчө жана ич ара 3-4-5 же 6 кишилик чакан топторго бөлүнөт. Талкуунун темасы класска угузулат. Суроо берүүчүлөр тобу суралчу суроолорду, жооп берүүчүлөр тобу суралышы мүмкүн болгон суроолорго жооп даярдайт. Бул ишти аткаруу үчүн ал топтордун баарына 10-15 мүнөттүк убакыт берилет. Убакыт бүтөөрү менен суроо берүүчүлөр тобу даярдаган суроолорун, жооп берүүчүлөр тобу ага жараша жоопторун беришет. Эгер жооп болбой калса, анда суроочулар тобу өз суроосуна өздөрү жооп бериши мүмкүн. Демек, мындай учурда суроо берген топ жооп берген топтун, тескерисинче, жооп берген топ суроо узаткан топтун ордун ээлеп калышы ыктымал. Мугалим жаңылтуучу жана темадан тыш суроолордун берилишине чек коет (Sönmez, 2001: 245).

Темага байланыштуу төмөнкү көнүгүүнү аткарыңыз.

Көнүгүү: Бул ыкманы колдонуу үчүн төмөнкүлөрдү аткарыңыз.

- Талкуунун темасын аныктаңыз. (Теманын/сабактын мурда өтүлүшү, же болбосо өздөштүрүлгөн бир теманын кайталанышы пайдалуу болот. Ошол эле учурда окуучулардын ал тема боюнча даярдыгын эске алуу керек).
- Жетекчини дайындаңыз.
- Талкууга класс ичиндеги окуучулардан 8 кишилик эки топ түзүңүз. (Калган окуучулар байкоочу катары катыша алат).
- Суроо жана жооп үчүн кайсы топ чегериле тургандыгын чечиниз. (Муну алардын каалоосуна ылайык тандап алуу пайдалуу. Чучукулак карматуу аркылуу да тандап алууга болот).
- Жетекчи катары талкуунун темасын билдириңиз.
- Суроо жана жооп топторуна иштөө үчүн 15 мүнөттүк убакыт бериңиз. (Бул убакыт ичинде суроо берүүчүлөр тобу тема боюнча суроолорду, жооп берүүчүлөр тобу берилген суроолорго жооп даярдашат. Суроолордун жооп берүүчүлөр тобуна алдын ала угузулушу туура болбой калат).
- Убакыт бүтөрү менен жетекчи катары талкууну баштаңыз. (Суроо берүүчүлөр тобу суроолорду беришин, жооп берүүчүлөр тобу берилген суроолорго жооп кайтарышын камсыз кылыңыз. Ал үчүн 15 мүнөт убакыт бериңиз).
- Ыкманын түрдүүчө колдонулушун байкоо максатында жооп берүүчүлөр тобу суроо беришин жана суроо берүүчүлөр тобу жооп беришин камсыз кылыңыз.

Жетекчи катары суроо-жооп бүтөрү менен көнүгүүнү да жыйынтыктаңыз.

ОКУТУУНУН ЖАЛПЫ МЕТОДДОРУ

Төмөндөгү баа өлчөмү боюнча ыкманын кандай аткарылгандыгын аныктаңыз.

Баа өлчөмү:		3-мыкты аткарылды 2-толук эмес аткарылды 1-Бүтүндөй аткарылган жок		
Баалана турган жагдайлар		3	2	1
1.	Ыкманын колдонулушу үчүн ылайыктуу теманын тандалышы.			
2.	Жетекчинин суроо берүүчүлөр жана жооп берүүчүлөр топторун аныкташы.			
3.	Теманын жетекчи тарабынан топторго жана класстагы бардык окуучуларга угузулушу.			
4.	Суроо берүүчүлөр жана жооп берүүчүлөр топторунун берилген убакыт ичинде даярдык көрүшү.			
5.	Суроо берүүчүлөр тобунун суроо бере билиши			
6.	Жооп берүүчүлөр тобунун берилген суроого жооп кайтарышы.			
7.	Жооп берүүчүлөр тобу жооп бералбаган же толук эмес жооп берген суроолорго суроо берүүчүлөр тобунун өздөрү жооп бериши.			
8.	Ыкманын ар башкача колдонулушун байкоо үчүн жооп берүүчүлөр тобунун суроо бериши жана ага суроо берүүчүлөр тобунун жооп кайтарышы.			
9.	Аткарылган иштин көздөгөн максатка ылайык өз мөөнөтүндө бүтүшү.			
10.	Ыкманын толук аткарылышы.			
		Бардыгы		
		Жыйынтыгы		
Баалар:	10,0 – 16,6 Бүтүндөй аткарылган жок 16,7 – 23,3 Толук эмес аткарылды 23,4 – 30,0 Мыкты аткарылды			

Жарыш сөз ыкмасы

Белгиленген бир тема боюнча карама-каршы эки көзкарашты жактаган эки топ түзүлөт. Топтор атайын даярдыктан өткөрүлөт. Кезек-кезеги менен эки тарап өз көзкараштарын коргошот. Талкууну байкап отурган тындоочулар өзүнчө бир топ болот. Тындоочулар өздөрүнө жаккан учурларда кол чаап, колдоо көрсөтүп турушат. Акырында жарыш сөз кайсы тараптын пайдасына чечилгени калыстар тобу тарабынан жарыя кылынат.

Көнүгүү: Жарыш сөздү уюштуруу үчүн төмөнкү иштерди аткарыңыз.

- Талаш туудурган бир теманы тандап алыңыз.
- Тема боюнча карама-каршы көзкарашты жактаган 3 кишилик эки топ түзүңүз.
- 5 кишилик калыстар тобун түзүңүз.
- Топтордун тутунган көзкараштары менен таанышуу үчүн алдын ала атайын даярдыктын көрүлүшү пайдалуу (көнүгүүдөн 1 апта мурда өткөрүлгөн сабакка буга чейин аткарылышы зарыл болгон иштерди пландаштырыңыз).
- Даярдыктан өткөрүлгөн топтордун калыстар тобу менен байкоочулардын алдында өз көзкараштарын жакташына шарт түзүңүз (Ар бир сүйлөөчүгө 3 мүнөттүк убакыт бериниз).
- Калыстар тобунун жеңүүчү топко карата чыгарылган чечимин түшүндүрүп берүү жагын камсыз кылыңыз. Темага байланыштуу калыстар тобунун чечими төмөнкүдөй чен-өлчөмдөргө негизделет:
 - көзкараштын ырааттуу корголушу,
 - бүтүмдөрдүн мисал аркылуу тастыкталышы ынанымдуулугу,
 - даярдыктын көрүлүшү, бөлүнгөн убакыттын үнөмдүү пайдаланылышы жетекчиликке алынышы мүмкүн.
- Бул ишти төмөндөгү баа өлчөмүндө аныкталган шарттар боюнча пландаштырыңыз жана аткарыңыз.
- Иш аткарылып бүткөндөн кийин анын жыйынтыгын төмөндөгү баа формасы боюнча сындан өткөрүңүз.

Ийгиликке жетишкен окуучулар:

Жарыш сөз ыкмасынын баа өлчөмү

Баа өлчөмү:			
• <i>Көнүгүүгө сереп салып, андагы мыкты тандалган Учурларга «x» белгисин коюңуз.</i>	3-мыкты аткарды		
	2-толук эмес аткарды		
	1-Бүтүндөй аткарылган жок		
Баалана турган учурлар	3	2	1
1. Жарыш сөздү уюштуруу үчүн ылайыктуу бир теманын тандалышы.			
2. Тема боюнча карама-каршы көз карашты жактаган топтордун түзүлүшү.			
3. Калыстар тобу менен топтордун байкоого ыңгайлуу жайга жайгаштырылышы.			

4. Жетекчинин (сабакка жооп берген мугалим болушу мүмкүн) теманы, топторду жана калыстар тобун тааныштырышы, көнүгүү туурасында маалымат бериши.			
5. Топтордун сөз сүйлөшү.			
6. Топтордун даярдык көрүшү.			
7. Топтордун бөлүнгөн убакытты пайдалана билиши.			
8. Калыстар тобу өзү чыгарган чечимин түшүндүрүшү.			
9. Жарыш сөздүн өз максатына жетиши.			
10. Жарыш сөз ыкмасынын толук акарылышы.			
	Бардыгы		
	Жыйынтыгы		
Баалар:	10,0 – 16,6 Бүтүндөй аткарылган жок		
	16,7 – 23,3 Толук эмес аткарылды		
	23,4 – 30,0 Мыкты аткарылды		

Мээге чабул ыкмасы

Белгилүү бир тема/маселе боюнча тез арада ой жүгүртүү, бүтүм чыгаруу жана пикир туудуруу максатында колдонулуучу ыкма. Жетекчинин башкаруусунда ишке ашат. Катышуучуларга маселенин төркүнү кабарланат. Аларга кыска аралыкта өздөрүнө тааныш болгон көзкараштарын тактап, айтып берүү жагы билдирилет. Бардыгынын көзкарашы аныкталат. Козкараштар катчы же мугалим тарабынан катталат же тактага (доскага) жазылат. Белгиленген убакытта көз карашын аныктай албагандар улам атталып, кезек башка окуучуга берилет. Катталган көзкараштар талкууга алынат. Ойлонуп орундуу айтылган көз караштар талкууланат жана негизги көзкарашка жетүү үчүн аракет жасалат.

Ошентип, бул окуучулардын сабакка жандуу катышуусун камсыз кылуу аркылуу заматта оюндагысын ортого салууга, айтылган көзкараштарына окуучулар тарабынан таасирдүү колдоо көрсөтүлүшүнө шарт түзгөн ыкма болуп эсептелет (Bilen, 1999: 157; Demirel, 2002: 91). Анын ийгиликтүү аткарылышы үчүн мугалимден окуучуларды оюндагысын тартынбай айта билгенге аракет кылдырышы, класста чыгармачыл чөйрөнү уюштура билиши жана ийги жетектеши талап этилет. Өтө жандуу жана тез арада аткарылгандыктан айрым окуучулардын сабакты кабылдашы кыйындашы мүмкүн. Жетиштүү көңүл бурулбай калган учурларда окуучулардын ортосундагы байланыштын бузулушу да ыктымал.

Эми темага байланыштуу төмөнкү мисалды чечмелениз.

Орнок окуя:

Мугалим: Кымбаттуу окуучулар, белгилүү болгондой, бүгүнкү күндө билим берүү жаатында орун алган маселелердин эң башында окуучулардын сабакка жандуу катышуусун камсыз кылуу маселеси турат. Бул маселеге байланыштуу сиздердин көз карашыңарды билгим келет. Ал үчүн мээге чабуул ыкмасын кодонобуз. Буга байланыштуу ар биринер өз оюңарды ачык айтып берүүгө тийишсинер. Тек айрым гана учурларды эсинерге сала кетишим керек. Ар биринерге өз көз карашыңарды билдирүү үчүн 1 гана мүнөт убакыт берилет. Адегенде заматта оюңузга биринчи келген бир ой тыянакты айтып бересинер. Мен аларды тактага жазып турам. Оюун өз убагында айтып бералбагандарды аттап отобуз. Бардык козкараштар катталган соң буга байланыштуу талкууну ачам. Анда дагы теренирээк ой жүгүртүп, чыгарылган бүтүмдөрдүн мазмунун талкуулайбыз.

Даярсыздарбы?

(Ооба, даярбыз.....)

Мугалим: Ооба Айзада. Сен бул тема жөнүндө эмне ойлойсун?

Айзада: Окуучулар сабакка даярданып келиши керек

(Мугалим бул пикирди каттайт ж.б.)

Мугалим: Гүлзат?

Гүлзат: *(.....Унучукпайт, убактысы бүтөт.....)*

Мугалим: Убактыңыз бүттү, Искендерге отолу.

Искендер: Мугалим сабакка кызыктырыш керек.

(Ушундай эле жол менен бардык көз караштар аныкталат да, мугалим талкууну баштайт).

Мугалим: Бардыгыңардын көз карашыңарды, ой пикиринерди аныктадык. Эми Айзаданын окуучулар сабакка даярданып келиши керек деген пикирин талкууга коём

Тактага жазылган ой пикирлер боюнча мугалимдин жетекчилиги менен эркин талкуу кырдаалы түзүлөт. Жыйынтыгында мугалим сабактын өтүлүшүнө байланыштуу өз баасын берет.

Мугалим: Эми жыйынтыктайлы. Окуучулардын сабакка мындан да жандуу катышуусун камсыз кылуу үчүн төмөнкүлөрдү аткаруу керек.

- ★ Окуучулардын сабактан тышкаркы мезгилде даярдануусун камсыз кылуу керек.
- ★ Аларга ар башка темалар сунушталышы керек.
- ★ Сабакта заманбап методдор колдонулушу керек.
- ★ Окуучулардын ой пикирлерине баа берүү керек.

Эми буга окшогон ишти сиз аткарыңыз.

Көнүгүү: Мээге чабуул ыкмасын колдонуу үчүн төмөнкүлөр талап этилет.

- Талкуунун темасын тактаңыз.
- 10 кишилик бир топ түзүңүз (топтон тыш окуучулар байкоочу катары катышат).
- Ыкманы колдонуу үчүн жетекчи даярдаңыз (ал сабактын мугалими болушу мүмкүн, бирок окуучуларга артыкчылык берилет).
- Жетекчи катары баштапкы милдеттеринизди аткарыңыз. Маселен, 10 окуучуга:
 - ★ Талкуунун темасын билдириңиз.
 - ★ Ар бир окуучунун пикирин аныктоо убактысын түшүндүрүп бериниз (1 мүнөт болушу маанилүү).
 - ★ Коз караштарды угуп, тактага кыскача жазыңыз.
 - ★ Өз убагында пикирин айтып бералбагандарды аттап өтүңүз.
 - ★ Бардык пикирлер билинери менен талкууну баштаңыз (10 мүнөт жетиштүү болот. Талкууну 10 окуучунун катышуусу менен өтүңүз).
 - ★ Акырында талкууну жыйынтыктап, корутунду сөз сүйлөнүз.

Эскертүү: Булар аткарылгандан кийин ага байкоочу болгон жана түздөн-түз катышкан окуучулар төмөндөгү баа берүүнүн принциптерине ылайык аталган ыкманын колдонулушу боюнча өткөрүлө турган талкууга катыша алат.

Мээге чабуул ыкмасынын баа өлчөмү

Баа өлчөмү:			
• Көнүгүүгө сереп салып, андагы мыкты аткарылган пункттарга «x» белгисин коюңуз.	3-мыкты аткарылды 2-тодук эмес аткарылды 1-Бүтүндөй аткарылган жок		
Баалана турган учурлар	3	2	1
1. Ыкманы колдонуу үчүн ылайыктуу теманын тандалышы.			
2. Топтун жана жетекчинин аныкталышы.			
3. Жетекчи тарабынан талкуунун темасы менен эрежелеринин (убактысы ж.б.) эскертилиши.			
4. Жетекчинин берилген убакыт ичинде көзкараштарды аныкташы.			
5. Берилген убакыт ичинде пикирин айтып бере албаган окуучуларды аттап өтүшү.			
6. Коз караштардын тактага жазылышы.			

7. Тактага жазылган көз караштардын талкууга алынышы.			
8. Жетекчинин корутунду сөз сүйлөшү.			
9. Талкуунунун максатына жараша берилген убакытта бүтүшү.			
10. Ыкманын толук аткарылышы			
	Бардыгы		
	Жыйынтыгы		
Баалар:	10,0 – 16,6 Бүтүндөй аткарылган жок		
	16,7 – 23,3 Толук эмес аткарылды		
	23,4 – 30,0 Мыкты аткарылды		

Симпозиум ыкмасы

Эки же андан көп баяндамачынын белгилүү бир илимий теманы тындоочуларга сунуш кылуу жана анын натыйжасында теманын суроо-жооп аркылуу чоң топто талкуу өткөрүү мүнөзүндө каралышын камсыз кылган ыкма. Баяндамачылар тындоочулардын бет маңдайына отургузулат. Жетекчи кезек-кезеги менен баяндамачыларды жана алардын темасын тындоочуларга тааныштырып турат. Баяндамачылар трибунага чыгып же отуруп баяндама жасашат. Ар бир баяндамачыга 10-20 мүнөттүк убакыт берилет. Көбүнчө баяндама учурунда тындоочулар менен байланыш түзүлбөйт. Баяндамачылар билдирүүлөрүн бүткөн соң жетекчинин башкаруусунда тындоочулардын суроолору угулат. Жетекчи суроонун мазмунуна карай баяндамачылардын жооп кайтарышын камсыз кылат. Отурум жетекчинин корутунду сөзү менен соңуна чыгат.

Бул ыкма көбүнчө илимий жыйындарда колдонулат. Окутуу ыкмасы катары класс ичинде да колдонулушу мүмкүн. Ал үчүн алдын ала пландоо жана даярдык көрүү керек. Пландоо учурунда төмөнкүлөрдү аткаруу талап этилет:

- Талкууга коюлган теманы аныктоо
- Милдеттүү топторду түзүү.
- Жетекчини дайындао,
- Топтордун даярдык көрүшү,
- Отурумду эреже боюнча уюштурууну пландоо ж.б.

Пайдалуу жактары

Окуучулардын изилдоо жондомунун өркүндөтүлүшүн, тындоочулардын илимге болгон кызыгуусунун артышын, алардын жандуу катышуусунун камсыз кылынышын бул ыкманын өнүмдүү жактары катары кароого болот. Бул ыкманын натыйжалуулугу көбүнесе баяндамачылардын даярдыгына, баяндамалардын мазмундуулугуна, регламенттин сакталышына, жетекчинин ийкемдүү башкарышына, суроо-жооптордун талкуунун темасы менен байланыштуулугуна көз каранды.

Тегерек үстөл ыкмасы

Негизинен 10-15 окуучу катышып, уй мүйүз тарта отургузулуп, жетекчинин башкаруусунда бири-бирине суроо берүү жана жооп кайтаруу аркылуу өткөрүлгөн талкуу ыкмасынын бир түрү. Алды менен жетекчи жана берилген суроолорду каттап туруучу катчы дайындалыш керек. Окуучулар уй мүйүз тарта отургузулгандан кийин жетекчи талкуунун темасына байланыштуу кириш сөз сүйлөйт да, катышуучуларга кезеги менен суроо узатат. Суроого байланыштуу сүйлөөчүлөргө 1-2 мүнөт убакыт берилет. Алар сүйлөп жаткан учурда туура эмес жооптор жетекчи тарабынан түзөтүлүп турат. Керек болгон учурда экинчи билдирүүгө кезек берилет. Катчы берилген суроолорду каттоого алат. Бардыгы сүйлөп бүткөндөн кийин жетекчи жыйынтык сөз менен талкууну соңуна чыгарат (**Web-Based Resources, 2003**).

Тегерек үстөл ыкмасы талкууга бардыгын катыштыруу жана бир сүйлөөчүнүн жыйынды өз эркине багындырышы мүмкүн эместигин тастыкташы жагынан мыкты. Эгерде талкуунун темасы жөнөкөй болсо, анда тегерек үстөлдүн аяк ченинде сүйлөгөндөр кошумча бир нерсе айта албай калышы мүмкүн. Булардын алдын алуу үчүн талкуунун темасынын туура тандалышы, катышуучулардын бул тема боюнча даярдыкта келиши жана жетекчинин талкууну ийги башкарышы талап этилет.

Көнгүү: Тегерек үстөл ыкмасын колдонуу үчүн төмөнкүлөрдү аткаруу керек.

- Жетекчи менен катчыны дайынданыз (Жетекчи окуучу да болушу мүмкүн).
- 10 окуучудан турган топ түзүңүз.
- Талкуунун темасын топко алдын ала тааныштырыңыз.
- Жетекчи катары суроолорду даярдаңыз.
- 10 кишини уй мүйүз тарта тегерек үстөлгө отургузуңуз (класста калган окуучулар тыңдоочу катары катышат).
- Суроо берүүнү он жагыңыздагы окуучудан баштаңыз.
- Ар бир окуучуга 1-2 мүнөт убакыт бериниз.
- Катчынын каттоосун камсыз кылыңыз.
- Билдирүүлөр бүтөрү менен корутунду сөз сүйлөп талкууну жыйынтыктаныз.

Эскертүү: Көнгүү бүткөндөн кийин тыңдоочулар жана сүйлөөчүлөр төмөндөгү чен өлчөмдөр боюнча талкууга катышат.

Төмөдөгү чен өлчөмдөр боюнча аталган ыкманын кандай аткарылгандыгын аныктаныз.

Баа олчому:				
• <i>Конугууга сереп салып, андагы мыкты аткарылган пункттарга «х» белгисин коюнуз.</i>		3-мыкты аткарылды 2-толук эмес аткарылды 1-Бүтүндөй аткарылган жок		
Баалана турган учурлар		3	2	1
1.	Ыкманы колдонуу үчүн теманын тандалышы.			
2.	Жетекчинин, топтун жана катчынын даярдалышы			
3.	Жетекчинин кириш сөзү			
4.	Жетекчилердин катышуучуларга кезеги менен суроо бериши			
5.	Сүйлөөчүлөрдүн берилген убакыт ичинде үлгүрүшү			
6.	Катчынын сүйлөнгөн сөздөрдү каттап турушу			
7.	Сүйлөөчүлөрдүн берилген убакыт ичинде жооп кайтарышы			
8.	Жетекчинин жыйынтык сөз сүйлөшү			
9.	Жетекчинин жыйынды башкаруу формасы			
10.	Техниканын толук аткарылышы			
		Бардыгы		
		Жыйынтыгы		
Баалар:	10,0 – 16,6 Бүтүндөй аткарылган жок 16,7 – 23,3 Толук эмес аткарылды 23,4 – 30,0 Мыкты аткарылды			

Алты калпактуу ойлоо ыкмасы

Бүгүнкү күндө окуучуну ой жүгүртүүгө үйрөтүү аны ар тараптан жетилдирүүнүн бирден бир максаты. Жыш маалыматтар заманында жашап жаткан ар бир жеке адамдан тигил же бул маселенин себеп натыйжа байланыштарын териштире билүү ага карата сынчыл көз карашта болуу, ал тууралуу чыгамачылык менен ой жүгүртө билүү сыяктуу сапаттар талап кылынат.

Адамдын бул өндүү сапаттарын интенсивдүү өнүктүрүү үчүн класс чөйрөсүндө Едвард де Бона тарабынан иштелип чыккан **Алты калпактуу ойлоону ыкмасын** колдонуу бир топ ийкемдүү. Де Бона маалыматтар заманында маалыматты кандай колдонуу керек экендигин белгилей келип, түрдүүчө көз караштардын жаралышы үчүн чыгармачылык ойлом жондомунун зарылдыгын белгилеп, ан үчүн алты калпактуу ойлоо ыкмасы өтө пайдалуу экендигин эскертет (**Reklam Verenler Derneği, 2003**).

Бул ыкма окуучуларга жаны ой-пикирди жаратуунун жолдорун үйрөтүү, ойду сунуштоодо колдонулган калпактардын зарыл өзгөчөлүктөрүн айкында жана тигил же бул маселени чечүүгө байланыштуу түрдүү пикирлерди ортого коюнуу коздойт. Тактап айтканда, адам өзү кийген калпакка ылайык ой-пикир жаратууга аракеттенгендиктен, ой-пикирди жөнөкөйлөштүрүүдө жана калпактар алмашылган учурда ага шайкеш ой жүгүртүү формасын өзгөртүүдө колдонулат.

Бул ыкманын негизин башка башка алты түстөгү калпактар жана ар бир калпакта өз милдетине карай ар түрдүү козкараштардын пайда болушу түзөт. Алты калпак аркылуу алардын ар биринин жеке өзгөчөлүктөрүн томонкүчө чечмелөөгө болот (Demirel, 2003:120-121, Küçükahmet, 1999: 90-91, Kara Harp Okulu, 2003, Rehberlik, 2003, Dentas, 2003, Mind Tools, 2003, Building Brands, 2003, Cunningham&Cunningham, 2003, Teachnet, 2003).

6- Таблица. Алты калпактуу ойлоо ыкмасындагы ой жүгүртүү формалары

Калпактын түрү	Ой жүгүртүү формасы	Тиешелүү суроолор	Кишилиги
Ак калпак (Бейтарап калпак)	Темага байланыштуу так, статистикалык жана илимий маалыматтарга таянган реалдуу ой-пикирлерди оздоштурууга, андап билүүгө шарт түзөт.	– Кандай маалыматтарды билесиз? – Эмнелерди билбейсиз? – Бул маалыматтарды кан-тип алууга болот?	Илим адамы
Кызыл калпак (Сезимтал адамдын калпагы)	Окуяларга сезимтал карайт. Эч бир эреже жоболорго таянбастан окуянын чоо-жайын териштирбей туруп эле сезип туйганын айта берет.	– Бул тема эмнеден кабар берет?	Калп
Кара калпак (Пессимист калпак)	Окуяларга сынчыл, пессимисттик козкарашта. Маселенин чечилиши күтпөгөн орчундуу кырдаал түзүшү мүмкүн-деп кооптонот.	– Кандай маселелердин чыгышы мүмкүн? – Кандай жаман абалга алып келиши мүмкүн?	Пессимист адам Каракойнок аким
Сары калпак (Оптимист калпак)	Окуялардын пайдалуу жактарына оптимисттик маанайда карайт. Тема жакпаса да, пайдалуу жактарын корүүгө аракет жасайт.	– Пайдалуу жактары кайсылар? – Эң мыкты мүмкүнчүлүктүн натыйжасында эмнелер жаралат? – Бизге кандай пайдасы бар?	Күндүн козу
Жашыл калпак (Жаңычыл, чыгармачыл калпак)	Окуяларга жаңычыл, ар башка козкараштан карайт, жекече ой-пикирин ортого салат. Ойдун чаржайыттыгына эмес, оригиналдуулугуна көңүл болот.	– Бул темадагы айрымалуу сунуштар кайсылар? – Жаңы бир козкараштын пайда болушу мүмкүнбү? – Маселеге ар башка козкараштан сереп салууга болобу?	Бүчүр жарган жашыл данек
Көк калпак (Муздак кандуу, иликчил калпак)	Окуяларды чоо жайын териштирип салмактап талдоо аркылуу гана бүтүм чыгарат. Ыраатуу ой жүгүртөт. Коздогон максатка жете алат.	– Буга чейин эмнелер аткарылды? – Кандай бүтүмдөр чыгарылды? – Мындан ары эмне кылууга болот? – Маселенин төркүнү эмнеде?	Көктөн чыккан күн желеси, асан-үсөн.

Өрнөк конүгүү: Алты калпактуу ойлоо техникасын колдонуу үчүн төмөндө бир окуя келтирилет. Буга карап, сиз да бир конүгүү аткарасыңыз болот.

Талкуунун темасы: Бир фирманын башчылары ижарага берүү үчүн бир имарат салууну чечишет. Ошол маалда өлкөнүн экономикалык абалы да дурус эле. Анын үстүнө өлкөдөгү ижарага берилүүчү жайлар да аз болчу. Маселени чечүү үчүн жыйын өткөрүлөт да, ой-пикирлер алты калпактуу ойлоо техникасынын негизинде талкууга алынат. Пикирлерди калпактардын оңуно карай төмөнкүчө топтоштурууга болот.

Ак калпакчан башчылар: Маселеге байланыштуу маалыматтарды талдоого алышат. Улам азайып бараткан иш жайларынын келечектеги абалын териштиришет. Ижарага берилүүчү офистин курулушу бүткөн маалда шаардагы ижаралануучу жайлардын таңкыс болору, демек, ал фирма үчүн пайда алып келери божомолдонот. Учурдагы экономикалык көрсөткүчөрдү талдоо аркылуу офис имараты курулуп жаткан мезгилде фирманын экономикалык абалы оңоло тургандыгы аныкталат.

Кызыл калпакчандар: Имараттын курулушуна каршы чыгышат. Акча каражаты көп болсо да, начар имаратта иштөөдөн баш тартпай тургандыгын билдиришет.

Кара калпакчан башчылар: Өкүмөттүн келечектеги экономикалык божомолу туура эмес деп эсептешет. Экономикалык кризистин болушу жана курулган имараттагы иjarалык орундардын узак мезгилге чейин бош калышы мүмкүн дешет.

Сары калпакчан башчылар: Эгерде экономика оңолуп кетсе жана өкүмөттүн буга байланыштуу божомолу туура чыкса, фирма бул долборду ишке ашыруу аркылуу чоң киреше табарын ойлошот. Андай болбой калган күндө да кризис маалында имаратты сатып жиберүүгө же аны узак мөөнөткө ижарага берүүгө болорун белгилешет.

Жашыл калпактуу баачылар: Жаңы офис кооз жана ыңгайлуу курулушу мүмкүнбү? Эгерде эн жогорку сапаттагы офистер курулса, анда экономикалык шартка карабастан ижарага алуучулар болбой койбойт. Бул долбоорго атаандаш долбоор деп дымып калган экономиканын шартында арзан бир жер таап, кыска мөөнөт ичинде көп акча табуу мүмкүнчүлүгүн эсептөөгө болот.

Көк калпак: Бул калпакты жыйындын башчысы кийиптир. Маселеге байланыштуу ар кандай көзкараштарды жана сын пикирлерди тындап угуп, туура чечим кабыл алуу керектигин белгилейт.

(Булак: Mind Tools, 2003).

Томонкү конүгүүнү эми сиз аткарыңыз.

Конүгүү (Бул иш мугалимдин жетекчилиги менен аткарылса үзүрлүү болот).

Талкуунун темасы: Университетти бүтүрдүңүз. Кыргыз тили жана адабияты боюнча мугалим болдуңуз. Мугалимдердин айлыгы келерки окуу жылында көтөрүлөрү күтүлүүдө. Бул туурасында Билим берүү министри тарабынан билдирүү жасалды.

Конүгүүнү аткаруу үчүн:

- Алты башка түстөгү калпак даярданыз. Бир түстөгү калпакты бирден көп кишиге беришиниз мүмкүн. Маселен, ар бир түс үчүн экиден киши дайынданыз. 12 калпак керек болот. Бирок убакытты ашыкча коротпоо үчүн ар бир түстөгү калпак үчүн бирден киши караштырсаңыз да болот.
- Калпактарды тиешелүү окуучуларга бөлүп бериниз.
- Теманы билдиниз.
- Класстагы калган окуучулардын байкоочу катары катышарын эскертиниз. Ар бир калпак талап кылган көзкараштарды канчалык даражада сунуш кыла алгандыгын томөндөгү баа өлчөмү боюнча аныктап, жазуу керектигин билдиниз.
- Көзкараштарды аныктоо үчүн 5-10 мүнөт берсеңиз болот.

Ийгиликке жетишкендер: _

Төмөндө берилген чен-өлчөмдөр боюнча аталган техниканын аткарылышына баа бериниз.

Алты калпактуу ойлоо ыкмасынын чен-өлчөмү

Баа өлчөмү: <i>Конүгүүгө сереп салып, андагы мыкты аткарылган пункттарга «х» белгисин коюңуз.</i>	3-мыкты аткарылды 2-толук эмес аткарылды 1-Бүтүндөй аткарылган жок			
Баалана турган учурлар		3	2	1
Ыкманын аткарылышы үчүн ылайыктуу теманын тандалышы				
Ак калпак үчүн: -Өздөштүрүлгөн маалыматтардын аныкталышы -Өздөштүрүлбөй калган маалыматтардын аныкталышы -Маалыматтарды өздөштүрүү жолдорунун билдирилиши				
Кызыл калпак үчүн: - Өз туюмуна ылайык ой пикирдин билдирилиши				
Кара калпак үчүн: -Мүмкүн болгон эң начар абалдын аныкталышы -Кандай маселелерди жаратышы мүмкүн экендигинин белгилениши				

Сары калпак үчүн:				
-Кандай пайдалуу натыйжалардын болушунун белгилениши				
-Эн жакшы натыйжанын алынышында эмнелер болгондугунун белгилениши				
-Кандай пайдалуу жагы боло тургандыгынын белгилениши				
Жашыл калпак үчүн:				
-Ар кандай сунуштардын берилиши				
-Жаңы божомолдун айтылышы				
Кок калпак үчүн:				
-Буга чейинки пикирлердин кыскача жыйынтыкталышы				
-Эмне аткаруу керектигинин белгилениши				
-Ыкманын толук аткарылышы				
Бардыгы				
Жыйынтыгы				
Баалар:	15 – 25 Бүтүндөй аткарылган жок			
	26 – 35 Толук эмес аткарылды			
	36 – 45 Мыкты аткарылды			

Суроо-жооп методу

✓ Үйрөнүү-үйрөтүү процессинде окуучуну сабакка жандуу катышуусун, эркин ой жүгүртүүсүн камсыз кылуучу ыкмалардын бири. Хесапчыоглу белгилегендей, «...бүтүн күч-аракеттерди бир жерге топтоштура албаган кандайдыр бир бүтүмдү толуктап, тактоого жардам берген иш-чара» (Hesapçioğlu, 1992:179). Мугалимдер тарабынан бул ыкма пикир алышуунун ишенимдүүлүк даражасын арттыруучу бир жол катары белгиленип келет (Şimmez, 2001:165).

Билим берүү чөйрөсүндө колдонулган суроолор көп кырдуу. Ар түрдүү суроолор окуучуларды ар башка иш-аракеттерге багыттайт. Ушул себептен улам мугалимдер суроолордун маани-мазмунун мыкты андап түшүнүшү зарыл (Taşpınar, 1997: 5). Суроонун түрлөрүн териштирүүдөн мурда төмөнкү өрнөк окуяны чечмелеп, андагы суроолордун маани мазмуну ар башка мүнөзгө ээ экендигин аныктоого аракет жасаңыз.

Өрнөк окуя

Асек менен Мурадил – экөө тең мугалим. Кыргызстандын билим берүү системасына байланыштуу бир текстти окуучуларга түшүндүрүшөт. Текстте негизги түшүнүктөр, статистикалык маалыматтар, билим берүүгө тиешелүү маселелер камтылган. Мугалимдер адегенде текстти окуучуларга окутат. Андан соң суроолор берилип, сабак улантылат. Эки мугалимдин берген суроолору төмөнкүлөр:

Асек агай:

1. Билим берүү деген эмне?
2. Билим берүү менен окутуу чөйрөсүнүн айрымасы эмнеде?

3. Кыргызстандын билим берүү системасындагы орчундуу маселелер кайсылар?

4.

5.

Мугалим бул оңдүү суроолор менен сабакты улантат.

Мурадил агай:

1. Билим берүү түшүнүгүнө тиешелүү *журум-турум* сөзү эмнени билдирет?

2. Билим берүү системасында бекем билим алууга жетишүү үчүн эмнелерди аткаруу керек?

3. Кыргызстандын билим берүү системасынын көйгөй маселелеринин негизги булактары кайсылар?

4.

5.

6.

Мугалим класста чакан талкуу топторун түзөт.

Топтор тема боюнча көзкараштарын ортого салып талкуу жүргүзүшөт.

Эки мугалимдин берген суроолорун төмөнкү чен-өлчөмдөргө ылайык өз ара салыштырыңыз. Жыйынтыгы боюнча курдаштарыңыз менен ой бөлүшүңүз.

- Кайсы мугалимдин суроолору ой жүгүртүүгө көбүрөөк түрткү берет?
- Кайсы учурда окуучулар сабакка жандуу катышат?
- Кайсы учурда окуучулардын сынчыл ойлому мыкты өнүгө алат?
- Жогорудагы маселелердин эки мугалимдин берген суроолоруна тиешеси бар же жок экендиги аныктаныз.

Көрүнүп тургандай, мугалим тарабынан түзүлгөн суроо-жооп чөйрөсү менен мугалимдин өзгөчөлүктөрүнүн ортосунда тике байланыш бар. Ой жүгүртүүнү көбүрөөк талап кылган жана окуучунун потенциалын кенен ачып көрсөтүүчү чыгармачыл чөйрөнү жаратуу үчүн суроолорду жогорку деңгээлде түзүү керек. Демек суроолор сапаттык жактан дайым эле бирдей боло бербейт. Ушундан улам суроонун түрлөрүн териштирип, жеткилен билүү зарыл.

Суроонун түрлөрү

Суроолор мазмунуна жана колдонуш чөйрөсүнө карай бир катар бөтөнчөлүктөргө ээ. 1-схемада суроонун түрлөрү көрсөтүлөт (Sönmez, 2001: 167-170; Ташпынар, 2000: 1-7-1-13).

3-схема. Суроонун түрлөрү

1. Суроолордун мазмун жактан бөлүнүшү

1а. Максаттуу суроолор

Максат билим берүү процессинин ажырагыс бир элементи. Ошондуктан билим берүү жаатында аткарылган иштер жеке адамдын иш аракетинде орун алган ар түрдүү максаттардын мүнөзү менен аныкталат.

Билим берүүнүн натыйжасында жеке адамдын өнүгүшү бир катар тармакка бөлүштүрүлүп иликтөөгө алынат.

Блуум жана анын пикирлештери тарабынан аткарылган түркүмдош-түрүүгө (классификация) ылайык, билим берүүнүн негизинде камсыз болуучу адамдын ишмердүүлүктөрү төмөнкүдөй үч тармакка бөлүнөт (Kulahci, Kazu, 1995: 6; Sönmez, 2001: 46-103):

- Таанымдык тармак
- Туюмдук тармак
- Кыймылдык (психомотордук) тармак

Таанымдык тармак:

Жеке адамдын үйрөнгөндөрүнүн ичинен таанып-билүү, акыл-эс ишмердүүлүктөрү ботончо орунда турат. 4-схемада көрсөтүлгөндөй, бул тармак алты баскычты өз ичине камтыйт.

4-схема. Таанымдык иш -аракеттердин баскычтары

					Баалоо
				Синтез	Синтез
			Анализ	Анализ	Анализ
		Көнүгүү	Көнүгүү	Көнүгүү	Көнүгүү
	Түшүнүү	Түшүнүү	Түшүнүү	Түшүнүү	Түшүнүү
Билим	Билим	Билим	Билим	Билим	Билим

Көрүнүп тургандай, бул баскычтар жеке адамдын ар кандай деңгээлдеги акыл-эс ишмердүүлүгүн аныктоо максатын көздөйт. Андыктан ар бир баскычка тиешелүү суроолордун мазмуну да ар башка болот. Орнок окуяда чечмеленген эки мугалимдин суроолору да тааным жаатындагы акыл-эс ишмердүүлүгүн алдынкы катарга чыгарат. Бирок суроолордун ар башка мүнөздө болушу өйдөкү баскычтардын ар кайсы жеринен орун алышы менен түшүндүрүлөт.

Эми бул баскычтардын ар бирин мисалдар аркылуу түшүндүрүүгө аракеттенели.

Маалымат баскычы:

Кандайдыр бир нерсеге же көрүнүшкө тиешелүү өзгөчөлүктөрдү көрүү аркылуу таанып билүү, берилген суроого карай жооп берүү, кайталоо аркылуу жаттоо сыяктуу иш аракеттерди ичине камтыйт. Негизги билимдерди эрежелерди, принциптерди, жиктештирүү, айырмалай билүү жана эске тутуу процесстеринен турат.

Мисал:

- Ат атооч деген эмне? Аныктама бериниз.
- Суроонун кандай түрлөрү бар?

Түшүнүү баскычы:

Билим (маалымат алуу) баскычында түшүнбөй, тикеден- тике жатталган ишмердүүлүктөрдүн окуучу тарабынан оздоштүрүлүшү түшүнүү баскычы аркылуу ишке ашат. Мында окуучудан эн алды үйрөнгөн нерселерди башкача формада айта билүү, белгилерин же болбосо ар кандай формада берилген маалыматтын жалпы белгилерин тааный билүү талап этилет.

Мисал:

- Берилген текстти окуп, анын темасын аныктап, атап корсотүңүз.
- Ар кандай суроону коздогон максатына карай типтерге ажыратып тийиштүү мисалдар менен далилдениз.

Көңүлү баскычы:

Буга чейин оздоштүрүлгөн ишмердүүлүктөрдү жаны денгелге которуу зарылдыгы туулат. Ан үчүн адамдан маалыматтын мазмунун түшүнүү менен гана чектелбей аны жаны шартта колдоно билүү талап этилет. Маселен, белгилүү бир маселени чечүү жолдорун айтып берүү, ар кандай чечилиштин ичинен ылайыктуусун тандап алуу, маселени чече билүү, чечүү жолдорун, каражаттарын аныктоо жана аларды колдонуу сыяктуу иш аракеттер дал ушул баскычта орун алат.

Мисал:

- Тексттин керектүү жерлерине чекит белгисин коюңуз.
- Окуучулардын жетишүүсүн аныктоо үчүн коптөн тандама 5 тест суроосун даярданыз.

Анализ баскычы:

Бул кандайдыр бир окуяны, маалыматтар топтомун же системасын иликтоонун жолу. Системанын кандай элементтерден турарын жана ал элементтер өз ара кандай алака-катышта болорун айкындайт. Бул баскыч жогорку денгелдеги акыл-эс аракеттерин талап кылат.

Мисал:

- Берилген сүйлөмдү сүйлөм мүчөлөрүнө ажыратып талданыз. Ар бир сүйлөм мүчөсүнүн өзгөчөлүктөрүн тастыктаңыз.
- Рақ оорусунун пайда болуу себептери менен ал оорунун ортосундагы байланышты айкындап чечмелениз.

Синтез баскычы:

Берилген элементтерди белгилүү бир байламта жана эрежелердин негизинде топтоштуруп, жалпылаштыруу максатын аркалайт. Бирок анын бир катар өзүнчөлүктөрү бар. Тактап айтканда, бул баскыч ачылыш жасоо, ойлоп табуу сыяктуу чыгармачылык ыкластуу касиеттери менен өзгөчөлөнөт. Мында ой жүгүртүүнүн ыраатуулугу, негизги ойду зарыл жана жетиштүү өлчөмдө далилдөө, кандайдыр бир божомолду текшерүү үчүн ага шайкеш метод тандоо сыяктуу билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн өркүндөшүнө шарт түзүлөт.

Мисал:

- Кыргызстандын билим берүү системасын каржылоо маселесин чечүү үчүн өз сунушунду бериниз.
- Психологияда чын ыкластан пикир алышуу үчүн кандай жаңы метод сунушталган?

Баалоо баскычы:

Көздөлгөн максатты ишке ашыруу үчүн кандайдыр бир нерсеге андап түшүнүү аркылуу баа берүү болуп эсептелет. Ой пикирдин ырааттуу же чаржайыт экендигин аныктоо, алардын логикага шайкештигин тастыктоо, бүтүмдөрдү чечмелөө жана ушул сыяктуу ишмердүүлүктөрдү ичине камтыйт.

Мисал:

- Берилген текстти көркөм текстке коюлуучу талаптарга ылайык сындаңыз.
- Койноктун модага шайкеш келерине баа бериниз.

Көпүгү: Төмөндө сиз үчүн айрым суроолор берилген. Бул суроолордун тааным тармагынын кайсы баскычына таандык экендигин аныктаныз.

Суроолор:

Денгээли

1. Үйүңүздөгү 3 квт электр тогуна муктаждык болгон жерге кандай кубаттуулуктагы бир лампочка керек?.....	_____
2. Эмне үчүн Бишкек Кыргызстандын борбору?.....	_____
3. Суроолор канча топко бөлүнөт?	_____
4. Кайсы денгээлдеги суроолор маанилүү деп ойлойсуз?.....	_____
5. Эгер келечекте озон катмары толук бузулса, эмне болот деп ойлойсуз?	_____
6. Тарбия берүү менен билим берүүнүн ортосунда кандай айырмачылыктар бар?.....	_____

* * * * *

Тааным тармагынын баскычтарына шайкеш суроолорду жазыңыз.

*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
1.	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	МААЛЫМАТ
2.	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	ТҮШҮНҮҮ
3.	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	КӨНҮГҮҮ
4.	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	АНАЛИЗ
5.	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	СИНТЕЗ
6.	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	БААЛОО
	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	
	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	

1-болүмдөгү суроолордун денгээли

1. Көнүгүү, 2. Анализ, 3. Маалымат, 4. Баалоо, 5. Синтез, 6. Түшүнүү.

Булардын себептерин теңүштарыңыз менен талкуулаңыз.

Туюмдук тармак:

Жеке адамдын өз алдынчалыгын өстүрүүгө жана анын жүрүм-туруму, конүмүш адаты, шык-жондомү өңдүү урунттуу жактарын калыптандырууга багытталган иш аракеттерден турат. Түшүнүү денгээлинин билим баскычынан орун алышы керек болгон айрым жүрүмдөр түзүлбөй калган учурларда алардын ордуна туюм жүрүмдөрү пайда болот. Туюм жүрүмдөрү мектеп ичинде да, анын тышында да пайда болушу мүмкүн (Kulahçı ve Kazu, 1995: 11).

Ал максаттарга тиешелүү суроолордун жообун табуу аркылуу жетүүгө болот. Мисалы: Математика сабагына каршы ойлоруңуз кандай? Бул суроонун жообун алууда окуучуга сүймөнчүк менен мамиле кылынса (жакшы көрөм, маселенин чыгарылышы мага жагат, пикир ой-өрүшүмдү кеңейтти ж.б.) жана ошол эле учурда мындай аракеттер көзөмөлдөнүп турса, анда ал окуучунун математика сабагына кызыгуу сезими арта баштайт.

Окуучунун сезим туюмун томөнкү суроолор аркылуу аныктоого болот:

- Айлана-чойробүздү эмне үчүн таза тутушубуз керек?
- Айлана-чойронун тазалыгы менен адамдын ден-соолугунун ортосунда кандай байланыш бар?

Бирок мында бир нерсени көңүлгө түйүп койгонубуз он. Окуучунун ойдөкү суроолорго он жооп бериши да, мындай сезимдин жетилгендигин даана көрсөтө албай калышы мүмкүн. Демек, муну так аныктоо үчүн окуучунун жашоо-турмушу жана кылган-эткендерин байкоого алуу керек. Маселен, окуучунун кандайдыр бир ыплас ишке жакын болушу же мындай чөйрөгө кабылышы мунун бир далили. Бул туюм сезимдерге ээ болгонун же болбогонун аныктоого байланыштуу байкоо жүргүзүүнүн атайын формаларын даярдоого болот.

Кыймылчыл / психомотордук тармак:

Өздөштүрүлгөн кыймылчыл ийкемдүүлүктү билдирет. Музыкалык аспапта ойноо, комуз чертүү, машинка басуу, машина айдоо, 100 метрге чуркоо, сууда сүзүү өндүү жүрүмдөр буга мисал боло алат. Маселен, комузда кантип ойноо керектигин көрсөткөн мугалимдин: **Эми ким чертет?** деп узаткан суроосу аталган иш аракетти үйрөтүү максатын көздөйт.

Кыймылчыл ишмердүүлүктөрдү өздөштүрүү алдын ала таанымдык даярдыкты талап этет. Алсак, музыкалык аспапта ойной турган адам нота менен тааныш болушу жана буга байланыштуу маалыматтарды билиши зарыл. Мугалим балдарга бир өнөрдү үйрөтүүдө ага байланыштуу билимдерге да ээ кылышы абзел.

1б. Жооптун формасына байланыштуу суроолор

Суроолор жооптун мүнөзүнө карай **жай суроо** жана **жанытма суроо** болуп экиге бөлүнөт.

- **Жообу** бир же бир нече сөздөн турган суроону жай суроо деп айтабыз.
 - *Кыргызстандын борбор шаары кайсы жерде?*
 - *Бул маселенин жообун 15 деп таптыңызбы?*
- **Жанытма суроо** дегенибиз,- жообу чечмелеп түшүндүрүүнү талап кылган суроо.
 - *Өлкөнүн онугушу үчүн эмне себептен билим берүүгө өзгөчө маани берилет?*
 - *Жол кырсыгын эмне үчүн алдын алууга болбойт?*

1в. Окутуу ыкмаларына байланыштуу суроолор

Сабак учурунда колдонулган окутуу ыкмаларынын өзгөчөлүгүнө карай суроолорду төмөнкүчө бөлүштүрүүгө болот (Sönmez, 2001: 169):

- **Багыттоочу суроолор:** Талкуу ыкмасы сыяктуу окуучуну сабакка жандуу катыштыруу максатын көздөйт.
 - *Жакшы. Андай болсо жол жүрүү эрежелерин эмне үчүн сакташыбыз керек?*

- **Жетелоочу суроолор:** Ара пикирге келип, орто жолдо калган талкууну андан ары улантуу максатын көздөйт.

Мисал:

‘Үйрөнүү билим берүү процессинин соңунда пайда болот’

Бул ара пикирди толуктап тактоо үчүн төмөнкүдөй суроо берилиши мүмкүн:

– *Эгерде андай болсо, билим берүү процессинин соңунда үйрөнүү дайым эле үзүрлүү болобу?*

- **Кырдаалга ылайык алдын ала пландаштырылбаган суроо:** Ар кандай билим берүү чөйрөсүндө колдонулушу мүмкүн. Өзгөчө коңулү болүндү болуп, сабактын өтүлүшүнө жолтоо кылып турган учурларда окуучуларды сабакка кайра аралаштыруу максатында берилет.

– *Гүлзат, мен берген аныктаманы сен да бир жолу кайталап койчу. Ал кандай эле?*

- **Жообу күтүлбөгөн суроо:** Окутуу ыкмаларынын бардык түрүндө колдонууга болот. Мугалим суроонун жообун күтпөйт. Жөн гана окуучунун ичтен ойлонушуна түрткү берет.

– *Мен берген аныктамага түшүнгөнүнө ишенбей турам.*

Чынында бул суроолуу сүйлөм эмес. Демек, ал окуучуну өзүнө өзү суроо берүүгө мажбурлайт. Андай суроо бералбаган же анын жообун табалбаган окуучу мугалимге кошумча суроо менен кайрылышы мүмкүн. Берилген суроонун жообу, адатта, күтүлбөгөндүктөн, мындай кырдаал көбүнчө жаңы тема өтүлгөн учурда пайда болот.

– *Аныктамада таанымдык тармак деген түшүнүк белгиленген эле. Эми мунун маанисин ким түшүндүрүп бералат?*

Окуучулардан жаңы эле уккан нерсесине байланыштуу туура жооп алуу дайым эле мүмкүн эмес. Эгерде мындай жооп бералган окуучу бар болсо, анда ага дароо баа коюп, бүт класска угуза айтуу керек. Анткени ар бир адам дайыма өз билгенин өзгөчүлүгүнөн жогору коюп, бийик баалайт.

Сабак жүрүп жаткан маалда мугалим окуучулардан: **Буга чейин откандорду түшүндүрбү? Түшүнүксүз жерлер барбы?** деп сурап турууга милдеттүү. Мында окуучулардын: **Ооба же жок** деп жооп бериши жетишсиз. Сабакты канчалык денгелде өздөштүрүп жатканын билиши үчүн кошумча суроо берип туруу зарыл.

1г. Багытталган дарегине байланыштуу суроолор

Суроонун бул түрү кимге же кимдерге карата берилгендигине карай ич ара экиге болуноот (Sönmez, 2001: 169-170).

- **Баардык окуучуларга багытталган суроо:**

Класстагы окуучулардын бардыгына тең бирдей багытталат. Багыттоочу суроолор менен бирге колдонууга болот. Бардык окуучуларды сабакка бирдей катыштыруу жагынан дээрлик майнаптуу.

– *Үйрөнүү менен үйрөтүүнүн айырмасын ким чечмелейт?*

Мугалим суроонун жообун бир аз күтүшү керек. Дароо жооп бергиси келген окуучуларга да, жооп бергиси келбегендерге да бирдей сөз берилип, алардын жообун бирдей алууга аракет жасалат.

➤ **Бир кишиге багытталган суроо:** Класстагы бир окуучуга гана багытталат. Окуучуну сабакка кызыктыруу жагынан ийги.

– *Жол жүрүү эрежесине эмне үчүн баш ийишибиз керек?*

– *Сен бул тема боюнча эмне деп ойлойсун?*

Эскертүү: Окуучуга атын атап кайрылуу мугалим үчүн өтө маанилүү экенин дайыма жадыңыздан чыгарбаңыз!

1д. Багышталган кишиге байланыштуу суроолор

Бир кишиге багышталат да, ич ара үч топко бөлүнөт.

➤ **Мугалимдин окуучуга берген суроосу.** Мурунку беренедeki бардык суроолор мугалим тарабынан окуучулардын баарына багытталса, бул топтогу суроолор жеке окуучуга гана берилет. Билим берүү чөйрөсүнө дээрлик мүнөздүү. Бирок мында мугалим тескөө жагына ашкере ык коюшу да мүмкүн.

➤ **Окуучунун мугалимге берген суроосу.** Окуучулар тарбынан берилген суроолордун көбү плансыз мүнөздө болот. Сабактын бардык этабында орун алышы мүмкүн. Мугалим суроо берген окуучуларга ар дайым колдоо көрсөтүп турушу зарыл. Суроо сурай билген окуучунун өзүн көрсөтө билүү жөндөмү өсөт. Ошол эле учурда окуучунун мугалимге эркин суроо бералган чөйрөдө мугалим менен окуучунун ортосунда ийги бир карым-катыш түзүлөт.

➤ **Окуучунун окуучуга берген суроосу.** Суроонун бул түрү көбүнчө чакан же чоң тайпаларда өткөрүлүүчү талкуу методун ишке ашырууда колдонулат. Мындай чөйрөдө мугалимден ийкемдүү башкаруу талап этилет. Класста накта демократиялык жана чыгармачыл маанай жаратуу үчүн ушул типтеги суроолорго басым жасоого болот.

Көңүлү: Мында сиздерден ар кандай сурооор боюнча мисал келтирүү талап кылынат. Жазган суроолоруңузду өзгөчөлүктөрүн теңуштарыңыз менен талкуулаңыз.

1. Таанымдык тармак:

2. Туюмдук тармак:

3. Кыймылчыл тармак:

4. Багыттоочу суроо:

5. Жетелоочу суроо:

6. Плансыз суроо:

7. Топко багытталган суроо:

8. Окуучудан мугалимгебагытталган суроо:

9. Жообу күтүлбөгөн суроо:

2. Учурга жараша суроолор

Суроолор билим берүү процессинин кайсы учурунда берилгендигине карай да бөлүнүшү мүмкүн. Бул жагдайда аларды беш топко бөлүп кароого болот. (Ташпынар, 2000: 1-7, 1-9).

2а. Киришүү суроолору:

Киришүү суроолору бир сабакты баштоого байланыштуу тест формасында аткарыла турган иш-чара. Анын максаты – окуучунун сабакты өздөштүрүшү үчүн зарыл жана жетиштүү өлчөмдөгү билим жана жөндөмүн айкындоо. Мындай тест төмөнкүдөй мүнөздөөгү суроолордон турушу мүмкүн.

- Жанытма суроолор
- Жогорку денгээлдеги түшүнүүнү тастыктоочу көңүгүү, анализ жаатындагы суроолор
- Мурунку билимдерди кайталоо, калыбына келтирүүгө арналган суроолор
- Сабакта чечмелене турган тема жаңы болсо, ал темага даярдык көрүүгө арналган суроолор
- Окуучулардан мурда өткөн темаларды кайталоого арналган суроолорго болгон даярдыгы менен ал суроолордун жоопторун жазуу жагы да талап кылынышы мүмкүн. Демек, бул аркылуу окуучунун суроо берүү жөндөмүн өстүрүүгө болот.

26. Сабакка даярдык корүү суроолору:

Окуучулардын сабакка даярданып келиши үчүн адегенде аларга ошол сабактын конспектилери берилиши жөн. Мындай конспектилерде окуучулардын аткара турган иштерин суроо түрүндө да берүүгө болот. Айрым окуулуктарда ар бир теманын башында даярдануу учурунда аткарыла турган суроолор да, талкуулана турган суроолор да айрым-айрым топтор боюнча берилип жүрөт. Бул топторду өз-өзүнчө баалого болот.

Жогорудагы типтеги суроолор киришүү тест суроолорунан айырмаланып турат. Тактап айтканда, киришүү тест суроолору сабакты кайталоо максатын көздөсө, сабакка даярдык корүү суроолору өтүлө турган сабакка даярдануу максатын аркалайт. Ошондуктан бул типтеги суроолордун өзгөчөлүктөрүн төмөнкүчө чечмелөөгө болот.

- Суроолор сабак учурунда өздөштүрүлө турган билим, билгичтиктерге байланыштуу берилиши шарт.
- Суроолор жаттоо мүнөзүндө эмес, изилдөө, сын айтуу, өзүнүн пикирин талкууга коюу мүнөзүндө болушу керек.
- Суроолор мазмун жактан так жана туура болушу керек.
- Суроолор топ боюнча иштөөгө багытталыш керек.

2в. Сабак учурундагы суроолор:

Сабактын жүрүшү ар кандай суроолор менен коштолушу мүмкүн. Мындай суроолор жоопторуна жараша өзгөчөлүктөрүгө ээ. Тактап айтканда, багыштоо мүнөзүнө карай өз-өзүнчө топторго бөлүнөт.

2г. Баалама суроолор:

Сабакты көздөгөн максатына жеткирүү жагын аркалаган жана сабактын корутунду бөлүмүндө орун алган суроо. Жалпы өзгөчүлүктөрү төмөнкүлөр:

- Суроолор сабактын канчалык өлчөмдө өз максатына жеткендигин айкындай турган мүнөздө болушу керек.
- Суроолор жаттоодон жогорку денгелде түзүлүшү керек.
- Окуучулар тарабынан берилүүчү суроолор да, сабакты баалоого тиешелүү сын пикир мүнөзүндөгү суроолор да камтылышы керек. Бул учур **үйрөнүүгө үйрөнүү** өңүтүнөн да дээрлик маанилүү.

Мисал: Бул сабакка тиешелүү эмнелер өздөштүрүлгөнүн аныктоо үчүн сиз эмнелерди сурап, кантип жооп берер элениз?

2д. Кербайланыш суроолору

Кербайланыш **толук үйрөнүү** түшүнүгүнүн өңүтүнөн окуучунун үйрө-

нүү жагындагы кемчиликтерин жана алардын ордун толтурууга багытталган иш-аракеттерди билдирет. Мындай кемчиликтер, өксүктүктөр тиешелүү суроолор аркылуу аныкталып, андан соң окуучуларга жеткирилет. Бул оңдүү суроолордун өзгөчөлүктөрү төмөнкүчө аныкталат:

- Суроолор билим алууда кемчиликтердин ордун толтуруу максатын аркалашы керек.
- Суроолор окуучуларды жаттоого эмес андан жогорку денгелдеги ишмердүүлүккө багытташы керек.
- Суроолорду түзүү жана жоопторун аныктоо учурунда окуучулардын активдүүлүгү эске алынышы керек.

Ошентип, суроолордун ар кандай түрлөрүн териштирип бүткөндөн кийин суроо берүүнүн пайдалуу жана чектелүү жактарын, ошондой эле аларды натыйжалуу колдонуу үчүн аткарылышы үчүн зарыл шарттарды өз-өзүнчө чечмелөө талап кылынат.

✓ А. Суроо берүүнүн пайдалуу жактары

Үйрөнүү-үйрөтүү чөйрөсү суроолорсуз түк мүмкүн эмес. Суроо жооп ишинин пайдалуу жактары төмөнкүлөр (Bilen,1999; Küçükahmet, 1999; Kissoch & Iyortsuun, 1982).

- Окуучуну сабакка жандуу катышуусун камсыз кылат.
- Окуучуну түшүнүүгө мажбурлайт, анын кызыгуусун арттырат.
- Мугалим менен окуучунун ортосунда кербайланыш сакталат.
- Билим берүүнүн натыйжасынан кабардар болууну камсыз кылат.
- Мугалим-окуучу кызматташтыгын өнүктүрөт.
- Окуучунун өз ара далилдүү айтып берүү жондөмүн жана кишилик касиеттерин өркүндөтөт.
- Өздөштүргөн билимдерин колдонууга жана жаңы пикирлерди жарата билүүсүнө өбөлгө болот.

Б. Суроо берүүнүн чектелүү жактары

Ар кандай окутуу ыкмасы сыяктуу эле суроо-жооп ыкмасынын да чектелүү жактары бар. Алар төмөнкүлөр:

- Суроону көбүнчө мугалим берет. Бул кырдаал белгилүү өлчөмдө окуучунун өз алдынча ой жүгүртүүсүнө тоскоол болот.
- Мугалим берген суроолор, адатта, ынандырма мүнөздө болот. Бул кырдаал окуучунун ой сезимин толук эркин билдиришине тоскоол болот.
- Сабак бүткөнчө суроонун тынымсыз берилип турушу окуучуну тажатат.

- Айтып берүү, түшүндүрүү ыкмасына караганда кошумча убакытты көп талап кылат.
- Окуучунун жоопторунда ката көп кетирилсе убакыт текке кетип окуу процесси ойдогудай жүрбөй калышы мүмкүн.
- Такай туура жооп бералбай калган окуучулардын өзүнө болгон ишенимдери солгундайт.
- Туура ойлонуштурулбаган суроолорду түшүнүү кыйын болот.
- Суроо берүү башка ыкмалар менен коштолуп олтурбаса, теманы түшүнүү кыйла оорлошот.

В. Суроо-жооп методунун үзрлүүлүгүн арттыруу шарттары

Мугалимдин бир аптада болжол менен минге жакын суроо берери белгиленип жүрөт. Бул жагдай суроонун сабактын теманы, мазмуну менен шартталып, мугалим менен окуучунун бири бирин өз ара жакшылап таанып билишине өбөлгө болот. Ырасында эле, мугалимдин ишинин таасирдүүлүгү менен натыйжалуулугу туурасында кандайдыр бир бүтүм чыгаруу үчүн сабак учурунда берген суроолоруна, алган жоопторуна жана түзгөн суроо-жоопторуна сереп салуу керек (Graham, 1995: 38).

Үрөнүүгө үйрөнүү түшүнүгүнө шайкеш сабактан талаптагыдай натыйжаларды алуу, демек, үйрөнүү жагын эң алдынкы планга алып чыгуу үчүн көңүл бурууга арзый турган бир катар маанилүү шарттар бар. Алар төмөнкүлөр:

- Суроолорунузду так, түшүнүктүү жана мазмундуу болушуна көңүл буруңуз.
- Окуучуну ойлонууга чакырган суроолорду берүүгө аракеттениңиз. Жообу **Ооба, жок** сыяктуу суроолордон качыңыз. Эгер мындай суроо бере турган болсоңуз, анын артынан дароо **Эмне үчүн? Эмне себептен?** деп сурап, талкуу жүргүзүүгө аракеттениңиз.
- Окуучулардын билим деңгелине жараша суроо бериниз. Балдардын мүмкүнчүлүгүнөн жогорку суроолор терс натыйжага алып келиши мүмкүн.

Суроо:

Берген сурооңузга окуучу жооп кайтара албай калса, кандай абалда болор элениз?

- Берилген суроого окуучу дайым эле туура жооп бериши мүмкүн эмес. Муну түшүнүү менен кабыл алыңыз. Суроо башка окуучуга узатылгандан кийин билбей калган окуучуга анын жообун кайталаганыңыз да пайдалуу болот.

- Окуучуну суроо берүүгө, жооп кайтартууга шыктандырыңыз. Мындай жагдай түзүү сиздин адамгерчилик сапаттарыңызга да тике байланыштуу. Демократиялык маанай түзүүгө аракеттениңиз. Окуучулардын сизге болгон сый-урматы менен сүймөнчүлүгү, берилген суроого туура жооптун алынышын жана окуучулардын учурунда суроо бере билишин камсыз кылууда дээрлик маанилүү.

Суроо:

Демократиялык маанайдагы билим берүү менен суроо берүүнүн ортосунда кандайдыр бир байланыш барбы?

- Суроолордун жообун мүмкүн болушунча окуучулардын өздөрүнө таптырууга аракеттениңиз. Бул суроолор темага байланышсыз болсо, анда алардын жообун сабактын соңунда билдирүүгө аракеттениңиз. Айрым окуучулар суроону сиздин билим деңгелиңиз менен жалпы түшүнүгүңүздү сынаш үчүн бериши мүмкүн. Эгерде бул окуучулардын суроолоруна сабактын соңунда жооп берем деп, айтканыңызды аткарбай койсоңуз, окуучулардын арасында сиздин буга байланыштуу билимиңиз тайыз же жок экен деген пикир туулушу мүмкүн.
- Окуучуларды сабакка кызыктыруу жана жандуу катыштыруу үчүн ар бир ыңгайы келеген учурда суроо берип, жооп алуудан качпаныз. Айрым окуучулардын билбей калышына карабай суроону класска узатып, андан соң теманы түшүндүрүү жагын каалаган багытта улантсаныз болот.
- Берилген суроого туура жооп берген окуучуга дайыма колдоо көрсөтүүдөн качпаныз. **Ото жакшы, эн мыкты, бали, курдашыңыздын жообу туура** деген сыяктуу сөздөр окуучуга дем берип, кызыгуусун арттырат.
- Суроолорду сабактын максатына шайкеш берүүгө аракеттениңиз. Сабак көздөгөн максатына канчалык толук жетсе, окуучулардын алган билими да ошончолук жетик болот.
- Суроо берилген соң анын жообун алуу үчүн окуучуларга жетиштүү убакыт бериңиз да, күтүлгөн жоопту алууга аракеттениңиз. Эгер андай жооп алалбай калсаныз, убакытты артыкбаш коротпоңуз. Туура жообун окуучулардын өздөрүнө таптырууга аракеттениңиз. Мында да туура жооп алалбасаныз, өзүңүз айтып берип, сабакты андан ары улантыңыз.
- Суроолорду мүмкүн болушунча бардык окуучуларга бирдей берүүгө аракеттениңиз. Кээде жеке адам катарында суроо берсениз да болот. Маселен, сабакка кызыгуусу тарап бараткан окуучуга атын сурап, суроо узатсаныз болот.

Суроо:

Окуучунун берген суроосун билбей калсаңыз, эмне кылаар элениз?

- Окуучулардан бардык эле суроолоруна жооп бере албашыңыз мүмкүн. Мындай шартта кесе жооп берүүдөн качыңыз. Анткени жанылыш ой айтып коюшунуз мүмкүн. Ошондуктан кылдаттык менен бул суроону окуучулардын өзүнө кайра узатып койсоңуз болот. Же болбосо бул темага кийинчерээк кайрыла турганыңызды эскертип, дептеринизге жазып алып, ыңгайы келген башка бир учурда ага кайра кайрылсаңыз да болот. Ошол эле учурда жагымдуу үн чыгарып, суроонун жообун так билбей тургандыгыңызды, аны окуучулар менен чогуу иликтөөгө алып, андан сон кайтадан талкууга коёрунuzду эскертүүдөн да качпаныз.
- Суроонuzдун жообун өзүңуз алдын ала билгениңиз оң. Антпесе жагымсыз абалга кабылышыңыз мүмкүн.
- Жообу ачык суроолорду берүүдөн качыңыз. Анткени мындай суроолор ой жүгүртүүгө тоскоол гана болушу мүмкүн.
- Суроону тез-тез бере бербениз. Эгер окуучу суроонuzду кайталап айта турганыңызды сезип калса, кунт коюп укпай коюшу мүмкүн. Кайталоодон сактануу үчүн окуучулардын суроолорго дыкат болушун камсыз кылуу керек. Эгер **Ким айткысы келет?** же **Ким билет?** сыяктуу таризде суроолорду бергиңиз келсе, класста тополоң чыкпаш үчүн чараларды көрүшүңуз керек. Анпегенде окуучулар бир ооздон жарыша жооп берип, класстагы тартип бузулушу мүмкүн. Мындай шартта окуучуларды эреже тартипке ылайык сүйлөөгө чакырышыңыз зарыл.

Көнүгүү: Суроо-жооп методун пайдалануудагы өзгөчө шарттар. Эми төмөкү эрежелер боюнча бир көнүгүү планданыз.

15-20 мүнөткө ылайыкталган бир сабактын фрагментин даярданыз. Ал үчүн төмөнкү шарттарга ылайык иш-чараларды планданыз.

- (1) Берилген убакытка ылайык бир тема танданыз.
- (2) Пландалган сабактын атын, темасын, максатын аныктаныз.
- (3) Өтүлө турган темага даярдык көрүңуз.
 - (а) Кыска мазмундуу бир текст даярданыз.
 - (б) Бир көрсөтмө куралды колдонунуз (карта, схема, такта, төбөкөз ж.б.).
 - (в) Бериле турган суроолорду жана алардын жоопторун даярданыз.
 - (г) Булардын баарын текст түрүндө даярданыз.
- (4) Пландалган сабакты топтун же класстын көз алдында өтүңуз.

- (а) Бөлүнгөн убакыттын алгачкы 2-3 мүнөтүндө окуучуларга сабактын максатын угузунуз.
- (б) 10-12 мүнөт ичинде теманы түшүндүрүңүз.
- (в) 5-7 мүнөттү суроо-жооп үчүн болуңуз.
- (5) Суроо-жооп учурунда төмөнкү жана буга чейинки суроо-жооп методун натыйжалуу колдонууга байланыштуу зарыл шарттардын баарына көңүл буруңуз. Муну аткарууда баа формасында көрсөтүлгөн ар бир шартты жетекчиликке алыңыз. Маселен, 9-беренедегі «Топ тарабынан жакшы оңдолбой калганда суроолордун кайталанышы» учурунун каралышы үчүн «Укпай калдынар деп эсептейм. Дагы бир жолу кайталайм» деп айтканыңыз бул беренеге байланыштуу көнүгүүнү аткарганыңызды билдирет.
- (6) Сабакты орундуу жыйынтыктаныз. Маселен, «Ошентип, муну менен сабак аягына чыкты. Кийинки сабактын темасы » деп бүтүрүүгө болот.
- (7) Сабак бүткөндөн кийин төмөнкү эрежелердин негизинде өзүңүздү өзүңүз сындан өткөрүңүз. Мында классташыңыздын пикири да маанилүү.
- Ийгиликке жетишкендер:

Суроо-жооп методун баалоо формасы

Баа олчому: <i>• Көнүгүүгө сереп салып, андагы мыкты аткарылган пункттарга «х» белгисин коюңуз.</i>	3-мыкты аткарылды 2-толук эмес аткарылды 1-Бүтүндөй аткарылган жок		
Баалана турган учурлар	3	2	1
1. Суроолордун тема менен түздөн түз байланышта болушу.			
2. Суроолордун окуучулардын билим денгелине жараша берилиши.			
3. Суроолордун түшүнүктүү болушу.			
4. Суроолордун түздөн-түз жаттоого багытталбашы.			
5. Ооба/жок сыяктуу кыска жооп берилүүчү жана ойлонууга кедерги болуучу суроолордун берилбешин.			
6. Суроолордун ойлонууга, түшүндүрүүгө, чечмелөөгө түрткү берген мүнөздө болушу.			
7. Суроолордун бүт окуучуларга багытталышы.			
8. Суроолордун жообу өзү каалагандардан гана эмес, каалабагандардан да суралышы.			
9. Балдар жеткиликтүү укпай калган суроолордун кайталанышы.			

10. Ар бир суроодон кийин ойлонууга атайын убакыт берилиши			
11. Туура эмес жооп бергендердин же жооптун чегинен чыгып кеткендердин сөзүн дароо кеспей, сабырдуулук менен түзөтүүлөрдүн жасалышы			
12. Туура жооптордун мугалим тарабынан бекемделиши (жооптун мугалим тарабынан кайталанышы).			
13. Суроо жеке бир окуучуга багытталса окуучунун атынын аталышы.			
14. Суроолордун окуучунун жооп беришине жана өзү да суроо беришине түрткү бериши.			
15. Туура жооп берген окуучуларга колдоо көрсөтүлүшү (маселен, бали, азамат, жакшы, мыкты ж.б. сөздөрдүн айтылышы).			
16. Окуучулардын берген суроолоруна туура жана так жооптун берилиши.			
	Бардыгы		
	Жыйынтыгы		
Баалар:	10,0 – 16,6	Бүтүндөй аткарылган жок	
	16,7 – 23,3	Толук эмес аткарылды	
	23,4 – 30,0	Мыкты аткарылды	

Маселе чечүү методу

Маселе мурдатан өздөштүрүлгөн теореманын же эреженин негизинде чечилиши керек болгон суроо катары аныкталышы мүмкүн (**Bilen, 1999: 161**). Адам баласынын жашоо турмушунун өзү да көп кырдуу маселелерди чечүү процессине жатат. Башкача айтканда, адамдын жашоо турмушу дайыма бир маселенин пайда болуп жана чечилиши менен коштолуп олтурат. Бир маселенин чечилиши ошол эле маалда башка бир маселенин пайда болушун шарттайт. Андыктан адамдардын бир маселени чече билүү жондому алардын жашоо турмушунун мазмундуу болушу үчүн да маанилүү.

Билим берүү процессинде маселе чечүү методун колдонуунун негизги максаты – жеке адамдын кырдаалга ылайык чечим чыгаруу жондомун өнүктүрүү. Демек, белгилүү бир максатка жетүү үчүн окуучулардан натыйжалуу жана пайдалуу деп эсептелген каражат менен аракеттерди тандоо жана колдоно билүү сыяктуу жондомдор талап этилет (**Demirel, 2002: 87-88; Özden, 1997: 142**).

Маселе чечүү илимий изилдөө иштеринин бири. Маселенин системалуу түрдө каралышын талап кылган процесс Жон Девей тарабынан иштелип чыккан ой жүгүртүү деңгелиндеги талдоо методуна негизделет (**Bilen, 1999:61; Küçükahmet, 1999:80; Fidan, 1995:195**). Ошону менен бирге салттуу маселелерди чечүү жолу Девей иштеп чыккан 5 баскычтуу ойлоо процессине таянат. Кийинчирээк бул процесс Невкомб, Маккракен жана

Влармборт тарабынан 6 баскычка чейин кеңейтилген. Демек, маселе алты баскычтуу ойлоо жана иштөө процесси аркылуу чечилет. Бул баскычтар төмөнкүчө айкындалышы мүмкүн (Bilen, 1999: 164-165; Karasar, Brown, 19998; Essenberg & Johnson, 2002).

(1) Маселени -туюп сезүү жана түшүнүү:

Маселе чечүүнүн алгачкы баскычында эле кандайдыр бир кыйынчылыктын болбой коюшу мүмкүн эмес. Оной маселе болбойт. Окутуу процессинде мугалим маселени чечүү жагына жетекчилик кылып, кыйын кырдаалдан чыгуу жолдорун окуучуларга үйрөтүүгө милдеттүү. Маселен, мугалим маселени түшүндүрүрүп, топтук талкуу ыкмасынын негизинде окуучулар кириптер болгон кыйынчылыктарды андатып түшүндүрүү үчүн чыгармачыл чөйрө түзүшү зарыл.

(2) Маселенин чегин аныктоо:

Маселенин мазмуну андалгандан кийин анын өзү да ачык аныкталат. Мында маселе кандайдыр бир жалпы оңуттон каралып, анын чеги айкындалат. Тактап айтканда, бул этапта адегенде маселенин жалпы проблемалык жагдайы териштирилет да, андан соң талкуу ыкмасынын негизинде окуучулардын катышуусу менен маселенин жалпы жана конкреттүү чеги белгиленет. Маселенин чегинин аныкталышы маалымат топтоо үчүн да чечим чыгаруу үчүн да ботончо маанилүү. Анткени чеги аныкталбаган маселенин чечилиши да ар кандай кыйынчылыктарга кабылтышы мүмкүн.

(3) Маселени чечүү үчүн тиешелүү маалымат топтоо:

Бул этапта маселеге байланыштуу ар кандай булактардан маалымат топтоо зарыл. Булар жарык көргөн материалдардан, тиешелүү адистерден, мекеме-уюмдардан, түрдүү байкоолордон алынышы мүмкүн. Мында да окуучулардын иш аракетин жетектеп багыт берип туруу талап этилет. Б.а. иликтоого жол көрсөтүп жана кийинки этапта кантип туура чечим чыгаруу керектигине үйрөтүү зарыл. Маселен, мында колдо бар булактардан алынган маалыматтар системага салынып топтолуп, катодон өткөрүлөт.

(4) Чечилиш жолдорун аныктоо, божомолдоо:

Бул этапта маселе кантип чечилет? деген суроонун жообун табуу үчүн ар тараптуу ой жүгүртүү талап этилет. Мында маселени чечүүнүн ар кандай варианттары болоорун эсте тутуу зарыл. Андыктан окуучуларды маселенин ар башка чечилиш жолдорун табууга шыктандыра билүү ото манилүү. Окуучулардын мындай аракеттери катталып, жазылып турганы он. Алардын эмне үчүн бул чечимге келип, мындай жолду тандап алууда кандай жоболорду жетекчиликке алгандыгы коз жаздымда калбашы керек. Ушундан улам маселени чечүүнүн бул жолун эмне үчүн тандап алдың? деген суроо берип, анын жообун алууга аракет жасоо пайдалуу.

(5) Чечимдерди тесттен өткөрүү:

Бул маселенин чечилишин текшерүү этабы. Ал изилдоо таризинде тест аркылуу ишке ашырылышы мүмкүн. Класс шартында окуучулардын чечим кабыл алуу жондомун андан ары оңүктүрүү максатында маселенин мүмкүн болгон чечилиш жолдорунун ичинен

бирин тандап алуу сунушталат. Текшерүү он натыйжа алынганга чейин уланылат. Эгерде мындай учурда он натыйжа алынбай калса, маселенин чечилишинин башка бир жолу текшерилет.

(6) Натыйжага жетүү жана аны баалоо:

Маселени чечүү жолдору тесттен өткөрүлгөндөн кийин ага байланыштуу баа берүү жагын аткарууга болот. Маселенин бул жол аркылуу чечилип же чечилбегендигин, эгер чечилбей калса, анын себебин түшүндүрүү керек. Ар бир маселенин чечилиши тажрыйба аркылуу дароо эле тастыкталды же тастыкталышы мүмкүн деген пикир да туура эмес. Маселен, бир проблеманы чечүү үчүн ага байланыштуу кандайдыр бир божомол (гипотеза) кабыл алып, аны текшерүү, проблеманын кандай жолдор менен чечилбей тургандыгын аныктоо да өзгөчө мааниге ээ. Демек, маселенин чечилиш жолдорун тажрыйба аркылуу тастыктоо ар кандай калпыстыктардын алдын алат.

Проблемалуу окуу аттуу өзгөчө тармак инсанды калыптандыруунун башкы төрт негизин ичине камтыйт. Алар төмөнкүчө чечмеленет (Brown, 1998).

(1) Чындык менен бетме-бет келүү:

Окуучунун ички дүйнөсүндөгү жана реалдуу турмуштук маселелерден келип чыккан түшүнүктөрдү, окуяларды дагы да жакшыраак аңдап түшүнүшүн камсыз кылат.

(2) Изилдөө:

Маселенин бир да туура чечими болбой калган учур. Ар башка мүнөздөгү маалыматка ээ болуу маселенин чечилиш жолдорун өзгөртүшү мүмкүн. Ошондуктан ал тиешелүү суроолорду, ой-пикирлерди кайталап чыгууну жана изилдөө, иликтөө иштерин жүргүзүүнү талап этет.

(3) Чечим чыгаруу:

Чечим чыгаруу окуучулар же мугалим тарабынан аткарылат. Мындай учурда окуучулар божомол жасоо, аны сынактан өткөрүү, иликтөө жана байкоо жолдорун колдонот. Жетекчилик кылган мугалимден окуучулардын ой жүгүртүүсүнө туура багыт берүү, бүтүмдөрүн негиздей билүүгө үйрөтүү, алардын жоопкерчилигин арттыруу талап кылынат.

(4) Ой жүгүртүү:

Маселенин мазмунуна баа берүү ой жүгүртүүнүн бир формасы болуп эсептелет. Алар маселенин ичиндеги түшүнүктөрдү аныктоодо да, маселени чечүү процессинде пайда болгон татаал кырдаалдарды түшүнүүдө да, демек, ар кандай ой-пикирлерди салыштырып эталондорду түзүүдө да бөтөнчө мааниге ээ.

Маселе чечүү методунун пайдалуу жактары:

Маселени чече билүүнүн пайдалуу жактарын төмөнкүчө мүнөздөөгө болот:

➤ Окуучулар жеке өз алдынча ой жүгүртүүгө көнүгөт.

- Окуучуларды билим алуу ишине жоопкерчилик менен мамиле жасоого үйрөтөт.
- Окуучунун активдүүлүгүн камсыз кылат.
- Окуучунун үйрөнүү мүмкүнчүлүгүн өстүрөт.
- Ар кандай булактарга кайрылуу, окуучунун изилдөө жондомун өстүрөт.
- Өзүнө болгон ишеничин арттыргандыктан алардын маселени чечүүгө батыл жана өз калоосу боюнча киришүүсүн камсыз кылат.

Чектелүү жактары:

- Башка методдорго салыштырмалуу убакытты көп талап кылат.
- Эгерде окуучулар маселе чечүүнүн этаптарын жеткиликтүү билбесе, маселенин чечимин табуу оорлойт.
- Маселе чечүү көп түрдүү курал-жабдыктарды колдонууну талап этсе артыкбаш чыгым жасалат.
- Зарыл маалыматтарды топтоого көп эмгек жумшалат.
- Мугалим тарабынан жетекчилик ойдогудай жүргүзүлбөсө, маселенин чечилиши кыйындайт.
- Чакан топтордо аткарылган иштер максаттуу уюштурулбаса маселенин чечилиши күмөндүү.

Методду натыйжалуу колдонуу жолдору:

- Окуучулардын кызыгуусун арттыруу үчүн маселе алардын турмушунан алынышы керек.
- Мугалим көнүгүү учурунда мыкты жетекчилик кылыш керек.
- Маселенин чечилишине байланыштуу зарыл курал-жабдык ж.б.ларды алуу үчүн демоорлордун колдоосу керек.
- Маселе чечүүнүн ар бир этабын, алардын өзгөчөлүктөрүн окуучулар сапаттуу оздоштурушу керек.
- Топ-топко бөлүнүп иштөө учурунда ар бир топтун максатка ылайык жана жигердүү иштеши үчүн зарыл камкордуктарды көрүү керек.

Көрсөтүп аткаруу методу

Бул белгилүү бир фактыга же окуяга тиешелүү өзгөчөлүктөрдү чечмелөө, бир амалды аткаруу жана бир курал-жабдыкты иштетүү жагдайын адегенде көрсөтүп түшүндүрүү, андан соң окуучулардын өзүнө аткартып үйрөтүү методу (Demirel, 2002: 86; Oğuzkan, 1989: 93). Маселен, окуучу иштин аткарылыш жолун көрүп баамдайт, андан соң кандай аткарылышын этап-этап боюнча үйрөнөт (Basic Instructor Training, 2003).

Бул метод окуучулардын активдүүлүгүн камсыз кылгандыктан ириде

окуучу таламдуу метод катары бааланууга тийиш (**Education Technology Collaborative, 2003; Saskatchewan Learning, 2003**). Ошол эле учурда аталган метод таанымдык көнүгүү баскычы менен кыймылчыл (психомотордук) тармакка тиешелүү үйрөнүү аракеттерин камсыз кылышы да мүмкүн (**Taşpınar ve Külahçı, 1997: B-5-5**). Төмөндө дал ушул үйрөнүү аракеттеринин кыскача мазмуну туурасында сөз болот.

Билим берүү процессинин натыйжасында калыптануучу жеке адамдын үйрөнүү продукциялары Блуум тарабынан үч негизги тармакка ажыратылып изилдөөгө алынган (**Külahçı ve Kazu, 1995: 6**). Алар төмөнкүлөр:

- Таанымдык үйрөнүү.
- Сезимдик /туюмдук үйрөнүү.
- Кыймылчыл(психомотордук) үйрөнүү.

Бул үйрөнүү иш аракеттеринин ар биринин өзүнө таандык өзгөчөлүктөрү бар. Булардын ичинен таанымдык үйрөнүү, негизинен акыл-эс аракеттерин сезимчил үйрөнүү ышкы, жүрүш-туруш, көнүмүш адат, абийир-ахлак, кадыр-барк сыяктуу адамдын жеке инсандык сапаттары менен байланышкан ишмердүүлүгүн камтыйт. Ал эми кыймылчыл үйрөнүүлөр физикалык билгичтик жана көндүмдөрдөн түзүлөт.

Ар бир тармакка тиешелүү үйрөнүү натыйжаларын төмөнкү мисалдар аркылуу сыпаттоого болот.

7- Таблица. Үйрөнүү натыйжаларынын негизги тармактары

➤ Таанымдык үйрөнүүлөр	• Бир түшүнүктүн аныктамасын так айтып, жазып берүү • Эки белгисизи бар теңдемени чыгаруу • Темирдин түрлөрүн айтып берүү
➤ Сезимдик/туюмдук үйрөнүүлөр	• Айлана-чөйрөнү таза сактоо • Жоопкерчилик сезимге ээ болуу • Жакшылык иш жасоого көнүү
➤ Кыймылчыл үйрөнүүлөр	• Бир нерсени ширетүү • Машинка басуу • Комуз чертүү

Кайсы бир адамдын иш аракеттерине баам салган учурубозда алардын тигил же бул тармакка тиешелүү билгичтик жана көндүмдөрүн, шык-жөндөмүн, ишбилгилигин түгөл тааныйбыз. Демек, муну менен алар өздөрүнүн жүрүм-турумдарын сапаттык жактан ачыкка чыгарат.

Маселен, кимдир бирөөнүн билим берүү түшүнүгүнө туура аныктама бериши анын акыл-эс жөндөмүнүн сапатын, башка бирөөнүн комузду кол ойното чебер чертиши анын кыймылчыл иш аракетти ийине келтире билүү талантын ачыкка чыгарат.

Чындыгында, үйрөнүлгөн ар түрдүү ишмердүүлүктүн сапаты аны ар дайым туура так ылдам аткара алышы менен бааланат. Маселен, тигил же бул кесиптин устаты болуу үчүн ал кесип менен узак мезгилге чейин үзгүлтүксүз алектенүү керек. Үйрөнүү тармагында жүргүзүлгөн изилдөөлөр мындай сапаттардын мыкты үйрөнүлүшү бара бара көнүмүш адатка айлана тургандыгын далилдейт (Külahçı, 1990: 18).

Жогоруда сөз болгон таанымдык иш аракеттерди колдонуу баскычтарында (маалымат алуу, андап түшүнүү, көнүгүү, анализ, синтез, бүтүм чыгаруу ж.б.лар) орун алган иш аракеттерди кыймылчыл ишмердүүлүктү өздөштүрүүдө колдонууда көрсөтүп үйрөтүү методу эң натыйжалуу каражаттардын бири болуп эсептелет. Бирок бул иш системалуу аткарылган учурлар дээрлик аз. Анткени аны камсыз кылуучу тез-тез кайталоо иши билим берүү чөйрөсүндө дайым эле мүмкүн боло бербейт. Ошондон улам көрсөтүү методу аркылуу эң абал дал ушул үйрөтүү максаты коздөлүп, аларды туруктуу салтка айландыруу үчүн тез-тез кайталоолорго, окуучуну ага көнүктүрүүгө ошондой эле чыгармачыл иш чөйрөсүн түзүүгө бөтөнчө басым жасалууда.

Аталган метод жеке адамдын көрүү жана угуу сезимдерине бирдей багышталгандыктан анын натыйжалуулугу кыйла жогору болот. Ийкемдүүлүктүн күчөшү, айткан-дегендердин түшүнүктүү болушу, аткырылчу иштин стандарттарынын аныкталышы, окуучуну кызыктырып табитин тарта билиши жагынан да бир топ пайдалуу метод. Бирок убакытты көбүрөөк талап кылышы, алдын ала мыкты даярдыксыз ийгиликтин келе бербешин, тартипке баш ийе бербеген топтордо ишти аткаруунун кыйындашы, көрсөткөндөн кийин көнүгүү аткаруу мүмкүн болбой калган маалда бир мугалимдин жетишсиз болушу сыяктуу ж.б. шарттар бул методдун чектелүүлүгүн мүнөздөйт.

Бул методду колдонууда төмөнкү принциптер жетекчиликке алынышы абзел.

Натыйжалуу принциптер:

- Көрсөтүүдөн мурда ийги бир план даярданыз. Ал планда төмөнкүлөрдүн камтылышы зарыл:
 - Көрсөтүүнүн темасы
 - Көрсөтүүнүн максаты
 - Көрсөтүү курал-жабдыктары
 - Көрсөтүлө турган ишти аткаруу этаптары
 - Көрсөтүлгөндөн кийинки окуучулардын аткаруучу иш-аракеттери.
- Иштин этаптарын көрсөтүүдө ар бир этап кандай тартипте келээрин, б.а. этаптардын бири биринен ажырагыс бүтүн үзгүлтүксүз бир процесс экендигин түшүндүрүү зарыл (Sezgin, 1994).
- Көрсөтүү учурунда окуучулар өздөрүн ыңгайлуу сезиши абзел. Олтуруп турганда өздөрүн ыңгайсыз сезсе, бөлмө күнүрт ысык болуп, желдетилбесе, окуучулардын көңүл буруусу ойдогудай болбойт.

- Көрсөтүлгөндөр, айткан-дегендериниз бардыгы үчүн жеткиликтүү көрүнүп, угулуп турушун камсыз кылыңыз. Үйрөнүү көрүү жана угуу жолу менен ишке ашкандыктан бул шарт өтө маанилүү. Көрсөтүү учурунда алагды болбой айтылган эрежелерди кылдат сактаныз.
- Айрым көрсөтүлчүү нерселерди бардык окуучуларга бир эле учурда көрсөтүү мүмкүн болбой калышы ыктымал (жердин тардыгы, окуучулардын санынын көптүгү, бөлмөнүн ыңгайлуу эместиги ж.б.). Мындай шартта топ-топтокко бөлүнүз. Бир тайпа көрүп жатканда, экинчи тайпа көрсөтүүнүн темасына даярдык көрсүн. Маселен, көрсөтүүнүн темасына байланыштуу теориялык маалыматтарды кайталоо, көнүгүү өткөрүү аны аткаруунун этаптарын талдоо сыяктуу жумуштарды аткаруу.
- Көрсөтүүнү теманын жана аткарыла турган көнүгүүнүн окуучулардын мындан мурда үйрөнгөн/аткарган көнүгүүлөрү менен кандай байланышы бар экендигин эске салуудан баштаныз. Муну менен сиз окуучуларга суроо берип, аларды сабакка багыттап көнүгүү туурасындагы түшүнүктөрүн кеңейте аласыз. Эгерде мындай түшүндүрүү иштерин аткарбасаныз, окуучу аткарган ишиниздин максаты жана мазмунун түшүнбөй, көрсөтүүнүз окуучулардын катышуусуз улана бериши мүмкүн. Демек, мындай учурда окуучу иш **кантип** аткарылганын таназар албай, **эмнелер** аткарылгандыгын гана баамдоо менен чектелип калат.

Төмөндө бир адистикке үйрөтүүгө байланыштуу өткөрүлүүчү сабактан мисал келтирилди.

Мисал: Бүгүнкү темабыз — бурама жасоо. Бурамалар жөнүндө кесиптик технология сабагында өткөн элек. Аны бир аз эске түшүрөлү.

- Бурама деген эмне? | (Эки окуучудан туура жооп алыңыз).
- Бураманын канча түрү бар? (Туура жооп алынган соң бураманын үлгүлөрүн көрсөтүңүз да, анын түлөрүнө карай окуучулардын тандалышын камсыз кылыңыз).
- Бурамалар бириктирменин кайсы түрүнө кирет?
(Туура жообу: Ажыратылуучу бирикмеге).

Сиздерге белгилүү болгондой, бурамалар өнөр жайда жана башка көп жерлерде колдонулат. Ошондуктан ал бурама жасоо адистиги үчүн өтө маанилүү. Эми мен сиздерге бураманын кантип жасоонун баскычтарын көрсөтөйүн. Алагды болбой астейдип баамдап турсаныздар бурама жасоого оной эле үйрөнө аласыздар.

Көрсөтүлгөн мисал кесиптик билим берүү менен байланыштуу. Демек, ал ар түрдүү көрсөтүп үйрөтүү үчүн жалпы мүнөзгө ээ болот.

- Көрсөтүп жалпы түшүндүрүү жана суроо-жооп ыкмасын колдонуп, окуучулардын чын ыкластан жандуу катышуусун камсыз кылыңыз. Анык, так жана жеткиликтүү түшүндүрүү ыкмасын өздөштүрүңүз. Эгерде суроолор темага байланыштуу болуп, жакшы түшүнүүгө жардам берсе, үйрөнүү да ошончолук натыйжалуу болот.

- Айрым жонокой окуучунун мүмкүнчүлүгү жеткен конүгүүлөрдү өздөрүнө аткартуу сиздин көрсөтүүнүзгө караганда алда канча пайдалуу болот. Ошондуктан бардык нерсени мугалимден күтө берүүчү жана окуучуну кайдыгер абалга алып келүүчү методдор билим берүү чөйрөсүнөн бара бара алыстап бара жатат.
- Айрым конүгүүлөрдү көрсөтүү бир катар коопсуздук чараларын талап кылат. Өзгөчө бул кесиптик конүгүүлөрдү көрсөтүү учуруна көбүрөөк тиешелүү. Мындай конүгүүлөрдү көрсөтүүдөн мурда ар кандай чараларды көрүп, дайыма аяр жана сак болуңуз.

Эми көрсөтүп үйрөтүү ыкмасына байланыштуу төмөнкү конүгүүнү аткарыңыз.

Конүгүү:

- Көрсөтүү методу менен класста ото турган жана сиз көрсөткөндөн кийин окуучулар кайталай ала турган бир конүгүүнү аныктаныз (Музыкалык аспапта ойноо, иш кагаздары, сүрөт тартуу, ондоо иштери ж.б.)
- Көрсөтүү планын даярданыз. Плана төмөнкүлөрдү эске алуу зарыл:

– Көрсөтүүнүн темасы:

– Көрсөтүүнүн максаты:

(Максаттар окуучунун иш аракетине туура келиши керек. Караныз: Баа олчому,.....окуу программалары ж.б.).

– Керектүү курал-жабдыктар:

– Аткаруу этаптары:

– Окуучулар аткаруучу конүгүүлөр:

- Көрсөтүлүүчү операцияны бүт класстын көз алдында аткарыңыз. Мында жогоруда көрсөтүлгөн эрежелер боюнча аракеттениңиз.

Эскертүү: Бул конүгүүнүн натыйжасында бардык окуучулар бирден көрсөтүү планын даярдай алышат. Булардын айрымдары класста, иштин ыкмаларын байкоо максатында аткарылышы мүмкүн.

Эми аткарылган көрсөтүүнү төмөнкү баа олчому боюнча бааланыз.

Көрсөтүп аткаруу методунун баа олчому

Баа олчомдору:			
• <i>Конүгүүгө сереп салып, андагы мыкты аткарылган пункттарга «x» белгисин коюңуз.</i>	3-мыкты аткарылды 2-толук эмес аткарылды 1-Бүтүндөй аткарылган жок		
Баалана турган жагдайлар	3	2	1
1. Көрсөтүү үчүн бир теманын/конүгүүнүн тандалышы			

2.	Көрсөтүү үчүн керектүү даярдык көрүлүшү			
3.	Көрсөтүүнүн максатынын аныкталышы			
4.	Көрсөтүүнүн аткаруу баскычтарына шайкеш тандалышы			
5.	Көрсөтүүнү ар кимдин көрүп жана угуп турушу			
6.	Көрсөтүү учурунда айтылып-делгендердин ачык жана түшүнүктүү болушу.			
7.	Көрсөтүү темасынын окуучунун мурдагы билимдери менен байланышта болушу			
8.	Көрсөтүү бүткөндөн кийин окуучулар тарабынан көнүгүүнүн аткартылышы			
9.	Методдун максаттуу колдонулушу			
10.	Методдун толук аткарылышы			
		Бардыгы		
		Жыйынтыгы		
Баалар:	10,0 – 16,6 Бүтүндөй аткарылган жок 16,7 – 23,3 Толук эмес аткарылды 23,4 – 30,0 Мыкты аткарылды			

Өрнөк окуя методу

Бул турмушта болуп өткөн же мүмкүн кийин кезикчүү бир окуянын окуучуларга айтып берүү жана ага байланыштуу түзүлгөн суроолор аркылуу талкуу өткөрүү методу. Өрнөк окуя катары, кандайдыр бир текст, фильмдин сценарийи, гезит-журнал материалдары, китептин үзүндүлөрү, эскерүүлөр ж.б. алынышы мүмкүн. Окуучулардын табитин тартып, аларды кызыктырыш үчүн өрнөк окуянын күндөлүк турмуштан алынганы ийги. Кыскасы, окуучулар бул метод аркылуу бул окуяга окшош кырдаалга туш келген учурда аны чечүү боюнча зарыл тажрыйба топтоого мүмкүнчүлүк алышат. Эгерде турмуштук окуялар табылбай калса, андай окуяны ойдон чыгарып да жазууга болот. Демек, аталган методдун негизги максаты окуучулардын бүтүм чыгаруу, тандоо жана, жалпылап айтканда, маселе чечүү жөндөмдөрүн өнүктүрүү болуп эсептелет (Bilen, 1999: 176-179; Sönmez, 2001: 286-287).

Окуучу таламдуу метод болгондуктан аны колдонуу мугалимден алдын ала мыкты даярдыкты талап кылат. Эгер окуя жатык тил менен жеткилен түшүндүрүлбөсө же жазылып таркатылбаса, талкуу майнаптуу болбой калышы мүмкүн. Өзгөчө окуучусу көп класстарда аны ишке ашыруу кыйла түйшүктүү.

Бул методу натыйжалуу колдонуу үчүн төмөнкү шарттарды эске алышыңыз зарыл:

➤ Турмушта болуп өткөн же келечекте болуучу жана окуучуларды

кызыктыра турган бир орнок окуяны даярданыз. Ал сабактын темасы менен тике байланыштуу болсо кыйла пайдалуу болот.

- Эгерде окуяны өзүңүз даярдасаныз, аны жатык тил менен кызыктуу кылып жазыңыз.
- Окуянын талкуулана турган жагдайларын дыкаттык менен тандап алыңыз.
- Окуяга тиешелүү текстти жана суроолорду, окуучуларга мүмкүн болушунча күн мурунтан таратыңыз. Муну менен сиз алардын даярданып келишине шарт түзөсүз.
- Талкууну дыкаттык менен башкарыңыз.
- Талкууда чон же чакан тайпа менен иштөө үчүн 44-тайпа же 66-тайпа ыкмасын колдонсоңуз болот. Бирок бул ишти алдын ала пландаганыңыз он.
- Талкууну жыйынтыктоого ийги жетекчилик кылыңыз.

Көнүгүү:

Орнок окуя ыкмасы үчүн томондо бир көнүгүү берилет. Окуяны окуп чыгып көнүгүүнү аткарыңыз.

Кыялкеч мугалим

Темирлан — нары жаш, анын үстүнө кыялкеч мугалим. Кесибин аздектеп сүйөт. Окуучулар менен жакын мамиледе болуу пайдалуу экенине бөркүндөй ишенет. Аларга жагуу үчүн дайыма аракеттенет.

Ошол күнү мектептин короосунда күзөттө турган эле. Танапис маалы. Окуучулардын сабакка киришине бир нече мүнөт убакыт бар. Ошол учурда окуучулардын киришине тыюу салынган бир эшиктин алдында күзөттө турган окуучу менен дагы бир окуучу жулкулдашып турганын байкап калат. Жакын барып, эшиктин терезеси талкаланганын көрөт.

– Мында эмне болду?

Күзөттө турган окуучу:

– Агай, бул окуучу зордук менен ушул эшиктен киргиси келди. Мен киргизбедим. Эшикке жолонгондо терезе сынып кетти. Мен атын, номурун талап кылдым. Аны бербей, мени менен жулкулдаша баштады.

Мугалим окуянын жайын терезени сындырган окуучудан да сурап билип, анын бетинен акырын сылайт да, сабакка кирип кетет.

Сабак башталат. 10 мүнөттөй убакыт өтүп калган маалда бирөө эшикти тыкылдатат. Мугалим сыртка чыгып, кайра кирет. Өзүн мектептин директору чакырып жатканын билдирет. Окуучулардын тынч отуруп, берилген тапшырманы аткара беришин өтүнөт. Тез эле келерин айтып, директордун бөлмөсүн карай бет алат.

Барса, директордун мандайында бир аял отурган болот. Директордун ачуулуу экенин байкайт. Темирланга кайрылат:

– Бүгүн эмне үчүн бир окуучуну урдунуз?

Темирлан агай окуянын андай болбогонун, болушу да мүмкүн эместигин айтат.

Тек гана беттен сылап койсо окуучу урду деп кабыл алганына таң калат.

Отурган аял окуучунун энеси эле. Ал сөзгө аралашат:

- Менин баламы урууга кандай акыңыз бар. Терезени төлөп беребиз. Эч ким менин баламы урууга акысы жок.

Мектептин директору ортого түшөт:

- Сиз мектеп эрежесин бузган окуучуну аныктаныз. Администрацияга билдиниз. Биз керектүү милдеттерибизди аткарабыз. Бери караңызчы. Эмне үчүн сиз бул окуяны бизге билдирген жоксуз? Балким, сиз чын эле урган чыгарсыз? Антүүгө акыңыз жок. Бизге өз учурунда билдирген болсоңуз, мындай окуя болбойт эле дейт.

Сабагына кайтып келген мугалим жок жерден күнөөгө батканына коңулү чөгөт. Чындыгында эле, ал өмүрүндө мындай айыпталып коргон эмес эле.

Эми төмөнкү суроолор боюнча талкуу өткөрүңүз.

- Темирлан агайдын кабылган окуясы тууралуу сиз эмне ойлойсуз? Анын ордунда сиз болсоңуз, кандай аракет жасаар элениз?
- Директордун мугалимге жасаган мамилесин сиз кандай кабыл аласыз?
- Директордун ордунда сиз болсоңуз, анда сиз эмне кылаар элениз?
- Окуучунун энесинин иш-аракетин сиз кантип баалайсыз?

Талкуу төмөнкүдөй негизги идея менен жыйынтыкталат.

Учурдагы билим берүү чөйрөлөрүндө, кандай себеп менен болсо да, окуучуларга карата күч колдонууга болбойт. Ойдокү окуяда күч колдонбогонуна карабай мугалим жагымсыз абалга туш келди. Мектептеги тартип бузуулардын мугалимдер тарабынан мектеп жетекчилигине өз убагында билдирилип турушу туура чечим кабыл алуунун бир жолу. Бирок бардык эле учурда мектеп жетекчилигине жеткириле берилиши зарыл эмес. Алардын айрымдарын мугалимге ыйгарылган укуктун чегинде да чечүүгө болот. Мектеп директорунун мугалимди сүйлөшүүгө чакырганы туура, бирок чакыруу убактысы туура эмес. Ал үчүн сабактын бүтүшүн күтүү керек эле. Өзгөчө бул сүйлөшүүнүн энинин көзүнчө откорүлүшү жагымсыз абалдын (эне менен мугалимдин талашы ж.б) пайда болушун шарттады. Энинин энелик сезим менен жасаган аракети оң кабылданууга тийиш. Ошол эле учурда маселе салкын кандуулук менен териштирилген болсо, дагы да пайдалуу болмок.

Эми сиз да өрнөк окуя боюнча бир көнүгүү аткарыңыз.

Көнүгүү:

Өрнөк окуя ыкмасын колдонуу үчүн төмөнкүлөрдү аткарыңыз.

- Окуучуларды кызыктыра турган бир окуяны аныктаныз же өзүңүз жазыңыз.

Эскертүү: Аны окуучулардын өздөрүнө да жаздырсаңыз болот. Эгер андай кылсаңыз, жазылган окуялардын бирин тандап талкууга коюңуз.

- Окуяны окуучуларга окуп бериниз.

Эскертүү: Окуяны окуп берип, окуучуларды алдын ала даярдыктан өткөрүп, андан соң баштасаныз талкуу оңүмдүү болот.

- Талкуунун жүрүшүндө чон тайпадагы талкуу ыкмасына байланыштуу ой-пикирлерди топтоңуз. Эгерде чакан тайпа ыкмасын тандап алсаныз, класстагы окуучулардын санына жараша 44-топ же 66-топ боюнча иш алып барыңыз.
- Талкууну жыйынтык чыгаруу менен бүтүрүнүз.

Методдун аткарылышын төмөндөгү өлчөм боюнча бааланыз.

Баа өлчөмү:				
• <i>Көңүлүгө сереп салып, андагы мыкты аткарылган пункттарга «х» белгисин коюңуз.</i>		3-мыкты аткарылды 2-толук эмес аткарылды 1-Бүтүндөй аткарылган жок		
Баалана турган учурлар		3	2	1
1. Орнок окуянын ийги тандалышы				
2. Орнок окуянын мыкты түшүндүрүлүшү				
3. Суроолордун орнок окуяга жана андагы негизги ойго шайкеш түзүлүшү				
4. Талкуу үчүн ылайыктуу чөйрөнүн түзүлүшү				
5. Окуучулардын талкууга жандуу жана кызыгуу менен катышышы				
6. Берилген жооптордун орнок окуянын негизги идеясына шайкеш келиши				
7. Талкуунун ийкемдүү башкарылышы				
8. Методдун белгиленген моонотто аткарылышы				
9. Орнок окуянын негизги идеяга шайкеш чечмелениши				
10. Орнок окуя методунун толук аткарылышы				
		Бардыгы		
		Жыйынтыгы		
Баалар:	10,0 – 16,6 Бүтүндөй аткарылган жок 16,7 – 23,3 Толук эмес аткарылды 23,4 – 30,0 Мыкты аткарылды			

Көрүп байкоо методу

Билим берүү процессиндеги мектептен башка чөйрөгө барып, байкоо жүргүзүү аркылуу максаттуу жана пландуу түрдө ишке ашырыла турган ыкма. Үйрөнүү жагынан өзгөчө натыйжалуу.

Белгилүү болгондой, үйрөнүү адамдын беш туюм-сезим органдарынын негизинде ишке ашырылат. Бирок алардын окуучуга болгон таасири бирдей эмес. Тактап айтканда, жеке адам:

- коргонунун 83% ин
- укканынын 11% ин
- жыттаганынын 3,5% ин
- кармаганынын 1,5% ин
- татканынын 1,0% ин үйрөнүүгө жөндөмдүү.

Сонку изилдоолорго караганда адамдар:

- окуганынын 10% ин
- укканынын 20% ин
- коргонунун 30% ин
- угуп-коргонунун 50% ин
- айтып бергенинин 70% ин
- жасап-айтып бергенинин 90% ин эсине сактап кылышы белгиленет (Çilenti, 1994: 3).

Демек, коз менен көрүүнүн үйрөнүү процессиндеги орду өзгөчө. Бул оңуттон алып караганда, көрүп байкоо методу үйрөнүүдөгү эн натыйжалуу методдордун бири болуп эсептелет. Борборунда мугалим турган билим берүү чөйрөлөрүндө убакыттын басымдуу бөлүгү мугалимдин айтканын угуу менен өтөт. Мындай шарт билимдерди өздөштүрүүнүн сапатына терс таасирин тийгизиши мүмкүн. Андыктан аталган чөйрөлөрдө өздөштүрүлгөн билимдин дагы жакшылап түшүнүктүү жана туруктуу болушу үчүн өтүлгөн сабактын темасына тиешелүү жерлерге барып байкоо иштеринин аткаруу өтө пайдалуу болорун баса белгилей кетүү зарыл.

Ошентип, аталган методдун артыкчылыктарын төмөнкүчө мүнөздөөгө болот:

- Окуучунун кызыгуусун арттырып, үйрөнүүгө шыктандырат.
- Кубулуштарды, иш процесстерин жеринде көрүүгө мүмкүнчүлүк түзөт.
- Иш-чаранын аткарылышында мектеп менен чөйрөнүн кызматташтыгы күчөйт.
- Ар кандай үйрөнүү ыкмаларынын өз ара байланышта колдонулушун камсыз кылат.
- Окуучунун чөйрөнү айкын андап түшүнүшүнө өбөлгө болот.

Ошондой болсо да, бул методдун бир катар чектелүү жактары да бар. Алар төмөнкүлөр:

- Методду колдонуу үчүн уюштуруу иштерин астейдил пландоо зарыл.
- Пландоочулардан өзгөчө жоопкерчилик талап кылынат.
- Окуучулардын көптүгү жана барчу жердин алыстыгы бир катар проблемаларды жаратышы мүмкүн.
- Ашкере көп чыгым талап кылынышы мүмкүн.
- Бул иш үчүн белгилүү бир убакыт талап кылынгандыктан, ошол маалда мектенте өткөрүлүүчү иш-чаралар үзгүлтүккө учурашы мүмкүн.

Жеринде байкоо методун натыйжалуу колдонуу үчүн алдын ала мыкты даярдык көрүнүз жана төмөнкүлөрдү аткарыңыз:

- Пландын долборун түзүңүз.
- Бара турган жердин жетекчилери менен алдын ала макулданып алыңыз.
- Планыңызды тактап толуктаңыз.
- Бара турган жерде окуучулардын кайда турарын, кайсы жерлерде болорун, баратканда, келатканда, кыдыруу учурунда кандай каттамдарды, кайсы унааларды пайдаланарыңызды жана башка ушул сыяктуу жагдайларды алдын ала аныктап алыңыз.
- Жөнөөр алдында негизги максат-милдеттерди жана байкоо мезгилинде окуучулар өзгөчө көңүл буруучу нерселерди түшүндүрүп айтып бериниз.
- Бараткан учурда окуучулар менен тыгыз карым-катышта болуп, аларга ийкемдүү жетекчилик кылыңыз.
- Кайтып келериниз менен темага байланыштуу талкуу өткөрүңүз.
- Байкоо өткөрүлгөн жерге жазуу жүзүндө ыраакматыңызды айтып, ыраазычылыгыңызды билдириңиз.

Роль ойноо методу

Кандайдыр бир адамдын жекече жүрүм-турумун тууроо аркылуу окуучунун туюм-сезимдерин жана ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө багытталган метод. Тактап айтканда, күндөлүк турмуштагы бир кырдаалды топ-топ боюнча же жеке адам таризинде жандандырып, роль аткарып, туурап көрсөтүүнүн ийкемдүү жолу. Турмуштагы көп сандаган заманбап маселелер бул методдун объектиси болушу мүмкүн. Маселен, уулу зат таштандыларынын зыяндуулугун ашкерелөө, ядролук согуштун апааттарын көрсөтүү жана башкалар буга мисал боло алат (**Center for Teaching and Learning, 1988**).

Окуучунун белгилүү иш-аракетти кантип аткарырын көрүп багыш

үчүн роль ойноо ыкмасы менен катар окуянын окуучулардын көз алдында жандандырылышы да дээрлик пайдалуу. Муну менен ишенимдүү жана көзөмөл алдында турган нагыз чыгармачыл үйрөнүү чөйрөсүн түзүүгө болот. Роль аткаргандар окуяга сүнгүп кирип, кейипкерди туурап, машыгып, өзүнүн чыгармачылык жөндөмдөрүн көрсөтүшөт. Аталган методдун аткарылыш этаптары дал ушулар менен аныкталат (**Samhsa, 2003**).

Методду колдонуунун негизги этаптары:

(1) Даярдык көрүү: Бул этапта роль алган окуучулар алдын ала даярдыктан өтүшөт. Ролдордун максаты, мүнөзү менен таанышып, окуяга сүнгүп кирүүгө, кейипкердин милдетин аткарууга үйрөнүшөт. Ролдорду аткарып көрсөтүү үчүн атайын сахна даярдалат.

(2) Ролдорду көрсөтүү: Бул этапта даярдалган ролдор көрсөтүлөт. Алып баруучу мугалим керектүү учурларда оюнду бир жеринен токтотуп, ага түшүндүрмө берип, кайра ошол жерден баштатышы мүмкүн. Роль аткарбаган окуучулар көрүүчү катарында катышышат.

(3) Процессти талдоо/ баалоо: Ролдордун аткарылышы жана аткаруу шарты туурасында талкуу өткөрүлөт. Бул этап эки максатты аркалайт. Биринчиден, көрүүчүлөргө да, роль ойноочуларга да көргөнүн жана туюп сезгендерин талдап, айтып берүүгө бирдей мүмкүнчүлүк берилет. Экинчиден, көрсөтүлгөн окуянын өзөк идеясы туурасында талкуу өткөрүлөт.

Бардык эле методдор сыяктуу бул методдун да пайдалуу жана чектелүү жактары бар. Алар төмөнкүчө чечмелениши мүмкүн (**Admira, 2003; Brown, 1997; FACETS, 2003**).

Методдун пайдалуу жактары:

- Көрсөтүлгөн ролдорду ар кандай өнүгтөн талдоого мүмкүнчүлүк түзүлөт.
- Көрсөтүүнүн натыйжаларын ар тараптан ачып берүүгө мүмкүнчүлүк ачылат.
- Өз ара кызматташтык өкүм сүргөн билим берүү чөйрөсүндө окуучулар топ-топ болуп иштөө аркылуу алган билими менен аткарган гажрыйбаларын айкалыштырууга үйрөнүшөт.
- Аткарылган ролдор ар башка өнүгтөн каралып, ар түрдүү пикирлер аркылуу сын сыдыргыдан өткөрүлөт.
- Окуучулардын жоопкерчилигин, маселе чечүү жана окуяга сүнгүп кирүү жөндөмдөрүн өркүндөтөт.

Методдун чектүү жактары:

- Айрым окуучулар роль ойногондон ашкере уялышы мүмкүн.
- Айрым окуучулар роль ойногондон коркушу мүмкүн.
- Чоң тайпаларда колдонуу кыйла түйшүккө салышы мүмкүн.

Роль ойноо методун натыйжалуу колдонуу үчүн төмөнкүлөрдү аткаруу талап этилет:

- Мугалим ролдорду жана ага байланыштуу маселелерди так жана даана тандашы зарыл.
- Мугалим оюндун максаты менен анда аткарылчу ролдордун өз ара байланышын эң мыкты белгилеши керек.
- Роль ойногондордун мыкты даярданып, ийги натыйжага жетишин камсыз кылуу керек.
- Окуянын негизги идеясы ачык жана так аныкталып, анын мааниси баса белгилениши керек.
- Роль ойноо этап-этап менен ыраттуу түрдө ишке ашырылышы керек.
- Оюн коюлуп бүтөр замат корүүчүлөр менен кер байланыш түздүшү керек.

Аталган методдун ишке ашырылышына байланыштуу сиздерге төмөнкүдөй бир өрнөк көнүгүү сунушталат (**University of Saskatchewan, 2003**).

Көнүгүү:

Бул көнүгүүдө роль ойноо ыкмасынын ар бир этабында эмне аткарылып, кандай жагдай түздүлөрүнө байланыштуу маалымат ала аласыз. Көнүгүүнү дыкаттык менен талдап чыгыңыз. Анткени андан кийин сиз өзүңүз да бир көнүгүү аткарасыз.

Роль ойноо ыкмасынын этаптары жана ар бир этапта аткарыла турган иш-чаралар төмөнкүчө аныкталат.

(а) Роль ойноодо анын темасынын аныкталышы:

Адегенде ылайыктуу бир теманы тандап алыңыз. Тандалган теманыз окуучулар үчүн кызыктуу болушу керек. Теманын оюн таризде көрсөтүлүшү үчүн жетиштүү сандагы ролдорду аныктаныз. Ролдор ар кандай көз караштагы жеке адамдардын ички дүйнөсү менен жүрүм-турумдарын ачып бериши керек. Маселен, кандайдыр бир химиялык затты өндүргөн ишкананын жабылышына байланыштуу өткөрүлүүчү талкууда ишкананын кызматкерлери, иштен бошогондор, ишкананга жакын иш орундарынын ээлери, ишканага каршы турган адамдар сыяктуу ролдорду тандап алууга болот.

Ролдор кандай жагдайда аткарыларын аныктоо зарыл. Маселен, ал шаардык кеңештин жыйыны болушу мүмкүн. Жыйындын талкуусуна ишкананын айлана-чөйрөнү булгашы жана ошондон улам анын жабылышы деген теманы коюуга болот. Мындай кырдаалды көрсөтүү үчүн класста ыңгайлуу шарт болуш керек.

(б) Окуучулардын ролго даярданышы:

Окуучулардын ролго даярданышынын эки жолу бар. Аларды төмөнкүчө мүнөздөөгө болот.

Биринчи шарт даярдык көрүү үчүн 1 апта же андан көп убакыт берилет. Эгер иш-чара аткарыла турган класстын окуучулары ийкемдүү жана сезимтал болушса, иш-чаранын аткарылышы да ошончолук жемиштүү болот. Айрым окуучулар бул жагынан таң каларлык жөндөмгө ээ болушу мүмкүн. Демек, мындай окуучулар көп деле даярдыкты талап кылышпайт. Бирок айрым окуучулар менен өзгөчө иштөө зарыл. Ошондуктан иш-чараны ийгиликтүү

откорүү үчүн атайын убакыт бөлүнгөнү он. Мындай даярдыктан кийин темага байланыштуу жетиштүү билими болбогон окуучулар да чыгармачылык табылгалардын ээси болушу мүмкүн.

Экинчи учурда, өйдөкүдөн айырмаланып, даярдык үчүн берилген убакыт өтө кыска болот. Роль алган окуучуларга өздөрүнүн ролдорун ич ара талдап талкуулоо үчүн 5 мүнөт гана убакыт берилет. Алар талкуу өткөрүп, ролдоруна даярданып жатышканда (даярдыктын сынып тышында болгону пайдалуу) мугалим роль албай калган окуучулар менен иштейт. Маселен, аларга сахнаны даярдоо, өткөн сабакты кайталоо сыяктуу иштерди аткартса болот.

Ролдорго даярдык көрүү иши ролдорду тандоого салыштырмалуу анчейин деле мааниге ээ эмес. Ырасында эле тигил же бул роль ким тарабынан ойноло тургандыгы өзгөчө дыкат мамилени талап кылат. Роль тандоонун эки өзгөчөлүгү бар.

Биринчи өзгөчөлүгү таалим-тарбия менен байланыштуу. Мында башкалардан өзгөчөлөнүп, атаандашканды, эрегишкенди, каршы пикир айтканды жакшы коргон окуучуларды тандап алсаныз болот. Же болбосо башкаларды баскан изин андып, териштирип жүргөн окуучуларды кошсонуз да пайдалуу.

Роль тандоонун экинчи өзгөчөлүгү. Кээде бир нече ролду бир эле окуучуга аткартууга мажбур болушунуз мүмкүн. Мындай учурда ар бир окуучунун роль алышы, тактап айтканда, ролдорду класс боюнча текши бөлүштүрүү жагын көздөгөнүңүз он. Алгачкы иш-чараны жай-баракат бир нече окуучу менен баштасаныз болот. Муну менен тартынчаак, уялчаак окуучуларга өрнөк көрсөтө аласыз. Мындан соң алардын ышкысы козголуп, берилген ролду аткарууга болгон ынтаасы артат.

(в) Ролдордун аткарылышы:

Оюн башталар алдында анын темасын угузуп, кайсы ролду ким аткараарын түшүндүрүп, кыскача сөз сүйлөө керек.

Ролдорду аткаруу учурунда класста бир маселенин чыгышы мүмкүн. Ар бир окуянын өзүнчө өнүгүү багыты болсо да, аткаруучулар окуянын өнүгүшүн өз көз караштарынан андап түшүнүү аркылуу гана чечим кабыл алууга тийиш. Ошондуктан окуяга байланыштуу иш-аракеттердин, кабыл алынган чечимдердин кандай болушу класстагы көрүүчүлөр үчүн адегенде купуя сыр бойдон кала берет.

Оюнга убакыт бөлүү жагын мугалим чечет. Анын качан башталып, качан бүтөрү жана канча убакытка созулары класстагы окуучуларга маалым болушу керек.

Ушулардан кийин гана оюнду баштоого болот. Алып баруучулук милдетти окуучулардын бири аткарганы он. Бирок аны мугалим чечет. Эгерде окуучу алып баруучу болсо, анда ага бир эле учурда алып баруучунун да, роль аткаруучунун да милдеттери жүктөлөрүн айтуу керек. Ал окуучу роль аткаруучуларга оюндун качан бүтөрүн өзү эскерте турагандыгын угузушу зарыл.

Окуучулар ролдорун аткарып жаткан учурда мугалим окуянын өнүгүшүн дыкаттык менен каттап, байкагандарын бланкага толтуруп же эч нерсе жазбай атайын жөн гана байкап олтурушу да мүмкүн.

(г) Жыйынтык чыгарууда бүт классты талкууга катыштыруу:

Ролдор аткарылып бүткөндөн кийин бүт классты талкууга катыштыруунун эки жолун колдонууга болот.

Эгерде ролдорду аткаруу, айталы, шаардык кеңештин жыйыны түрүндө өткөрүлсө, анда бүт класс ролдор аткарылып бүткөндөн кийинки талкууга катыша алат. Маселен, роль аткаргандар да, класстагы роль аткарбай калгандар да, чечим кабыл алуу үчүн чогуу добуш бериши мүмкүн. Ал талкуу алдында бардыгына эскертилиши керек.

Ролдордун аткарылыш тартиби шаардык кеңештин жыйын өткөрүү тартибине дал келбей калган учурда да бүт классты жыйынтыктоочу талкууга тартсаныз

болот. Маселен, химиялык таштанды заттарды чыгарган ишкана туурасында бир чечимге келүүгө тийиш болгон бир үй-бүлө бар болсун дейли. Анда бул үй-бүлөнүн ролун аткаргандар коншуларынан: «Бизге кандай кенеш бересиздер?»-деп сурап, андан соң ага жараша бир чечимге келиши мүмкүн. Бүт класс роль аткаруучулардын чечим кабыл алынышына түрткү берген чөйрө. Ошондуктан ар бир ролдун аткарылыш мүнөзү боюнча талкууга бардык окуучулар катышат. Маселен, ошол эле химиялык заттарды чыгарган ишкананын жабылышы туурасында анда иштеген же ишсиз калышы мүмкүн болгон бир адамдын **Жабылсын!** деп добуш берген учурун алып көрөлү. Чечим кабыл алуучу окуучулар мындай чечимдин канчалык өлчөмдө реалдуу болушу мүмкүн экендигине көңүл бурушат. Андан соң ал ролду андай эмес, башка бир мүнөздө аткаруу керектигин түшүнүшүп, аны дагы бир жолу аткарууга мүмкүнчүлүк беришет. Себеби ар кандай кырдаал белгилүү бир гана кырдаалдын орун алышын шарттайт.

Ошентип, негизги идеянын тегерегинде өткөрүлгөн талкуулар менен аткарылган иш-чаралар да соңуна чыгат.

Эми сиз да төмөндө берилген темага байланыштуу роль аткаруу методу боюнча бир көнүгүү аткарыңыз.

Көнүгүү: Сабакка кечиккен окуучу

Мугалим сабакты баштаганга 7 мүнөт болгон эле. Анда сабактан кеч калат. Ал сабакка киргиси келет.

Бул кырдаалга байланыштуу мугалим менен Айданын диалогун түзүңүз.

Методду колдонуу үчүн төмөнкүлөрдү жетекчиликке алыңыз:

- Эң аз дегенде бир мугалимдин жана бир окуучунун ролун аныктаныз. Кааласаныз, башка ролдорду да кошууга болот.
- Ролдорду аткаруучу жайды даярданыз. Ал үчүн классты тандасаныз да болот.
- Роль берилген окуучулардын чукул даярдык көрүшү үчүн 5 мүнөт убакыт бериниз (даярдык класстан башка жерде болгону жөн).
- Ал учурда класстагы башка окуучуларга бир тема берип, ага байланыштуу тапшырманы аткартсаныз болот.
- Ролдорду бөлүштүрүүдө мүнөзү боюнча ал ролдорго ылайык окуучуларга артыкчылык бериниз.
- Ролдорду көрсөтүүнүн алдында класста багыт берүүчү сөз сүйлөп, теманы жана ролдорду тааныштырыңыз.
- Иш-чара үчүн канча убакыт берүү жагы сиздин эркиниңизде. Бирок иш-чара аталган методго көнүгүү тажрыйбасы болгондуктан, анын мөөнөтүн дароо аныктаныз. Маселен, 10 мүнөт. Муну угузуңуз.
- Ушуларды аткаргандан кийин ролдорду көрсөтүп баштасаныз болот. Ошол маалда көргөнүңүздү жазып туруңуз
- Ролдор аткарылып бүткөндөн кийин бардык окуучулар менен бирдикте талкууну баштаныз. Буга байланыштуу мындай суроолорду берүүгө болот:
 - Мугалим менен окуучунун роль аткруудагы жүрүм-туруму.
 - Мындай шартта эмнелердин аткарылышы керектиги. Сиз суроолорду андан ары улантсаныз да болот.

➤ Учурду келген мезгилде негизги ойдун тегерегиндеги талкууну жыйынтыктасаныз болот.

Эскертүү:

Мындан башка бир теманы тандап, ролдорду аныктап, сиз дагы бир орнок конүгүүнү аткарасызыз болот.

Эми роль ойноо методунун аткарылышына байланыштуу төмөнкүдөй баа формасы боюнча өзүңүздүн көз карашыңызды билдириңиз.

Роль ойноо методунун баа олчөмү

Баа олчөмү:				
• <i>Конүгүүгө сереп салып, андагы мыкты аткарылган пункттарга «x» белгисин коюңуз.</i>		3-мыкты аткарылды 2-толук эмес аткарылды 1-Бүтүндөй аткарылган жок		
Баалана турган учурлар		3	2	1
1. Роль ойноо үчүн ылайыктуу теманын тандалышы				
2. Темага байланыштуу жетиштүү сандагы ролдордун жана аткаруучулардын аныкталышы				
3. Тандалган аткаруучулардын ролго ылайык келиши				
4. Ролдордун жана класстын даярдалышы				
5. Ролдорду көрсөтүү алдында тааныштыруу сөзүнүн сүйлөнүшү				
6. Ролдордун аткарылыш сапаты				
7. Ролдордун аткарылыш жыйынтыгы боюнча талкуунун откөрүлүшү				
8. Талкуунун негизги ойго шайкеш жүргүзүлүшү				
9. Методдун өз эрежелерине шайкеш аткарылышы				
10. Методдун жалпы аткарылыш натыйжасы				
		Бардыгы		
		Жыйынтыгы		
Баалар:	10,0 – 16,6 Бүтүндөй аткарылган жок 16,7 – 23,3 Толук эмес аткарылды 23,4 – 30,0 Мыкты аткарылды			

Окшоштуруу (окшоштуруу жасоо, тууроо) методу

Бир окуяны же маселени ар кандай өңүттөн талкуулоо, бир документти талдоо үчүн кандайдыр бир эреже-жоболордун негизинде окшоштук белгилерди табууга, андай белгилердин моделин түзүүгө багытталган метод (Curry School of Education, 1999: 104).

Аскердик билим берүүдөгү согуш оюндары, учкучтардын учак моделинде учууга машыгышы, учкучтун кабинасындагы жасалма интеллект

системасынын жардамы менен учууга үйрөнүү, айдоочулукка атайын тренажерде көнүгүү жана ушул сыяктуулар окшоштуруп тууроого негизделген билим берүү чөйрөсүнүн эң сонун мисалдары. Ошондой эле астронавт же космонавттардын космос мейкиндигине окшош жасалма чөйрөлөрдө машыгышын, болочок дарыгерлердин өлүк менен иштеп үйрөнүшүн, өнөр жайда кандайдыр бир түзүлүштүн колдонуудан мурда атайын жасалган модель аркылуу сынактан өткөрүлүшүн да окшоштуруп тууроо методунун дагы бир мисалы деп эсептоого болот (Küçükahmet, 1999: 104).

Класс чөйрөсүндө окшоштуруу, тууроо методунун колдонулушу Пягеттин жекече үйрөнүү теориясына негизделет. Анын пикири боюнча, жеке адам адегенде кандайдыр бир ишти аткаруу жөнүндө маалыматка ээ болот да, аны иш жүзүндө колдонот жана кайра иштетет, башка бир маалыматка айландырат. Натыйжада маалымат жеке адамдын өзүнө ыңгайлаштырылган таризде гана өздөштүрүлөт (Curry School of Education, 2003).

Окшоштуруу, тууроо чөйрөсүн түзүү үчүн мугалим адегенде ойдон чыгарылган бир маселени же кырдаалды жана турмуштан алынган бир окуяны тандайт. Анткени тажрыйба да окшоштуруунун бир түрү. Тажрыйба – тобокелге баруу жана чечүүнү талап кылган маселе, ал турмуштук бир көрүнүштөн келип чыгат. Мындай тобокелчиликти турмуштук кубулуштарды жалпылаштыруу, окуучулардын назарын дал ошол турмуштан алынган тыянактарга буруу аркылуу азайтууга болот.

Бул метод моделдерди колдонууга, оюнду уюштурууга, таасирдүү видео жана компьютер программаларын пайдаланууга жагымдуу шарт түзөт. Анын эң алгылыктуу жактарынын бири окуучулардын сабакка жандуу катышуусуна түрткү бериши. Демек, мунун натыйжасында үйрөтүүнүн ар кандай максаттары жүзөгө ашат. Аталган ыкманы колдонуу аркылуу сынчыл жана чыгармачыл ой жүгүртүүнүн, коомдук алака-катыштын ийкемдүүлүгүнүн, коомдук нарк-дөөлөттөрдүн өнүгүшүнө өкмөт таасир этет (Web-Based Learning Resources, 2003).

Кээде бул метод менен роль ойноо методун чаташтырган жанылыш пикирлер да кездешет. Колдонуу учурунда көрсөтүлгөн иш- аракеттери менен алдыга коюлган максат-милдеттер жагынан бул эки ыкманын ортосунда орчундуу айырмачылыктар бар.

Окшоштуруу, тууроо методунда окуучулардын белгилүү бир сценарий боюнча эмнелерди аткаруу керектиги аныкталат да, алардын буга ылайык аракеттери жетекчиликке алынат. Ал эми роль ойноо методунда аткарылган ролдун мүнөзүн ачып берүүдө окуучулардын өздөрүнүн шык-жөндөмү менен чыгармачылык дареметин канчалык өлчөмдө көрсөтүшкөндүгү маанилүү. Башкача айтканда, көрсөтүлүүчү роль сөзгө алынат да, анын мүнөзүн ачып берүүдөгү окуучунун дээринен бүткөн эрки алдынкы планга чыгарылат. Окшоштурууда болсо көрсөтүлгөн ролдун кантип аткарылары белгилүү эрежелерге байланып, окуучунун буга жараша аракетте болушу күтүлөт.

Мугалим менен окуучунун милдеттери

Бул методду колдонууда мугалим уюштуруучунун да кенешчинин да милдетин аткара берет. Б.а. ролдорду, материалдарды даярдайт, эреже-

лерди угузат, жыйынтыктоочу талкууну уюштурат. Жетекчилик милдетти аткаргандыгы үчүн окшоштуруу чөйрөсүнө катышпайт. Эгерде жаңылыш үйрөнүүгө жол берилбесе жана чөйрө окуучулардын жеке сапаттарынын өнүгүшүнө жардам берсе, анда алар окшоштуруп тууроо учурунда кетирген айрым каталарын андап туюшу мүмкүн. Бирок иш-чаранын жүрүшү максаттан кыйла четтеп кетсе, анда аны туура жолго коюу үчүн мугалимдин аралашуусу керек. Окуучулар болсо сценарийдеги ролдорун белгиленген нукта жана мүмкүн болушунча иш билгилик менен аткаруунун аракетинде болушат (Curry School of Edukation. 2003).

Пайдалуу жана чектелүү жактары:

Окшоштуруу методунун пайдалуу жана чектелүү жактарын төмөнкүчө мүнөздөөгө болот (Newby, 2000).

- Окшоштуруу иш билгиликти үйрөнүү максаты менен байланыштуу көнүгүү аткаруу жана тажрыйба топтоо жөндөмдөрүн өстүрүүгө мүмкүнчүлүк берет.
- Көрсөтүлгөн окшоштуруунун максаттарына шайкеш тез кербайланышты камсыз кылат.
- Калымки жана чаташкан кубулуштар жөнөкөйлөштүрүлүп, бир катар кубулуштардын өзгөчөлүктөрү жана мүнөздөмөлөрү ортого салынат.
- Окуучулардын үйрөнүүгө болгон ынтаасын арттырат жана үйрөнүүнүн жогорку деңгелине жетишине жардам берет.
- Бирок буга карабастан чөйрөнүн жасалма болушу турмушта кездешпеген айрым кубулуштар менен кездешүүгө шарт түзөт.
- Окуучулардын ролдогу мүнөздөргө баш-оту менен берилип кетиши да кыйынчылык туудурушу мүмкүн.
- Окуучулар активдүү катышкан көпчүлүк методдор сыяктуу эле мында да уюштуруу жана талкуу иштерин аткарууда артыкбаш убакыт талап кылынат.

Аталган методду ийгиликтүү колдонуу үчүн төмөнкүдөй талаптар коюлат:

- Окуучулардын жеке сапаттары (карым-катыш түзүү кызматташтыкта болуу ж.б) белгилүү болушу керек. Бул өзгөчөлүктөр ролдорду бөлүштүрүү үчүн маанилүү.
- Максатка жараша бир турмуштук кубулушту же маселени тандап алуу керек.
- Ролдорго жана анын өзгөчөлүктөрүнө дыкаттык менен кароо керек. Булар окуучулардын өзгөчөлүктөрүнө жараша бөлүштүрүлүшү керек.
- Ролдорду аткаруунун эрежелери, жоопкерчилиги жана натыйжалары жеткиликтүү түшүндүрүлүш керек.
- Зарыл орун-жайлар, курал- жабдыктар дыкаттык менен даярдалыш керек.

- Окшоштуруп тууроонун үч шарты бар. Алар төмөнкүлөр:
 - Сценарийге болгон көз карандылык,
 - Ролдорду тендештирип бөлүштүрүү,
 - Максатка ылайык сценарийдин же маселенин болушу.

Окшоштуруу үч этап менен ишке ашырылат. **Биркка келүү /даярдык көрүү, окшоштуруу жана окуяны талдоо/иликтоо жүргүзүү** этаптарын ичине камтыйт. Бул этаптарда аткарылган иш-чаралар төмөнкүчө жыйынтыкталат (**University of Saskatchewan. 2003**).

(1) Биркка келүү-даярдык көрүү

- Окшоштуруп тууроонун темасы менен максатынын чечмелениши
- Окшоштуруунун ачык жана так мүнөздөлүшү
- Окуучулардын иштин максатын толук түшүнүшү
- Багыттоочу эрежелердин аныкталышы (Алар жазуу түрүндө жана көрүнөө бир жерге асылышы керек).
- Ролдордун бөлүнүп берилиши.

(2) Окшоштуруп тууроо чөйрөсү

- Окуучулардын оюнга катышуусу жана ролдордун көрсөтүлүшү.
- Мугалимдин окуяга катышпастан анын өнүгүшүнө байкоо жүргүзүшү (үйрөнүүнүн өнүгүүнүн жетекчилик кылышы, же болбосо максаттан тайып бараткан учурда кийлигишүүсү керек).
- Мугалимдин окуянын жүрүшүн жазып турушу же байкоо формасын толтурушу.

(3) Окуяны талдоо-иликтоо жүргүзүү

Бул этап ар кандай формада аткарылышы мүмкүн. Булардын ичинен бир формасын төмөнкүдөй аныктоого болот.,

- Окуучуларды чакан топторго бөлүштүрүү
- Окшоштурууну аткаруу максаттарынын суроолуу сүйлөм түрүндө жазылышы. Мисалы: «Көрсөтүлгөн окшоштуруунун чындыкка дал келер-келбеси жөнүндө сиз эмне деп ойлойсуз?» деген мүнөздө болушу.
- Даярдалган суроолордун чакан топторго таркатылышы.
- Суроолор боюнча талкууга даярдык көрүү үчүн топторго белгилүү бир убакыт берилиши.
- Убакыт бүтөрдөн 5 мүнөт мурда мугалимдин топторду иликтеп чыгышы (Бул этапта мугалим колуна «Талкуу башталарга 5 мүнөт

калды. Даярдыгыңыздарды класска көрсөтүү үчүн бир баяндамачы тандаңыздар. Суроолорго тиешелүү талкуунун кыскача мазмунун жазып алыңыздар» деген жазууну тайпаларга көрсөтүү керек).

➤ Топтордун мугалимдин жетекчилиги менен (жетекчи окуучу да болушушу мүмкүн) суроолор боюнча талкуу өткөрүшү

Ар бир топко түрдүү суроо берүү менен окшош көнүгүү да аткарууга болот.

Драма методу

Окуучулардын кайсы шартта кандай аракеттенүү керектигин өздөрүнө аткартуу аркылуу үйрөткөн метод (**Demirel, 2002: 96**).

Билим берүүдө драманы колдонуунун теориялык негиздери Роуссеан, Монтессори жана Девейдин эмгектеринде түптөлгөн. Алардын пикири боюнча, үйрөнүү активдүү катышуу аркылуу гана ишке ашат. Тактап айтканда, Девей баса белгилегендей, **аткарып үйрөнүү** үйрөнүү процессинин негизин түзөт (**Katz, 2000**).

Драма методунда ага катышкан окуучулар белгилүү бир денгээлде окуяга тикеден тике аралашат. Драма аларга роль аткарган адамдар менен сүйлөшүүгө мүмкүнчүлүк түзөт (**Morris & Obenchain, 2003**).

Драма жеке адамдын чеберчилигин өстүрүүгө өбөлгө болот. Окуучулар ал аркылуу өздөрүнүн туюм-сезимин, иш аракетин, ой-пикирлерин жана кызыгуусун өркүндөтөт. Ошондой эле терең жана ар тараптуу ой жүгүртүүгө мүмкүнчүлүк алышат. Анткени драмага катышкан окуучу чалгынчы, жалпылоочу, шайлоочу, сынчы, бөлүштүрүүчү, талдоочу, жыйынтыктоочу катары ой өрүшүн кеңейте алат (**Katz, 2000**).

Ошентип, драмалаштыруу методу инсандын жамаатчылдык, өзүнө ишенгендик, кыраакылык, сыр билгилик, чечкиндүүлүк, көтөрүмдүүлүк, демократиялык маанайдагы өз алдынчалык, сүймөнчүлүк, себеп-натыйжа байланыштарды аныктай билүү, сезимталдык, маданияттуулук, чечендик, батылдык сыяктуу сапаттарын өркүндөтүүгө мүмкүнчүлүк түзөт.

Жалпысынан драманын эки түрү болот. Алар-табигый драма жана формалдык драма.

Табигый драмада аткаруучулар өздөрүн каалагандай көрсөтө алышат. Максат: жеке адамга эркин сүйлөө жондомун өздөштүртүү, анын туюм-сезими менен ой-пикирин өз сөзү менен жана эркинче туюнтууга мүмкүнчүлүк берүү.

Формалдык драма баралына жеткен адамдарга багытталат. Мында аткарылуучу иш-чара өтө дыкат жана пландуу даярдалат. Ойноло турган оюн же ангеме тариздүү драма аткаруучулар тарабынан бөлүштүрүлүп, сынактан өткөрүлөт. Драманын эки түрү тең өз алдынча көптөгөн тармактардан турат. Алардын ичинен эркин оюндар, ангемелерди сахналаштыруу, радио жана телеберүүлөрдү тууроо, көлөкө оюндары жана башкалар табигый драмага мисал боло алышат. Куурчак оюну, пантомимо жана ушул сыяктуулар формалдык драмага тиешелүү (**Demirel, 2002: 97**).

Формалдык драманын орчундуу бир түрү чыгармачыл драма болуп эсептелет. Чыгармачыл драманын жалпы чечмелөөнү талап эткен өзгөчөлүктөрү арбын.

Чыгармачыл драма

Бул түшүнүү, туюм жана кыймыл жүрүмдөрүнүн оздоштүрүлүшүнө оболго түзгөн жана күн мурунтан даярдалган тексти жок эле роль аткаруучулардын чыгармачыл ышкысын өстүрүүгө багытталган метод. (Üstündag, 2002: 98).

Чыгармачыл драманын урунттуу өзгөчөлүктөрүнүн катарына максат кылынган журум турумду, мазмунду, этаптарды, курал-жабдыктарды, материалдарды жана баалоо формаларын кошууга болот (Üstündag, 2002: 98-101).

Максат кылынган журум турумдар: Чыгармачыл драма методу сабактын бөлүмдөрү менен темаларына шайкеш пландаштырылат. Сунушталуучу оюндар, чыгармачыл эргүүлөр максаттарга шайкеш пландаштырылат.

Мазмуну: Чыгармачыл драманын мазмуну сабактын максатынын ишке ашышына комокчу каражат катары түзүлөт. Аны пландоо тиешелүү окуу программасын түзүү учурунда ишке ашат.

Этаптары: Чыгармачыл драманы жүзөгө ашыруу төрт баскычтан турат. Алар төмөнкүлөр: көнүгүү, оюн, эргүү жана өркүндөө этаптары.

- (а) **Көнүгүү:** Бул этапта окуучулар топ-топко бөлүштүрүлүп иш-чаралар менен таанышуудан баштап, ишенимге жетишүү, ырка келүү, беш туюм сезимин колдонуу жана байкоо жүргүзүүгө чейинки көп кырдуу жөндөмдөрүн өркүндөтүшөт.
- (б) **Оюн:** Оюн куруу жана оюндарды өнүктүрүү иш-чаралары аткарылат. Окуучулардын мүнөзүнө жана теманын өзгөчөлүктөрүнө карай ар кандай оюн тандалышы мүмкүн.
- (в) **Эргүү/баш-оту менен киришүү:** Катышуучулардан өздөрүн көрсөтө билүүгө үйрөнүшү үчүн көңүлдө ойлонгон ролдорун ээн-эркин, эргип, баш-оту менен бериле аткарышы талап кылынат.
- (г) **Өркүндөтүү:** Бул көнүгүү иштеринен башталып, оюн куруу менен улантылган жана чыгармачыл эргүүнү өнүктүрүүгө багытталган класстагы иш-чаралардын акыркы этабы. Бул процесс белгилүү бир чектен башталып, эргүү этабынын уландысы катары андан ары өркүндөтүлөт.

Буга чейинки этаптардын аткарылышы класстагы бардык окуучулардын катышуусунда талкууга алынат да, төмөнкүдөй суроолор берилет: Эмнелерди баштан өткөрдүңүз? Эмнелерди туюп сездиниз? Кайсы жерден кыйналдыңыз? Талкуу ушул нукта жана аталган суроолордун тегерегинде өткөрүлөт.

Курал-жабдык жана материалдар: Чыгармачыл драмада ар түрдүү

курал-жабдыктар, материалдар ар кандай мүнөздө колдонулушу мүмкүн. Маселен, калем космосто учкан ракета, топчу микрофон сымал колдонулушу мүмкүн.

Баалоо: Чыгармачыл драманын канчалык даражада ойдогудай аткарылгандыгы баа берүү аркылуу аныкталат. Ан үчүн ар кандай чен-олчом каражаттары (тесттер, байкоо формасы, катышуу баракчалары ж.б.лар) колдонулушу мүмкүн.

Чыгармачыл драманын аткарылышына тиешелүү томөндө бир мисал берилет (Üstündağ, 1999: 127-129).

Башталгыч мектеп, 5-класс Түрк тили сабагы

Сабактын аты : Тилди үзүрлүү үйрөнүүнүн негиздери

Темасы : Тилди угуп үйрөнүү

Максаты : Угуп үйрөнүүнү күндөлүк турмушта колдонуу

Максат/Жүрүм турумдар:

1. Айтып берилген тема боюнча ойду топтоо
2. Сүйлөөчүнүн сөзүн бөлбөй угуу
3. Сүйлөөчүгө ылайыктуу учурда суроо берүү
4. Сүйлөөчүгө колдоо көрсөтүү
5. Уккандарын жыйынтыктоо.

Үйрөтүү-үйрөнүү процесси

Көнүгүү: Окуучулардын эки кишилик топторго бөлүштүрүлүшү. Топтордун бири-бири менен жансоо ымдоо аркылуу пикир алышышы. Пикир алышуу бүткөндөн кийин түшүнгөндөрүн бири-бирине айтып бериши.

Оюн: Мугалимдин окуучуларды 8 кишилик топторго бөлүшү. Топтордун өзүнчө бир жерге отургузулушу. Топ башындагы окуучунун жанында отурган окуучунун кулагына бир сүйлөмдүн айтылышы. Ал сүйлөмдүн андан кийинки окуучуга айтылышы. Топтун бул сүйлөмдү биринен бири аркылуу толук угуп бүтүшү. 8 окуучунун кезеги менен уккан сүйлөмүн бардыгына угуза айтып бериши. Жаңылыш башкача угулган жагдайлардын катталышы. Бардык топтордо ушул эле көнүгүүнүн аткарылышы.

Эргүү-өркүндөтүү: Окуучулардын 5 тайпага бөлүнүшү. Мугалимдин алгачкы үч тайпага: «Сиздер үч туризм фирмасыздар. Бирок эмне үчүн туристик жүрүштордү уюштурган башка фирмаларды билбейсиздер?» – деп суроо бериши. 1- топ космоско, 2-топ түндүк жана түштүк уюлдарга, 3-топ экваторго жүрүш уюштурат деген тапшырманын берилиши. Аталган үч топтук туристик жүрүштү ишке ашырууга байланыштуу анда кандай иштерди аткаруу керектигин пландоо үчүн убакыт берилиши.

Мугалимдин 4 тайпага кардар бөлүшканын, өз милдеттерин аткаруу үчүн туризм фирмасына барып, тиешелүү жүрүш программалары менен таанышуу керектигин айтып түшүндүрүшү. Мында кандай суроолор берилип, кандай жоопторду алуу керектигине жана башка маселелерге байланыштуу даярдыктын көрүлүшү.

Мугалимдин 5 топту тең «Керектөөчүлөрдүн укугун коргоо уюмунун» мүчө-

лөрү деп жарыялашы. Алардын да тиешелуу туризм фирмасына барып, иликтөө иштерин жүргүзүшү, кайсы фирмалар жана кандай кардалдар менен тааныштыгы болбой калган учурлардын аныкталышы. Текшерүү жашырын түрдө өткөрүлөрү эскертилиши. Буга байланыштуу даярдык көрүү керектигинин айтылышы.

Мугалимдин 5 топту тең даярдык бүтөрү менен өз милдеттерин аткарууга баш-оту менен киришүүгө буйрук бериши. Бул иштин бардык топто бир мезгилде башталышы. Фирмалардын кардалдарды күтүү учурунда эмне аткаргандыгы, кардардардын фирма менен көрүшүүсү жана бир фирманы тандап алышы. Текшерүүчүлөрдүн өз милдеттерине баш-оту менен киришиши.

Мугалимдин белгилүү бир убакыттан кийин бир тайпанын тыш жагында калгандарга: «Токто, тур» деп кайрылышы.

Токтобогон топтун үзүрлүү иштөө жолдорун чогу үйрөнүү. Бул ишти кезеги менен бардык топтун аткарышы. Кайталанган же илгерилебей калган учурларда иштин токтотулушу. Мугалимдин окуучулар менен аткарган иштери тууралуу пикир алышуусу. Эмнелерди баштан кечирдиниз? Кандай ойлорду ойлондуңуз? деген суроолордун тегерегинде суроо-жооп талкуусунун өткөрүлүшү.

Баалоо: Мугалимдин бул иш-чараны аткартууда эки чоң милдетти аткарышы. Биринчиден, иш учурунда бири-бири менен кызуу пикир алышып жатканда алардын оюн теманын тегерегине топтоо, алардын сөзүн болбой, угуп туруу, ыңгайы келгенде суроо узатуу жана ушул өңдүү ар кандай көнүгүүлөрдүн аткарылышы, анын айтып түшүндүрүлүшү. Экинчиден, иш-чаранын соңунда окуучулардын баштан өткөргөндөрүн андоодо уккандарынан жыйынтык чыгаруу мүмкүнчүлүктөрүн колдонушун айкыndoо.

Табигый драмага мисал катары төмөнкү көнүгүүнү аткарыңыз.

Көнүгүү: Табигый драма боюнча иштоо.

Темасы: Мектеп директорунун жаны окуу жылынын ачылыш салтанатында сүйлөгөн сөзү.

Уюштуруу иштери:

- Мектеп директорунун ролун аткаруу үчүн бир окуучунун тандалып алынышы. Директордун ролундагы окуучуга окуу жылынын алгачкы күнүнө байланыштуу окуучулар алдында чыгып сүйлөө керектигин эскертиниз.
- Окуучуларга ордорун окуу жылынын биринчи күнү сыяктуу туруу керектигин түшүндүрүңүз.
- Эргүү, баш-оту менен киришүү ишин баштаңыз.
- Сөз сүйлөнүп бүтөрү менен талкууну баштаңыз.
 - Эмнелер жөнүндө ойлондуңуз? Эмнелерди баштан кечирдиниз?
 - Кырдаал кандай түзүлдү? Даярдыксыз сүйлөнгөн сөздү кандай кабыл алдыңыз? Мына ушул сыяктуу суроолордун тегерегинде талкууну улантасыз.

Эскертүү: Сиз мындай кырдаал үчүн ойдөкүдөн башка да ар кандай ролдорду аныктасаңыз болот.

Долбоор методу

Кандайдыр бир маселенин жеке адам же жамаат тарабынан колго алынып, жашоо-турмушка өзгөчө керектүү болгон натыйжаларды жаратуу максатын көздөгөн метод. Окуу менен турмушту айкалыштыруу жагынан дээрлик пайдалуу.

Бул метод Джон Дьюинин «прогрессчил» билим берүү принциптерин жетекчиликке алуу менен Уилям Килпатрик тарабынан негизделген. Ар кандай тармактарда кенири колдонулат. Курал-жабдык жасоо долбоорлору, үйрөнүү долбору, иштөө долбоору, эстетикалык мүнөздөгү долбоорлор жана башкалар болуп бир нече түргө бөлүнөт. Долбоор ыкмасы класста пландалса да, көпчүлүк учурларда андан тышкары аткарылуучу иштер менен биримдикте гана натыйжага жетет (Bilen, 1999: 229).

Долбоор методун аткаруу иши төмөнкүдөй негизги төрт этапты ичине камтыйт:

- Долбоорду тандоо
- Долбоорго даярдык көрүү
- Долбоорду ишке ашыруу
- Долбоорду сыноо-баалоо

(а) Долбоордун тандалышы.

Долбоорлор мугалимдин жетекчилиги менен сабактын максатына, окуучулардын кызыкчылыгына ылайык түзүлөт. Бул этапта убакыт жана мүмкүнчүлүк, окуучулардын билим деңгели, максаттарга умтулуусу сыяктуу критерийлер көзөмөлгө алынат.

(б) Долбоорго даярдык көрүү:

Бул тандалып алынган долбоорду кандайча аткарууну пландаштыруу этабы. Бул иш канчалык тез арада аткарылса, долбоордун ийгиликке жетүү мүмкүнчүлүгү да ошончолук артат. Бул этапта долбоор үчүн курал-жабдыктар, керектүү материалдар, ыңгайлуу шарттар, иш-чараларды аткаруу баскычтары жана башкалар айкындалат.

(в) Долбоордун ишке ашырылышы:

Бул этап даярдалган пландын чегинде долбоорго байланыштуу ар түрдүү иштердин аткарылышын камтыйт.

(г) Долбоордун сынактан өткөрүлүшү:

Алынган натыйжаларды сынактан өткөрөт. Долбоордун өзгөчөлүк-төрү менен максаттарын сынактан өткөрүүнү ар кандай айла амалдар менен ишке ашырууга болот.

Методдун пайдалуу жана чектүү жактары:

Пайдалуу жактары:

- маселенин чечилишин жөнөкөйлөштүрөт,

- окуучуларды чогуу иштөөгө үйрөтөт,
- алардын чыгармачылык жондомүн өстүрөт ж.б.

Чектүү жактары:

- ишке ашыруу жагы мугалимдин көзөмөлүнөн чыгып кетиши мүмкүн,
- артыкбаш чыгым сарпталып, өзүн актабай калышы ыктымал,
- башкаруу жана ишке киргизүү жагы кыйынчылык туудурушу мүмкүн ж.б.лар.

Программалап окутуу

Инсандардын бири-бирине үйрөтүү мүмкүнчүлүктөрүн жетекчиликке алган жана окуу материалынын маани-мазмунун үйрөнүүгө ийкемдүү, жеңил бөлүктөргө бөлүп, аларды ыраттуу түрдө жана тартип менен сунуштаган, ошондой эле мурдагысын үйрөнгөнгө чейин жаңысын сунуш кылбоону негиз тутунган метод. Азыр ал компьютерлештирилген окутуу чөйрөлөрүндө өтө жыш колдонулат.

Программалап билим берүү узак мезгилдерден бери эле белгилүү. 1926-жылы Пресслей тарабынан негизделип, «шекер машина» деген ат менен автоматташтырылган окутуу системасы катары башталгыч мектептерде колдонулган программалуу үйрөтүү принциптерине негизделген метод болуп эсептелет. Бул машина суроо картасынын топтому, ал карталарды ирети менен көргөзүүчү колчо, суроонун тандалган жообун билдирүүчү кнопка жана сыйлык (конфета) берүүчү сыяктуу курамдык бөлүктөрдөн турган. Машина иштетилгенде бир суроо картасы чыгып, ооба же жок деген жоопту баскандан кийин, эгерде берилген жооп туура болсо, машина бир окуучуга бир чакмак кантты сыйлык катары сунган. Ал окутуунун эн алгачкы ийкемдүү каражаты катары калыптанган салттуу метод (**Department of Computer Education Technology, 2003**).

Программалап окутуу методунун психологиялык негиздери Уилием Жеймстин, Стенли Халлдын, Павловдун «шарттуу рефлекс» теориясы жана Торндайк менен Уотсондун изилдөөлөрүндө айкындалган. Методдун пайда болушунда Прессли, Скиннер жана Кровдердин кошкон салымдары да өзгөчө. Кровдер өзүнүн «долларга алмаштырылган программа» аттуу моделин сунуштаган учурда Скиннер өзүнүн «тике программалоосун» сунуштап, анын негизинде иштелип чыккан «бекемдөө» принциптери программалап үйрөтүүнүн негиздерин түптөдү (**Küçükahmet, 1999: 112**).

Жогорудагы принциптерди төмөнкүчө чечмелөөгө болот (**Hizal, 1977; которгон Demirel, 2002: 124**).

(а) Майда кадам принциби: Маалымат окуучулар тарабынан жеңил үйрөнүлө турган таризде майда кадамдарга бөлүштүрүлөт. Мында окуу материалынын эң кичине бирдигин табуу талап этилет.

(б) Натыйжалуу катышуу принциби: Берилген ар бир маалыматтан

сон ага байланыштуу кандайдыр бир суроого жооп берүү же бир маселе чечүү талап кылынат. Суроолор окуучулардын натыйжалуу катышуусунун көрсөткүчү болот да, берилген маалыматтын оздоштурулгонун же оздоштурулбой калганын көзөмөлдөйт.

(в) Ийгиликке жетүү принциби: Окуучулар катардагы окуу бирдигине байланыштуу суроого жооп бербей туруп кийинкисине ото албайт.

(г) Заматта ондоо принциби: Окуучу суроого жооп бергенден кийин заматта анын туура же туура эмес экендигин аныктайт да, өзүн өзү текшерүүгө үйрөнөт.

(д) Баскычтан баскычка которулүү принциби: Маалыматтар жөнөкөйлөн татаалга, билгенден билбегенге, жеңилден оорго карай ырааттуу түзүлөт.

(е) Жекече ыкчамдык принциби: Ийгиликке жетпей калуу жана ордунда көчпөй калуу сыяктуу учурлар маанилүү эмес, ийгиликке жеткенге чейинки кайталоолор маанилүү. Мында окуу иши жекече аткарылгандыктан, ар бир окуучу өзүнүн ыкчамдык жөндөмүнө карай илгерилей алат.

Бүгүнкү күндө программалап окутуу принциптери компьютердик билим берүү системасына киргизилип кенири колдонула баштады. Бул метод программалап окутуунун негизин түзгөн машина менен үйрөтүүнүн эн сонку баскычынын көрсөткүчү боло алат (Alkan, 1998: 151). Бирок инсандын берилген маалыматтын пассивдүү кабылдоочусу болгон абалына негизделген жакындашууга болгон суроо-талап сонку жылдарда күч алууда. Натыйжада үйрөнүүнүн жаңы теориялары пайда болууда. Булардын бири — конструктивизм багыты. Бул багыт тутунган негизи жобо боюнча, адам баласы өзүнө кабарланган маалыматтарга адегенде кандайдыр бир маани-мазмун ыйгарат да, андан соң мурда оздоштургон маалыматы менен топтогон тажрыйбасына салыштыруу аркылуу аларды чечмелоого жетишет. Ойлом жаатындагы өзгөрүүлөр компьютердин жардамы менен үйрөтүү билиминде да бир катар өзгөрүүлөргө жол ачып, программалуу иш-чараларга болгон суроо-талапты күчөтүү.

Бардык методдор сыяктуу эле программалап окутуунун дурус жактары менен бирге айрым кемчиликтери да бар.

Программалап окутуунун пайдалуу жактары:

- Үйрөнүү процессин жандуу жана кызыктуу кылат
- Ар бир окуучу өз жөндөмүнө жараша илгерилейт
- Окууга карата ынтаасын жана керектөө сезимдерин күчөтөт
- Үйрөнүүнүн натыйжасында заматта кербайланыш түзүлөт
- Түшүнбөгөн темаларды каалаганча кайталоого мүмкүнчүлүк берилет
- Мектептин ичинде да, тышында да колдонууга болот
- Дистанттык окууда колдонууга ийкемдүү

- Үйрөнүү процессин сарамжалдуу уюштурууга мүмкүнчүлүк берет.

Программалап окутуунун чектүү жактары:

- Окуучулардын бири-бирине болгон таасирин азайтат
- Бардык тармактарда бирдей колдонуу кыйын
- Керектүү каражаттарды даярдоодо убакыт жана чеберчилик талап этилет.
- Үйрөтүүнү механикалык абалга алып келет
- Баа коюну алдынкы планга алып чыгат
- Мазмундун ото майда бөлүктөргө бөлүнүшү аны бүтүн бойдон кабылдоого, ал туурасында толук ой жүгүртүүгө тоскоол болот.

Микро үйрөтүм методу

Микро үйрөтүм буга чейин белгиленген негизги үйрөтүм жондомдорун атайын чөйрөдө мугалимдик кесипке талапкер болгон окуучуларга мугалимдин көзөмөлүндө үйрөтүү максатын коздогон метод (Kūlahçı, 1995: 5). Рыза микро үйрөтүмдү чектелген шартта белгилүү бир жондомдорго үйрөтүүгө негизделген иш-чаралардын системасы деп аныктайт (Rıza, 1990). Анын пикири боюнча, микро үйрөтүм - болочок мугалимдерди даярдоо процессинде кенири колдонулган жана аларды системалуу тажрыйбаларга ээ кылуу максатын коздогон метод.

Бул методдо окуучунун саны көп жана аралаш чөйрөлөргө катышпастан эле мугалимге талапкер окуучулар белгилүү бир класста көрсөтүлүшү керек болгон мугалимдик сапат-жондомдордү бөлүктөргө бөлүү, жөнөкойлоштүрүү жана ар бир бөлүктү жеке тажрыйбасынан өткөрүү аркылуу үйрөнө алышат (Kūlahçı, 1995: 5; Çakır, 2000: 63).

Аталган үйрөтүм чөйрөсүнүн үйрөнүүгө ыңгайлуу деңгээлде жөнөкойлоштүрүлүп берилиши түбү келип окуучулардын саны, үйрөтүү жондомдору жана убакыттын чектелиши деген түшүнүккө такалат. Бул жагынан мындай жондом-мүмкүнчүлүктөр бир класка эмес, ал сыныптагы 5-10 гана окуучуга багытталат. Ошол эле учурда башка окуучулар байкоочу же баалоочу катары роль аткарышат. Сынактан өткөрүлүүчү үйрөтүм жондомдору да чектелет. Сынактан өткөрүлүүчү негизги жондомдор сабакка киришүү жасоо, бир теорияны же принципти үйрөтүү, процессинде суроо берүү, курал-жабдыктарды колдонуу, сабакты жыйынтыктоо, сыяктуу иш чараларды камтыйт. Муну менен бирге (окуучулардын катышуусун арттыруу, тактаны колдонуу, карым-катыш, класс менен байланыш түзүү ж.б.) сыяктуу башка ар кандай жондомдордү иш аракеттерди да сындап өтөт.

Методдун пайдалуу жана чектелүү жактары:

Бул жкманын пайдалуу жана чектелүү жактарын томонкүчө мүнөздөөгө болот (Çakır, 2000; Kazu, 1999; Kūlahçı, 1994).

Пайдалуу жактары:

- Түрдүү иш аракеттердин ар бирин өз -өзүнчө үйрөнүүгө болот.
- Аткарылган иштерин видео аркылуу көрсөтүп, кайра кайталоо аркылуу сынактан өткөрүүгө болот.
- Өзүн өзү байкап баамдай билген талапкерге өзүнүн мыкты жана начар жактарын көрүүгө мүмкүнчүлүк түзүлөт.
- Алынган сын-пикирлер жөндөмдөрдү кайра сынактан өткөрүүгө шарт түзөт.
- Сабактан мурунку даярдыктар, билимдер сабакка даярданууда, сабакты өткөрүүдө жана классты башкарууда талапкерге өбөлгө болот.
- Талапкердин өзүнө болгон ишенчилиги артат, тартынчаактыгы азаят.

Чектүү жактары:

- Сыналган жөндөм-мүмкүнчүлүктөрдүн жасалма чөйрөдө сунушталышы айрым проблемаларды пайда кылышы мүмкүн.
- Бул методду практикалоо үчүн реалдуу чөйрөнү табуу кыйын. Демек талапкер негизинен курсташтарына гана сабак өтө алат.
- Белгилүү бир физикалык чөйрөнү даярдоо жана керектүү курал-жабдыктарды табуу кыйынчылыктарды жаратат.
- Мындай шартта электрондук техниканы (видеокамера ж.б) колдонуу жагы оорлойт.
- Сабак программаларынан атайын кошумча убакыт караштыруу талап кылынат.
- Башка методдорго караганда көбүрөөк убакыт талап кылынат.
- Аткарган ишин камерага тартып алган болочок мугалим аны көргөн учурда толкунданып айрым учурда ыңгайсыз абалга кабылышы мүмкүн.

Методдун колдонулушу:

Микро үйрөтүм методу тогуз этап менен колдонулат. Бул этаптардын өзгөчөлүктөрүн төмөнкүчө сыпаттоого болот (Külahçı, 1995: 13-20).

(1) Байкоо жүргүзүү:

Микро үйрөтүмдүн ишке ашырылышы үйрөтүм иш- аракеттери тартылган бир видеотасманы же каалаган бирөөнүн сунушун көрсөтүү менен башталышы мүмкүн. Ушундай эле мүнөздөгү өрнөк сабак өткөрүүгө да болот.

(2) Топтун түзүлүшү жана иштөө формасы:

Негизинен топ-топ болуп иштөө формасында пландаштырылат. Окуучунун санына карай 5-10 кишилик топтор түзүлөт. Бир топ сабак

откөндө калган топтор баалоочунун (серепчинин = эксперттин) милдетин аткарышат. Сабак өткөрүлгөн топтун ичинен бирөө мугалимдин, ал эми калгандары окуучунун ролун аткарышыт.

(3) Аткарылуучу иш- аракеттердин аныкталышы:

Сабакты өткөрүү сыноо үчүн талап кылынган иш аракеттер аныкталат. Убакытка ылайык кайсы үйрөтүм иш аракетин аткаруу алдын ала аныкталат.

(4) Иш аракеттердин талданышы:

Үйрөтүм ишине таандык негизги жондомдор конкреттүү талдоого алынат. Маселен, сабакты уюштуруу өзүнчө бир иш- аракет деп аныкталса, анда аны практикалоо учурунда аткарыла турган иш-чаралардын ар бири өз - өзүнчө талданат.

(5) Пландоо:

Сынала турган ар бир ишмердүүлүккө байланыштуу кандай иш-чараларды аткаруу керектиги пландаштырылат. Бул пландын ар бир ишмердүүлүк үчүн өзүнчө даярдалышы болочок мугалимдин ийгиликке жетишине өбөлгө түзөт.

(6) Сунуш кылуу:

Талапкер план боюнча адегенде жондомдордун ар бирин кыска убакытта (негизинен 5-10 мүнөт ичинде) демонстрациялайт. Бардык жондомдор сыналгандан кийин ал иш аракеттердин барын бириктирип өткөрөт. Өткөрүү учурунда сунуш жасаган топ болук отургузулат. Жасалган сунуштар тасмага тартып алынат.

(7) Кербайланыш: (кайра жооп)

Аткарылган үйрөтүм иш аракеттеринин талданышы жана бааланышы сабак өтүлүп бүтөрү менен байкоо формасын толтуруу жана класстагы талкуу методу аркылуу ишке ашырылат. Мындай учурда айтылган сын пикирлер кербайланыштын бир түрү болуп эсептелет.

(8) Баалоо:

Даярдалган пландар жана аткарылган көнүгүү иштери жазуу жүзүндө бааланат. Ал эми ишмердүүлүктүн айрым элементтери же көмөкчү иш-аракеттер көбүнчө оозеки бааланат.

(9) Жондомдун кайталанышы:

Баа берүүнүн натыйжасында ийине жетпей калган үйрөтүү ишмердүүлүгү кайталанып, дагы бир жолу сынактан өткөрүлөт.

Көнүгүү: Бир сабактын «уюштуруу» этабына байланыштуу төмөнкүдөй баа өлчөмүндөгү эрежелерди камтыган бир микро үйрөтүмдүн аткарылышын планданыз жана ишке ашырыңыз.

Бул көнүгүү үчүн төмөнкү шарттарды жетекчиликке алыңыз.

- Окуучунун санына карай эң кем 5 кишиден турган топторду түзүңүз.
- Топтордун бирин сабак өтүүчүлөр тобу деп танданыз.

- Сабак откорүүчү топту класстын алдынкы катарына отургузунуз. Ичинен бироону мугалимдик ролго дайындаңыз. Калгандарга окуучунун ролун бериниз.
- Класстагы башка топтор баалоочу экендигин эскертип, баалоо кандай чен өлчөмдөргө ылайык жүргүзүлөөрүн түшүндүрүңүз.
- Көнүгүүнү баштаңыз. 5-10 мүнөттүк убакыт бериниз. Мында сабак өтүүгө үйрөтүүчү студент бир гана өз тобу менен карым-катышта болууга тийиш.
- Көнүгүү бүткөндө бардык топтордун жана талапкердин пикирин алып, аткарган иш- аракетин төмөнкү өлчөмдөр боюнча сынданыз.

Эскертүү: Эгерде ашыкча убактыңыз калса, анда көнүгүүнү дагы бир башка топ менен кайталаңыз.

Ийгиликке жетишкендер:

«Сабакка Киришүү» Боюнча баа өлчөмү:	4-эн жакшы 3-жакшы 2-орто 1-жаман 0-колдонулган жок
Баалануучу учурлар	
Сабакты баштаганда багыттоочу кириш сөздүн сүйлөнүшү	
Өтүлгөн сабак материалдарынын эске салынышы (суроо-жооп түрүндө)	
Өтүлүүчү сабактардын максаттарынын түшүндүрүлүшү	
Сабактын максаттарынын ачык - даана белгиленishi	
Максатка жетүү үчүн аткарылчу иш чаралардын белгиленishi	
Сабактын темасынын өтүлгөн темалар менен болгон байланышынын түшүндүрүлүшү	
Окуу материалына карата окуучунун кызыгуусунун камсыз кылынышы	
Болочок мугалимдин педогогикалык ишке кызыгышы жана ынтаа коюшу	
	Бардыгы
Баалоо: (Өз пикиринизди жазыңыз).....	

Модулдук үйрөтүм

Модуль түшүнүгү, негизинен, космос кемесинин ичиндеги өзүнчө бир болмо катары аныкталат. Бул жагынан модулду кандайдыр бир өз алдынча бүтүн нерсе ошол эле учурда өзүнөн чоң бүтүн нерсенин системанын бир бөлүгү катары кароого болот (Külahçı, 1995: 27; Tazıncı, 1997).

Модулдук үйрөтүм «модулдук программалоо» аттуу бир программаны практикалоо формасы. Ошондуктан модулдук үйрөтүм жана модулдук

программалоо деген түшүнүктөр жанаша жашап келет. Аларга төмөнкүчө аныктама берүүгө болот (Alkan, 1989: 15; которгон Külahçi, 1995: 27).

Билим берүү процессинде адамдын өз алдынча окуп үйрөнүшүн камсыз кылган, кандайдыр бир ички бүтүндүккө ээ болгон жана бири-бирин толуктап турган үйрөнүүнүн өз алдынча элементтеринин преттелген жыйындысы модулдук программалоо деп аталат. (Ал эми бул программага шайкеш аткарылган үйрөтүм модулдук үйрөтүм деп аталат).

Модулдук үйрөтүм программалары билим берүү процессинин ийкемдүүлүгүн бир кыйла арттырды. Жекелештирүү, кызыкчылыктарды кылдат эске алуу, жасап көрүү жана тажрыйба топтоо аркылуу үйрөнүү, жеке адамдын активдүү иштеши жана ушул өндүү өзгөчөлүктөр бул ыкманын эң негизги мүнөздөмөлөрү болуп эсептелет. Демек, модулдук үйрөтүмдө маалымат менен ишмердүүлүктү бирдей өздөштүрүү үчүн кадимки же окшоштуктары тастыкталган жана иш-аракеттерди аткарууга багытталган үйрөнүү чөйрөсү түзүлөт. Мында колдонмо үйрөтүм ыкмаларын, ар кандай курал-жабдыктарды колдонууну, окуудагы ийкемдүүлүктү, билим берүүнүн курамын, аткаруу моонотүн жана алынган натыйжаларды жаңыдан уюштуруу талап этилет (Krzyzstof, 2003; Taspinar, 1997).

Бул метод өзгөчө кесиптик билим берүүдө көп колдонулат. Ошол эле учурда башка тармактарда да колдонуу аракеттери жасалууда. Мында, аткарылуучу окуу иштеринин мазмунун окуучунун денгээлине, жана кызыкчылыктарына ылайык өзгөртүү мүмкүнчүлүгү кеңири. Б.а айрым модулдардын ордун максатка ылайык, башка модулдар менен алмаштыруу бул методдун мүнөздүү өзгөчөлүктөрүнөн бири. Модулдук үйрөтүм үчүн даярдалган жана модуль деп аталган окуу материалдарынын бирдиги алдын ала ойлонуштурулуп даярдалган ботончо мааниге ээ. Жекече үйрөнүү эрежелерине карай түзүлгөн ар бир модуль өздөштүрүү үчүн зарыл жана ошол эле учурда өз ара бекем байланышы бир бүтүндүккө ээ болгон маалымат менен ишмердүүлүктөрдөн турат.

Модулдун курамы төмөнкүдөй элементтерден турат:

- Киришүү бөлүмү
- Жүрүм максаттары
- Керектүү курал-жабдыктар
- Чечмелөөлөр, схемалар, окуу иш-чаралары, олчом каражаттары.

Модулдук үйрөтүмдү ишке ашырууда дал ушул шарттар эске алынышы зарыл. Окуучулардын ар бир модульга алдын ала даяр болушу талап кылынат. Модулдарды өздөштүрүү окуучунун жеке иш аракети менен байланыштуу болот. Ушундан улам программа ар бир окуучу тарабынан ар башка мезгилде аткарылышы мүмкүн. Бирок биринчи (мурунку) модульду өздөштүрмөйүн экинчи (кийинки) модульга өтүүгө уруксат берилбейт.

Түшүнүк карталары

Түшүнүк ар кандай окуялардын, кубулуштардын, адамдардын, жан-жаныбарлардын, буюм-тайымдардын, заттардын жана ой-пикирлердин окшош белгилери боюнча жалпылаштыруунун натыйжасында жаралат. Мындай жалпылаштыруунун натыйжасында бири-биринен айырмаланып турган ойлом бирдиктери (түшүнүктөр) сөз же сөздөрдүн тизмектери менен белгиленет да, ошол боюнча эске тутулуп, адам баласынын жадысында сакталат. Аларды туюнткан сөз же сөз тизмектери ал түшүнүктөрдүн аталышы катары кабылданат. Адамдар абстрактуу ойлоонун элементи болгон түшүнүктөрдү бала чагынан баштап эле үйрөнүшөт. Түшүнүк үйрөтүмдө салттуу ыкмалар боюнча төмөнкүдөй этаптарды ичине камтыйт:

- (а) Түшүнүктүн туюнтулушу
- (б) Түшүнүктүн сөз аркылуу чечмелениши
- (в) Түшүнүккө ээ болуу үчүн анын аныктоочу жана айырмалоочу белгилерин далилдей алуу
- (г) Буга байланыштуу мисалдарды келтирүү.

Бул процессти дагы конкреттештирүү үчүн түшүнүк билим берүүдө графикалык каражаттар аркылуу сыпатталат. Мындай каражаттардын бири түшүнүк карталары (**Dokuz Eylül Üniversitesi, 2003**).

Түшүнүк карталары маалымат жана түшүнүк жаатындагы иерархиялык катышты жалпыдан жекеге карай сыпаттоо жана графикалык формага келтирүү аркылуу конкреттештирүү максатын көздөгөн ыкма болуп эсептелет. Анын негизинде текст кыйла түшүнүктүү абалга келет (**Beydoğan ve Şahin, 2002**).

Жозеф Д. Новак тарабынан негизделген түшүнүк карталары методу маалыматтын түзүлүшүн элестүү абалга алып келет жана маалыматтардын ортосундагы жалпылык менен айырмачылыктарды ачык көрсөтөт (**Novack, 1983**).

Аусубелдин «жаны маалыматтын пайда болушу мурда өздөштүрүлгөн маалыматтардын түзүлүшү менен байланыштуу» деген үйрөнүм теориясына негизделген түшүнүк карталары окуучунун маалыматтарды өздөштүрүү үйрөнүү процессин бир топ жеңилдетет (**Bahnasy and Odubiyi, 2003**).

Түшүнүк карталарынын эң негизги пайдалуу жактарын төмөнкүчө муноздоого болот (**Beydoğan ve Şahin, 2002; Yılmaz, Uludağ ve Morgil, 2003; Concept Sistems, 2003**).

- Татаал түшүнүктөрдү өздөштүрүү процессин оңойлотот.
- Маалыматтардын узакка чейин эске сакталышын камсыз кылат.
- Окуучу өз алдынча үйрөнүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болот.
- Үйрөнүү процессин конкреттештирет.

- Мурда өздөштүрүлгөн маалыматтар менен жаны маалыматтардын ортосунда байланыш түзүлөт.
- Окутуунун максатын түшүнүү, түшүнүктөрдүн ортосундагы байланышты таба билүү жагынан кербайланышты камсыз кылат.
- Үйрөнүү учурунда үзүрлүү катышууну талап этет жана класста талкуу маанайын камсыз кылат.

Түшүнүк карталарын түзүүдө томонкү этаптарды аткаруу талап этилет (Subaşı, 2003; Dokuz Eylül Üniversitesi, 2003).

- Үйрөтүлүүчү материалдарга тиешелүү түшүнүктөрдүн тизмеси даярдалат. Мында түшүнүктөр чечмеленбейт.
- Негизги ой же эн негизги принцип аныкталат. Аны өзүнчө бир жерге жазса болот.
- Денгээлдер боюнча бөлүштүрүү аткарылса, түшүнүктөр ар бир денгээл боюнча бөлүштүрүлүп жазылат.
- Түшүнүктөрдү башка создордон айырмалоо үчүн аларга кутуча же шакекче түрүндөгү белгилер коюлат.
- Булар тигил же бул катыштын мүнөзүнө карай топтоштурулат.

Түшүнүк карталары ар кандай формадагы көрсөтмө курал катары пайдаланылат. Алардын бири – класстагы карталар. Төмөндө буга байланыштуу бир мисал көрсөтүлөт (Demirel, 2002: 161).

Мындан башка жөргөмүш тартылган карта, балыктын сөөгүнүн картасы, окуялар тизмеги сыяктуу көрсөтмө куралдар да жасалышы мүмкүн. Алардын формалары төмөндө көрсөтүлөт.

Конүгүү:

Сиз да бир тема тандап алыңыз да, өйдөкүлөрдү топ-топка бөлүштүргөн бир карта чийиниз. Картаны тенгүштарыңызга түшүндүрүңүз жана ал боюнча өткөрүлүүчү талкууга катышыңыз.

Эскертүү: Бул конүгүүнү аткаруу үчүн адегенде орток бир тема тандап алып, окуучулардын ар бирине өзүнчө бөлүштүрүү картасын түздүрүү, ал үчүн класста белгилүү бир убакыт берүү жана андан соң чийилген карталарды талкуулоо мүнөзүндө аткарууга болот.

Кызматташып үйрөнүү

Кызматташып үйрөнүү (түрк. *işbirlikli öğrenme*; англ. *cooperative learning*) – билим берүү жаатында жаңыдан эле байыр алган жаңыча ойлор, жаны түшүнүк өзгөчө бир система болуп эсептелет (Atuei ve Gürol, 2000).

Кызматташып үйрөнүүнүн негизги максаты чакан топторго бөлүштүрүлгөн окуучулардын бири-бирине жардам берүү аркылуу үйрөнүшүн камсыз кылуу (Açıkgöz, 1992: 3). Биринчой эмес (гетерогендик) топтордо муну ишке ашыруу үчүн, адатта, таалим-тарбиясы, көзкараштары айырмалуу ар башка жондом-тажрыйбасы жана билим денгээлине ээ окуучулар менен иш алып барууга туура келет. Мугалимдер дал ушул ыкманы колдонуу аркылуу үйрөнүү процессиндеги атаандаштык тенденциясын ырааттуу жана системалуу нукка сала алышат (Scheepers, 2000; Glen & Forest, 1993:232).

Кызматташып үйрөнүү окуучулардын билим алууга кызыгуусун, умтулуусун да кыйла арттырат. Өзгөчө билим денгели төмөн окуучулардын маселе чечүү жана ой жүгүртүү жондомдорун өстүрүүгө өктом таасир этет. Окуучуларды башка бирөөнүн пикирин урматоого, башкалар менен ымала түзүүгө жана талкуу маданиятына үйрөнүүгө жардам берет. Демократиялык эрежеге, тартипке үйрөткөн бул метод окуучуларды билим берүү чөйрөсүнө кызыктырып, өзүнө тартат жана жаңылыштык кетирген учурларда да алардын конүлүн чоктүрбөй, тескерисинче дем берип оптимисттик маанайын арттырат.

Кызматташып үйрөнүүнүн негизги эрежелерин томонкүчө чечмелөөгө болот (Özder, 1996: 5-6; Rande, 2000; Spencer, 2000).

- Үйрөнүү иши экиден аз эмес алтыдан көп эмес кишиден түзүлгөн топтордо жүргүзүлөт.
- Үйрөнүүдө окуучулардын топ ичиндеги өз ара мамилеси өзгөчө маанилүү.
- Окуучулар арасындагы атаандаштыкка караганда, топтор аралык атаандаштык маанилүү.
- Окуучулардын ийгиликке жетиши же жетпей калышы топтун ийгилигине байланыштуу.

- Топтор эреже боюнча денгээли жактан бири биринен айырмалуу окуучулардан түзүлөт.
- Окуучулардын ой өрүшү кенийт, коомдук активдүүлүгү жана туюм сезимдери өсөт.
- Мугалим бардык ишке жетекчилик кылат.
- Топ ичинде окуучулардын катышуусун, жоопкерчилигин жана пакиза карым-катышын камсыз кылат.

Кызматташып үйрөнүүнүн томонкүдөй чектелүү жактары да бар (Scheepers, 2000).

- Өзүнө өзү ишенген окуучулардын топко мүчө болушу кыйынчылык туудурушу мүмкүн.
- Кош көңүл окуучулар аракетин мыкты окуучуларга тоскоол болушу ыктымал.
- Мыкты окуучулар аз ийгиликке жетиши мүмкүн.
- Ото мыкты билген окуучулар калган окуучуларды басынтышы мүмкүн.
- Топтун ийгилиги ар бир окуучунун аракетинен көз каранды болот.
- Жоопкерчилик бөлүштүрүлгөндүктөн, убакыт текке кетиши ыктымал.
- Үйрөнүүгө топ каршылык корсотушу мүмкүн.
- Талкууда бири- биринин оюн жокко чыгаруу орун алышы мүмкүн.

Кызматташып үйрөнүүдө колдонулган ыкмалар

Бул методдо ар кандай ыкмалар колдонулушу ыктымал. Алар томонкүлөр:

1. Окуучулардын командалары – Ийгиликтүү бөлүмдөр ыкмасы,
2. Команда – Оюн – Турнир ыкмасы,
3. Болуп кайра кошулуу ыкмасы,
4. Команданын колдоосунда бириктирүү ыкмасы,
5. Бириктирүүнүн 2- ыкмасы,
6. Топтук изилдоо ыкмасы,
7. Биргеликте үйрөнүү ыкмасы.

Аталган ыкмалардын негизги өзгөчөлүктөрүн томонкүчө чечмелоого болот.

1. Окуучулардын командалары – Ийгиликтүү бөлүмдөр ыкмасы:

Славин тарабынан 1978-жылы негизделип, томонкүдөй алты этап

боюнча ишке ашырылат:

- (1) Окуучулар денгээли боюнча айырмалуу 6 кишиден турган топторго бөлүнөт.
- (2) Үйрөнүлө турган тема топко берилет.
- (3) Топто иштөөнүн формасы аныкталат.
- (4) Топ ичинде иштөө бүтөрү менен ар бир окуучуга жекече тест берилет.
- (5) Окуучулар алган бааларына жараша ийгиликке жетишкендердин тизмесине катталат.
- (6) Жеке ийгиликтердин незигинде топтун ийгилиги аныкталат, эн мыкты топко сыйлык тапшырылат (Gömleksiz, 1997: 211; Demirel, 2002: 139).

2. Команда – Оюн – Турнир ыкмасы:

Де Вриес жана Славин тарабынан 1980-жылы негизделген. Ал төмөнкүчө ишке ашырылат:

- Окуучулар 6 кишиден ашпаган чакан топторго бөлүштүрүлөт.
- Топторго бөлүштүрүүдө окуучулардын денгээли жана жынысы эске алынат.
- Мугалим алдын ала аныкталган теманы сунуштайт.
- Иштөө үчүн зарыл болгон курал-жабдык, булактар камсыз кылынат.
- Окуучулар булардын жардамы менен турнирге даярданышат.
- Турнирге ар бир топтун атынан бирден өкүл катышат.
- Топторго кыска жооптуу суроолор берилет.
- Катышкан өкүлдөрдүн алган баалары өз командаларынын үлүшүнө кошулат.
- Эң көп баа алган топко биринчи орун ыйгарылат (Demirel, 2002: 139; Gömleksiz, 1997: 210).

3. Бөлүнүп биригүү ыкмасы:

Аронсон жана анын өнөктөрү тарабынан 1978-жылы негизделген. Аны ишке ашырууда төмөнкүдөй ыкмалар кодонулат:

- Окуучулар эң азы 3, эң көбү 6 кишилик бири биринен айырмалуу топторго бөлүштүрүлөт.
- Бирдей тема менен иштеген ар топтогу окуучулар өз топторунан бөлүнүп, жаңы топторго кошулат.
- Жаңы топтор иштеп бүткөн соң окуучулар кайра өз топторуна кошулат да, өз топторунун темаларын үйрөнүшөт.

- Бардык темалар үйрөнүлүп бүтөрү менен сынак өткөрүлөт. Ар бир окуучунун жетишкен ийгилиги өз-өзүнчө жекече чыгарылат (Atıcı, 2000; Demirel, 2002: 138).

4. Команданын колдоосунда бириктирүү ыкмасы:

Славин жана анын онокторү тарабынан математика сабагы үчүн негизделип, төмөнкүчө ишке ашырылат:

- Окуучулар 3-4 кишилик курама топторго бөлүштүрүлөт.
- Ар бир алты аптада топторго кайра түзүлөт.
- Алдын ала тест өткөрүлүп, окуучулар алган баасына жараша ылайыктуу тайпаларга жайгаштырылат.
- Мугалим күнүгө бирдей деңгээлдеги тайпаларга сабак берет.
- Тайпадагы окуучулар тиешелүү бөлүмдөрдү бирге иштешин, маселелерди чогуу чечишип, каталарын бирге оңдошот.
- Андан соң жалпы тест өткөрүлөт. Ага ар бир окуучу жекече жооп берет. 10 суроонун 8ине жооп бергендер 15 суроолук тестке катыша алат.
- Ар аптанын соңунда тайпанын топтогон бааларынын жыйынтыгы чыгырылып, эң мыкты топко сыйлык берилет (Gömleksiz, 1997: 213).

5. Бириктирүүнүн 2-ыкмасы:

Бул жогорудагы ыкманын Славин тарабынан өркүндөтүлгөн варианты. Аны ишке ашырунун жолдору төмөнкүчө:

- 4-5 кишилик топтор түзүлөт.
- Топтордун темалары аныкталат.
- Ар бир топтон бирден окуучу темага адистешет.
- Ал окуучулар адистешкен топторунда иштешет да, кайра өз топторуна кошулушат.
- Бардык окуучулар жекече сынактан өткөрүлөт.
- Топтордун баалары аныкталат.
- Эң мыкты тайпа жарыя кылынат (Gömleksiz, 1997: 214).

6. Топтук изилдоо ыкмасы:

Шаран жана Лазаревич тарабынан негизделип, төмөнкүчө ишке ашырылат:

- 2-6 кишилик тайпалар түзүлөт.
- Мугалим бардык тайпанын темасын аныктайт.
- Ар топтун мүчөлөрү план түзүп, темага даярданышат.

- Жыйынтыгы боюнча отчет даярдалат.
- Ар бир топ класста өз сунуштарын билдиришет.
- Топтордун класстагы иши мугалим жана окуучулар тарабынан бааланат (Gömleksiz, 1977: 214).

7. Бирге үйрөнүү ыкмасы:

Давит жана Рожер Жонсон тарабынан негизделип, төмөнкүчө ишке ашырылат:

- 4-5 кишилик курама топтор түзүлөт.
- Топтор өз темалары боюнча иштешип, бири-бирине жардам беришет.
- Мында жекече жана топтук иш аракет колдонулбайт (Gömleksiz, 1977: 215).

Көп кырдуу зээн теориясынын негизинде үйрөнүү

Бул теория Ховард Гарднер тарабынан 1983-жылы иштелип чыккан. Жеке адамдын акыл-парасаты, зээнинин көп кырдуулугу жөнүндөгү бул теория окутуу процессине жаңы багыт берип, үйрөнүүнүн натыйжалуулугун кыйла арттырды. Бул теорияга ылайык адамдын акыл-парасаты, зээни, сөз өнөрү, эсептөө жөндөмдөрү менен эле чектелбестен ага кошумча жана аны менен чогуу жети өзгөчөлүктү ичине камтыйт. Андан көп өтпөй бул тизме 1999-жылы дагы экиге кобөйүп, жалпы саны тогузга жеткирилген. Теориянын максаты – адамдын көп кырдуу иштерди аткарууга жөндөмдүү экендигин бекемдоо. Тактап айтканда, мында жеке адамдын кайталангыс нарк-насили, анын жөндөм-мүмкүнчүлүктөрүн терең андап таануу керектиги жана ага шайкеш шарт түзүлгөн учурда үйрөнүү процессинин натыйжалуулугу дагы артаары алдынкы планга чыгарылат (Özel Sanko Okulları, 2003; Demirel, 2002: 140).

Ошентип, зээндин өйдөкүдөй тогуз түркүмү менен өзгөчөлүктөрүн төмөнкүчө чечмелөөгө болот (Demirel, 2002: 141; Disney Tearning Partenship, 2003; Education World, 2003).

Тилдик зээн:

Сүйлөмдүн курамындагы сөздөрдү оозеки же жазуу түрүндө билгичтик менен колдонуу сыяктуу жөндөмдөр менен мүнөздөлөт. Көркөм сөздүн чеберлери, акын-жазуучулар, чечен саясатчылар, драматургдар, редакторлор, журналисттер дал ушундай жөндөмдөргө ээ адамдар.

Математикалык -логикалык зээн:

Берилген маселеге илимий мамиле жасоо жана чече билүү, ар кандай түшүнүктөрдүн ички байланыштарын, жалпы жана айырмалуу белгилерин таба билүү, сапатты сан менен туюнта билүү, эсептей билүү сыяктуу иш аракеттерди ичине алат.

Музыкалык-ритмикалык зээн:

Буга ритмди, обон-күүнү, ыргакты угуп туюу, музыканы кабылдоо жана аткара билүү жөндөм сыяктуу шыктар кирет. Музыканттар, композиторлор, хормейстрлер, оркестранттар, музыкалык аспаптарды

жасоочу усталар жана башкалар дал ушундай өзгөчөлүктөргө ээ.

Коро -билгичтик зээн:

Үч олчөмдүү нерсенин корүнүшүн элестете билүү, дүйнөнү туура кабылдоо, сүрөттөрдү туура коруп баамдоо жондомдорун ичине камтыйт.

Психомотордук зээн:

Адамдын дене-мүчөсүн ийкемдүү башкара билүү, ой жана туюм сезимдерин туюнтууда дене-мүчөлөрүн орундуу, таасирдүү пайдалана билүү сыяктуу өзгөчөлүктөрүн мүнөздөйт. Мындай адамдар спорт жана ритмика жаатындагы оюндарды аткарууга жондомдүү болушат.

Инсандар аралык алака катыш зээни

Башка адамдардын ойлогон оюн, туюм сезимин түшүнө билүү, туура бүтүм чыгаруу, алар менен жакындан карым-катыш түзө билүү жондомдорун камтыйт. Саясатчылар, мугалимдер, артисттер, тейлоо жаатындагы адистер ушул сапаттарга шайкеш келет.

Жеке өзүнчөлүк зээн

Жеке адамдын керг башына таандык өзгөчөлүктөрүн ачып көрсөтөт. Тактап айтканда, жеке адамдын дурус жана буруш жактарын, шык-жондомун, ички дүйнөсүн, коңул күүсүн, буга жараша аткарган иш-аракетин алдынкы планга чыгарат. Мындай типтеги адамдар өзүн өзү башкара билет жана ар кандай ишти акыл парасат менен ийкемдүү жүзөгө ашырат.

Табигый зээн:

Таза чойроого жана табигый булактарга байланыштуу туюм-сезимдерди ичине камтыйт.

Бар болуу зээни:

Адамдардын бул өмүрдө бар болушу менен байланыштуу татаал маселелерди жана туюм-сезимдерди камтыйт. Маселен, мындай типтеги адамдарды: **Жашоо-турмуштун маани-маңызы эмнеде? Эмне үчүн адамдар олүшөт? Эмне үчүн бул дүйнөгө келишет?** деген сыяктуу суроолор көп толгонот.

Көп кырдуу зээн теориясынын негизинде үйрөтүү ишин уюштуруу үчүн бир катар иштерди аткаруу зарыл. Алар томонкүлөр:

- Мугалимдер бул багытта атайын даярдыктан отүшү зарыл.
- Окуу программалары менен сабактын мазмуну бул багытка шайкеш болушу абзел.
- Окуу пландары да буга шайкеш түзүлүшү керек.
- Керектүү курал-жабдыктарды колдонуу талап этилет.
- Окуучулардын өзгөчөлүктөрүн үйрөнүү, билүү зарыл.

Буларды аткарууда сабактын темасына ылайык түзүлгөн зээн тайпалары менен иштөө пландаштырылат. Маселен, мындай учурда математикалык амалдарды камтыган ыр саптары, окуучулар түзө турган ар кандай схемалар, топ-топ болуп талкуу жүргүзүү сыяктуу иш-чаралар орун алышы мүмкүн. Ар түрдүү түстөрдү колдонуу аркылуу сандарды үйрөтүүгө болот. Биология сабагында окуучулар клетканын макетин

жасашы ыктымал. Ар кандай табышмактарды, оюндарды натыйжалуу колдонууга болот.

Конструктивизм

Конструктивизм чындыгында үйрөтүү методу эмес, үйрөтүү иш чараларынын калыптанышы үчүн кыртыш катары кызмат кылган, тактап айтканда, «Адам баласы кантип үйрөнөт?» деген суроо менен алектенген теория. Үйрөнүү түшүнүгү менен тутумдаш бул теория бүгүн билим берүү чөйрөлөрүндө орчундуу өзгөрүүлөрдү пайда кылды. Мындай өзгөчө жаңылыктар үйрөтүм методдору менен баа өлчөмдөрүн колдонууда ачык байкалат.

Конструктивизм – билген билимибиз менен анын чечмеленишин ортого алып чыгуу жагын шарттаган теория. Бул теория боюнча, жеке адамдын үйрөнүшү анын чөйрөсү, көрүп багышы, угуп туюшу, дене сезими, даам татымы жана ошондой эле чындыктагы элементтердин катыш-үлүшү менен ажырагыс биримдикте ишке ашырылат (Semerci ve Semerci, 2001).

Аталган теорияга ылайык окуучуларга эң негизги түшүнүктөр гана үйрөтүлөт да, аларды окуучулар жеке тажрыйбасы аркылуу өз алдынча чечмелешет. Демек, бул теориянын негизги жобосу жеке адамга маалымат жеткирүү эмес, маалымат аркылуу жеке адамдын жаны маалымат жаратуу мүмкүнчүлүктөрүн өркүндөтүү (Semerci, 2001).

Үйрөнүү – ар бир адам жеке баштан кечирүүчү процесс. Ошондон улам жеке адам кабылдаган маалыматтарды болгонун болгондой эмес, өзүнүн буга чейин топтогон жеке тажрыйбасынын сыдыргысынан өткөрүү жана айлана-чөйрөсүнүн таасирин эске алуу, булардын натыйжасында жаны бүтүм чыгаруу аркылуу гана өздөштүрөт (Atci, 2000b). Демек, ар бир адам маалымат кабылдоонун өзүнүн керт башына гана таандык болгон өздүк моделин түзөт. Ар бир адам кабыл алган нерселерди жеке тажрыйбасына гана таянып түшүнөт.

Ошентип, чыгармачыл (конструктивдик) үйрөнүүнүн негизги өзгөчөлүктөрүн томонкүчө чечмелөөгө болот (Scheepers, 2000).

- Сабактын мазмуну алдын ала чечмеленбейт. Анын мазмуну окуучулардын мурдагы алган маалыматы менен топтогон тажрыйбасынын негизинде окуучулардын өздөрү тарабынан түзүлөт. Бул маалыматтар кесиптик программалык билимдерге ылайык ынгайлаштырылат.
- Мазмун көп жактуу туюм-сезимди талап кылат.
- Үйрөнүүчүлөрдөн проблема чечүүгө байланыштуу активдүү иш-аракет талап кылынат.
- Проблема чечүү жөнөмү ар кимдин жеке өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу болот.
- Үйрөнүү процесси ачылыш жасоо, тажрыйбага ээ болуу жана модель түзүү сыяктуу иш аракеттерден турат.

- Үйрөнүү процесси адамдын дээр – зээнине карай ар башкача ишке ашышы мүмкүн.
- Үйрөнүүчүлөрдүн ортосундагы карым-катыш колдоого алынат жана мугалимдин жетекчилиги менен ишке ашырылат.

Конструктивизм теориясына шайкеш уюштурулган билим берүү чөйрөсүндө мугалим менен окуучунун аткарган милдеттери төмөнкүчө мүнөздөлөт (Semerci, 2001).

- Окуучулар түшүнбөгөн суроолорун бири-биринен сурай алышат.
- Мугалим колдо бар бардык техникалык каражаттарды колдонот.
- Окуучулардын жемиштүү иштөөсүнө ийкемдүү бир чөйрө түзүлөт.
- Окуучулар өз ара да, мугалим менен да диалог кура алышат.
- Мугалим окуучулардын билим деңгээлин алдын ала иликтеп чыгат.
- Мугалим класста талдоо, божомолдоо жана чыгармачыл ойлоп табуу ыкмаларын колдонот.
- Окуучулардын сабакты мазмундук жана методикалык жактан сынактан өткөрүшү үчүн ынгайлуу шарт түзүлөт.
- Окуучу жеке тажрыйбасынан пайдалана алат.

Конструктивизм теориясына шайкеш уюштурулган окутуу процесси толук бойдон окуучу таламдуу окутуу чөйрөсү болуп эсептелет. Мындай чөйрөдө жогорку жана туруктуу деңгээлдеги үйрөтүү процесси камсыз кылынат.

Бул теориянын негизинде уюштурулган окуу процессине карата бир катар сын-пикирлер да бар. Алар төмөнкүдөй аргументтерге негизделет (Scheepers, 2000).

- Субъективдүү маалыматтарга негизделгендиктен, окуучунун оздош-түргөн материалдарын так баалоо кыйын.
- Эң көп маалыматка, ар кандай китептерге, баалуу жабдыктарга, интернет байланышына дайыма муктаждык болот. Демек, мындай шартта окутуу белгилүү чыгымдарды талап кылат.
- Окуучулардан ого эле жогорку жоопкерчилик талап этилет. Ансыз ийгиликке жетүү мүмкүн эмес.
- Көп убакыт талап кылынат.
- Үйрөнүү учурунда бардык окуучулардын активдүү катышуусу озгочо тартип жагынан ар кандай кыйынчылыкка кириштер кылышы мүмкүн.

Ошентип, бул өндүү сын-пикирлерге карабастан аталган теория билим берүү чөйрөсүндө дээрлик натыйжалуулугун көрсөтүп, озгочо ком-

пьютердин жардамы менен окутуу системасында өзүнүн татыктуу ордун табууга жетишти.

Корутунду

Окутуу стратегиясы, методдору жана ыкмалары билим берүү процессинин бардык этаптарында орчундуу орун ээлейт. Алар билим берүүнүн максатын натыйжалуу ишке ашыруу үчүн мугалимдер тарабынан тандалып алынат.

Окутуу стратегиясы теманын тандалышы, окуу процессинин психологиялык өзгөчөлүктөрүнүн эске алынышы, методдун тандалышы жана окуу процессинин максаттуу ишке ашышы сыяктуу иш-чаралардын аткарылышын жонго салып турган система болуп эсептелет. Стратегиялардын түзүлүшүнө багыт берүү окуу процессин жалпы философиялык көз караштан талдоого байланыштуу ой тыянактар окутуунун моделин мүнөздөйт. Демек, моделге карай стратегия аныкталгандан кийин ага шайкеш методдор да тандалып алынат. Бул методдорду колдонуу учурунда мугалимдердин көз караштарына, шык жондомуно ылайык аткарылган ар кандай иш-чаралар окутуу ыкмаларына жатат.

Окутуу методу бул, мугалимдин балдарды билим, билгичтик, көндүмдөргө ээ кылуу үчүн ан-сезимдүүлүк менен жана максаттуу тандап алган иш- аракеттеринин жолу. Окутуу методу сабакты максатына жеткирүү, ага ылайык керектүү курал-жабдыктарды тандоо, натыйжалуу үйрөтүүгө жетишүү сыяктуу пайдалуу учурларды камтыйт. Мугалимдер методдорду тандоо учурунда өз мүмкүнчүлүктөрүн, убакыт менен физикалык шарттарды, чыгымды, топтордун чоңдугун, теманын өзгөчөлүгүн жана окуучулардын билим деңгээлин эске алууга мажбур болот.

Түздөн-түз түшүндүрүү же айтып берүү мектеп тажрыйбасында эн көп колдонулган салттуу методдордун бири. Мугалим борборунда турган метод катары программалык билимди пассивдүү абалда отурган окуучуларга жеткирүүдө көп колдонулат. Түздөн-түз түшүндүрүү методдорунун бири семинар ыкмасы докладчынын бир теманы эн кеми жарым саат түшүндүрүшү жана андан соң суроо-жооп аркылуу ишке ашырылган ыкма. Конференция ыкмасы болсо, негизинен, адистин кандайдыр бир тема боюнча белгилүү бир угуучулар тобуна баяндама жасашы аркылуу ишке ашырылат.

Талкуу методу окуучу таламдуу чөйрөдө окуучулардын өз ойлорун эркин ортого сала билүү, өз пикирин билдирүү, башкалардын көз карашын сыйлай билүү, өз ара карым-катышта болуу сыяктуу жондомдорун өстүрүүгө багытталат. Бул методдун негизги ыкмаларынын бири – чоң тайпаларда талкуу жүргүзүү. Ал эми чакан топтордогу талкуу чоң топту чакан топторго бөлүү аркылуу ишке ашырылат. Мында 22-топ, 44-топ, 66-топ сыяктуу иш-чараларды аткарууга болот. Баарлашуу ыкмасы, негизинен, алдын ала аныкталган бир тема боюнча 5-9 кишилик бир чакан топто өткөрүлгөн талкуу аркылуу ишке ашырылат. Мындай талкуу, эреже катары, чоң топтун алдында өткөрүлөт. Жарыш сөз ыкмасында бир темага байланыштуу макул же каршы көз караштарды жактаган эки топ түзүлөт. Топтор алдын ала даярдыктан өткөрүлгөн соң калыстар тобунун

алдында өз көзкараштарын талкууга коюшат. Женип чыккан топ калыстар тарабынан жарыяланат. Талкуу методунда колдонулган ыкмалардын дагы бири – мээге чабуул деп аталат. Ал окуучулардын оюна келген пикирлерин ошол заматта талкууга коюлушун жана талкууланган пикирлердин окуучулар арасында колдоого алынышын камсыз кылат. Өз ара толуктама баарлашуу ыкмасы (окуянын тескерисин жаса же айт деген ыкма) суроо жана жооп берүүчү эки тейпала ишке ашырылат. Топтор адегенде берилген темага даярданышат. Андан соң суроочулар тобу даярдаган суроолорун берсе, жооп берүүчүлөр тобу берилген суроолорго жооп кайтарат. Суроо-жооптун натыйжасында ийгиликке жетишкен топ аныкталат. Симпозиум ыкмасында кандайдыр бир темага байланыштуу эки же андан көп баяндамачы дайындалат да, алар угуучулардын алдында баяндама жасашат. Угуучулар суроо-жооп учурунда талкууга катышат. Талкуунун жыйынтыгы баяндаманын мазмуну жана суроо-жооптун натыйжасы боюнча чыгарылат. Тегерек үстөл ыкмасында 10-15 окуучу үч мүйүз тарта отургузулат. Ар бир окуучу өзүнө берилген суроого жооп кайтарат. Алты калпактау ыкмада класка алты башка маани ыйгарылган алты калпак таратылат. Талкууда ар ким өз калпагына туура келген көзкараштарын билдирет. Максат: ар кандай пикирлерди айтуу жана талкууга алуу.

Суроо-жооп методу сабакта окуучулардын активдүүлүгүн жандандыруу максатында карым-катыш түзүүдө көп колдонулган метод болуп эсептелет. Суроолор максатына, жооптун түрүнө, үйрөтүү методуна, берилиш формасына жана кимге багытталганына карай бири-биринен айрымаланат. Алар киришүү сабакка багыттоо тести, сабакка даярлануу, сабак ичи, баалама жана кербайланыш суроолору болуп түркүмдөлөт. Бардык учурда мугалимдердин таасирдүү суроо бере билүүсү б.а. бул ыкманы натыйжалуу колдоно билүүсү талап кылынат.

Маселе чечүү методу маселе чечүүнүн илимий негиздерин жетекчиликке алуу аркылуу окуучуларга практикалык мүнөздөгү маселелерди чечүүнүн жол-жоболорун үйрөтүү максатын аркалайт. Көрсөтүп жасатуу методу кандайдыр бир иш-аракетти адегенде көрсөтүп, андан соң окуучулардын өздөрүнө жасатууну көзөмөлдөп тураат. Өрнөк окуя методу болуп откон же боло турган бир окуяны же кубулушту окуучуларга айтып берүү жана ал окуяда баяндалган маселени суроо-жооп формасында талкуулоо аркылуу өткөрүлөт. Жеринде байкоо методу максаттуу жана пландуу түрдө мектептен башка бир чөйрөгө алып баруу жана жеринде байкоо жүргүзүү аркылуу окуучуларды кандайдыр бир ишке үйрөтүү максатын аркалайт.

Роль ойноо методу роль аткартуу аркылуу окуучунун туюм-сезимдерин жана ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө багытталат. Окшоштуруу методу бир окуяны же маселени ар кандай оңуткон талкуулоо, бир документти талдоо үчүн кандайдыр бир эрежелердин негизинде окшоштук белгилерди табууга, андай белгилердин моделин түзүүгө багытталган метод. Драма методу – окуучуларды кайсы шартта кандай аракеттенүү керектигин өздөрүнө аткартуу аркылуу үйрөткөн ыкма. Анын табигый драма жана формалдык драма деген эки түрү бар.

Долбоор методу – кандайдыр бир маселенин жеке адам же жамаат

тарабынан колго алынып, жашоо-турмушка өзгөчө зарыл болгон натыйжаларга жетүү максатын көздөгөн метод. Программалап үйрөтүү методу жеке адамдын өз алдынча үйрөнүү өзгөчөлүктөрүн жетекчиликке алган жана программанын маани-мазмунун үйрөнүүгө женил болгон бөлүктөргө болуп, аларды ыраттуу жана белгилүү бир тартипте жайгаштыруу аркылуу сунуштаган, ошондой эле мурдагысын жакшылап үйрөнгөнө чейин жаңы маалымат бербөөнү негиз тутунган метод. Микро үйрөтүү – мугалимдерди даярдоодо көп колдонулган жана сынчыл/негизги үйрөтүү жондомдорун болочок мугалимге үйрөтүү максатын көздөгөн метод.

Модулдук үйрөтүү «модулдап программалоо» аттуу бир программаны практикалоо формасы. Билим берүү процессиндеги жеке адамдын өз алдынча үйрөнүшүн камсыз кылган, кандайдыр бир ички бүтүндүккө ээ болгон жана бири-бирин толуктап тактаган үйрөнүүнүн өз алдынча элементтеринин иреттелген жыйындысы модулдап программалоо деп аталат. Ал эми бул программага шайкеш аткарылган үйрөтүү модулдап үйрөтүү катары кабылданат. Түшүнүк карталары маалымат жана түшүнүк жаатындагы иерархиялык катышты жалпыдан жекеге карай сыпаттоо жана графикалык формага келтирүү аркылуу конкреттештирүү максатын көздөгөн метод. Кызматташып үйрөнүү чакан топторго бөлүштүрүлгөн окуучулардын өз ара жардамдашып үйрөнүшүн камсыз кылган метод болуп эсептелет.

Көп кырдуу зээн теориясы – Ховард Гарднер тарабынан негизделген жана жеке адамдын зээн түркүмдөрү менен байланышкан теория. Бул теория боюнча, жеке адамдын зээни тилдик зээн, математикалык зээн, музыкалык же ритмикалык зээн, көрө билгичтик зээн, дене зээни, жеке адамдар арасындагы же коомдук зээн, жеке өзүнчөлүк зээн, табигый зээн жана бар болуу зээни болуп тогуз түркүмгө бөлүнөт. Конструктивизм – үйрөнүүнүн чыгармачыл же түзүүчүлүк мүнөздө болушун жактаган теория. Бул теория билим берүү процессинде жеке адамга маалымат берүүгө эмес, анын мындай маалыматты өзү жарата билүү жагына басым жасайт. Демек, бул максатта уюштурулган чөйрө борборунда окуучу турган билим берүү чөйрөсүнө жатат да, анда окуучуга эч качан даяр маалымат берилбейт. Окуучулар болсо мындай маалыматты өз алдынча жана мугалимдин жетекчилиги менен алууга үйрөнүшөт. ✓

Өзүн өзү текшерүү тесттери

1. Сабактын максатына жетишин камсыз кылган, теманын тандалышын, окуучулардын психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алган жана окуу процессинин жүрүшүнө багыт берген иш-чаралардын топтомун эмне деп айтабыз?

А. Окутуу модели	Б. Окутуу методу
В. Окутуу ыкмасы	Г. Окутуу стратегиясы
2. Методдун тандалышына таасир берген факторлордун ичинен «мугалимдин көңүктүгү» деген эмне?
 - А. Мугалимдин өзү көнгөн методду колдонууга ык коюшу.
 - Б. Мугалимдердин колдонууга кыйынчылык туудурган методу.
 - В. Мугалимдердин бири-бирине сунуш кылган методдору.

- Г. Мугалимдердин таасирдүү ыкманы иликтоо аркылуу колдонууга аракет кылышы.
3. Тикеден -тике түшүндүрүү методу окутуунун кайсы стратегиясына тиешелүү?
 - А. Кыйыр окутуу стратегиясы
 - Б. Өз алдынча иштөө стратегиясы
 - ✓ В. Тике окутуу стратегиясы
 - Г. Эксперименттик окутуу стратегиясы
 4. Баяндамачынын белгилүү бир тема боюнча эң кеми жарым саат баяндама жасашы жана угуучулардын баяндамачыга темага байланыштуу суроо бериши аркылуу ишке ашырылган ыкма эмне деп аталат?
 - А. Түшүндүрүү
 - Б. Семинар
 - В. Сунуштоо
 - Г. Конференция
 5. Төмөнкүлөрдүн кайсынысы талкуу методунун чектелүү жагын мүнөздөйт?
 - А. Тындоочуларды тажатышы мүмкүн.
 - Б. Анализ учурунда ишмердүүлүк жагынан өнүгүш болбойт.
 - В. Классты башкарууда кыйынчылыктар жаралышы мүмкүн.
 - Г. Мугалимдин олуттуу даярдыгысыз аткаруу мүмкүн эмес.
 6. Мугалимдин сабактын кайсы учурунда суроо бергени туура?
 - А. Өткөн сабакты кайталоо учурунда
 - Б. Теманын бир бөлүгү өтүлгөн учурда
 - ✓ В. Зарыл болгон бардык учурда
 - Г. Баа коюу учурунда
 7. Чакан топтун талкуу ыкмасынын бири катары 44-топтун мааниси эмнеде?
 - А. Төртүнчү топтун сүйлөө убактысынын 4 мүнөт менен чектелиши.
 - Б. Топторго бөлүү аркылуу бир тайпага 44-топ деген аттын ыйгарылышы.
 - В. 44 кишилик класстын 4 кишилик топторго бөлүнүшү.
 - Г. 4 кишилик тайпанын 4 мүнөттүк талкуу үчүн даярдык корүшү.
 8. Талкуунун темасы аныкталып, бул темага колдоо көрсөткөн же каршы болгон эки топтун талкуу өткөрүшү жана натыйжада өз көзкарашын мыкты коргой алган топтун аныкталышы төмөнкүлөрдүн ичинен кайсы ыкма аркылуу ишке ашырылат?
 - А. Жарыш сөз
 - Б. Маселе чечүү
 - В. Тайпадагы изилдөө
 - Г. Жарышуу /конкурс
 9. Окуучулардын бир маселени тез түшүнүп, заматта чечим кабыл алышын, бардыгынын өз көз караштарын айтып беришин жана талкуу өткөрүп, бир пикирге келишин кааладыңыз дейли. Бул максат төмөнкү ыкмалардын ичинен кайсынысы аркылуу ишке ашырылат?
 - А. Тез ойлонуу
 - Б. Мээге чабуул коюу
 - В. Чоң топтордогу талкуу
 - Г. Топтогу изилдөө
 10. Көбүнчө илимий жыйындарда колдонулган, белгилүү бир илимий тема боюнча угуучулардын алдында эки же андан көп баяндамачы билдирүү жасаган жана буга байланыштуу чоң топто өткөрүлгөн талкуу төмөнкү ыкмалардын кайсынысына туура келет?

- А. Тегерек үстөл
В. Семинар
- Б. Симпозиум
Г. Тайпадагы талкуу
11. Бир маалыматтын окуучу тарабынан андап түшүнүлүшү, өздөштүрүлүшүн жана айтып чечмеленишин таанымдык ишмердүүлүктүн кайсынысы катары кароого болот?
А. Түшүнүү
В. Маалымат
- Б. Көнүгүү
Г. Анализ
12. Төмөнкүлөрдүн кайсынысы программалуу үйрөтүмдүн «кадамдап алга жылуу» принцибин чечмелейт?
А. Суроого жооп берилери менен заматта ондоого мүмкүнчүлүк берилет.
Б. Ийгиликке жеткенче кайталоого жол берилет.
В. Маалымат берилгенден кийин суроо берүүгө же көнүгүү аткарууга жол берилет.
Г. Берилген маалыматтар женилден оорго карай өздөштүрүлөт.
13. «Түшүндүн го деп ойлойм» деген сүйлөмдү суроолуу сүйлөмгө айландырганда суроонун кайсы түрү келип чыгат?
А. Пландуу суроо
В. Жообу күтүлбөгөн суроо
- Б. Чечмеленүүчү суроо
Г. Багыттоочу суроо
14. Негизинен 5-9 кишиден турган чакан топтун чоң тайпанын ал-дында бир тема боюнча ой бөлүшүүсү төмөнкүлөрдүн кайсынысына туура келет?
А. Талкуу
В. Семинар
- Б. Баарлашуу
Г. Конференция
15. Алты калпактуу ойлоо ыкмасында «сары калпак» кандай көз караштын өкүлү?
А. Оптимисттик көз караш, пайдалуу жактарды көрүү.
Б. Сезимтал көзкараш, негизсиз пикирлерди билдирүү.
В. Маселеге байланыштуу илимий жактан орундуу маалыматтарды сунуштоо.
Г. Окуяларга жаңычыл жана ар башка көз караштан кароо.
16. Төмөнкүлөрдүн кайсынысын маселе чечүү методунун жеке адамды өнүктүрүү таасирлеринин бири катары кароого болот?
А. Изилдөө
В. Ой жүгүртүү
- Б. Өзүн көрсөтө билүү
Г. Турмуш менен бетме-бет келүү
17. Көрсөтүп аткартуу методунун пайдалуу жактарынын кайсынысы өзгөчө мааниге ээ?
А. Көрүп байкоонун алдынкы планга чыгарылышы.
Б. Окуучулардын кызыгуусунун артышы.
В. Ишти аткаруу үчүн окуучуга толук мүмкүнчүлүк берилиши.
Г. Мугалим менен окуучунун карым-катышынын жолго салынышы.
18. Болуп өткөн же келечекте кызыктуу окуянын окуучуларга талкуулоо үчүн сунушталышы төмөнкү методдордун кайсынысында ишке ашырылат?
А. Өрнөк окуя
В. Суроо-жооп
- Б. Семинар
Г. Роль ойноо

19. Төмөнкүлөрдүн кайсынысын жеринде байкоо методунун эң пайдалуу жагы катары кароого болот?
 А. Мектеп каражаттарын дагы да ийги колдонуу.
 Б. Кыдыруу, кезүү планын түзүүгө байланыштуу тажрыйба топтоо.
 В. Окуучулардын сабакка болгон кызыгуусун арттыруу.
 Г. Иштоо жолун жеринде үйрөнүү.
20. Роль ойноо методунун «процессти изилдоо» этабында төмөнкүлөрдүн кайсынысы аткарылат?
 А. Окуянын жыйынтыгында кантип талкуу өткөрүлүшү керектиги аныкталат.
 Б. Ролдор сынактан өткөрүлөт.
 В. Окуянын негизги идеясынын тегерегинде талкуу өткөрүлөт.
 Г. Ролдор ким тарабынан аткарылары аныкталат.
21. Окшоштуруу, тууроо методу менен роль ойноо методунун ортосундагы айырмачылыктарды төмөнкүлөрдүн кайсынысы тагыраак аныктайт?
 А. Окшоштурууда көрсөтүлгөн окуянын чындыкка шайкеш келиши зарыл эмес. Роль ойноодо окуянын чындыкка топ келиши шарт.
 Б. Окшоштурууда көрсөтүлгөн окуянын майда-чүйдөсүнө ашкере басым жасалбайт. Роль ойноодо окуянын майда-чүйдөсүнө чейин каралат.
 В. Окшоштурууда ролдун мазмунун окуучу жаратат. Роль ойноодо роль даяр түрүндө берилет да, сценарий боюнча ойноо талап этилет.
 Г. Окшоштурууда ролдун кандай аткарылышы белгилүү болот. Роль ойноодо ролдун мазмунун окуучу өз эркинче жаратат.
22. Формалдык драманын табигый драмадан айырмасы эмнеде?
 А. Оюндун жүрүшү роль аткаргандардын эркине байланыштуу болот.
 Б. Оюн пландуу түрдө чоң жоопкерчилик менен уюштурулат.
 В. Оюндагы ролдор сынактан өткөрүлбөй туруп эле көрсөтүлөт.
 Г. Ролдор мүмкүн болушунча өзүндөй көрсөтүлөт.
23. Төмөнкүлөрдүн кайсынысы долбоор методунун мүнөздүү өзгөчөлүктөрүнүн бири боло албайт?
 А. Негизинен иштердин баары класста аткарылат.
 Б. Окуучулардын чыгармачылыгын өстүрүүгө жардам берет.
 В. Мектеп менен турмуштун ортосунда байланыш түзөт.
 Г. Бардык иштер негизинен класстан тышкаркы мезгилдерде аткарылат.
24. Жеке адамды өнүктүрүүгө багытталган кызыгуу, жүрүш-туруш, көнүмүш адат жана эпчилдик сыяктуу сапаттар төмөнкүлөрдүн кайсынысына туура келет?
 А. Жекече жүрүмгө
 Б. Түшүнүү жүрүмүнө
 В. Кыймыл жүрүмүнө
 Г. Туум жүрүмүнө.
25. Мугалимдердин кызматка киришүүдөн мурда билим алуу ишинде аларга мугалимдик кесиптин негиздерин үйрөтүү максатында колдонулган метод төмөнкүлөрдүн кайсынысы?
 А. Роль ойноо методу
 Б. Микро үйрөтүм

- В. Программалап окутуу Г. Окшоштуруу методу
26. Модулдук үйрөтүмгө таандык «модуль» деп аталган үйрөнүү формасында төмөнкү элементтердин кайсынысы жок?
 А. Иш аракет максаттары Б. Өлчөм каржаттары
 В. Үйрөтүмдүн алыскы максаттары Г. Чечмелөөлөр
27. Маалыматтардын ортосундагы айырмалуу белгилерди жалпыдан жекеге карай, айкындоо, ачыктоо жана конкреттүү туюнтууну коздогөн метод төмөнкүлөрдүн кайсынысы?
 А. Баскычтуу бөлүштүрүү Б. Жеринде көрүп байкоо
 В. Программалап окутуу Г. Түшүнүк картасы
28. Үч өлчөмдүү бир нерсенин көрүнүшүн элестетүү кайсы зээн түркүмүнүн бир касиети?
 А. Логикалык зээн Б. Жеке өзүнчөлүк зээн
 В. Көрө билгичтик зээн Г. Инсандар аралык алака катыш зээни
29. Кызматташып үйрөнүү методундагы окуучуларды 2 же 6 кишилик топторго бөлүштүрүп, теманы топ мүчөлөрүнүн ар бирине бөлүштүрүп берүү, андан соң ар топтон окшош темада иштеген окуучуларды жаны топко бириктирүү, аларды кайра өз топторуна кайтаруу жана теманы өз топторуна үйрөтүү максатын коздогөн ыкма төмөнкүлөрдүн кайсынысы?
 А. Бөлүнүп кайра кошулуу ыкмасы
 Б. Биргеликте үйрөнүү ыкмасы
 В. Команданын колдоосунда бириктирүү ыкмасы
 Г. Команда-оюн-турнир ыкмасы
30. Төмөнкүлөрдүн кайсынысы Конструктивизм методунун (чыгармачыл үйрөнүү) негизги түшүнүктөрүнө кирбейт?
 А. Ар кимдин керт башына таандык ойлом модели болот.
 Б. Жеке адам маалыматтын пассивдүү кабылдоочусу болгондуктан, ага жараша маалыматтын берилиши зарыл.
 В. Жеке адам алган маалыматты өз алдынча иштеп чыгып, жаны маалымат жаратат.
 Г. Үйрөнүү процессинде туюм органдары менен чөйрөнүн байланышы орчундуу орун ээлейт.

Жооптор:

1-Г	2-А	3-В	4-Б	5-В	6- В	7- Г
8-А	9-Б	10-Б	11-А	12-Г	13-В	14-В
15-А	16-Б	17-В	18-А	19-Г	20-В	21-Г
22-Б	23-А	24-Г	25-Б	26-В	27-Г	28-В
29-А	30-Б					

VI БӨЛҮМ

ОКУУ ИШИН УЮШТУРУУ ФОРМАЛАРЫ

Киришүү

Окутуу жана окуп үйрөнүүнүн көп кырдуу максат милдеттери атайын уюштурулуп түзүлгөн сабак жана андан башка окутуу формалары аркылуу гана жүзөгө ашат.

Алар окутуу ишин так уюшулушун, ырааттуулугун системалуулугун камсыз кылат. Тарыхта окуу ишин уюштуруунун ийкемдүү формаларын табууга байланыштуу изденүүлөр арбын болгон.

Бирок, класстык сабак бир топ кылымдардан бери окуу ишин уюштуруунун эң негизги формасы катары кенири колдонулуп келе жатат.

Ушундан улам аталган бөлүм класстык сабак, анын типтери, структурасы негизги этаптары сабакты пландоо, талдоо жана баалоонун өзгөчөлүктөрү сыяктуу маселелерди ачыктоону көзөмөл тутат.

Окуу ишин уюштуруу формаларынын пайда болуш жана өнүгүш тарыхы боюнча кыскача маалымат

Окуучулардын бекем билим жана билгичтиктерге ээ болушу окутуу методдорунан гана эмес, окуу ишин уюштуруунун формаларынан да көз каранды.

Окутуу ишин уюштуруунун формаларынын өзүнө таандык бөтөнчө белгилери кайсылар? «Форма» (forma) – латын сөзү. Тике маанисинде кандайдыр бир нерсенин кубулуштун ачык баамдалган сырткы белгилери, сырткы калыбы дегенди билдирет. Демек, окуу ишин уюштуруунун формалары дегенде окуу ишиндеги окуучулардын саны, өткөрүү моонотү, орду, ошондой эле өткөрүү тартибине байланыштуу сырткы белгилерди түшүнөбүз.

Учурда биздин мектептерде эң көп колдонулган окуу ишин уюштуруу формаларына сабак, практикум жана семинардык сабактар, экскурсия, үй окуу иштери ж.б. кирет. Алардын эң негизгиси ийкемдүүсү, эң көп колдонулганы – бул класстык сабак экендиги көпчүлүк дүйнө мамлекеттеринин мектептеринин тажрыйбалары аркылуу тастыкталган.

Азыр биз жадеп көнгөн салттуу көрүнүшкө айланган класстык сабак – адамзаттын тарыхындагы эң маанилүү ачылыштардын бири болгон.

Класстык сабак системасына чейин мектептеги окуу иши жекече репетиторчулук формасында уюштурулуп келген.

Мында мугалим бир же бир нече окуучу менен окутуу ишин жүргүзгөн. (Билимди өздөштүрүү даражасын текшерген, жаңы материалды түшүндүргөн, алган билимин колдонууга көңүктүргөн, машыктырган).

Айрым учурда топтун курамы түрдүү курактагы балдардан турган. М: Орто кылымдагы монастрлык мектептерде, даярдык денгээли ар түрдүү балдар, бир бөлмөдө олтурушкан. Мектептеги окуу ишинин мөөнөтү так аныкталган эмес. Балдар мектепте эртеден кечке болуп, ар кимиси ар башка иш менен алек болгон. Бири диний ырларды ырдоого үйрөнсө, бири катехсиздин текстин жаттаган, үчүнчүлөрү сыйынуу ырым-жырымдарын оздоштургон.

Айтпаса да айкын, мындай шартта билимдин жугумдуулугу, үзүрлүүлүгү жөнүндө сөз кылууга түк мүмкүн эмес эле.

16-17 кылымдарда Түштүк-Батыш Россиянын мектептеринде окуу ишин уюштуруунун жаңы формасы пайда болгон.

Ага ылайык мугалим атайын респисаниенин негизинде бир эле мезгилде бүг класс менен иштейт. Окуучулар эрте менен мектепке келээри менен мугалимге үйдө аткарган жумуштарын корсотуп, оозеки жооп беришкен. Окуу күнүнүн соңунда балдарга тапшырма берүү кадыресе эрежеге айланган. Мындайча өткөрүлгөн окуу ишинин ар бирин сабак деп аташкан.

Славян элинин Улуу педагогу Я.А. Коменский «Улуу Дидактика» аттуу классикалык эмгегинде бул тажрыйбаларды класстык сабак системасы катары жалпылап илимий негизде кайрадан иштеп чыккан.

Аны педагогика илим тарыхындагы өтө сейрек кездешүүчү конструктивдүү табылгалардын бири катары кароого болот. Окутуунун класстык сабак системасын ишке кийирүү окуу жылы, окуу күнү, сабак, таанпис, каникул сыяктуу дидактикалык түшүнүктөрдүн пайда болушун шарттады.

Класстык сабак системасынын мындай көп кырдуу мүмкүнчүлүктөрүн ачуу жана өркүндөтүү менен бирдикте, андан баш тартып, альтернативалуу окутуу формаларын сунуштаган агартуучулар да болгон. Алсак 19 кылымдын биринчи жарымында Англияда окутуунун **белланкестрдик системасы** пайда болгон. Аны англиялык дин кызматчысы **А.Белл менен Дж.Ланкестер** аттуу мугалим эки биргелешип иштеп чыгышкан. Анын мааниси мына мында: мугалим эң обол жашы улуурак окуучуларды үйрөтөт, ал эми алар өзү үйрөнгөндөрүн өзүнөн кичүүлөргө үйрөтүүгө милдеттүү болушкан. Мугалимдин андан аркы милдети улуулардын кичүүлөргө үйрөтүү ишмердүүлүгүнө көз салуу, кеңеш берүү, байкоо, текшерүү. Анын авторлору, окутуу ишин ушундайча уюштуруу аркылуу бир мугалимдин 300дөн ашык баланы окутушуна жетишүүгө болот деген үмүттө болушкан. Бул система өзүнүн арзандыгы менен көпчүлүктүн назарын канчалык өзүнө бурса да агартуу чөйрөсүнөн тамыр алып жайылып кете алган эмес. Анткени окуу ишинин бул формасы окуучуларга олуттуу тереп билим берүү үчүн алсыздык кылган. Түпкүлүгүндө алар ойлоп тапкан окутуу системасы жумушчулардын элементардык билимдерге болгон талабын эң эле аз чыгымдар аркылуу оной олтоң чечүүгө багытталган эле.

Класстык сабак системасын жерүү анын ордун алмаштыруучу оптималдуу окутуу формаларын табууга байланыштуу аракеттер ХХ кылымдын башында өтө өкмөт байкалган.

Бирок, бул жаны изденүүлөр табылгалар сабактын орто окуучуга ыңгайланышы, өзгөртүүгө ийкемсиз стандарттуу структурасы, шаблондуулугу, мазмунунун бир кылкалыгы сыяктуу ж.б. салттуу кемчиликтеринен арылтууга багытталган илгери үмүт, ийги тилектер менен жасалган. Ырасында эле, салттуу сабак окуучулардын өз алдынча таанып билүү активдүүлүгүнүн өнүгүшүн камсыз кыла алган эмес. Ал эми мындай кемчиликтерден арылган окутуунун жаны Дальтон-План аттуу системасын Америкалык мугалим Елена Паркхерст өз мезгилинин чыгаан педагогу Джон Дьюинин кеңеш комогу менен иштеп чыккан. Бул системада окуучуларга өзүлөрүнүн убактысын эркин болуштүрүүгө кенири мүмкүнчүлүк берилген. Мектепте расписание болгон эмес, биргелишип билим алуу үчүн мектепте бир күндө бир гана саатка топтолушкан. Калган учурда ар бир бала мугалимден жеке тапшырма алып, аны өздөштүрүп, натыйжасы тууралуу отчет берүүгө даярланган.

Бул система 20-30жылдары мурдагы совет мектептеринде окутуунун **лабораториялык-бригадалык методу** деген ат менен кенири таркаган.

Лабораториялык-бригадалык метод – Дальтон пландан айырмаланып – ар бир окуучунун жекече иш аракетин класстагы коллективдүү бригадалык (звенодук) иш аракеттер менен айкалыштырып, жуурулуштуруп уюштурууну көзөмөл туткан.

Бул системага ылайык 6-7 адамдан турган окуучулар бригадаларга болуштүрүлүн максаты жана мооноту мугалим тарабынан айкындалган тапшырмаларды аткарышкан. Мугалим тарабынан дайындалган бригадир жыйынтыктоочу конференцияларда берилген тапшырманын аткарылышы тууралуу бардык окуучулардын атынан отчет берген. Мындай шартта мугалим кеңеш берүү текшерүү менен гана чектелип, окутуу процессиндеги орду кыйла төмөндөгөн. Лабораториялык-бригадалык методду кенири жайылтуу окуучулардын билим деңгээлинин төмөндөө тенденциясын жараткан. Орто мектептер бара-бара окуучулардын жогорку билим алуу үчүн зарыл даярдыгын камсыз кылууга алсыздык кыла баштаган. Анткени, берилген тапшармалар бригадир же айрым демилгелүү балдар гана аткарып, калгандары жоопкерсиздикке, шалаакылыкка алат ала башташкан.

20-30жылдары АКШнын мектептеринде Джон Дьюинин жолун улантуучу педагог У. Кильпатрик тарабынан «окутуунун проектлер» – системасы иштелип чыккан. Бул долбоордун шарты боюнча билимдин булагы катары окуу китеп эмес балдарды курчап турган реалдуу чөйрө, турмуш. Балдардын таанып билүү жана практикалык иш- аракеттери мугалимдер менен биргеликте түзүлгөн долбоорлорго ылайык уюштурулат. Булардан тышкары 60-жылдары чет элдик мектептерде америкалык педагогика профессору Л. Трамп тарабынан негизделген Трамп-планы аттуу долбоор да өтө кенири маалым болгон. Бул долбоор боюнча орто мектептеги окутуу иши 100-150 адамдан турган чон топтордо отот. Түрдүү техникалык каражаттар менен коштолгон лекциялык сабактар убакыттын 40% ээлейт.

Ал эми 10-15 адамдан турган чакан топтордо, лекциянын материалдары талкууланат, айрым болүмдөрү тереңдетилет, билгичтиктер жана көндүмдөргө үйрөтүлөт. Буга убакыттын 20% ти сарп кылынат. Калган

убакыт (40%) өз алдынча иштөөгө арналат. Окутуунун башка формаларына салыштырмалуу бул планда окуучулардын өз алдынча билим алуу активдүүлүгүн жандандыруу, билимдин жугумдуулугу, натыйжалуулугун арттыруу жагдайлары кылдат эске алынган.

Учурда Трамптын планы боюнча айрым менчик мектептер гана иштейт. Ал эми массалык мектептерде мугалимдердин бир тобунун бир сабакты окутушу (бирөө лекция окуса, бирөө семинар өткөрөт) чакан группаларга бөлүп өз алдынча иш аракетин активдештирүү сыяктуу айрым элементтери гана колдонулуп келет.

Асылында 20-30 жылдары чет элдик прагматикалык маанайдагы педагогдор тарабынан сунушталган окутуу ишин уюштуруу формалары окуучулардын өз алдынча таанымдык ишмердүүлүгүн өнүктүрүү багытындагы изденүүлөрдүн натыйжасы катары кароого болот. Албетте, билимди оздоштуруунун бийик натыйжасы окуучунун чын ыкластуу, өз алдынча иш аракетине көбүрөөк көз каранды. Ошону менен бирдикте аны ашкере абсолютташтырып жиберүүгө болбойт. Ж.Ж. Руссо сыяктуу баланын өсүп- өнүгүү процессине таасир этүүнүн зарылдыгын атайылап жокко чыгаруу же окутуу процессиндеги мугалимдин ролун кыйыр кеңеш берүүчүнүн денгээлине чейин түшүрүү - тикеден-тике акыйкаттан тайгандык.

Айтылгандар, дүйнө мектептеринин тарыхында окуу ишин уюштуруунун жаны формаларын издөө тармагында ийги тилек, иштиктүү аракеттер канчалык көп болсо да, класстык сабак денгээлиндеги табылгалар али жарала электигин айгинелейт.

Класстык сабак окуу ишин уюштуруунун негизги формасы катары

Сабак мугалимдердин жетекчилигинде белгилүү программага ылайык, туруктуу расписание боюнча, таанымдык тажрыйбасы жана курагы жагынан кескин айырмаланбаган курамы туруктуу окуучулар тобу менен белгилүү убакыт алкагында уюштурулган окуу ишинин формасы. Сабакта окутуу — окуп-үйрөнүүнүн коллективдүү жана жеке методдору өз ара тыгыз байланышта колдонулат.

Окутуунун класстык сабак системасынын башкы артыкчылыгы — анда максаты ачык так, даана окуу ишине окуучулар массалык түрдө тартылат. Ал окутуунун башка жекече формаларына салыштырмалуу экономикалык жактан да пайдалуу. Мугалим окуучулардын, окуучулар бири-биринин жеке өзгөчөлүктөрүн жакшы билсе, окуучунун иш аракетинин мүнөзүнө класс коллективинин шыктандыргыч таасирин эффективдүү колдонууга болот. Окутуунун класстык сабак системасы, башка иш чаралардан айырмаланып, окуу жана окуудан тышкаркы иштердин тыгыз байланышын, өз ара биримдигин камсыз кылат. Бул системанын дагы бир башкы артыкчылыктарынын бири, анын алкагында окутуунун фронталдык, тонтук, жана жекече формаларын органикалуу айкалыштырууга ийкемдүүлүгүндө.

Сабак балдарды билим, билгичтик көндүмдөрдүн системасына ээ

кылуу, оздоштургон билимин иш жүзүндө колдоно билүүгө үйрөтүү, таанымдык дараметин, чыгармачылык жондөм-шыктарын өстүрүү, инсандык касиеттерин калыптандыруу үчүн ар тараптуу мүмкүнчүлүктөргө ээ.

Бир тамчы шүүдүрүмдөн бүт ааламдын элеси көрүнгөндөй 45-минуталык сабак да мектептин окуу-методикалык, тарбиялык, уюштуруучулук иштеринин мүнөзүн түгөл чагылдырып көрсөтөт.

Сабак аркылуу мугалимдин, бүт педагогикалык коллективдин ишинин мазмуну жана стили, тутунган философиясы ошондой эле окуучулардын интеллектуалдык көрөнгөсү, окуу ишине куштарлыгы же кош коңүлдүгү тууралуу реалдуу маалыматтарга ээ болууга болот.

Сабактардын типтери жана структурасы

Ар кандай сабак билим, билгичтик, көндүмдөрдү оздоштуруу процессинин баскычтарына ылайык, мугалим менен окуучунун ишмердүүлүгү аркылуу мүнөздөлүүчү курамдык бөлүктөрдөн (этаптар, звенолор) турат. Окутуунун максатына ылайык бул курамдык бөлүктөрдүн ар кандай катышта келиши, сабактын структурасын аныктоого негиз болот. Демек **сабактын структурасы дегенде анын курамдык бөлүктөрүнүн (элементтеринин) белгилүү ыраатын жана алардын өз ара байланышын түшүнсөк болот.**

Сабактын курамдык бөлүктөрү жонокой да, ото татаал да болушу мүмкүн. Ал көбүнесе окуу материалынын мазмунуна, окутуунун максатына, окуучулардын курактык өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу болот. Сабактардын курамдык бөлүктөрүнүн көп түрдүүлүгү анын көп түрдүү типтери болоорун көрсөтөт.

Азыркы илимде сабактарды тарамдаштыруу жана типтештирүү боюнча бирдиктүү көз караш жок.

Көптөгөн көз караштардын ичинен Б. Есинов тарабынан сунуш кылынган, сабактарды конкреттүү максатына жана окутуу процессиндеги ордуна карай тарамдаштыруу системасы өрчүндүү, негиздүү деп эсептелет (Б. Есинов. 1974: 211).

Бул системага ылайык сабактар төмөнкүдөй типтерге бөлүштүрүлөт:

- **Жаңы билимдерди оздоштуруу сабагы**
- **Билимдерди колдонуу жана билгичтик көндүмдөрдү калыптандыруу сабагы.**
- **Билимдерди кайталоо, жалпылоо, системалаштыруу сабагы.**
- **Билим, билгичтик жана көндүмдөрдү өлчөө жана баалоо сабагы**
- **Аралаш сабак.**

Жаңы билимдерди оздоштуруу сабагы – бир бөлүмдү же тема боюнча баштапкы билимдерге ээ болуу процессинде өткөрүлөт. Ошондуктан аны көпчүлүк учурда киришүү сабагы деп аташат. Эгерде окуу материалы өз адынча бир канча бөлүктөргө бөлүштүрүп өтүү максат кылынса, анда

теманын ортосунда деле отуло берет. Мындай сабактардын соңунда фактылар жалпылаштырылып, түшүнүктөр пайда болот, себеп-натыйжа байланыштары териштирилет, тыянак чыгарылат. Бул сабакта лекция, түшүндүрүү, окуу менен оз алдынча иштоо, эвристикалык ангема, байкоо, демонстрация сыяктуу ж.б. окутуу методдору кобүрөөк колдонулат.

Жаңы билимдерди оздоштүрүү сабагынын структурасы төмөнкүдөй элементтерден турат.

- Үй тапшырмасын текшерүү, таяныч билимдерди кайталап калыбына келтирүү;
- Сабактын темасын, максатын, милдеттерин билдирүү, окуучуларды окуу ишмердүүлүгүнө шыктандыруу даярдоо;
- Жаңы материалды биринчи жолу кабылдап, баамдоо, объектилердеги себеп-натыйжа байланыштарды жана карым-катнаштарды андап түшүнүү;
- Билимдерди жалпылоо жана системалаштыруу;
- Билимдерди бышыктоо жана аларды биринчи жолу колдонуу;
- Сабактын жыйынтыгын чыгаруу жана үйгө тапшырма берүү.

Билимдерди колдонуу жана билгичтик, көндүмдөрдү калыптандыруу сабагы. Бул сабактын негизги бөлүгүн маселелерди жана чыгармачыл тапшырмаларды чечүү багытындагы машыктыруучу көнүгүүлөр эксперимент жасоо, моделдерди конструкциялоо, тарыхый жана географиялык карталар менен иштоо, билген билимди турмуштук маселелерди чечүүдө колдонууга үйрөнүүгө байланыштуу иш аракеттер түзөт. Көп учурда табигый илимдерге байланыштуу сабактарда кийинки сабактар үчүн зарыл лабораториялык жабдууларды колдоно билүүгө үйрөтүшөт. Билимди колдонуу жана машыктыруучу жумуштар жаңы билимдерди оздоштүрүү үчүн эн зарыл болгон ой жүгүртүүнүн ыкмаларына ээ кылат.

Сабактын бул тибине төмөнкүдөй этаптар мүнөздүү.

- Окуучуларды сабакка багыттоо.
- Отулгон материал боюнча кыскача фронталдык жана жекече суроо-жооп ишин жүргүзүү.
- Практикалык билгичтик жана көндүмдөрдү өнүктүрүү жана калыптандырууга багытталган түрдүү көнүгүүлөрдү аткаруу.
- Аткарылган тапшырмаларды текшерүү.
- Сабакты жыйынтыктоо жана баалоо.

Билимдерди кайталоо, жалпылоо жана системалыштыруу сабагы. Албетте, кайталоо бардык эле сабактардын зарыл структуралык элементи болуп эсептелет. Ансыз терең жана бекем билим алуу дегеле мүмкүн эмес. Бирок окуу процессинин логикасына ылайык бир-болүмдү, теманын же курстун аягына чыккан соң, ошондой эле жыл башында да,

өтүлгөн материалдарды кайталоо максатында бир же бир нече сабактарды катары менен өткөрүүгө туура келет. Кандай болгон күндө да билимдерди кайталоо, жалпылоо жана системалаштыруу сабактары мугалимден ото кылдат даярдыкты талап этет. Анткени, жумуштун өнүмдүү уюштурулушу үчүн оболу окуучуларды өз алдынча жана чыгармачыл ой жүгүртүү, программалык материалды жалпылоо, түйүндүү түшүнүктөрдү болуп корсотүү, үйрөнгөн нерселеринин башка билимдер, турмуш менен байланышын ачып корсотүү сыяктуу иш аракеттерге мажбурлаган орундуу суроолор, тапшырмаларды даярдоо зарыл.

Бул сабактын курамы томонкүдөй элементтерден турат.

- Сабактын темасын, максат милдеттерин билдирүү, окуучуларды активдүү иш аракетке багыттоо.
- Таяныч билимдерди эске түшүрүү жана коррекциялоо.
- Түшүнүктөрдү кайталоо, жалпылоо жана системалаштыруу, билимдердин белгилүү системасын, түйүндүү идеяларды, теорияларды өздөштүрүү.
- Сабакты жыйынтыктоо жана үйгө тапшырма берүү.

Билим, билгичтик, көндүмдөрдү өлчөө жана баалоо сабагы. Мугалим балдардын билимдерди өздөштүрүү динамикасын бардык эле сабактарда өлчөйт жана баалайт. Бирок бул максатты жүзөгө ашырууга тикеден-тике багытталган атайын сабактар да өткөрүлөт. Алардын катарына тил сабактары боюнча өткөрүлчү жазуу иштерин (диктант, изложение, сочинение), математика, физика, химия предметтерине тиешелүү практикалык кенүүгү жумуштарын кошууга болот. Адатта бул типтеги сабактар чон болумду бүткөндө, чейректердин, жана окуу жылынын соңунда өткөрүлөт. Ал окуучулардын академиялык жетишкендиктерин аныктоо, кем өксүктөрүн түзөлтүү, өркүндөтүү багытында андан аркы иш чараларды белгилөө үчүн бөтөнчө маанилүү.

Бул сабактын курамы томондогүлөрдөн турат.

- Сабактын темасын, максат милдеттерин билдирүү, тапшырмаларды аткаруу, натыйжаларын кандайча жазып жасалгалоонун эрежелерин түшүндүрүү.
- Билимдерди, билгичтиктерди, көндүмдөрдү ар түрдүү методдордун жардамы менен (фронталдык аңгеме, жекече сурамжылоо, жазуу жүзүндө суроо, өз алдынча практикалык тапшырмаларды аткаруу тест өткөрүү) өлчөө.
- Аткарылган тапшырмаларды талдоо, жана баалоо.

Аралаш (комбинацияланган) сабак Бул сабактын структурасында көп кырдуу максаттар ошондой эле окуу ишинин көптөгөн түрлөрү өз ара байланышта тизмектешип келгендиктен ал аралаш (комбинацияланган) сабак деген атка ээ болгон. Ырасында эле бул сабак жаны билимдер менен тааныштыруу, өтүлгөн сабактын материалдарын кайталоо, бекемдөө

оздоштургон билимдерди олчоо жана баалоо сыяктуу ж.б. кош кабат максаттарды чечүүнү көзөмөл тутат. Анын дээрлик бардык окуу предметтерин окутууда өтө эле көп колдонулушу да мына ушул себептерге байланыштуу.

Аралаш сабактын структурасында окуу ишинин томөнкүдөй түрлөрү көбүрөөк орун алган.

- Сабакты уюштуруу
- отүлгөн материалдарды кайталоо иштери
- жаңы окуу материалын андоо жана оздоштуруу иштери
- жаңы отүлгөн материалды бышыктоо
- билимдерди практикада колдонуу жана билгичтик, көндүмдөргө ээ болуу.
- үйгө тапшырма берүү.

Сабактын этаптарына коюлуучу талаптар

Сабактын башталыш этабын кээде **уюштуруу моменти** деп аташат. Сабактын жугумдуулугу, үзүрлүүлүгү белгилүү өлчөмдө анын кандайча баштоого байланыштуу болооруна педагогдор, психологдор, методисттер баары айныгыс акыйкат катары карашат. Бирок аны кандайча жүзөгө ашыруу жаатында айырмалуу көз караштар, тажрыйбалар аз да болсо бар.

Алсак, И.Т.Харламов педагогика боюнча окуулугунда ошондой эле Н.М. Яковлев жана А.М.Сохордун (**Яковлев, Сохор. 1985. 28-30**) (И.Т. **Харламов 2000. 235**). «Мектептеги сабактын методикасы жана техникасы» аттуу китебинде уюштуруу моментине 1-2 минут бөлүү керектиги сунушталат. Бул учурда окуучуларды жоктоо (дежурдун же старостанын билдирүүсү), класс кабинетинин абалын көздөн өткөрүү, окуучулардын көңүлүн бир жерге топтоп, активдүү үйрөнүүгө даярдоо сыяктуу жумуштар аткарылышы абзел.

Ал эми немец педагогдору И. Бастион жана В. Кочвардын «Дидактика» аттуу китебинде сабактын бул бөлүгүнүн башкы жападан жалгыз максаты окуучулардын билимдерди активдүү оздоштурууга карата ыкласын, ынтызарлыгын жандандыруу – деп түшүндүрүшөт. Сабактын бул этабына карата мындан да ашкере радикалдуу көз караш алдынкы новатор мугалимдердин иш практикасынан байкалат. Алар «уюштуруу моментин» артыкбаш иш деп эсептешип балдарды сабактын алгачкы минутасынан баштап эле олуттуу акыл эмгегине чегерип келишет. Алардын айрымдары сабакты математикалык оюндар викторина, ребус, оозеки эсептерди чыгаруу, тилчи мугалимдер – кыскача диктант, ошондой эле туура жазуу эрежелеринен, тарыхчылар хронологиялык таблицалар, физик жана химиктер – 3-5 минутка эсептелген кыскача көнүгүү иштеринен башташат.

Сабактын бул тариздеги акыл гимнастикалары менен башталышы окуучулардын көңүл буруусун, эркин, эске сактоосун, ой жүгүртүүсүн жандандырып аларды олуттуу, иш- аракетке багыттаары кадиксиз.

«Уюштуруу моментинин» адат болуп калган мурдагы эрежелеринен баш тартуу, сабактын ар бир минутасын рационалдуу пайдаланууга мүмкүнчүлүк берет.

Жогоркудай айырмалуу пикирлерден улам, сабактын башталышын атайылап уюштуруу этабы зарылбы, эгер зарыл болсо кандай учурда зарыл, дегинкиси сабактын башталышына кеткен убакытты үзүрлүү пайдаланууга болобу? – деген суроо жаралат. Коюлган суроого бир жактуу кесе жооп берүү кыйын. Адатта, айрым сунуштарды гана айтууга болот. Мугалимдердин жана окуучулардын сабакта өз убагында болушу үчүн конгуроо эки жолу берилет. Биринчиси алдын ала эскертүү экинчиси сабакты баштоо үчүн берилет. Мында эң обол баллардын бул сабактан мурда эмне менен алек болгонун эске алуу шарт. Эгерде окуучулар эмгек, музыка, физкультура сабактарына катышып, ага кошумча чоң танапис болсо алар 10 минутага чейин сабакка ыкластуу мамиле кыла албашы мүмкүн. Мындай шартта сабакта уюштуруу, жандандыруу иш чаралары талап кылынат. Ал үчүн мугалим 3-5 минуттук кыска кызыктуу тапшырмаларды сунуштаганга камылгалуу болушу абзел.

Ал эми балдар сабакка чейин жан дүйнөсүн жадеп бийлеп алчуу кызыктуу чөйрөгө кабылбай, адаттагыдай эле абалда келсе, түздөн түз эле олуттуу акыл иш аракетине чегере берүүгө болот.

Үй тапшырмасын текшерүү – маңыз мааниси боюнча сабактын эң биринчи зарыл звеносу болуп эсептелет. Мурдагы учурларда үй тапшырмасы такай сурамжылоо аркылуу текшерилчү. Бир окуучу доскага чыгып айтып берсе, калгандары угуп, анча мынча толуктап гана турушчу. Мугалим доска алдындагы окуучунун жообун укчу, суроо берчү-сурамжылоо, «суракка» айланып кеткен учурлар да болбой койгон эмес. Мындай кырдаалда көпчүлүк окуучулар эч кандай иш аракетсиз эле олтура беришкен. Азыр сабактын бул бөлүгү «Сурамжылоо» эмес, «Үй тапшырмасын текшерүү» же «Үй тапшырмаларынын үстүнөн иштоо» – деп аталат. Мынтип аталыштын өзү үйдө аткарылган тапшырманы түрдүү ыкмалар менен текшерүүгө болоорун айгинелейт.

Негизинен үй тапшырмасын текшерүү отүлгөн материалдын канчалык денгээлде терең жана бекем өздөштүрүлгөнүн билүү, окуучулардын сабактан тышкаркы үйдөгү системалуу иш аракетин козгомолдоо, жаны билимдерди өздөштүрүүгө даярдоо сыяктуу милдеттерди аркалайт. Ушундан улам, эгерде ал татаал келип, балдар өздөштүрө албай каталарды кетиришсе аларды түзөлтүү боюнча атайын иш алып баруу зарыл.

Үй тапшырмасын текшерүүдө алдынкы мугалимдер кандай ыкмаларды колдонушат? Алардын тажрыйбасынан келип чыккан сунуштардын айрымдары булар: эгерде окуучулар үй тапшырмасын ар кандай булактар боюнча даярдашса, анда аны жеке жана фронталдык сурамжылоо жолу менен жүргүзсөк болот.

Ал эми тапшырма жазуу жана оозеки жумуштардан турса, айрым окуучуларды доскада аткартып, ал учурда окуучулардын калган бөлүгү менен иштоого болот. Соңунда доскада жана партада олтурган окуучулардын кыскача жооптору угулат же тек аткарылышы, чечилиши гана текшерилет. Жазуу жүзүндөгү тапшырмаларды текшерүүдө алардын бар-

дык пункттарын эмес борбордук түйүнүн түзгөн түшүнүктөрдү, эрежелерди алгоритмдерди гана териштирүү зарыл.

Тажрыйбалуу мугалимдер балдардын билимдерди канчалык оздоштургонун, үй тапшырмасына окшош башка варианттагы тапшырмаларды аткартуу аркылуу да текшерешет.

Тапшырманы текшерүүнү өз ара жана өзүн өзү текшерүү ыкмалары аркылуу да жүргүзүүгө болот. Мында, бир партада олтурган окуучулар дептерлерин алмаштырып — өзүнүн аткарган тапшырмасын башка окуучулардыкы менен салыштырышат. Кетирилген каталар айкындалып, түзөгүлөт. Өзүн өзү текшерүүнү жоопторду таблицаларга, даяр үлгүлөргө салыштыруу аркылуу да жүргүзүүгө болот.

Эгерде, окуучулар үй тапшырмасын текши аткарып келишсе, дептерлерин тонтоп алып үйдөн текшерсе да болот. Бул ыкма сабактагы убакытты кыйла үнөмдөйт, натыйжасы жогорудагы иш чаралардан кем болбойт.

Жаңы билимдерди оздоштуруу - сабактын негизги борбордук этабы. Сабактын бул этабы мурдагы педагогикалык жана методикалык адабияттарда «Мугалимдин жаңы билимдерди айтып бериши» — деп башкачараак аталчу. Маселенин мындайча коюлушунун чабал жагы — мында мугалимдин түшүндүрүүсү билимдерге ээ болуунун жападан жалгыз булагы катары кабылданган.

Сабактын бул этабы, эреже катары жаңы окуу материалы менен балдардын билим тажрыйбаларынын ортосунда байланыш түзүүдөн башталат. Демек, мурдагы алган билимдерди жаңы окуу материалын оздоштуруунун оболгөсү — таанычы катары колдонуу ото маанилүү. Окуучулар жаңы теманын мурдагы окуу материалдары менен байланышын даана баамдашкан сон аларды сабактын максаты, жаңы окуу материалдардын түйүндүү маселелери, аларды оздоштуруунун ирети, ыктары менен тааныштыруу абзел. Андан ары тикеден тике жаңы материалдарды оздоштуруу иши уюштурулат. Ал окуу материалын биринчи ирет кабылдап жана андап түшүнүү ошондой эле андан ары аң сезимдүү терең талдап таанып билүү, аларды системалаштыруу, сыяктуу жумуштардан тураат. Башкача айтканда жаңы окуу материалын оздоштуруу мурдагы болүмдөрдө белгиленгендей кабыл алуу, андап түшүнүү, жалпылоо, системалаштыруу сыяктуу иш аракеттерди талап этет.

Азыркы педагогикалык адабияттарда жана мектеп практикасында окуучуларды жаңы окуу материалын кабыл алуу, андап-түшүнүү, оздоштурууга үйрөтүүнүн төмөнкүдөй ыкмаларына кобүрөөк артыкчылык берилет.

Биринчи ыкма. Мугалим жаңы окуу материалын аңгеме, баяндоо, маектешүү аркылуу эки ирет түшүндүрүп, окуучулардын кабыл алуусун, андап түшүнүшүн уюштурат. Мында мугалимдин өзү көптү билгени эмес, билгенин окуучулардын таанымдык кызыкчылыгын ичтен имерип илгерилете билиши маанилүү. Ансыз, сабак соңунда «Ким түшүндү, түшүнгөндөр кол которгүлө?» — деген мугалимдин суроосу жоопсуз калышы күмөнсүз.

Экинчи ыкма — Ободу мугалим жаңы окуу материалын баяндап берет. Мугалимдин айтып бергендерин дагы даанараак андап түшүнүү, оздоштуруу үчүн, аны кайрадан китептен окуп чыгуу иши уюштурулат.

Үчүнчү ыкма — мугалим сабактын темасын, максат, милдеттерин аныктайт, окуу материалынын түйүндүү маселелерине байланыштуу суроолорду сунуш кылат. Булардын негизинде окуу китеп боюнча окуучулардын өз алдынча иш аракети уюштурулат. Соңунда окуу материалын теренирээк териштирип, андап-түшүнүүгө жетишүү үчүн суроо жооп иши өткөрүлөт.

Төртүнчү ыкма. Химия, физика сабактары боюнча жаңы окуу материалын оздоштуруу ишин мугалимдин жетекчилиги менен өткөрүлүүчү лабораториялык (практикалык) жумуштар аркылуу уюштурса да болот.

Сабактын бул этабына коюлуучу жалпы талаптар төмөнкүлөр:

- окуучулардын жаңы теманын мурдагы материалдар менен ошондой эле кийин өтүлүүчү темалар менен өз ара байланышын баамдап түшүнүшүнө жетишүү.
- материалды кабыл алуу, андап түшүнүү, анын үстүнөн ой жүгүртө билүү, биринчи ирет жалпылаштырып, системалаштырууну бир убакта уюштуруу. Окуучунун активдүү таанып билүү иш аракетин камсыз кылуу.
- негизги фактыларды, түйүндүү түшүнүктөрдү бардык окуучулардын текши оздоштурушүнө жетишүү.
- убакытты үнөмдүү пайдалануу. Тажрыйбалуу мугалимдер сабактын бул этабына 4-7 класстарда эн кеминде 18 минута 8-10 класстарда 25 минута сарпташат.

Оздоштурулгон билимдерди практикада колдонуу аркылуу гана окуучулардын билгичтик көндүмдөргө ээ болуусу.

Бул аралаш сабактын эн манилүү этабы. Анткени жогорку темаларда дамамат белгиленип келгендей билимдин негизинде бир нерсе аткара билүүгө үйрөтүү көнүктүрүү окутуунун бирден бир милдети. Ал эми ушул милдеттерди аркалаган жазуу, практикалык чыгармачылык мүнөздөгү көнүгүүлөр кандайча уюштурулат?

Эң обол белгилей кетчү нерсе окуучулар теориялык билимдерди терең андап түшүнгөнгө чейин көнүгүү аткаруу ишин уюштуруу, алгылыктуу натыйжа бербейт. Окуучулар кандайдыр бир нерсени билген билимдерине таянып гана жасай алышат.

Ал эми көнүгүүлөрдү уюштуруу төмөнкүдөй этаптардан турат.

- мугалим тарабынан көнүгүү аткаруунун үлгүсү көрсөтүлүшү.
- окуучунун кайталап аткарышы.
- билгичтик, көндүмдөрдү калыптандыруу багытындагы андан аркы көнүгүүлөр.

М. математика I. маселе мугалим тарабынан талданып мугалим та-

рабынан түшүндүрүлүп, бүт класс боюнча аткарылат. Бир окуучу доскада чыгарат. Андан кийин чыгарылган эсеп доскадан өчүрүлүп, кабыл алып, андап түшүнгөн эсепти ар бир окуучу өз алдынча чыгарышат.

Жаңы билимдерди бышыктоо. Окуучулардын окуп үйрөнгөн билимдеринин бекем болушу белгилүү олчөмдө, аны бышыктоону туура уюштурууга байланыштуу.

Эң башкысы, бышыктоо өтүлгөн материалды өзүндөй кылып кайра айтып берүүгө эмес, анын мани маңызын, себеп натыйжа байланыштарын териштирип, эсинде бекем сактап калууга багытталганы ийги.

Окумуштуу педагогдор И. Бекбоев жана А.И. Тимофеевдер «Сабактын оптималдуу вариантын даярдап өткөрүүнүн методикасы» аттуу эмгегинде орноктүү илимий көз караштарга жана алдынкы тажрыйбаларга таянуу менен жаңы билимдерди бышыктоонун төмөнкүдөй жолдорун белгилешкен.

- жаңы өтүлгөн теманын бардык маселелери боюнча ангеме өткөрүү.
- теманын түйүндүү маселелеринин тегерегинде ангемелешүү.
- окуу китебиндеги, ошондой эле мугалим сунуш кылган суроолорго жооп табуу үчүн китептин текстин кайрадан окуп чыгуу.
- жаңы окуу материалдын текстине карата суроолордун варианттарын даярдоо.
- жаңы окуу материалынын корутундуларын жоболорун өздөрү тапкан конкреттүү мисалдардын негизинде чечмелей билүүгө шыкак берүү.
- окуу материалын сүрөттөргө, таблица, схемаларга салыштырып, талдап, башкы түшүнүктөрдү болуп көрсөтүү аркылуу бышыктоо ж.б.

Андан кийинки маселе жалпы окуучулар тарабынан талкууланат, ар бири өз алдынча чыгарышат. Мындай ыкма окуучулардын өнүгүшү үчүн өтө таасирлүү. Ал бара бара ар кандай маселени окуучу өзүнчө талдап, өзүнчө чечүүгө үйрөтөт.

Тилекке каршы, сабактарда мындай машыктыруучу көнүгүүлөргө өтө аз убакыт жумшалат. Ушундан улам окуучулар билгичтик жана көндүмдөргө ээ болуу, алган билимин иш жүзүндө колдоно билүү жагынан чабалдык кылышууда.

Үйгө тапшырма берүү. Сабакта жаңы окуу материалы канчалык жакшы өздөштүрүлбөсүн ал бара-бара унутула баштайт. Мындай психикалык процесстин шексиз экендиги Г. Эббингаузанын теориясында тастыкталган. Үй тапшырмасын аткаруу дал ушундай кейиштүү көрүнүштүн алдын алуунун бирден бир жолу. Ошондуктан ал класстык сабак системасы пайда болгон күндөн эле анын ажырагыс компоненти катары сакталып келет.

Окуучуларга көбүнесе төмөнкүдөй мүнөздөгү тапшырмалар берилет:

- Окуу китептеги материалды үйрөнүү, конспектилоо.

- Жазуу жана практикалык мүнөздөгү ар кыл тапшырмаларды аткаруу.
- Сочинение жазуу же башка чыгармачылык иштер.
- Түрдүү схемаларды, диаграммаларды даярдоо.
- Табият-кубулуштарына байкоо жүргүзүү, гербарийлерди топтоо.
- Физика жана химия сабактары боюнча түрдүү тажрыйбаларды жүргүзүү.
- Окуу китептерден башка булактардан (газета, журнал, илимий-популярдуу адабияттар, сөздүк, энциклопедиялар, радио теле берүү, интернет) кошумча маалыматтарды табуу.

Үйгө берилген тапшырма окуучулардын сабакта оздоштургон билимин тереңдетип, бекемдеши үчүн мугалим төмөнкүдөй иш аракеттерди жасашы зарыл:

- сабакта жаны окуу материалынын үстүнөн иштеп жатып үй тапшырмасына тике тиешеси бар айрым маселелерди атайылап белгилеп отүү;
- үйгө тапшырма берүүдө балдардын курактык жана таанымдык тажрыйбаларын кылдат эске алуу; Тапшырма алардын реалдуу мүмкүнчүлүктөрүнөн ашып түшпөшү шарт. Көпчүлүк окуучулар тапшырманы жалкоолугунан эмес, ага тиешелүү теориялык материалдарды жеткилен билбегендиктен аткарышпайт. Тапшырманы бироодон көчүрүп алуу же такай аткарбай келүү сыяктуу терс көрүнүштөр да мына ушундай себептерден улам жаралат. Үй тапшырмасын берүүдө окуучулардын курактык-физиологиялык мүмкүнчүлүктөрүн да эске алуу абзел. Эреже боюнча үй тапшырмасы 1 класста 1 саатка, 2 класста 1,5с., 3-4 класста 2 саат, 5-6 класста 2,5 саат, 7 класста 3 саат, 8-11 класста 4 саатка эсептелет.
- үй тапшырмасын аткаруу оздоштурулгон материалдарды тикедентике кайталап айтып берүү дегендик эмес. Ал окуучуларды олуттуу ой жүгүртүүгө, үйрөтүп чыгармачылык, мүмкүнчүлүктөрүн ачыкка чыгаргандай таризде болушу талап кылынат.
- үй тапшырмасы дайым эле орто окуучуга эсептелбей, окуучулардын түрдүү деңгээлине шайкеш болгону ийги.
- окуучулар үй тапшырмасын аткарууга коюлуучу талаптар менен толук тааныш болушу абзел.
- окуучуларды окуу материалын кыска тезистик мүнөздө тез айтып же жазып түшүндүрүп берүүгө, өзүнүн оздоштургон билиминин сапатына өзү баа берүүгө үйрөтүү зарыл.

Күндөлүк сабактарды пландоо жана ага даярдануу

Бул темага байланыштуу ойлор, сунуштар башка бөлүмдөрдө кенири чагылдырылган. Ал эми бул тема кыргыз мектептериндеги бул маселеге

байланыштуу озгочолукторду ачып крсрсетүү, алардын негизинде болочок мугалимдердин билим жана билгичтиктеринин кеп кырдуулугуна жетишүү максатында киргизилди. Сабакты пландоо – мугалимдин конкреттүү сабакка даярлануусунун составдык бөлүгү. Сурап коргондо жаш мугалимдер алгачкы жылдары сабакта эмне деп сүйлөө керек деп көп ойлонушаарын айтышкан. Алар окуу предметинин мазмуну менен жакшылап таанышып чыгышат. Методикалык маселелер көбүнчө кийинки планда калат. «Башкысы – предметти билгениң, калгандары кийини өзү болот», – деп ойлойт тажрыйбасыз мугалим. Катары менен бир нече ирет жолу болбой калганда гана жаш мугалим сабактын ар бир элементинин мазмунун, максатын даана андап билүү, анын формаларын, ордуң, ишке ашыруу ыгын жана башка элементтер менен байланышын айкын элестетүү канчалык маанилүү экендигине көзү жетет. Мунун баарына сабакты пландоо жеткирет. Сабакты пландоо маселесин өз ара байланыштуу эки болукко ажыратабыз:

- Сабактын, анын ар бир этабынын максатын ойлонуштуруу;
- Атайын дептерге сабактын планын керектүү формада жазуу.

Кээ бир мугалимдер сабакты пландоо – бул аны жазып коюу эле деп ойлошот. Бул план керек, керек эмес, пайдалуу, зыяндуу, формализм ж.б. деген беймаани талаштарды жаратат;

Ушул эки маселени карап көрөлү:

План керекпи деп талашуу дегеле орунсуз. Бир дагы сабак плансыз откорулгон эмес. Такыр эле даярдалбаган сабак деле план боюнча отот: мугалим аны эмнеден баштоону ойлобой койбойт. Мисалы, суроодон башташы мүмкүн. Ошондо ал сабактын өзүндө эле түзө койгон суроолорду берет, анан окуучулардын суроолоруна жооп берет, андан сон өзү бир нерселерди айтат же өз алдынча иштоого тапшырма берет. Бул деле план эмеспи. Кентин баары мындай «план» эмне берет, ал окуучунун жетилишине жана тарбияланышына кандай оболго түзөт-мына ошондо.

Кээ бир мугалимдер план түзөт, бирок жазбайт. Ырас, мугалимдин эс тутуму бир нече күнгө чейин сабактын негизги деталдарын сактап кала алат. Бирок начар сабактардын **басымдуу** көпчүлүгү, авторлор анализдеп коргондой, же жазылбаган, же көрсөтүп кутулуу үчүн эптеп эле түзө салынган план боюнча отүлөт. Көпчүлүк мугалимдер ар бир сабакка план түзөт. Мыкты мугалимдердин тажрыйбасы план зарыл экендигин далилдеп турат.

Айрым бир мугалимдерден- план чыгармачылыкты, өз алдынчылыкты чектоого салып коет дегенди угууга болот. Бул эреже катары аны жазганды жаман коргон же жаза албагандардын көз карашы. Ал турмак генийлер шедеврлерди жаратууда адегенде гениалдуу план түзүшөт, чыгарманын бардык акы-чүкүсүнөн бери багытын жана өз ара байланышын көп жолу бышырып чыгышат. Бул бардык искусство чыгармалырына мүнөздүү, анын ичинде сабак үчүн да чон тиешеси бар.

Сабактын планы – чыгармачылык изденүүнүн башталышы, сабактын натыйжалуу болушунун каражаты, мугалимдин оюнунун ишке ашырылышынын, шыктануусунун жана таланттуу импровизациясынын негизи.

Сабакты пландоо жана ага мугалимдин даярдануусу төмөнкүдөй этаптардан турат:

- Сабакты тема же бөлүк боюнча системалуу иштеп чыгуу.
- отүлүүчү сабактын билим берүүчү жана тарбиялоочу милдеттерин аныктоо.
- Окуу материалынын оптималдуу коломүн аныктоо, аны мааниси жагынан толук бүткөн бир катар блокторго, бөлүктөргө ажыратып чыгуу.
- Сабактын структурасын (түзүлүшүн) иштеп чыгууга ылайык окутуунун эң алгылыктуу усулдарын жана формаларын аныктоо.
- Бул материалдардын башка предметтер менен байланышын изден табуу жана ал байланышты жаңы материалды окуп үйрөнүүдө пайдалануу.
- Сабактын бардык этаптарында мугалимдин жана окуучунун бардык иш аракеттерин пландаштыруу. Бул өзгөчө жаңы материалды оздөштүрүүдө керек.
- Сабактын дидактикалык каражаттарын иргоо (кино жана диафильмдерди, карточкаларды, плакаттарды, карганы, схемаларды, кошумча адабияттарды ж.б.д.у.с.).
- Доскага жазылуучу жана сызылуучу сөздөрдү, чиймелерди пландаштыруу.
- Тажрыйба үчүн жабдуулардын даярдыгын өз учурунда текшерүү жана аны алдын ала белендоо.
- Сабакта өз алдынча иштөөнүн формаларын жана коломүн аныктоо.
- Сабакта жана үйдө иштелүүчү материалды бекемдоо жолдорун жана формаларын, билим берүүнү системалоонун жана кенейтүүнүн жолдорун аныктоо.
- Окуучунун билимин текшерүүнүн методикасын, формасын аныктоо, ушул сабакта билими текшериле турган окуучулардын тизмесин түзүү.
- Үй тапшырмасынын мазмунун, коломүн жана формасын аныктоо.
- Сабакты жыйынтыктоонун формасын аныктоо.
- Корсотулгон тема боюнча класстан тышкаркы ишти аныктоо.

Бул сабакка даярдануунун жалпылаштырылган схемасы. Эми планды атайын дептерге жазуу маселесине кыскача токтололу. Пландын түзүлүшү, анын коломү жана майда бөлүктөрүнүн сапаттык деңгээли мугалимдин жекече сапаттарына, анын тажрыйбасы менен эмгек стажысынан көз

каранды. План-конспект эч убакта **сабактын «жүзү» боло албайт**. Эгер сабак **начар болсо, ал тургай** тажрыйбалуу методист тарабынан түзүлгөн эң кылдат, бышык план дагы мугалимге жардам бербейт.

Сабак боюнча план – бул мугалимдин өздүк документи, эмгекти илимий уюштуруунун каражаты. Бул жагдайда катуу талаптар менен биротоло аныкталган көрсөтмөлөр болушу мүмкүн эмес. Сунуш кылып, кенеш берүүгө гана болот. Эң максаттуу форма болуп белгилүү бир сабакта белгилүү бир мугалимге ыңгайлуу форма гана эсептелет. План көбүнчө эки үч эле бет болушу керек. Беттердин бир жак капталында сабактын жетишпегендиги менен ийгилигин белгилөө үчүн орун калтыруу абдан жакшы. Ал эскертүүлөр кийинки окуу жылындагы сабактарга даярдануу үчүн эң жакшы материал катары кызмат кылат.

Сабакты анализдөө

Сабактын сапаты менен эффективдүүлүгү мугалимдин эмнени билгендигинен гана эмес, ал өз билимин канчалык денгээлде колдоно алгандыгына дагы жараша болот. Мугалимдин чеберчилиги көп учурда өзүнүн жана башкалардын каталарын анализдей билүүсүнөн көз каранды. Мунсуз педагогикалык чеберчиликке мугалим такыр жетишпейт же кечигип жетишет. Өз ишин анын ичинде сабагын, дайыма өркүндөтүү жаш мугалимдин жетишерлик кыска убакытта мыкты адис болуп калышына мүмкүндүк берет. Өз ишин анализдөө – квалификацияны жогорулатуунун эң өнүмдүү өлчөмдөрүнүн бири экендиги тажрыйбадан улам белгилүү.

Сабакты анализдөө – татаал жумуш. Анын сапаты көп факторлордон, баарыдан мурда мугалимдин өз иш аракеттерин терең ойлонуп талдоого конгонунан, анын жондомүно жана жакшы адис болууга умтулушунан көз каранды.

Сабактын мазмунун анализдөөдө берилчү суроолордун болжолдуу планын карап королу (Бул мугалимдин сабакка олуттуу даярданышына, өз чеберчилигин өркүндөтүүсүнө пайда берет). Атайын даярдалбаган сабакты деле анализдөөгө болот. Бирок анын мазмунун жана мугалимдин көздөгөнү эмне экенин билбей, техникасына анча сүнгүбөй туруп, муну жасоо кыйынга турат.

Сабактын мазмунун анализдөөдө берилчү суроолордун болжолдуу планы:

- Мугалим өзүнүн алдына койгон бардык максаттарына жетише алдыбы? (Сабактын айрым «блоктору» убакытка карай кандай бөлүштүрүлдү? Эмне үчүн кээ бир фрагменттер ойлонулгандагыдан көпкө же азга созулду?..).
- Жаңы материалды окуп үйрөнүүнүн уюштуруу денгээлин текшерүү. (Эгер фрагмент ийгиликтүү чыкса, анда мунун себебин аныктоо керек. Сабактын ийгиликтүү жактарын талдоо анын кемчиликтерин анализдөөдөй эле маанилүү).
- Жаңы материалды өздөштүрүүнүн планы туура түзүлүп ишке ашы-

рылдыбы? (Жаны материалдын айрым «блокторун» чечмелөө методикасы жетишээрлик ойлонулганбы? Мугалимдин жетишээрлик билими барбы? Жаны материалды өздөштүрүүдө кайсынысын кантип өзгөртүүгө болор эле, эмне үчүн?)

- Жаны материалдын негизги жоболору кандай бекемделди.
- Өз алдынча иш туура эле колдонулдубу? (Ал ото эле оор эмеспи? Колуму кандай? Өз алдынча иш жетишээрлик денгээлде жекечелештирилгенби?)
- Окуучулар үй тапшырмасын аткара алыштыбы? Аткарылбаганынын себеби эмнеде? Алардын откон сабакта кетирилген каталар менен байланышы барбы?
- Сабактын техникалык жабдылышы кандай? Демонстрациялар максатына жеттиби? Мүмкүн болчу нерселердин баарын эле мугалим демонстрациялай алдыбы?
- Үй тапшырмасы туура берилдиби? Ал бардыгына тен эле түшүнүктүүбү? Анын колуму менен мазмуну оптималдуубу?

Сабакты откорүүнүн техникасын анализдоодо берилчү суроолордун болжолдуу планы:

- Сабактагы тартип кандай? Сабак кызыксызбы же кызыктуубу?
- Доскадагы жазуулар ирээттүүбү, даанабы? Мугалимдин столу тыштан караган кишиге кандай көрүнөт? Эмнени өзгөртүү керек?
- Окуучулар менен байланыш үзгүлтүккө учураган учурлар болдубу? Эгер болсо, эмне үчүн?
- Класс ишке жетишерлик денгээлде тартылдыбы? Сабактын темпи кандай? Ар бир сабактын аягында мугалим өзүнө жооп берүүгө туура келген жогорку суроолор ушуну менен гана бүтүп калбайт. Өзүнүн жана башкалардын сабагын анализдоого конбогон мугалимдер сабакты бул пункттар боюнча талдоо көп убакытты алат, кыйын дагы деп ойлошу мүмкүн. Бирок, айтылып жүргөндөй, мээнет кылбай дөөлөт жок. Педагогикалык тажрыйбаны байытуудан жана кенейтүүдөн, өз иш аракеттеринин маңызына тереңдеп кирүүдөн келип чыккан жыйынтык булардын баарын актап кетет. Анын үстүнө отүлгөн сабакты анализдоо - кийинки сабакка даярдыктын башталышы да эмеспи.

Кесинтештердин сабактарына катышуу абдан пайдалуу. Тилекке каршы, биз дагы эле өзүбүздүн жана коңшу мектептердин мыкты мугалимдеринин тажрыйбасын жетишерлик өздөштүрө албай келебиз. Бул биздин педагогикалык чеберчиликтин жай өнүгүшүнөн көрүнөт. Мугалим ал тургай көптү билем жана жакшы сабак өтөм деп ойлосо дагы, өзүнүн жана башкалардын сабагын анализдоо, анын билими менен билгичтиктерин бекемдээри анык.

Чеберчиликти өстүрүү жөнүндө айтып жатып, биз мугалимдин өзүнүн жана жолдошторунун тажрыйбасын өздөштүрүүсүнө кобүрөөк басым

жасадык. Албетте мугалимдин кесиптик өсүшүнүн мүмкүнчүлүктөрү муну менен эле бүтүп калбайт. Сабакка даярдануу процессинде мугалим өзүнүн предмети жана сабак өтүү методикасы боюнча сөзсүз педагогикалык адабияттарды окуп чыгат. Анын кесиптик камылгасына булар дагы жетиштүү эмес. Жакшы сабак өтүү үчүн өз предметин жогорку окуу жайлардын окуу куралдарынын денгээлинде билүү жетишээрлик деп түшүнгөн мугалимдер жаңылышат. Өз материалын жакшы билип туруп, ошого карабай начар сабак берген мугалимдерди кеп эле көрүүгө болот. Өзүнүн жана башкалардын тажрыйбасын мыктылап анализдөө жана зарыл адабияттарды үйрөнүү гана чеберчиликтин, устаттыктын бийик денгээлине жеткириши мүмкүн.

Корутунду

Окуу ишин уюштуруу формалары – бул окуу ишиндеги окуучулардын саны, өткөрүү мөөнөтү, орду, тартибин сырткы белгилерин мүнөздөөчү категория.

Окуу ишин уюштуруунун формаларына сабак, практикум жана семинардык сабактар, экскурсия, үй окуу иштери ж.б.лар кирет. Алардын эң негизгиси – класстык сабак. Анын альтернативалары белл-ланкестрдик система, Дальтон план, Трапп планы, лабораториялык-бригадалык система ж.б.лар.

Класстык сабак мугалимдердин жетекчилигинде белгилүү программага ылайык, туруктуу расписание боюнча, таанымдык тажрыйбасы жана курагы жагынан кескин айрымаланбаган окуучулар тобу менен белгилүү убакыт алкагында уюштурулган окуу ишинин формасы.

Класстык сабактар максатына карай төмөнкүдөй типтерге бөлүштүрүлөт. 1 Жаңы билимдерди өздөштүрүү, 2 Билимдерди колдонуу жана билгичтик көндүмдөрдү калыптандыруу, 3 кайталоо, жалпылоо, 4 өлчөө жана баалоо, 5 аралаш сабактар. Ар бир сабактын өзүнө таандык структуралык элементтери бар.

Сабакты пландоо, даярдоо жана аткаруу мугалимден олуттуу жоопкерчиликтерди талап этет.

Күндүк сабактын планы – бул мугалимдин өздүк документи. Мугалим ар дайым өзүнүн жана башка кесиптештеринин сабактарын анализдеп баа бере билүү аркылуу гана өзүнүн чеберчилигин өркүндөтө алат.

Өзүн өзү текшерүү тесттери

1. Окуу ишин уюштуруунун формаларын төмөндөгүлөрдүн кайсынысы көбүрөөк аныктайт?
 - ✓ А. окуу ишиндеги окуучулардын санын, өткөрүү мөөнөтүн.
 - Б. көрсөтмө куралдарды тандоонун эрежелерин.
 - В. билим берүүнүн философиясы.
 - Г. окутуу ишинин негизги жоболорун.

2. Класстык сабак системасын теориялык жактан эн алгач ким негиздеп, жалпылаган?
А. Паркхерст Б. Дьюи В. Коменский Г. Ушинский.
3. Окуу ишин уюштуруу формасы катары класстык сабактын негизги кемчиликтери кайсылар?
А. сабак – балдардын академиялык жетишкендиктерин козгомолдоого мүмкүндүк бербейт.
Б. сабакта – окуучулардын жекече билим алуусун уюштурууга мүмкүн эмес.
В. сабакта жалпы стандарт, шаблондуулук көп.
Г. сабакты өткөрүү – өтө көп каражатты талап кылат.
4. Окуу ишин уюштуруунун лабораториялык-бригадалык формасынын артыкчылыгы төмөндөгүлөрдүн кайсынысы?
А. окуучунун жекече иш аракетин коллективдүү ишмердүүлүк менен айкалыштыруу.
Б. балдардын окуу ишине карата жоопкерчилигин арттыруу.
В. терең билимдерге ээ кылуу.
Г. билимдерди ырааттуу, системалуу өздөштүрүүсүн камсыз кылуу.
5. Үй тапшырмасын суроо, жаңы теманы баяндоо, бекемдоо, үйгө тапшырма берүү – кайсы сабактын структурасына мүнөздүү?
А. жаңы билимдерди өздөштүрүү сабагы.
Б. билимдерди кайталоо, жалпылоо, системалаштыруу
В. аралаш сабак
Г. билим, билгичтик, көндүмдөрдү олчоо, баалоо сабактары.
6. Төмөнкүлөрдүн кайсынысы сабактын уюштуруу этабынын негизги максаты катары каралууга тийиш?
А. окуучулардын көңүл буруусун, эркин, ой жүгүртүүсүн жандандыруу
Б. окуучулардын жана класс бөлмөсүнүн сабакка даярдыгын текшерүү
В. окуучуларды жоктоо
Г. сабактагы жаңы тема жөнүндө маалымат берүү.
7. Сабактын тибин жана структурасын кандай белгилерине карап аныктоо бир топ ийкемдүү?
А. сабактын максатына карай.
Б. сабактын этаптарынын иретине карай
В. сабактын негизги максатын жүзөгө ашырууга сарпталган убакытка карай
Г. мугалимдин ишмердүүлүгүнүн өзгөчөлүгүнө карай.
8. Учурда Кыргызстандын мектептериндеги окуу ишин уюштуруунун формаларын төмөнкү группалардын кайсынысына кошууга болот?
А. Лабораториялык-бригадалык, Репетиторлук, Белль-ланкестердик
В. Сабак, Лекция, Практикум, Семинардык сабак, Экскурсия.
Г. Ангеме, Китеп менен иштөө, Тренинг.
Г. Дальтон план, Тьюторлук, Гувернерлик.
9. Сабакта окутууну жекелештирүүнүн ийкемдүү жолу төмөндөгүлөрдүн

- кайсынысы?
- А. артта калган окуучулар менен кошумча сабак өтүү
- Б. академиялык жетишкендиктери мыкты окуучуларды артта калгандар менен иштөө үчүн бекитүү
- В. артта калган окуучуларды сабакта көп суроо.
- Г. начар, орто, мыкты окуучулардын өзгөчөлүктөрүнө ылайык тапшырмаларды иштеп чыгуу, сунуштоо
10. Төмөнкү жооптордун кайсынысы сабакты толугураак мүнөздөй алат?
- А. мугалим окутуу ишин билим деңгээли бирдей окуучулардын туруктуу составы, расписаниесинин жана атайын бекитилген регламенттин негизинде өткөрөт
- Б. Сабак бул 45 минута аралыгында өткөрүлүүчү окуу иши
- В. Сабак-бул окутуу, тарбиялоо, өнүктүрүү милдеттерин аркалаган иш чара.
- Г. Сабак мугалимдин жетекчилигинде белгилүү программага ылайык туруктуу расписание боюнча таанымдык тажрыйбасы жана курагы жагынан кескин айрымаланбаган курамы туруктуу окуучулар тобу менен белгилүү убакыт ичинде өткөрүлгөн окуу ишинин формасы

Жооптор:

1. А 2. В 3. В 4. Б 5. В 6. А 7. А 8. Б 9. Г 10. Г

VII БӨЛҮМ

ОКУУ ПРОЦЕССИН ПЛАНДАШТЫРУУ

Киришүү

Аткарыла турган бир иштин алдын ала ырааттуу ойлонуштурулушу жана кагаз бетине түшүрүлүп аныкталышы план деп аталат. План- окуу ишин уюштуруу ишинде да кенири колдонулат. Бул бөлүмдө окуу процессин пландаштыруунун пайдалуу жактары, пландын түрлөрү жана өзгөчүлүктөрү каралат.

Үйрөтүү-үйрөнүү процесстерин пландаштыруу

Мугалим окуучуларды билим жана билгичтиктиктерге ээ кылуу үчүн окутуу процессин ойдогудай уюштурууга милдеттүү. Бул милдетти аркалоо үчүн кандай ишмердүүлүктүн кантип оздоштурулору, буга байланыштуу иш-чаралардын кантип аткарылары алдын ала пландалышы керек. Демек, үйрөтүүнү (окутууну) пландаштыруу деген түшүнүк коздогон максатка жетүү үчүн ага байланыштуу ар кандай иш-чараларды аныктоо, аларды окуучуларга үйрөтүү жолдорун тандоо, анда колдонулуучу курал-жабдыктарды даярдоо жана оздоштурулгон ишмердүүлүктөрдү баалоо аркылуу айкындалат.

Мугалим сабак учурунда аткарылчу иш-чаралардын баарын майда баратына чейин эске сактай албайт. Бирок айрым мугалимдер кесиптик тажрыйбасына жана өз мүмкүнчүлүгүнө таянуу менен сабактын планын түзүп, ага алдын ала даярдык көрүүнү зарыл деп эсептебеси да мүмкүн. Бул –кайдыгерликтин бир көрүнүшү. Анткени маалымат ашкере кобойуп, бардык нерсе улам өзгүрүп, кубулуп турган учурда мугалимдин кесиптик ишмердүүлүгү да дайыма жаңыланып турушу зарыл. Демек, мугалимдин сабакка даярдыксыз жана плансыз кириши эч бир акылга сыйбай турган көрүнүш (**Таşınar ve Külahçı, 1997: В. 9-10**).

План түзүүгө маани бербеген мугалимдин мындай көз карашы түбү келип мугалимдик кесип белгилүү бир теманы түшүндүрүү менен гана чектелет деген калпыс пикирге негизделет. Ушундан улам билген нерсени түшүндүрүү үчүн эч бир пландын зарылдыгы жок деп эсептешет. Бирок бүгүнкү күндө мугалимдин милдеттери орчундуу өзгөрүүгө кириптер болду. Мугалимдин башкы милдети «үйрөнүү процессинин жетекчиси» деген жаны көз караш улам бекем орун алууда.

Окутуу иш-чараларын пландаштыруунун пайдалуу жактары

Мындай иш-чараларды сабактан мурда пландаштыруунун томон-күдөй бир катар пайдалуу жактары бар (**Hesapçioğlu, 1992: 81**).

- План мугалимдин окутуу жаатында аткара турган бардык иш-аракеттерин жетектоого жакындан жардам берет.

- Теманын качан жана канча убакытта өтүлөрүн иретке келтирет, өзгөчө програмmanın болүнгөн убакыт ичинде аткарылышын камсыз кылат.
- Пландуу түрдө өтүлгөн сабак мугалимди да, окуучуну да чаржайыттыктан сактайт жана аларга ишеним берет.
- Сабактын максат-милдеттерине шайкеш келген методдорду тиешелүү курал-жабдыктарды тандоого жардам берет.
- Пландуу иш билимди баалоонун ишенимдүүлүгүн арттырат.
- Окуучулардын дилгирилик жана шык-жөндөмүн активдештирет.
- Мугалим менен окуучунун кызматташып иштөөсүн камсыз кылат.

Томонкү өрнөк окуяны окуп чыгып, тема боюнча өткөрүлө турган талкууга катышыңыз.

Өрнөк окуя:

Сабакка даярдык

Айзада – өз кесиби боюнча 10 жылдык тажрыйба топтогон математика мугалими. Ага мугалимдер да, окуучулар да урмат-сый көрсөтүшүп, сүймөнчүлүк менен мамиле кылышат. Күнгө шаршемби. Класс ичи. Сабак башталат. Мугалим менен окуучулардын ортосунда диалог курулат.

Мугалим: Саламатсыздарбы? Кандайсыздар? Демалыш кандай өттү?

Таалай: Эжеке, бул аптада сынак болот. Ошон үчүн сабак окудук.

Мугалим: Дурус. сынактан жакшы баа алыш үчүн көп аракет жасоо керек. Баарыңарга ийгилик каалайм.

Мирлан: Эжеке, негизги функцияларга токтогонбуз.

Эркин: Жок, эжеке, эки белгисиздүү теңдемелерди чыгарганбыз (Окуучулардан ар кандай жооп келет).

Мугалим: Кимдин дептери толук? Кана көрөйүнчү?
(Бир окуучунун дептерин карап, эки белгисиздүү теңдеменин чыгаруу жолдорун сурайт.
(ушул маалда бир окуучу.....)

Аржан: Эжеке, тиги белги туура болбой калды.
(Мугалим бир аз токтолуп...)

Мугалим: Туура айтасыз, катаны оңдоо керек.
(Ошентип, ката да оңдолот...)

Руслан: Эжеке, сабактын убактысы бүттү.

Мугалим: Ооба, убакыт бүттү. Бүгүн бул теманы бүтүшүбүз керек эле. Кийинки сабакта улантабыз. Сууроо жок болсо, бүттү. Саламатка калыңыздар.

Эми орнок окуяга байланыштуу томонку суроолорго жооп бериниз.

	Ооба	Жок
1. Мугалим откон сабактын кайсы жерден токтолгонун билдиби?	()	()
2. Сабак башталардан мурда мугалим откон сабактын кайталоосун жасадыбы?	()	()
3. Бүгүнкү сабак менен мурунку сабактын байланышы корсотулдүбү?	()	()
4. Мугалим сабактын максатын айтып бердиби?.....	()	()
5. Мугалим сабактын максатына кантип жетүү керектигин түшүндүрдүбү?.....	()	()
6. Сабакты түшүндүрүү учурунда каталар корсотулдүбү?	()	()
7. Сабактын жыйынтыгы чыгарылдыбы?	()	()
8. Сабактын соңунда баа коюлдубу?	()	()
9. Окуучуларга келерки сабактын темасы жөнүндө маалымат берилдиби?	()	()
Сабактын темасы берилген убакыт ичинде түшүндүрүлүп бүттүбү?	()	()
Суроолорго жооп берип, өз көзкарашыңыз боюнча класстагы талкууга катышыңыз. «Сиздин байкооңуз менен план даярдоонун ортосунда байланыш барбы?» ----- ----- -----		

Окуу пландары

Билим берүү процесси ар кандай максаттагы пландар аркылуу ишке ашырылат. Түркиянын таалим –тарбия мекемелеринде окуу иши жылдык план, бирдик план жана сабактын планы аркылуу аныкталат. Аларды томонкучо мүнөздөөгө болот.

А. Жылдык план:

Бир окуу жылында же жарым жылдыкта өтүлө турган сабактарды жана аткарыла турган иш-чараларды айлар, кээде апталар боюнча бөлүштүргөн план. Жылдык иш-чаралардын пландалышы ар кандай мектептерде ар башка болушу мүмкүн. Маселен, башталгыч мектептин жылдык планы өзүнчө болсо, орто мектептин жылдык планы андан айрымалуу болот. Жылдык планда, негизинен, өтүлүүчү сабактын темалары, максат-милдеттери, булактары, курал-жабдыктары, колдонулуучу ыкмалар, башка сабактар менен байланышы, тапшырмалар жана баа олчомдору камтылат. Жылдык план усулчу жана адис мугалимдердин кенеш тарабынан түзүлөт.

Планды түзүүдөн мурда томонкүдөй иш-чараларды аткаруу талап кылынат.

- Окуу жылында мектепте аткарылуучу апталык сабак программасын так аныктап, кайсы күнү кайсы класста кандай сабак өтө турганыңызды ойлоп бычыңыз.
- Ар аптада кайсы класста канча саат сабак өтөрүнүздү аныктаныз.
- Расписание боюнча окуу апталарынын жүгүн жана анын каникулдар арасында тең же тең эмес бөлүштүрүлүшүн аныктаныз.
- Окуу программасы канча темага жана канча сааттык убакытка бөлүнөрүн аныктаныз.
- Ар жарым жылдыкта ар кандай себеп менен бир апталык каникул жарыяланып сабак өтүлбөй кала турганын эске алыңыз.

Жылдык пландын курамы:

Жылдык пландын курамына камтылуучу бөлүмдөр томондогу мисалдарда көрсөтүлдү. Бул бөлүмдөрдүн негизин томонкүлөр түзөт.

(1) Мооноту: Бул бөлүмдө кайсы айдын канчанчы аптасында кайсы сабак боюнча канча саат сабак өтүлөрү аныкталат. Мугалим бул бөлүмдү түзүү учурунда жогоруда белгиленгендей, өтүлө турган сабактын күнүн, саатын, каникул-майрам күндөрүн эске алуу менен сабактарды теңдештирип бөлүштүрөт.

(2) Темалар: Бир жылдык окуу жүгүнө карай темалар бөлүштүрүлүп, сааттарынын олчому аныкталат. Мугалим бул ишти аткарууда темалардын оор же жеңил экендигин эске алышы керек. Мында темалардын аталыштарын белгилөө менен чектелсе да болот.

(3) Максат-милдеттер: Өтүлүүчү темалардын максат-милдеттери аныкталат. Алар окуучуларга багытталып, оздоштурууга ыңгайлуу формада берилиши керек.

(4) Метод жана ыкмалар: Теманын мазмунуна шайкеш келген окутуу методу жана ыкмалары аныкталат.

(5) Булак, курал-жабдыктар (каражаттар): Теманын мазмунуна

байланыштуу окуулук, колдонмо китептер, түрдүү басылмалар, аудио-видео техникалар жана башка каражаттар белгиленет.

(6) Сынак-тажрыйба, кезүү (экскурсия), байкоо: Темаларга байланыштуу сынак откорүү, тажрыйба жүргүзүү, экскурсия уюштуруу, бир нерсеге байкоо жүргүзүү сыяктуу иш-чараларды камтыйт. Маселен, тарых сабагы боюнча жүрүш уюшулса, анда баруучу жер менен алдын ала сүйлөшүү жүргүзүп, жүрүштүн планын тактоо керек.

(7) Башка сабактын мугалимдери менен кызматташып иштоо: Бир сабакта оздоштурулгон билим жана жондомдордун экинчи бир сабакта оздоштурулгон билим жана жондомдор менен өз ара байланышта болушу шарт. Тактап айтканда, окуучуларды оздоштургон билим жана билгичтиктерин ар кандай шарттарда колдонууга үйрөтүү зарыл. Муну мугалим ар дайым жадысынан чыгарбашы керек. Андыктан темага байланыштуу башка мугалимдерден алынуучу кеңеш комөктор ушул бөлүмдө катталууга тийиш. Маселен, математикалык амалдарды аткарууга байланыштуу бир кесинтик сабак ошол класстын математика мугалими тарабынан өтүлсө, майнаптуу болот. Бул жагдайлар, сөзсүз түрдө, ушул бөлүмдө корсотүлүшү керек.

(8) Тапшырмалар: Окуучуларга бир жыл ичинде берилүүчү тапшырмаларды жана аларды аткарыш мезгилин камтыйт. Бул бөлүмдө күн сайын аткарылуучу ошондой эле, апта сайын аткарылуучу тапшырмалар да берилиши мүмкүн.

(9) Жазуу жүзүндө откорүлүүчү баалама сынактар: Ар бир сабак үчүн откорүлүүчү сынактардын мезгили корсотүлөт. Мугалим сабакка бөлүнгөн сааттын көлөмүнө карай жарым жылдыкта эн кеминки же үч жолу сынак откорүүгө милдеттүү.

(10) Эскертүүлөр: Мугалим бул бөлүмдө пландын аткарылышына байланыштуу урунгуу учурларды тиешелүү эскертүүлөр аркылуу белгилеши мүмкүн. Маселен, сабакка бөлүнгөн мөөнөттүн жана сааттардын көлөмүнүн жетиштүү экендиги, окуучулардын сабакты оздоштуруу денгээли жана ушул өндүү учурлар бул бөлүмдө катталаг. Мындай маалыматтар мугалим тарабынан кийинки окуу жылынын планын түзүүдө жетекчиликке алынышы мүмкүн.

Жылдык пландын үлгүсү

Окуу жылы:...../...../.....

Мектептин аты:.....

Предметтин аты:.....

Кластар:.....

ОКУТУУНУН ЖАЛПЫ МЕТОДДОРУ

Мооноту													
	Айы:	Сентябрь	Октябрь	Ноябрь	Декабрь	Январь	Февраль	Март	Апрель	Май	Июнь	Июль	
Аптасы:													
Мооноту													
Темалар:													
Максат-милдеттер:													
Метод жана ыкмалар:													
Булак, курал-жабдыктар:													
тажрыйба, кезүү-байкоо:													
Башка сабактын мугалимдери менен кызматташып иштөө:													
Тапшырмалар:													
Жазуу жүзүндө өткөрүлүүчү сынактар:													
Эскертүүлөр:													

Башка сабактын мугалиминин аты-жөнү _____ Колу _____

«БЕКТЕМИН»
Мектеп директору

Б. Бирдик (циклдик) планы

Окуучуларды окуу процессинин максаттарына ылайык билим жана билгичтиктерге ээ кылууда орун алган темалардын жана иш-чаралардын мазмун жактан өз ара бир бүтүндүктү түзгөн бөлүктөрү сабактардын бирдиги (цикли) деп аталат. Бул аркылуу өз ара байланышкан темалар бүтүн бирдик катары окуучуларга сунушталат да, окуу иштери окуучулардын психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен жүргүзүлөт. (Büyükkaragöz ve Çivi, 1994: 120).

Бирдик (циклдин) план жылдык пландан алда канча айырмаланат да, окуу бирдиктеринин ичинде же ортосунда орун алган байланыш-ка-тышты жана логикалык ыраттуулукту сактап, мугалим менен окуучунун кызматташып иштоосун камсыз кылат.

Бирдик (цикл) планын ар кандай формада түзүүгө болот. Бирок анда томонкүдөй төрт негизги бөлүм, сөзсүз түрдө, камтылууга тийиш.

- Биринчи бөлүмдө бирдиктин (циклдин) аты, катар номуру, класс, моонотү аныкталат.
 - Экинчи бөлүмдө максат-милдеттер, бирдиктин (циклдин) бөлүмдөрү, колдонулуучу метод жана ыкмалар, булак, курал-жабдыктар (каражаттар), экскурсия, байкоо, тажрыйба, тапшырмалар камтылат.
 - Үчүнчү бөлүмдө баалама сынактар пландалат.
 - Төртүнчү бөлүмдө пландын аткарылыш өзгөчөлүктөрү жана буга байланыштуу өзгөчө шарттар көрсөтүлөт.
- Бирдик планынын үлгүсү катары томонкү мисалда келтирилет.

Бирдик планынын үлгүсү

1-бөлүм:

...../...../.....

Бирдиктин (цикл) аты, номуру	
класс	моонот

2-бөлүм:

Максат-милдеттер	бирдиктин бөлүмдөрү	колдонулуучу метод жана ыкмалар	булак, курал-жабдыктар каражаттар	кезүү, байкоо, тажрыйба, тапшырмалар.

3-бөлүм:

Баалама сынактар.

4-бөлүм:

Сабактын аткарылышына байланыштуу эскертүүлөр.

В. Сабактын планы (күндөлүк сабак планы)

Сабак жана анын окутуу процессиндеги орду, типтери, структурасы тууралуу жогорку бөлүмдөрдө кенири сөз болду. Ушундан улам биз мында Туркиянын мектептериндеги сабактын планын түзүү маселесине гана токтолмокчубуз.

Мугалим сабактын планын түзүү үчүн төмөнкү эки шартты жетекчиликке алышы зарыл.

- Адегенде сабактын максат-милдеттери аныкталат да, алар окуучулар тарабынан өздөштүрүлүүчү билим жана билгичтиктерди камтыйт.
- Сабактын максаты теманын өзгөчөлүктөрүнөн келип чыгат. Ошол эле учурда ал таанымдык, туюмдук жана кыймылчыл ишмердүүлүктөрдү калыптандырууга багытталат.
- Бул бир жагынан. Экинчи жагынан сабактар арасындагы байланышты да эске алуу керек. Тактап айтканда, мурунку сабакты кайталоо жолу менен окуучуларды кийинки сабакка даярдоо зарыл.

Мугалим сабакка кирүүдөн мурда эки жактуу даярдык корүү керек. Алар төмөнкүлөр: окутууга даярдык жана план түзүүгө даярдык.

(1) Окутууга даярдык:

Бул этапта мугалим үч факторду эске алууга милдеттүү. Алар: окуучу, тема жана шарт. Буларды төмөнкүчө мүнөздөөгө болот (Küçükahmet, 1999: 61-62).

(а) Окуучу: Мында окуучулар тобунун чоңдугу, алардын билим жана жондом деңгээлдери эске алынат. Бул маселени териштирүүдө башка мугалимдердин пикирлери да өтө маанилүү.

(б) Тема: Пландалган теманын программадагы орду, ага ылайык методлун тандалышы, темага керектүү аудио-видео каражаттар, теманын түшүндүрүүчү түшүнүктөрү, сабакты жыйынтыктоонун баа олчолдору аныкталат.

(в) Шарт: Сабактын мооноту, сабак өтүлүүчү жер (дарскана, оңоркана, тажрыйбакана ж.б.), анын жарык бөлүшү, желдетилиши, жылуулугу жана сабак үчүн керек болгон курал-жабдыктар камтылат.

Ошентип, мугалимдин окутуу процессине карата даярдыгы ойдөкү үч шарттын негизинде ишке ашат. Андан соң аталган иш-чараларды аткаруу үчүн сабактын планы түзүлөт.

(2) Сабактын планын даярдоо:

Билим берүү процессин пландоодо күндөлүк аткарылуучу иш-чаралардын пландалышы орчундуу мааниге ээ. Мугалимдин ийгилиги да дал ушул иш-чаралардын туура уюштурулушуна байланыштуу болот. Ошол эле учурда мугалимдин кайсы класстарга чегерилгендиги да коңул чордонунда болуш керек. Маселен, класста башталгыч мектептин мугалимдери өзүнө болгон бир класстын бардык сабактарын өткөрөт. Демек, ал ар күнү өтө турган бардык сабактардын планын түзүүгө милдеттүү. Предметчи мугалимдер өз адистигине гана тиешелүү сабакты бергендиктен, ошол сабактын гана планын даярдайт. Муну күндөлүк план эмес, сабактын планы деп айтканыбыз он.

Сабактын планын даярдоодо эске алынуучу учурлар:

➤ Планада окуучуларга үйрөтүлүүчү билим жана билгичтиктер так жана ачык аныкталууга тийиш. Сабактын максаты берилген бөлүмдө булар жалпысынан «Бул сабакты ийгиликтүү аяктаган окуучу» деп белгиленип, андан соң билим, билгичтиктер аталып көрсөтүлүшү керек.

Буга байланыштуу айрым мисалдарды келтирип көрөлү.

✓ Бул сабакты ийгиликтүү аяктаган окуучу

- ★ Билим берүүнүн негизги түшүнүктөрүнүн аныктамасын билет.
- ★ Кыргызстандагы жашоонун негизги булактарын билет.
- ★ Эки белгисиздүү теңдемени чыгаруу жолун билет.

- Теманы оздоштуруу учурунда колдонулуучу методдор жана ыкмалар аныкталыш керек.
- Сабакта пайдаланылуучу булактар, курал-жабдыктар белгилениш керек. Алардын ичинен кайсынысы качан колдонулары планда көрсөтүлүшү шарт.
- Баалама сынакты өткөрүүнүн формасы жана каражаттары белгилениши керек.
- План мурунку жана кийинки сабактарды байланыштырган таризде түзүлүшү керек.
- Сабак учурунда келип чыгышы мүмкүн болгон маселелерди чечүүнүн ийкемдүү жолдору алдын ала аныкталыш керек.
- Сабактын планы башка мугалимдер үчүн да түшүнүктүү болуш керек.
- План өтө кыска же өтө узун эмес, ырааттуу түрдө жазылышы керек.
- План сабактын мөөнөтүнө ылайык түзүлүшү керек. Сабакты пландалган мөөнөттө бүтүрүүгө аракеттенүү зарыл.

Сабактын планында камтылган бөлүмдөр:

Учурда сабактын планын түзүүнүн бирдиктүү формасы жок. Ал, негизинен, сабактын өзгөчөлүктөрүнө, окуучунун муктаждыктарына, мугалимдин тажрыйбасына жана башка учурларга байланыштуу болот. Сиздер үчүн 3-4 схемаларда ар кандай формаларда даярдалган сабактын пландары мисал катары берилет. Мында 3-схемада көрсөтүлгөн сабактын планы төмөнкү элементтерди ичине камтыйт.

(а) Алгы маалыматтар: Сабактын планынын баш ченинде алгы маалыматтар аныкталышы зарыл. Анда сабактын темасы, пландын ишке ашыш мезгили, бирдиктердин аталышы, класс, сабак мөөнөтү, мугалимдин аты-жөнү ж.б.лар аныкталат. Бир эле тема ар башка класста өтүлсө, бардык класстар үчүн ошол сабактын бир гана планын даярдоо жетиштүү.

(б) Максат: Бул бөлүмдө сабактын соңунда окуучулар ээ болуучу билим жана билгичтиктердин тизмеси келтирилет. Буга чейин белгиленгендей, сабактын максаты баалама сынактан, байкоодон өткөрүлүшү мүмкүн жана ал окуучуга багытталышы керек.

(в) Булак китептер, курал-жабдыктар: Сабак учурунда мугалимдин натыйжалуу иштеши үчүн керек болуучу ар түрдүү окуулук, окуу куралдары, басылмалар, энциклопедиялар, аныктамалар, конспектилер, радио, магнитофон, тасма, слайт, сүрот жана башка курал-жабдыктар ушул бөлүмдө көрсөтүлөт.

(г) Даярдык: Бул бөлүмдө окуучулардын сабакка кызыгуусун арттырууга багытталган иш-чаралар аныкталат. Андыктан учурдагы көйгөй маселелер жөнүндө сөз козгоо менен окуучуларды сабакты кабылдоого даярдоого болот. Өткөн сабакты кайталоо суроо-жооп түрүндө өткөрү-

лүшү мүмкүн. Өтүлө турган сабактын максаты менен бул максатка жетүүнүн окуучу үчүн пайдалуу жактарынын чечмелениши анын кызыгуусун арттырбай койбойт.

(д) Сабакты откорүү Жаңы билимдерди түшүндүрүү этабы. Бул бөлүмдү окуу китептин кайталанышы деп кароого болбойт. Анткени планда сабактын кыскача мазмунун чагылдырган конспект, ачыкч түшүнүктөрдүн жана формулалардын аныктамасы берилет. Курал-жабдыктар, алардын кайсынысы качан колдонулары, маал-маалы менен окуучуларга берилүүчү суроолор жана алардын мүмкүн болгон жооптору да планда камтылышы зарыл. Бул бөлүмдөгү иш-аракеттин негизги максаты окуучуну сабакка жандуу катыштырууга багыттоо. Ал ар кандай методдорду колдонуу менен ишке ашырылат.

(е) Конүгүү: Сабакты түшүндүрүү бөлүмү менен чогуу ишке ашырылат да, анда өздөштүрүлгөн маалымат жана жөндөмдөрдү бекемдоого байланыштуу иш — чаралар аныкталат. Суроо-жооп аркылуу окуучулардын үйрөнгөндөрүн кайталоо бекемдоо, жалпылоо системалаштыруу сыяктуу иш-чаралар белгиленет. Бул бөлүм кесиптик билим берүүдө милдеттүү түрдө аткарылуучу этап болуп эсептелет.

(ж) Баалама сынак: Бул-окуучулардын сабактын материалдарын канчалык даражада үйрөнгөнүн аныктоо максатында ар бир сабактын соңунда сөзсүз түрдө аткарылуучу этап. Бул бөлүмдө аталган максатка жетүү үчүн баалама сынактын кайсы түрү колдонулары, анда өлчөм каражаттары кантип пайдаланылары пландаштырылат. Булар суроо-жооп же тест түрүндө болушу мүмкүн. Баалама сынак сабактын максатына ылайык жүргүзүлүшү шарт.

(з) Даярдык жана машыктыруу иштери: Окуучулар тарабынан сабактан кийин аткарылуучу машыктыруу жана кайталоо иштери ушул бөлүмдө аныкталат.

(и) Келерки сабактын темасы: Окуучуларга келерки сабактын темасын сөзсүз билдирүү керек. Келерки сабакка байланыштуу иш-чаралар ушул бөлүмдө катталат.

(к) Пландын аткарылышы боюнча пикирлер: Сабак аяктаган соң анын аткарылышы жөнүндөгү мугалимдин пикирлери катталчу бөлүм. Маселен, теманы түшүндүрүү, конүгүүлөрдү аткаруу, суроо-жооп иштери, курал-жабдыктарды колдонуу сыяктуу жагдайларга байланыштуу даана байкалган дурус же буруш иш-аракеттер дал ушул бөлүмдө катталат.

Төмөндө ар башка формада даярдалган эки пландын үлгүсү сунушталат. Буларды көңүл коюп талдап чыгыңыз.

Сабактын планынын үлгүсү

Мектептин аты	
сабактын аты	
класс (класстар)	күнү: .../...../.....
монопотү	
Тема	<i>(Теманын аты так жазылат)</i>
Максат	<i>(Окуучулардын өздөштүрө турган билим жана билгичтиктери жазылат)</i>
Булак, курал-жабдыктар	<i>(Негизги окуу китеп, окуу куралдары, басылмалар, сабакта колдонулуучу курал-жабдыктар жазылат)</i>
Даярдык	<i>(Жалпы кириш сөз менен сабакты баштоо, өткөн сабакты кайталоо үчүн суроолор, сабактын максат милдеттеринин угузулушу, маанисине басым жасалышы өңдүү иш-чаралар аткарылат. Булардын кыскача мазмуну жазылышы керек).</i>
Сунуу	<i>(Сабактын кыскача мазмуну, негизги түшүнүктөр, ачкыч суроолор, ыкмалардын жана курал-жабдыктардын колдонулуш мезгилдери аныкталат).</i>
Көнүгүү	<i>(Орчундуу учурлар боюнча көнүгүү иштөө, темаларды кыскача кайталоо).</i>
Баалоо	<i>(Өздөштүрүү денгээлин аныктоо үчүн аткарылуучу иш-чаралар жазылат. Суроолорго, тесттерге орун берилет).</i>
Даярдык жана жатыктыруу иштери:	<i>(Сабактын темасына байланыштуу окуучулардын класстан тышкары аткаруучу иштери жазылат).</i>
Келерки сабактын темасы:	<i>(Келерки сабактын темасы жана буга байланыштуу окуучулардын аткара турган иштери жазылат).</i>
Мугалимдин аты-жөнү, колу	«БЕКИТЕМИН» Мектептин деректери

Сабактын планы (Кесиптик билим берүү үчүн)

	Бирдик:
	Тема :
Кесиптик багыт (негизги жана кошумча бөлүмдөр).	
Жүрүм максаттары	

курал-жабдыктар	
метод	
1. Даярдык (киришүү): <i>(Окуучунун сабакка даярданышы, ынтаасы, умтулуусу ж.б.)</i>	
2. Сунуу (жондомдордун сунулушу):	
<i>Иштөө ийгиликтери</i>	<i>ачкыч түшүнүктөрдүн чечмелениши (булардын даярдалышы же айтып берилиши)</i>
3. Практикалык иштер: <i>(Окуучулардын тажырыйба жүзүндө көнүгүүлөрдү аткарышы)</i>	
4. Баалоо: <i>(Стандарт боюнча үйрөнгөн иштерин аткарышы же аткара албай калышы)</i>	
5. Окуучуларга сунушталган булактар: <i>(Китептер, басылмалар ж.б.)</i>	

Мугалимдин аты-жөнү, колу

«БЕКТЕМИН»
Мектептин деректири

Булак: The Ohio State University Module B-4. Develop a Lesson Plan, 1984:13-14.

Көнүгүү: Окутуу планын даярдоо

Бул көнүгүүдө сабактын планы жана жылдык план аттуу эки планын даярдаңыз.

(а) Сабактын планын даярдоо:

Адистигинизге байланыштуу бир теманы тандап, эки сааттык бир сабактын планын даярдаңыз. Планыңызды 3-схема боюнча даярдасаныз болот. Аны даярдоодо төмөндө берилген «Сабактын планын баалоо өлчөмүндөгү» шарттарды эске алыңыз

(б) Жылдык план даярдоо:

Адистигинизге байланыштуу бир сабакты тандап алыңыз да, ал сабактын бир жылдык окутуу планын даярдаңыз. Мында 1-схемадагы үлгүнү пайдалансаныз болот. План даярдоодо төмөндө берилген «Жылдык пландын баалоо өлчөмүндөгү» учурларды жетекчиликке алыңыз.

Эки план даярдалып бүткөн соң баалоо өлчөмдөрүнө ылайык экөөнүн тең сапатын аныктаныз. Аталган өлчөмдөр боюнча 4 ⇒ «жакшы» жана 5 ⇒ «эн жакшы» деген баага туура келет. Буларды колдонуп, пландарыңызды сынактан өткөрүңүз. Бул сынактын жыйынтыгын класста талкууласаныз пайдалуу болот. Ишинизди ийгилик коштосун

ОКУТУУНУН ЖАЛПЫ МЕТОДДОРУ

Сабак планын баалоонун критерийлери

Баалама сынакты аткаруучунун аты-жөнү:	Эн жакшы:	5
	Жакшы:	4
	Орто:	3
	Жаман:	2
	Эн жаман:	1
	аткарылган жок:	0
1. Пландын таанытуу бөлүмүнүн түзүлүшү.	()	
2. Сабактын максатка ылайык окуучуларга жеткирилиши.	()	
3. Берилген мөөнөт ичинде сабактын максаттарынын ишке ашырылышы.	()	
4. Өткөн сабактын кыскача кайталанышы	()	
5. Сабактын максаттарынын окуучуларга түшүндүрүлүшү.	()	
6. Сабактын максаттарынын баса белгилениши, аларга жетүү үчүн сабак учурунда аткарыла турган иш-чаралардын кыскача белгилениши.	()	
7. Пландан теманын түйүндүү түшүнүктөрүү, негизги аныктамалары, формулалар сыяктуу жагдайларынын орун алышы.	()	
8. Сабактын жүрүшүндө окуучулар менен диалог куруу кырдаалынын түзүлүшү (окуу процессинин натыйжалуугун арттырууга байланыштуу иш-чаралардын аткарылышы).	()	
9. Сабактын соңунда анын көздөлгөн максатка канчалык денгээлде жеткендигин аныктоо үчүн баалоо ишинин аткарылышы.	()	
10. Сабактын темасына байланыштуу окуучулар тарабынан сабактан тышкары убакта аткарылчу иштердин жана келерки сабактын темасынын аныкталышы.	()	
	Сааты	

Жылдык планды баалоонун критерийлери

Баалама сынакты аткаруучунун аты-жөнү:	Эн жакшы:	5
	Жакшы:	4
	Орто:	3
	Жаман:	2
	Эн жаман:	1
	аткарылган жок:	0

1. Сабактын өтүү моонөтүнүн пландалышы.	()
2. Темалардын бул моонот ичиндеги бөлүштүрүлүшү	()
3. Сабактын максатынын окуучуларга жана алардын билим жана билгичтиктерин өнүктүрүүгө багытталышы.	()
4. Ылайыктуу метод жана ыкмалардын тандалышы	()
5. Темага тиешелүү курал-жабдыктардын аныкталышы.	()
6. Темага тиешелүү тажрыйба-кезүү, байкоо сыяктуу иш-чаралардын белгилениши.	()
7. Темага байланыштуу башка мугалимдер менен кызматташып иш-тоонун, керек учурда, кайсы теманын кандай адистеги мугалимдер менен чогуу өтүлүшүнүн белгилениши.	()
8. Жарым жыл же бир сабак боюнча тапшырмалардын темасы менен аткарылыш моонотторунун так аныкталышы.	()
9. Жазуу жүзүндө баалама сынактын өткөрүлүш мезгилинин аныкталышы.	()
10. Ой-пикирлер бөлүмүндө пландын түзүлүшүнө, окуучулардын билим деңгелине, темалардын иштелишине байланыштуу байкоолорго орун берилиши.	()
	Сааты

Корутунду

Окуучуларды билим, билгичтиктик жана көндүмдөргө үйрөтүү процесси алдын ала пландаштыруу ишин талап этет. Окуу иштерин пландоо жана көздөлгөн максаттарга жетүү үчүн анда аткарыла турган иш-чараларды аныктоо, аларды окуучуларга андатуу, керектүү курал-жабдыктарды тандоо, аныктоо жекече окуп үйрөнүүнүн натыйжаларын баалоо сыяктуу максаттарды көзөмөл тутат.

Билим берүү процессин ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн ар кандай максаттарга багытталган ар түрдүү пландарды түзүү зарыл. Булардын эң негизгилери төмөнкүлөр: жылдык план, циклдик (бирдик) план жана сабактын планы (күнделүк сабактардын планы). **Жылдык план** бир окуу жылы боюнча өтүлүүчү сабактардын өзгөчөлүгүнө карай жылдык же жарым жылдык болуп түзүлөт да, анда аткарылуучу иш-чаралар айга жана апталарга бөлүнүп көрсөтүлөт. **Бирдик (Циклдик) план** мазмуну боюнча өз ара байланышкан окуу материалдарын жана ишмердүүлүк түрлөрүн үйрөтүү тартибин аныктайт. **Сабак планы** белгилүү бир билим жана билгичтиктерге ээ кылууга багытталган бир академиялык саат аралыгындагы иш аракеттерди камтыйт.

Мугалим окутуу процессин баштоодон мурда алдын ала ага байланыштуу даярдык иштерин аткаруу керек. Алар төмөнкүлөр: окуучулардын жана өтүлүүчү теманын өзгөчөлүктөрү ошондой же түрдүү шарт-жагдайлар.

Күндөлүк аткарылуучу иштерди камтыган сабак планында негизинен алгы маалыматтар, максат-милдеттер, булак китептер, курал-жабдыктар, билимдерди кабыл алууга даярдоо жаны билимдерди түшүндүрүү практикалык иштер, баалоо, келерки сабактын темасы, пландын аткарылышына байланыштуу пикирлер, тыянактар орун алат.

Өзүн өзү текшерүү тесттери

- Төмөнкүлөрдүн кайсынысы окутуу планын эн туура аныктайт?
 - Мугалимдин сабакта аткаруучу иштерин камтыган план.
 - Окуучулардын сабакта аткаруучу иштерин көрсөткөн план.
 - Бир мектептин билим берүү чөйрөсүндө аткаруучу иш-чараларын айкындаган план.
 - Теманын өзгөчөлүгүнө карай окуучуларды тиешелүү билим жана билгичтерге ээ кылуу максатын аркалаган иш-чаралардын планы.
- Төмөнкүлөрдүн кайсынысы окутуу процессин пландаштыруунун бири катары бааланбайт?
 - Пландоо мугалим менен окуучуларга ишеним алып келет.
 - Пландоо мектеп менен карым-катышта болгон чөйрөгө ишеним алып келет.
 - Мугалимди жетекчилик сапатка үйрөтөт.
 - Пландоо билим берүүнү баалоонун ишенимдүүлүк даражасын арттырат.
- Плансыз сабак өткөн мугалим туш келген жагдайлардын эн орчундуусу кайсынысы?
 - Окуучулар мугалимди шылдың кылат.
 - Окуучунун сабакка болгон кызыгуусу басандайт.
 - Мурдагы жана кийинки сабактардын өз ара байланышын түзүүдө кыйынчылык туулат.
 - Сабакты максатына жеткирүүдө кыйынчылык туулат.
- Жылдык планды даярдоо процессинде төмөнкүлөрдүн кайсынысына көбүрөөк таянууга болот?
 - Мурдатан даярдалган жылдык пландын долбоору.
 - Мектептин апталык планы.
 - Сабактар жана бирдиктер (циклдер).
 - Календарь.
- Жылдык план менен сабактын планынын өз ара байланышы кандай?
 - Сабактын планы жылдык планды ичине камтыйт.
 - Өз ара байланышы жок эки башка план.
 - Сабактын планы жылдык пландын бир бөлүмү.
 - Сабактын планынын негизинде жылдык пландын курамы аныкталат.
- Ар кандай темадагы билим, билгичтик жана көндүмдөрдү бир эле отурумда ортого алып чыгуучу окуу ишинин формасы кандайча аталат?

А. Бирдик (Цикл).	Б. Теманын бир бөлүмү.
В. Сабак.	Г. Семинар.

7. Төмөнкүлөрдүн кайсынысы сабактын планын түзүү этаптарынын бири катары эсептелет?
- А. Башка сабактын мугалимдери менен кызматташтыкта болуу.
 - Б. Алгы маалыматтар.
 - В. Максаттар.
 - Г. Даярдык.
8. Максаттардын өзгөчөлүктөрүнө тиешелүү төмөнкү эрежелердин кайсынысы туура эмес?
- А. Максаттар сабактын мөөнөтүнө шайкеш келиши керек.
 - Б. Максаттар мугалимдин сабакта аткаруучу иштерин чагылдырат.
 - В. Максаттар окуучулар ээ болуучу билим жана билгичтиктерди даана чагылдырышы абзел.
 - Г. Максаттар өлчөнө турган касиетке ээ болуш керек.
9. Төмөнкүлөрдүн кайсынысы циклдык (бирдик) пландын ичинен орун алат?
- А. Максаттар.
 - Б. Колдонулуучу метод.
 - В. Баалоо.
 - Г. Башка предметтик мугалимдер менен кызматташуу.
10. Сабак планынын жаны теманы түшүндүрүү бөлүмүндө төмөнкүлөрдүн кайсынысы орун алат?
- А. Мазмунга тиешелүү кыскача маалыматтар, формулалар.
 - Б. Окуулуктагы маалыматтар.
 - В. Темага байланыштуу бардык маалыматтар.
 - Г. Сабакта мугалим тарабын аткарылчу иш чаралардын баары.

Жооптор:

1-Г 2-Б 3-Г 4-А 5-В 6-В 7-А 8-Б 9-Г 10-А

VIII БӨЛҮМ

БИЛИМ БЕРҮҮ ПРОЦЕССИНДЕ ПАЙДАЛАҢЫЛГАН КУРАЛ-ЖАБДЫКТАР ЖАНА АЛАРДЫ НАТЫЙЖАЛУУ КОЛДОНУЛУУ

Киришүү

Окутуу процессинин эң башкы максаты жеке адамды ар кандай билим жана билгичтиктерге ээ кылуу болуп эсептелет. Мындай натыйжаларга жетүүдө башка шарттар менен бирдикте- курал-жабдыктар да өзгөчө мааниге ээ. Анткени курал-жабдыктарды колдонуу окуучулардын сезим туйумдарына тикеден-тике таасир этет да, үйрөнүү процессинин таасирдүүлүгүн арттырат. Бул бөлүмдө курал-жабдыктар алардын түрлөрү окутуу процессиндеги орду жана аларды тандоонун жол-жоболору жөнүндө сөз болот.

Курал-жабдыктардын мааниси

Адам баласы туюм-сезим органдары аркылуу гана үйрөнө алат. Ал эми ал органдардын үйрөнүү процессиндеги орду мааниси бири -биринен кыйла айрымалуу келет. Бул маселени илимий жактан иликтеп чыккан Киндердин пикири боюнча, адам баласы:

- Окугандарынын 10% ин,
- Уккандарынын 20 % ин,
- Көргөндөрүнүн 30% ин,
- Угуп көргөндөрүнүн 50% ин,
- Угуп, көрүп, айтып бергендеринин 80% ин
- Угуп, көрүп, айтып, жасап бергендеринин 90% ин

эстеп калууга жондомдүү (Kinder, 1973:39; которгон: Demirel, 2002:51).

Көрүнүп тургандай, сезүү органдары үйрөнүү процессине канчалык активдүү катышса, үйрөнүүнүн натыйжалуулугу да ошончолук артат. Окутуу процессинде курал-жабдыктарды колдонуу да дал ушул максатты ишке ашырууну көзөмөл тутат.

Ошентип, билим берүү процессинде курал-жабдыктарды колдонуунун пайдалуу жактарын төмөнкүдөй мүнөздөөгө болот (Yalin, 2002: 82-92; Demirel, 2002: 50-51; Kücükahmet, 1999: 132-133; Alkan, 1998:169-184).

- Теманын таасирдүү жеткирилишин камсыз кылат.

Мугалимдер курал-жабдыктар колдонулган чөйрөдө сабакты таасирдүү өтүүгө жетишет. Тикеден-тике түшүндүрүү методунун негизинде сабак өтүлгөн учурда курал-жабдыктарды колдонуу аркылуу окуучулардын кызыгуусун арттырууга болот.

- **Курал-жабдыктарды колдонуу окуучулардын сабакка жандуу катышуусун камсыз кылат.**
Сабак өтүүдөгү орчундуу маселе - окуучулардын көңүлүн сабакка буруу. Курал-жабдыктар окуучулардын сабакка карата кызыгуусун сактоого жардам берет.
- **Маалыматтардын оздоштурулушу дээрлик туруктуу болот.**
Көзү менен көргөн нерсе жөнүндөгү маалыматтарды узак убакыт эстен чыгарбайт. Курал-жабдыктар оозеки маалыматты көз алдыга келтирип үзүрлүү кабыл алууну камсыз кылат.
- **Билим берүү чойросүн башкарууну жеңилдетет.**
Демейле классты башкаруу маселесинде ар кандай проблемалар көп эле болот. Булардын башкы себептеринин бири - окуучулардын көңүлүнүн алагды болушу. Курал-жабдыктар көңүлдү бир жерге топтоп классты натыйжалуу башкарууга да түрткү берет.
- **Убакытты үнөмдүү пайдаланууга жардам берет.**
Өзгөчө жаны түшүнүктөрдү таанытуу өзүнчө чечмелөөнү талап кылат. Анткени абстрактуу түшүнүктөрдү таануу жеке адам үчүн бир кыйла кыйынчылыктарды жаратышы мүмкүн. Ал эми бул процесс убакыттын көп сарпталышына алып келет. Эгерде түшүнүктөрдүн мазмунун ачып берүүдө тиешелүү схемалар, курал-жабдыктар колдонулса, убакыт алда канча үнөмдөлүп, окуучулар аны жеңил жана тез кабылдоого жетишет.
- **Ишенимдүү байкоо жүргүзүүгө жардам берет.**
Айрым нерселерди, кубулуш же окуяларды класс шартында көрсөтүүгө дайыма эле мүмкүнчүлүк болбойт. Ошондуктан мындай шартта алардын элесин чагылдырган каражаттарды колдонуу ийги.
- **Сабактын мазмунун жеткиликтүү түшүндүрүүгө жардам берет.**
Мугалимдер маал-маалы менен сабак учурунда айрым мисалдарды, аныктамаларды унутуп, кайта түшүндүрүшү же түшүндүрбөй, аттап кетиши да мүмкүн. Бирок мындай учурларда тиешелүү курал-жабдыктар колдонулса, маселен, сабакта төбөкөз пайдаланылса, анда мугалим урунттуу учурларды жадысынан чыгарбайт.
- **Даярдалган материалдарды кайта колдонууга болот.**
Курал-жабдыктар бир жолу даярдалгандан кийин аларды башка учурларда жана ар кандай чөйрөлөрдө колдоно берүүгө мүмкүнчүлүк ачылат. Мындай шартта мугалимдердин окуучулар менен жекече иштөө убактысы да артат.

Ошентип, курал-жабдыктарды колдонуунун жогоруда келтирилген пайдалуу жактары менен бирге чектелүү жактары да бар экендигин белгилей кеткенибиз он. Маселен, айрым курал-жабдыктарды даярдоо экономикалык жактан көп чыгым талап кылышы мүмкүн. Айрымдары окуучулардын абстрактуу ой жүгүртүүсүнө кедергисин тийгизиши ыктымал. Кээ бир курал-жабдыктарды ташып келүү, орнотуу жана иштетүү мектеп шартында көп күч талап кылат.

Курал-жабдыктарды долборлоо жана тандоо

Окутуу процессинде колдонулган курал-жабдыктардын баарын эле даяр бойдон табуу мүмкүн эмес. Ошондуктан аларды даярдоо мугалимдин бирден бир милдети болуп эсептелет. Мугалим тарабынан даярдалуучу курал-жабдыктар өтө татаал эмес, жөнөкөй, түшүнүүгө жеңил жана колдонууга ыңгайлуу болушу керек. Мугалим мындай курал-жабдыктарды даярдоодо алардын (а) колдонууга ыңгайлуулугун, (б) окуучуларга ылайыктуулугун жана (в) сабактын темасына шайкештигин эске алууга тийиш (Demirel, 2002: 69).

Мугалимдер керектүү курал-жабдыктарды долборлоодо төмөнкүдөй негизги принциптерди жетекчиликке алышы зарыл. Алар: (а) бүтүндүк, (б) тендештик, (в) шөкөттөө, (г) денгел жана жакындык принциптери. Бул принциптерди төмөнкүчө сыпаттоого болот (Yalin, 2002: 113-118).

(а) Бүтүндүк принциби:

Көрсөтмө куралдын бардык бөлүктөрү бири биринен ажырагыс бир бүтүн нерсе катары түзүлүшү керек. Ал үчүн октор, чиймелер, схемалар, алардын түстөрү, рамкалар жана ушул өңдүү элементтер колдонулат.

(б) Тендештик принциби:

Көрсөтмө куралда берилген элементтер тендештик менен бир кылка бөлүштүрүлүшү керек. Андыктан бул элементтер тик жана түз октордун эки тарабында тең салмакта жана бир кылка жайгаштырылат.

(в) Шөкөттөө принциби:

Көрсөтмө куралдагы негизги компонент ар түрдүү сызма-чиймелер, ар башка түстөр менен шөкөттөлүп, көзгө даана көрүнө турган формада даярдалышы зарыл.

(г) Денгээл принциби:

Көрсөтмө куралдардын түз жана тик багытта ыраттуу түрдө түзүлүшү окуучулардын көңүлүн бурууга жардам берет. Андыктан ар кандай схемаларды жана маалыматтарды түз жана тик багытта туура жайгаштыруу керек.

(д) Жакындык принциби:

Көрсөтмө куралдарда берилүүчү материалдардын бири-бири менен байланышкан элементтерин жакын жайгаштыруу керек.

Ошентип, өйдөкүлөр менен бирге көрсөтмө материалдар ачкыч сөздөрдөн түзүлгөн кыскача текст менен коштолуп, анда келтирилген сүрөттөр реалдуулукка жакын болушу зарыл. Көрсөтмө куралдарда сунушталган маалыматтардын канчалык өлчөмдө кабылданганын же кабылданбай калганын окуучулардын суроолору аркылуу тастыктоого болот.

Колдонулган курал-жабдыктардын тандалышы да орчундуу мааниге ээ. Мында бир катар учурларды эске алуу зарыл. Алардын башында билим берүүнүн максаттары жана бул максаттардын окуучуга жеткиликтүү-

лүгү турат. Негизинен курал-жабдыктарды талдоодо төмөнкү шарттар жетекчиликке алынууга тийиш (Demirel, 2002: 70-71; Yahn, 2002: 93-104).

- Колдонулган курал-жабдыктар окуу програмасына шайкеш келиши керек.
- Билим берүү чөйрөсүнүн масштабы, баскычтары жана окуучулардын саны эске алынышы керек.
- Мугалим колдонулуучу курал-жабдыктар туурасында толук маалымат алыш керек.
- Колдонулган курал-жабдыктардын пайдалуу экендигине ириле мугалим өзү ынаныш керек.
- Курал-жабдыктар окуучулардын билим деңгелине, жондомүнө, жаш өзгөчөлүгүнө жана ынтаасына жооп бериш керек.
- Колдонулуучу курал-жабдыктардын пайдалуу жана чектелүү жактары эске алынып, ага жараша эн ийкемдүү, ылайыктууларына гана артыкчылык берүү керек.
- Курал-жабдыктарды колдонууда класстын өздөштүрүү деңгээли алдын ала эске алынып, курал-жабдыктарды ага жараша тандоо керек.
- Курал-жабдыктарды жаныдан жасоо зарыл болсо, анда максатка шайкештик, үнөмдүүлүк, колдонууга ийкемдүүлүк сыяктуу талаптарды кылдат эске алуу керек.

Негизги курал-жабдыктар жана алардын колдонулушу

Билим берүү системасында өтө көп курал-жабдыктар колдонулат. Алардын түрү да, саны да илим менен технологиянын соңку жетишкендиктеринин таасири менен күн өткөн сайын артып барат. Алардын негизгилери төмөнкүлөр: жонкой курал-жабдыктар, моделдер, жазма материалдар, такталар, сүрөттөр, графиктер, төбөкөз проектору, слайттар, тасмалар, радио, теле, видео, компьютер жана башкалар. Аталган курал-жабдыктардын өзгөчөлүктөрүн төмөнкүчө мүнөздөөгө болот (Ergin, 1998: Yahn, 2002: 123-160).

Курал-жабдыктардын өзү же моделдери:

Окуу процессинде колдонулгандардын ичинен эн идеалдуусу бул кадимки натурлдык курал-жабдыктар. Алар окуучулардын билимдерин конкреттештирүүгө өбөлгө болот. Бирок мындай жабдыктарды табуу жана класска жайгаштыруу дайым эле мүмкүн боло бербейт. Андыктан алардын ордуна ар кандай моделдерди колдонууга туура келет. Алар көлөмү жана механизмдери боюнча кадимки жабдыктарга окшош болот. Мугалимдер буларды колдонуудан мурда алдын ала билүү керек. Эгерде сабак учурунда моделлер колдонулса, анда анын өз оригиналы туурасында маалымат берүү зарыл.

Төбөкөз проектору:

Төбөкөз проектору тунук баракчага түшүрүлгөн ар кандай текст, чийме, сүрөт, схема, график сыяктуу көрсөтмө материалдарды чонойтуп

көрсөтүү үчүн колдонулат. Тунук баракчаны даярдоо дээрлик жеңил. Пайдалуу жактары: окуучулар менен тикелей карым-катышты камсыз кылат, колдонууга жеңил, жарык жерде да колдонууга болот, алдын ала даярдалат. Бирок буга карабастан чон көлөмдөгү текстти жазуу, схема жана графиктерди талаптагыдай иллюстрациялап көрсөтүү мүмкүн эмес. Сабак учурунда бул жабдыкка көбүрөөк байланып калуу, өтө көнүп алуу коркунучу да бар.

Слайттар:

Слайттар 35 миллиметрлик фототасмага тартылган позитивдерди болуп, кыркып, ар бир кадрды өзүнчө рамкага жайгаштыруу аркылуу жасалат. Аларды чагылдырып көрсөткөн жабдык проектор деп аталат. Бүгүнкү күндө компьютерде даярдалган слайттар да көп колдонулууда. Оной жасалышы, сакталышы, каалагандай чонойтуп көрсөтүлүшү, алымча-кошумча жасоого ыңгайлуулугу, каржыны көп талап кылбашы слайттардын башкы артыкчылыгы болуп эсептелет. Ошону менен катар алардын мүчүлүш жактары да бар. Алар төмөнкүлөр: фотосүрөт өнөрүн билүү керек, тез чан басышы, колдун тагынын калышы мүмкүн, көрсөтүү учурунда карангы бөлмө керектелет. Колдонуу учурунда слайттар менен ал тууралуу комментарийлердин ортосунда ажырым болбошу керек. Ошол эле учурда узактан башкаруу аркылуу колдонууга болот. Сүйлөнгөн сөздүн узун болбошу жана бир сабакта 50 слайттын 20 мүнөттөн ашпаган убакытта көрсөтүлүшү талап кылынат.

Такталар:

Курал-жабдыктардын ичинен эн көп колдонулгандары — жазуу тактасы, көп максаттуу такталар жана көрсөтмө такталары. Жазуу такталары бор менен жазган такта катары баштадан эле белгилүү. Кийинчерек анын ордуна пластиктен жасалган, өзүнчө калем менен жазылып өчүрүлгөн жана экран катары колдонулган көп максаттуу такталар да колдонула баштады. Көрсөтмө такталар болсо тооногүч, ийне, түймө, кыпчыгыч аркылуу бекитилген ар кандай тексттерди, сүрөттөрдү көрсөтүү үчүн колдонулат.

Жазуу такталарын колдонууда төмөнкүлөрдү эске алуу зарыл.

- Көлөмдүү жазуу-сызуулар алдын ала даярдалыш керек.
- Колдонуу учурунда сүйлөп жатып класстан көздү ажыратпоо жана окуучуларга орунсуз сыртыңызды салбашыңыз шарт.
- Ар түрдүү түшүндүрүү ыкмаларын колдонуу керек.
- Жазуу-сызуулар таза, түшүнүктүү жана иреттүү болушу керек.
- Түстүү бор же калемдердин колдонулушу пайдалуу болот.
- Жазылган нерселерди тоспой, ачык көрсөтүү керек.

Жазма материалдар:

Жазма материалдардын курамына окуу китептер, сабактын конспектилери, окуу куралдар, гезит-журналдар жана башка басылмалар кирет. Жазма материалдардын окуу процессиндеги натыйжалуулугу, алардын мазмунуна жана орундуу колдонулушуна байланыштуу болот. Ошондуктан окуу иштерин пландоодо алардын өз ара байланышына,

беттеринин иллюстрацияларына, тамгаларынын олчомуно, текстинин стилине өзгөчө көңүл буруу зарыл.

Графиктер:

Графиктер, негизинен, статистикалык маалыматтарды көрсөтүү жана ийкемдүү түшүндүрүү үчүн колдонулуучу каражат. Анын натыйжалуулугу тандалган графиктин түрүнө жана иллюстрациялап көрсөтүүнүн сапатына жараша болот. Учурда бул иш көбүнесе компьютердин жардамы менен аткарылууда. Ачык жана түшүнүктүү маалыматтарды графиктер аркылуу берүүнүн зарылдыгы жок. Графиктин негизги түрлөрү: мамыча жана тилкече түрүндөгү графиктер, бурама сымал графиктер, сызыктуу графиктер, сүрөттүү графиктер жана схемалар.

Сүрөттөр:

Булар сабак учрунда эн көп колдонулган көрсөтмө куралдар. Табылышы да, даярдалышы да жеңил. Негизги түрлөрү: фотосүрөт, көркөм сүрөттөр, фигуралар, плакаттар, жарнамалар жана башкалар.

Кино жана кочмо кинолор:

Окуу фильмдерин атайын аппараттар аркылуу класс шартында көрсөтүүгө болот. Эгерде теле же видеоаппараттар бар болсо, алардын жардамы менен класста ушундай эле иш-чараларды аткарууга болот.

Теле жана видео:

Теле жабдыктарды класска алып келүү дээрлик жеңил. Ошондуктан алардын жардамы менен окуучуларга окуу процессине байланыштуу ар кандай телефильмдерди көрсөтүүгө болот. Соңку учурларда видео жана теле каражаттар (аппараттар) узактан (дистанттык) окутууда жана жекече окутууда колдонула баштады. Булар окутуунун жаңы технологияларына жатат. Пайдалуу жактары: буюмдарды кубулуш, окуяларды жериндегидей көрсөтөт, жекече же топ-топ болуп иштоого шарт түзөт. Чектелүү жактары: сапаттуу окуу иш-чараларын даярдоо кыйынчылыкка турат, байланыш каражаты өтө эле бир жактуу болсо, көрүүчүлөрдүн көңүлүн алагды кылышы мүмкүн.

Радио:

Класс шартында сейрегирээк, бирок узактан окутуу ыкмасында дээрлик жыш колдонулган каражат.

Аудио видеокасеталар жана компакт дисктер:

Булар аркылуу ар түрдүү программаларды жазып алып, андан соң угуп көрүүгө каалаган бөлүктөрүн каалаган учурда оңдоп түздөөгө болот. Ошондуктан окутуу процессинде көбүрөк колдонулган таасирдуу каражат катары каралат. Соңку учурларда буларды компакт дисктер сүрүп чыгарууда.

Интерактивдүү видео:

Видео менен компьютердин биримдигинен түзүлгөн система. Видео дискеттер менен компьютерде даярдалган тексттерди, графиктерди бир учурда колдонуу аркылуу окуу процессинин натыйжалуулугун арттырууга болот. Бул системаны иштетүү үчүн алдын ала даярдалган программалык материалдардын, пакеттердин болушу зарыл.

Компьютерлер:

Компьютер – буга чейин белгилүү болгон бардык окуу каражаттарынан

кескин айрымаланган курал. Учурдагы билим берүү системасынын ажырагыс бир бөлүгү болуп эсептелет. Компьютерлер билим берүү системасын башкарууда жана окуу процессин жүргүзүүдө жыш колдонулат. Булардын ичинен билим берүү процессинин пландаштырылышы, уюштурулушу, баалама сынагынын өткөрүлүшү, маалыматтардын сакталышы, кайра иштетилиши сыяктуу иш-чаралар компьютер аркылуу башкарылган окутуу процесси деп аталат. Компьютер аркылуу окутууда атайын компьютер үчүн даярдалган окуу программалары боюнча иш-чаралар аткарылат. Мындай программалар сабактын башталышынан бааланышына чейинки бардык этаптарды ичине камтыйт.

Компьютер түйүндөрү да учурдагы билим берүү системасынын ажырагыс бир бөлүгүнө айланды. Алардын негизгилери: интернет, электрондук почта, жандооч байланыштары, кабар топтору жана башкалар.

Компьютердин пайдалуу жактары

- Окутуу процессинин тез темпин камсыз кылат.
- Үйрөнүү процессин жеке адамга багыттайт.
- Ката кетиүүдөн кооптонгон окуучунун өзүнө болгон ишеничин арттырат.
- Маалыматтарды сактоого мүмкүнчүлүк түзөт.
- Каалаган маалда каалаган маалымат менен камсыз кылат.
- Мугалимдин ишинин өндүрүмдүүлүгүн арттырат.

Компьютердин чектүү жактары:

- Программаларды даярдоо кыйын жана тиешелүү каражаттарды талап кылат.
- Программаларды көчүрүү автордук укуктарды бузууга алып келиши мүмкүн.
- Компьютер менен иштоого үйрөнүүдө ага ашкере ишенүү туура эмес.
- Сезимдик жана кыймылчыл иш аракеттерди үйрөнүү кыйындайт.
- Окуучулардын өз ара жана мугалим менен болгон байланышы соо-лгундайт.

Корутунду

Билим берүү процессинде колдонулган курал-жабдыктардын ар биринин өзүнчө орду бар. Анткени курал-жабдыктарды колдонуу аркылуу окутуу процессинин сапаты артат. Тактап айтканда, курал-жабдыктарды сабакта колдонуу аркылуу темалардын таасирдүү жеткирилиши, окуучулардын жандуу катышуусу, үйрөнүүнүн туруктуу нукта ишке ашышы, байкоо иштеринин ишенимдүү аткарылышы, убакыттын үнөмдөлүшү, теманын мазмунунун ийкемдүү жеткирилиши камсыз кылынат.

Билим берүү системасында колдонулган курал-жабдыктарды дайым эле даяр бойдон табуу кыйын. Ошондуктан мугалим окуу процессинин талабына ылайык айрым зарыл курал-жабдыктарды өз колу менен

жасоого милдеттүү. Курал-жабдыктарды долборлоодо бүтүндүк, тендештик, иллюстрациялоо, денгээл, жакындык принциптерин жетекчиликке алуу зарыл. Сабак учурунда колдонулган курал-жабдыктарды тандоодо программанын максаттары, курал-жабдыктардын өзгөчөлүктөрү, пайдалуу жана чектелүү жактары, окуучулардын жеке өзгөчөлүгү сыяктуу факторлор эске алынууга тийиш.

Билим берүү чөйрөсүндө колдонулган курал-жабдыктардын саны арбын, сапаты көп кырдуу. Булардын негизгилери: жөнөкөй курал-жабдыктар, моделдер, жазма материалдар, такталар, сүрөттөр, графиктер, төбөкөз проектору, слайттар, кинотасмамалар, радио, теле, видео, интерактивдүү видео жана компьютерлер. Алардын ар биринин өзүнө таандык мүнөздүү өзгөчөлүктөрү жана колдонуу чөйрөлөрү бар. Курал-жабдыктарды тандап алууда жогорку белгиленгендерди кылдат эске алуу зарыл.

Өзүн өзү текшерүү тесттери

1. Төмөнкүлөрдүн кайсынысы үйрөнгөндөрдү эстеп калуу үчүн эн оңумдүү?

А. Корүү, угуу, айтып берүү, жасоо.	Б. Корүү, угуу, айтып берүү.
В. Угуу.	Г. Корүү, угуу.
2. Курал-жабдыктардын ишенимдүү байкоо жүргүзүүнү камсыз кылышы деген эмне?
 - А. Колдонулган курал-жабдыктардын ишенимдүү болушу.
 - Б. Курал-жабдыктардын иштоо принциптерин мыкты байкоо.
 - В. Класста ишке ашырылышы кыйын, кооптуу жана мүмкүн эмес болгон окуя менен кубулуштардын корсотүлүшү.
 - Г. Мугалимдин курал-жабдыкты колдонуу ыкмаларын өзүнчө түшүндүрүп бериши.
3. Билим берүү чөйрөсүндө курал-жабдыктарды/каражаттарды колдонуунун негизги максаты төмөнкүлөрдүн кайсынысына туура келет?
 - А. Технологияларды сабакка кийирүү.
 - Б. Курал-жабдыктар менен тааныштыруу.
 - В. Окуучулардын тартынчаактыгын жоюу.
 - Г. Үйрөнүү процессинин натыйжалуулугун арттыруу.
4. Курал-жабдыктардын долбоорундагы тендештик элементине төмөнкүлөрдүн кайсынысы туура келет?
 - А. Курал-жабдыктын тендештирилип иретке келтирилиши.
 - Б. Курал-жабдыктагы элементтердин тендештирилип бөлүштүрүлүшү.
 - В. Курал-жабдыктын алдын ала аныкталышы.
 - Г. Курал-жабдыктагы негизги элементтердин айкын болушу.
5. Колдонула турган курал-жабдыктарды тандоонун чечүүчү шарты төмөнкүлөрдүн кайсынысы?
 - А. Курал-жабдыктын сапаты.
 - Б. Билим берүүнүн максаттары.
 - В. Мугалимдин үмүт, ниети.
 - Г. Класстын чондугу жана жайгаштырылышы.

6. Статистикалык маалыматтарды көрсөтүүдө төмөнкүлөрдүн кайсынысы эң ылайык келет?
 А. Такталар
 В. Китептер
 Б. Теле
 Г. Графиктер
7. Жонокой курал-жабдык жана моделлердин эң пайдалуу жагы катары төмөнкүлөрдүн кайсынысын эсептөөгө болот?
 А. Классты башкаруу жагын жеңилдетет.
 Б. Жонокой курал-жабдык менен моделдин өзгөчөлүгүн камсыз кылат.
 В. Конкреттүү жана туруктуу мүнөздөгү үйрөнүү процессин камсыз кылат.
 Г. Окуучулардын реалдуулукту тааный билишин камсыз кылат.
8. Тобогоздун тунук кагазына текст жазуу эрежелеринин кайсынысы төмөнкү сунуштарга туура келет?
 А. Сунуш кылынган тексттин кыскача мазмуну, түйүндүү түшүнүктөрү жазылат.
 Б. Сунуш кылынган текст маанилүү болсо, ал бүт бойдон жазылат.
 В. Тунук кагазда тексттин көчүрмөсү берилет.
 Г. Текст сөзсүз иллюстрациялар менен берилет.
9. «Компьютер аркылуу башкарылган билим берүү» түшүнүгүнө төмөнкүлөрдүн кайсынысы туура келет?
 А. Лабораториядагы бир компьютерден башка компьютерлерге багыт берүү.
 Б. Окуучуларга тиешелүү маалыматтарды компьютерде каттоо.
 В. Сабактын программаларын колдонуу.
 Г. Компьютер түйүнү аркылуу окутуу.
10. Төмөнкүлөрдүн кайсынысы билим берүүдө компьютердин чектүү жактарын туура мүнөздөй алат?
 А. Топ-топ болуп үйрөнүүгө түрткү берет.
 Б. Ташуу жагынан дайыма кыйынчылык туулат.
 В. Өзүнө ашкере тарткандыктан үйрөнүү процессине терс таасир тийгизет.
 Г. Баалуу болгондуктан, ар бир окуучу сатып ала албайт.

Жооптор:

1-А 2-В 3-Г 4-Б 5-Б 6-Г 7-В 8-А 9-Б 10-В

IX БӨЛҮМ

БИЛИМ БЕРҮҮ ПРОЦЕССИНДЕГИ ИШ-ЧАРАЛАРДЫ БААЛОО

Киришүү

Билим берүү жаатындагы иш-чаралардын натыйжасы сөзсүз түрдө бааланууга тийиш. Анткени дал ушул жол менен гана окуучулардын өздөштүргөн билим жана билгичтиктерин аныктоого мүмкүнчүлүк түзүлөт. Окуучулардын мындай билимдерге ээ болуусуна таасир тийгизген бардык факторлордун (программа, мугалимдер, окуу куралдары, кошумча материалдар, ж.б.) озгочолукторун аныктоо үчүн да ар кандай баалама сынактарды өткөрүүгө туура келет. Бул бөлүмдө баалоонун зарылдыгы жана түрлөрү жөнүндөгү маселелер өз-өзүнчө каралат.

Эмне үчүн баалайбыз?

Өлчөө, ченөө процессинин натыйжаларынын белгилүү бир чен-өлчөмдөр менен салыштырылышы жана анын натыйжасында тиешелүү тыянактардын чыгарылышы **баалоо** деп аталат. Мындай тыянактар аткарылган иш-чаралардын дурус жана буруш жактарын ачып берүү максатын көздөйт. Башкача айтканда, билим берүү процессинин канчалык даражада өз максатына жеткендигин айкындайт. Демек, баалоо үчүн өлчөө ченөө билим берүү ишин жүзөгө ашыруунун зарыл компоненттеринин бири.

Билим берүү процессиндеги баалоонун пайдалуу жактарын төмөнкүчө аныктоого болот (Demirel, 2002: 247).

- Окуучулардын өздөштүрүүсү, академиялык жетишкендиктери туура-луу алардын ата-энелерине кабар берип туруу жагын камсыз кылат.
- Үйрөнүү процессиндеги кыйынчылыктарды айкындоого жардам берет.
- Окутуу методдорунун мүмкүнчүлүктөрүн баалоону камсыз кылат.
- Мугалимдердин үйрөтүү процессинде канчалык даражада натыйжалуу эмгектенгендигин аныктоого жардам берет.
- Таалим-тарбия жана кесиптик жактан башкаруу иштеринин натыйжалуу аткарылышына байланыштуу зарыл маалыматтарды берет.

Окуу программасынын алкагында жүргүзүлүүчү баалоонун жалпысынан эки түрү бар. Алар төмөнкүлөр:

(1) Окуу программасынын бир элементин баалоо:

Буга окуу программасындагы сабактын көздөгөн **максаттары**, билимдердин **мазмуну**, үйрөнүү **чөйрөсү** жана максаттардын канчалык даражада ишке ашырылышын аныктоочу **баалоо** кирет. Мындай баалоо негизинен

окуучунун жетишүүсүн териштирип, аныктоого багытталат. Ошону менен бирдикте, анын натыйжалары окутуу программасын баалоо үчүн да колдонулушу мүмкүн. Бирок бул баскычтагы баалоонун башкы максаты окуучунун жетишүүсүн аныктоону гана көзөмөл тутат.

(2) Окуу программасынын натыйжалуулугун баалоо:

Баалоонун бул түрү окуу программасынын натыйжалуулугун аныктоого багытталат (Külahçı, 1995). Ошентип, бул эки шарт сабакты баалоо жана программаны баалоо деген ат менен төмөндө өз-өзүнчө чечмелөөгө алынат.

Сабактын бааланышы

Билим берүү процессинде окуучуларды ар кандай билимге жана билгичтиктерге үйрөтүүдө сабактарга өзгөчө роль таандык. Таанымдык (түшүнүү), кыймылчыл жана сезимдик өнүгүү иш аракеттерин бирдей камтыган бул сабактарда аталган сапаттардын канчалык даражада өздөштүрүлгөнүн аныктоо үчүн баалама сынактын өткөрүлүшү шарт. Анткени ушундай натыйжалар аркылуу гана окуучулардын ийгилиги туурасында так бүтүм чыгарууга болот.

Баалоо окутуу процессинин ажырагыс бир бөлүмү. Ал эми баалоо ишинин уюштуруу, жүзөгө ашыруу тиешелүү чечимдерди, тыянактарды кабыл алуу мугалимдин башкы милдеттеринин бири. Баа коюу аркылуу ишке ашырылган сынактын пайдалуу жактарын төмөнкүчө аныктоого болот (Turgut, 1997: 220-224; Tekin, 1994: 281-283).

- Окуучуларга өздөштүргөн билим жана билгичтиктеринин кантип баалана тургандыгы жана аларды андан ары кандайча өркүндөтүү туурасында маалымат берет.
- Жакшы баа окуучуга мындан кийин дагы жакшыраак окуу үчүн шыкак берет.
- Окуучу жонүндө жалпы бүтүм чыгарууга негиз болот.
- Мугалимдин окутуу процессин канчалык даражада натыйжалуу жүргүзүп жаткандыгын аныктоого жардам берет.
- Жетекчилерге жана тиешелүү органдарга окутуу процессинин натыйжалары тууралуу маалымат берет.
- Класстан класска көчүрүү учурунда чечим кабыл алууга негиз болот.

Өтүлгөн сабактар боюнча баалоо ишин жүргүзүүдө жана андагы мугалимдер тарабынан эске алынышы зарыл болгон эреже-жоболор бар. Аларды төмөнкүчө түшүндүрүүгө болот.

Баа коюунун өзгөчөлүктөрү

- Баалар окуучуларга он же терс таасир бериши мүмкүн. Алардын он таасири ийгиликке жетүү, чөйрөнүн жана мугалимдин колдоосуна ээ болуу, келечек үчүн пайдалуу иш-аракет жасоого ниет кылуу сезими

менен шартталат. Ал эми жаман баа болсо өйдөкүлөрдүн баарына карата терс багыттагы иш-аракеттерге барууга түрткү бериши мүмкүн. Ошондуктан мугалим баа коюуда адилеттүү болуп, андан келип чыгуучу терс таасирлерди күн мурунтан иликтеп билиши керек. Демек, мугалим күндөлүк сабакта да, дайыма башка баалама сынактарда да ийгиликти алдыңкы планга алып чыгуучу баалоого артыкчылык берүүгө милдеттүү.

- Окуучуларга алардын тигил же бул бааны эмне үчүн алганын түшүндүрүп, комментарийлап берүү бир топ майнаптуу. Тактап айтканда, окуучулар кайсы тармакта кандай ийгиликке жетишкенин же жетишпей калганын так билиши керек. Бул алардын үйрөнүү ишиндеги өзүнө ишеничин, оптимисттик маанайын жаратат жана ошондой эле оксүк билимдерин өркүндөтүүгө умтулуусун камсыз кылат.
- Баалар бир гана алардын билимине коюлабы, же болбосо, маселен, алардын тартибине, инсандык сапаттарына байланыштуу болобу деген суроолор дайыма талаш-тартыш туудуруп келет. Айрым мугалимдер баа коюуда окуучунун тырышчактыгына, инсандык сапаттарына бөтөнчө маани беришет. Бул пикир да белгилүү бир даражада туура болушу мүмкүн. Бирок мында баа өлчөмдөрүнүн принциптери эске алынганы оң. Кээ бир мугалимдер тартипсиз окуучуларды жазалоо максатында бааларын төмөндөтүп, үлгүлүү жүрүш-турушка ээ болгон башка бир окуучулардын бааларын көтөрүп коюшат. Эгерде мындай шарт сабактын максаттарында эске алынбаса, анда баа коюуда да эске алынбашы керек. Өзгөчө класстагы тартипти сактоо максатында коюлган баа педагогикалык принциптерге шайкеш келбейт. Эгерде баа өлчөмү окуу ишинин тышындагы факторлор менен ченеп бычыла турган болсо, анда мындай факторлор мугалимдер тарабынан ар башкача кабылданып, өз билгениндей ишке ашырыла бериши мүмкүн. Бул баалоо ишинин адилеттүүлүгүнө тескери таасирин тийгизбей койбойт. Ошону менен бирдикте окуучунун сабактан тышкаркы иш аракеттери да сөзсүз түрдө бааланууга тийиш. Бирок алар башка бир формада өзүнчө каралышы зарыл.
- Мугалимдер баа коюуда калыс жана адилеттүү болушу зарыл. Маселен, сабак бүтүп, келерки сабак үчүн тапшырма берген бир мугалим «Келерки сабакта бул ишти мыкты аткарып келген окуучуга жакшы баа коём» деп айтса, башка бир мугалим «Келерки сабакта бул ишти аткарбаган окуучу жаман баа менен жазаланат» деп айтышы мүмкүн. Мында биринчи мугалимдин иш-аракети адилеттүү экендиги ачык эле көрүнүп турат. Дагы бир эске тутуу турган нерсе, бардык эле иш аракеттер баа менен ченеп бычыла бербеши керек. Антпегенде баанын баркы кетип таасири жок болуп калышы ыктымал.

Программаны баалоо

Буга чейин белгиленгендей, баалоо дегенибиз, байкоо же ченеп өлчөөнүн жыйынтыгы боюнча бир тыянак - бүтүм чыгаруу. Ал эми программаны баалоо дегенде, белгилүү бир окуу программасы туурасында ар түрдүү өлчөм каражаттары жана ыкмалары аркылуу ар кандай маалымат-

тарды топтоо жана аларды белгилүү чен – өлчөмдөр менен салыштыруунун натыйжасында тиешелүү бүтүм чыгарууну түшүнөбүз.

Программаны баалоонун чен-өлчөмү катары адегенде окуучунун жетишүүсү негиз кылынып келгени белгилүү. Бирок бул чен - өлчөм мезгил-откон сайын өзүнүн жетишсиз экендигин көрсөтүп, бир катар өзгөрүүлөргө учурады. Азыр программаны баалоодо анын бардык жактары менен этаптары текши эске алынат.

Программаны баалоонун түрлөрү жана өзгөчөлүктөрүн төмөнкүчө мүнөздөөгө болот (Demirel, 1999: 169-170; Külahçı, 1995: 5-6).

1. Алгачкы баалоо:

Баалоонун бул түрү программаны даярдоо этабында аткарылат. Программа ишке киргизилерден мурда анын долбору адис мугалимдердин кароосуна коюлат да, программанын максат-милдеттери, мазмуну, үйрөтүү ыкмалары, курал-жабдыктары, баалама формасы жана алардын бири бирине шайкештиги туурасында ар кандай пикирлер топтолот. Ошондой эле программаны баштоодон мурда окуучулардын баштапкы таанымдык, сезимдик жана кыймылчыл (психомотордук) жактан өнүгүшүн аныктоо үчүн да алгачкы баалоо иши аткарылышы мүмкүн. Ошентип, бул маалыматтар программаны баштоо алдында зарыл толуктоо жана тактоолорду киргизүүгө мүмкүнчүлүк берет.

2. Калыптоочу баалоо:

Бул адегенде окуу материалдарынын бааланышы катары пайда болуп, бара бара өзүнчө тармакка айланган баалоо түрү. Мында программаны колдонуу учурунда толуктап тактоого мүмкүнчүлүк түзүлөт. Тактап айтканда, программанын максаттарын ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн кербайланыш түзүүгө жол ачылат. Программанын тили, колдонууга ыңгайлуулугу, окуу каражаттарынын жетиштүүлүгү, колдонуу шарты жана үйрөтүү-үйрөнүү процесстери менен байланыштуу ар түркүн иш-чаралардын чечмелениши дал ушул калыптоочу баалоонун курамына кирет.

Баалоо процессинде окуучулардын программаны оздоштуруу учурундагы билим денгелин көзөмөлдөөгө мүмкүнчүлүк түзүлөт. Окуучулардын үйрөнүү жаатындагы кыйынчылыктарын ачыкка чыгарат да, колдонулган метод жана каражаттарды, ага жараша программаны тактоого шарт түзөт. Колдонулган метод жана каражаттардын программанын мазмунуна шайкештигин аныктоо үчүн эн обол адистердин жана мугалимдердин пикирлери эске алынат. Программанын үйрөтүүгө ыңгайлуу экендигин айкындоодо окуучулардан да тиешелүү маалыматтар алынат.

Демек, калыптоочу баалоо койгой маселе чыгар замат убагында чечүү же алдын ала божомолдоо жагынан ото маанилүү. Ошол эле учурда мындай иштердин көлөмүнүн чоңдугу бир катар проблемаларды жаратышы (кыйынчылыктарды пайда кылышы) мүмкүн. Алардын алдын ала алуу үчүн айрым стратегияларды жетекчиликке алуу зарыл. Ан үчүн эн алды менен пландоо иштерин уюштуруу жана программанын бардык этаптарын өтө дыкаттык менен текшерүү талап кылынат.

3. Жыйынтыктоочу баалоо:

Негизинен программанын колдонулушунан кийин аткарылат да,

анын бардык элементтери менен ар кандай факторлордун таасиринде пайда болгон натыйжалар чогуу бааланат. Бул баалоо үйрөтүү жана үйрөнүү: «кандай шартта натыйжалуу болот же ага таасир эткен факторлор кайсылар?», деген суроолорго эмес «үйрөнүүнүн денгээли кандай?» «Канчалык даражада үйрөнүлдү?» деген суроого жооп берет. Бирок мындай тыянак дайым эле программанын натыйжасы аркылуу чыгарыла бербейт. Программанын ар кандай этабында бир сабактын, болбосо бир бирдиктин же бир методдун, бир окуу материалынын оздоштурулгон билимге тийгизген таасири өз алдынча каралышы мүмкүн. Маселен, программанын ойдокүдөй натыйжалары томонкү маселелер боюнча олчоп ченелиши мүмкүн:

- Мугалим алынган натыйжага ыраазы болдубу?
- Окуучуларга сабак жактыбы?
- Сабак окуучуларга таасир калтырдыбы?
- Окуучулар сабакты үйрөнүүгө чын ниеттен умтулдубу?
- Окуучулар сабактын мазмунун оздоштурдубу?

Бул суроолорго ылайык мугалимдердин да, окуучулардын да козкараншы, иш аракетин эске алынышы мүмкүн. Мындай маалыматтарды топтоо үчүн ар кандай анкеталарды, отчетторду, байкоо формаларын, тесттерди колдонууга болот.

Жыйынтыктоочу баалоо программа коздогон максаттарды канчалык даражада ишке ашырганын аныктоо үчүн да колдонулат. Бирок аны ушуну менен гана чектоо зарыл. Анткени мындай максаттар өзүнчө баалоону талап кылат. Мында программанын максаттары камтыбаган, бирок маанилүү деп эсептелген жагдайлар да болушу мүмкүн. Ошондуктан мындай шарттарды эске албай аткарылган баалоо иши сынагы кемчиликсиз болбой койбойт.

Корутунду

Билим берүүдөгү иш-чаралардын үзүрлүүлүк даражасын аныктоо үчүн сөзсүз түрдө баалама сынактар колдонулат. Мындай баалоонун натыйжасында чыгарылган бүтүм билим берүү иши канчалык даражада ишке ашырылганына жана ошону менен бирге программага байланыштуу көп жактуу маалыматтарды ичине алат. Баалоону (1) сабакты баалоо жана (2) программаны баалоо деп экиге болуп кароого болот. Сабак окуучулардан таанымдык, сезимдик, туюмдук жана психомотордук (кыймылчы) онугушун камсыз кылуу максатын коздогон пландуу иш-чара. Мугалим сабактын бардык этаптарында алдын ала пландалган сынактарды өткөрүү аркылуу окуучуларды баалап, тиешелүү бүтүмдөрдү чыгара алат. Программаны баалоо көлөмдүү болгондуктан, иликтоо иштерин талап кылат да, үч чен - олчом боюнча ишке ашырылат. Программанын даярдалган долбоору эң обол алгачкы баалоо формасы аркылуу сынактан өткөрүлөт. Программанын колдонуу учурунда ачыкка чыккан кемчиликтери жана каталары калыптоочу баалоонун сынактары аркылуу такталып толукталат. Жыйнактоочу баалоодо программа толук

колдонулгандан кийин андан алынган натыйжаларды бардык жактан иликтоо, териштирүү максаты көздөлөт.

Өзүн өзү текшерүү тесттери

- Маселенин чыгар замат аныкталышын жана чечилишин көздөгөн баалоонун түрү төмөнкүлөрдүн кайсынысы?
 - Алгачкы баалоо
 - Калыптоочу баалоо
 - Жетиштирүүнүн өлчөм баалоосу
 - Жыйынтыктоочу баалоо
- Жыйынтыктоочу баалоо жалпысынан төмөнкү суроолордун кайсынысына жооп берүүгө багытталат?
 - Канчалык даражада үйрөнүлдү?
 - Канткенде мыкты үйрөнүүгө жетишүүгө болот?
 - Колдонулган окуу китеп үйрөнүүгө таасир береби?
 - Колдонулган курал-жабдыктардын натыйжалуу үйрөнүүгө тиешеси барбы?
- Алгачкы баалоо кандай максатты көздөйт?
 - Программаны баштоодон мурда ага байланыштуу алгачкы маалыматтарды топтоо.
 - Программанын жүрүшү боюнча маалымат топтоо.
 - Эмнелер үйрөнүлгөнүн аныктоо.
 - Окуу китептеринин үйрөнүүгө кошкон үлүшүн аныктоо.
- Төмөнкүлөрдүн кайсынысы баанын оң таасирин мүнөздөй албайт?
 - Чөйрөнүн колдоосу
 - Келечек тууралуу бүтүм чыгаруу
 - Өзүн гана мыкты сезиши
 - Мугалимдин колдоосу
- Төмөнкүлөрдүн кайсынысы баа коюунун пайдалуу жактарын мүнөздөй алат?
 - Окуучуга өзүнүн билим, билгичтиктерин кантип өнүктүрүүгө болорун көрсөтөт.
 - Бүтүмдүн чыгарылышына негиз болот.
 - Жетекчи жана башкаларга маалымат берет.
 - Булардын бардыгын камсыз кылат.
- Окуучулардын баштапкы билим, билгичтиктерин аныктоо үчүн аткарылган иш чара баалоонун кайсы түрүнө жатат?
 - Алгачкы баалоо.
 - Калыптоочу баалоо.
 - Жыйынтыктоочу баалоо
 - Программаны баалоо.
- Баалоо учурундагы мугалимдин оң сапатына төмөндөгүлөрдүн кайсынысы кирет?
 - Керек болгон учурларда баа койбоо.
 - Ийги иш аракеттерди колдоо максатында баа коюу.
 - Жагымсыз жүрүм-турумдарды баа аркылуу ченөө.
 - Кылган-эткендин баарын баалоо.
- Программаны улантуу, токтотуу же алмаштыруу жөнүндө чечим кабыл алуунун эң туура жолу кайсы?
 - Адистин пикирине кайрылуу.
 - Программанын аткарылышын көзөмөлдөө.

- В. Программаны баалоонун жыйынтыгын жетекчиликке алуу.
Г. Жетекчилердин пикирине таянуу.
9. Сабактын кайсы этабында баалоо өткөрүлүшү мүмкүн?
А. Сабактын соңунда. Б. Сабактын башталышында.
В. Керек болгон бардык этапта. Г. Сабак учурунда.
10. Окуучунун сабактагы жетишкендиктерин баалоого байланыштуу төмөнкү бүтүмдөрдүн кайсынысы өлчөө баалоо принциптерине туура келет?
А. Эгерде окуучу чынчыл жана үлгүлүү болсо, анын баасы которулуп коюлат.
Б. Эгерде окуучунун тартиби начар болсо, анын баасы төмөндөтүлүп коюлат.
В. Айрым учурларда окуучунун инсандык касиеттерине берилген баа сабактын баасына таасир берет.
Г. Сабактан тыш чен-өлчөмдөрдү билимди баалоо иши менен бирге кароого болбойт.

Жооптор:

1-Б	2-А	3-А	4-В	5-Г	6-А	7-Б	8-В	9-В	10-Г

Х БӨЛҮМ

ОКУУЧУЛАРДЫН ИШТӨӨ КӨНДҮМДӨРҮН ӨНҮКТҮРҮҮ

Киришүү

Бүгүнкү күндө билим берүү системасы олуттуу өзгөрүүлөрдү баштан кечирүүдө. Салттуу билим берүү системасындагы маалыматтын так жана кадиксиз болушу, окуучуга толук жеткирилип, үйрөтүлүшү сыяктуу түшүнүктөр барган сайын өз маанисин жоготууда. Мындай ой жүгүртүү парадигмасы маалыматтын кубулма, туруксуз болушу, талкуунун негизинде такталышы, жеке адамдын аны өз калыбындай кабыл албашы, чечмелоо, териштирүү аркылуу ага жаңы мазмун бериши, артыкбаш жаттоонун билим берүү чөйрөсүнө жат болушу сыяктуу жаңыча түшүнүктөр менен алмашууда. Бул сыяктуу өзгөрүүлөр, салттуу билим берүү системаларынан кескин айырмаланып, окуучулардын активдүүрөөк аракет кылышын, класста айткан-дегендерди ошол бойдон кабыл албай, суроо берип, жооп ала билген, талашып тартышып, изилдеп иликтеп, өз акылы менен бир нерсе жарата алган инсандардан болушун талап кылууда. Бул болүмдө аталган иштер сабакта жана андан тышкары мезгилдерде кандай уюштурулушу керектиги жөнүндө сөз козголуп, болочок мугалимдерге буга байланыштуу зарыл кеп-кенештер берилмекчи.

Класстагы демилгелүү окуучу

Салттуу окутуу системасында окуучу тындоочу же байкоочу катары мугалимдин айткан-дегендерин тикеден - тике кабыл алган пассивдүү абалда болот. Ал эми заманбап окутуу моделине ылайык окуучу бул системанын борборунда турат да, дамамат аракетте болуп, демилгелүү инсандын милдетин аткарат.

Ошентип, жаңы типтеги окуучуну жаратуу үчүн ириде азыркы мектептин жана класс чөйрөсүнүн табиятын аныктоого багытталган аракеттер жасалып келет. Өзгөчө XIX кылымдын соңунан баштап салттуу мектептин жана класстын түзүлүшүнө карата айтылган сындар арбып бара жатканы байкалат. Маселен, Иван Илич «мектепсиз коом» түшүнүгүн сунуштап, салттуу мектептердин идеологияга сугарылган инсандарды даярдагандыгын белгилейт да, агаздеги мектептердин түзүлүшүнө каршы чыгуу менен мектептин тышында ишке ашырыла турган үйрөнүүгө басым жасайт. А.С. Нейл болсо илимге “эркин мектеп” түшүнүгүн киргизүү менен жаңы типтеги мектептин моделин түзүүгө аракеттенет. Катрин Бейкер өзүнүн “Мажбурлап билим берүүгө жол жок” аттуу китебинде салттуу мектепти түрмөгө теңеп, кызын мындай мектепке жиберүүдөн баш тартат (Gürol, 2002: 274-275). Башкача айтканда, “Келечектин мектеби кандай болуш керек?” деген суроонун тегерегиндеги талкуулардын аягы азыр да басылбай активдүү улантылууда.

Жогорудагы сыяктуу жана башка пикирлердин баарын териштире келип, учурдагы жана келечектеги мектептин сапаттарын минтип аныктоого болот.

Эн обол маалымат коому талап кылган инсанды даярдоо үчүн эн обол демократиялык маанайдагы мектепти түзүү жана ага шайкеш демократиялык жүрүм - турум нормаларын боюна синирген мугалимдерди даярдоо зарыл. Класс чөйрөсүндө болсо максатка умтулган, сабакка жандуу катышкан, үйрөнүүгө дилгир, өз пикирин так туюнта билген, акылы зирек, өзүнө да, өзгө да сынчыл пикирдүү, сынды туура кабылдап, туура чечим чыгара билген окуучуну тарбиялоо керек.

Арийне, булардын баары үйрөнүүдөгү жаныча ой жүгүртүү парадигмасынын жаралышын шарттайт. Анын бир корүнүшү үйрөнүүнүн конструктивдик же чыгармачыл теориясы. Бул теория боюнча, окуучу маалыматтын пассивдүү кабылдоочусу болбостон, аны мурунку маалыматтар менен салыштырып териштирген жана ага жаныча маани берген аракетчил, демилгечил жеке адам. Мугалим болсо бул процессти максатка шайкеш башкара билген инсан. Окуучулар суроо берип, жооп алууга, өз тажрыйбасына таянып, өзүн-өзү сыноого багыт алышат. Аларга маалымат даяр түрүндө берилбестен, үйрөнүүнүн жолдору көрсөтүлөт да, маалыматка жетүү үчүн өздөрү аракеттенишет (Gürol, 2002: 278-280). Бул максаттарды ишке ашыруу үчүн адегенде билим берүү процессиндеги натыйжалуу карым-катышты камсыз кылуу зарыл.

Демилгелүү окуучу үчүн натыйжалуу карым-катыш.

Жеке адамдардын, топтордун жана коомчулуктун ортосунда оозеки кеп, жазуу, сүрөт, жансоо, белги, символ сыяктуу ар кандай каражаттар аркылуу ой-пикирлердин, калоо-тилектердин жана туюм-сезимдердин жеткирилишин камсыз кылган процесс байланыш же карым-катыш деп аталат (Demirel, 2002: 174). Мугалим класс чөйрөсүнө таасир берүү үчүн ал чөйрө менен байланыш түзүшү керек. Ан үчүн ал адегенде кабар жонотот да, андан соң ага карата окуучулардын реакциясын күтөт. Мугалим окуучуларга кабар жонотуучу булак катары бул процеске багыт берет да, анын натыйжасында ар кандай билимдердин өздөштүрүлүшүн камсыз кылат. Сыныптагы байланыш төмөнкүчө ишке ашырылат (Ergin, 1998: 228).

5 схема. Окуу процессиндеги мугалим-окуучу карым-катнашы

Көрүнүп тургандай, класстагы байланышты түзүүдө мугалимдин иш аракети алдынкы планга чыгарылат да, мында мугалим кабардын булагы, окуучу болсо анын кабылдоочу абалында болот. Демек, бул процессти ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн мугалимден эң обол окуучунун өзгөчөлүктөрүн аныктоо талап этилет. Ошону менен бирге мугалим жөнөтүлө турган кабардын мазмунун мыкты билүүгө жана тиешелүү каражаттарды туура тандап, ийги колдонууга милдеттүү. Бул процесстин башатында терең билимдүү, жаркын маанайлуу, кыраакы, салабаттуу, сүйкүмдүү, урматтуу, дасыккан, сабакты жеткире түшүндүргөн, адамгерчиликтүү мугалим турат. Окуучулардын бул процеске жандуу катышуусу да мугалим тарабынан камсыз кылынат. Ал үчүн мугалим бардык нерсени өзүнө жүктөбөстөн, эки жактуу байланыш түзүшү зарыл.

Эки жактуу байланыш мугалим-окуучу жана окуучу-мугалим таризде ишке ашат. Мугалим менен окуучунун ортосундагы мындай карым-катышты жөнгө салуу үчүн класс үйрөнүү чөйрөсү окуучу жаратуучу күч катары каралышы абзел. Тактап айтканда, мындай шартта класс тек гана кабар алмашуучу жай эмес, мугалим менен окуучулар тарабынан маалыматтар жаратылуучу чөйрө катарында каралат. Мындай чөйрөнү түзүүдө мугалим башкы ролду ойногон окумуштуу, насаатчы эмес, ролдор аткарылып жаткан сахнанын четинде турган жол көрсөтүүчү инсан катары катышат (Ergin, 1998: 231-232). Буга жетүү үчүн мугалим адегенде "бардык нерсени өзүм гана түшүндүрүшүм керек" деген көзкараштан баш тартышы керек. Натыйжалуу жана майнаптуу карым-катышты камсыз кылуу үчүн үйрөнүү демилгеси мугалимден окуучунун өз колуна өткөрүп берилиши, окуучуну активдүүлүгүн арттыруучу үйрөтүм ыкмаларына артыкчылык берилиши, сабак учурунда курал-жабдыктардын натыйжалуу пайдаланылышы, класстын ийкемдүү башкарылышы талап кылынат.

Классты ийкемдүү башкаруу

Билим берүү процессин ийгиликтүү ишке ашырууда класстын ийкемдүү башкарылышы орчундуу мааниге ээ. Ал мугалимдин жетекчилик сапаттарына көбүрөөк көз каранды. Ошондуктан классты башкарууда мыкты ийгиликке жеткен мугалимди адис катары да жогору баалоого болот.

Класстын ийкемдүү башкарылышы окуучунун үч жактуу аракетин; көңүл буруусун, умтулуусун, өзүн өзү көзөмөлдөөсүн камсыз кылат. Көрүнүп тургандай, үйрөтүү процессинин ийгилиги окуучунун көңүлүн бир жерге топтоого байланыштуу. Буга ар бир мугалим чын дилден аракет кылат. Бирок иш жүзүндө дайым эле 100% аткарылат деп айтуу кыйын. Ошентсе да, окуучунун көңүлүн мүмкүн болушунча сабакка толук буруу үйрөнүү процесси үчүн өтө маанилүү экендигин эсибизде бекем тутуубуз абзел (Çelik, 2002: 11).

Окуучунун умтулуусу анын үйрөнүүгө болгон муктаждыгы, керектоосунун ойгонушу менен аныкталат. Классты салттуу башкарууда сырттан жасалган аракеттин таасирдүүлүк даражасы дайым эле жетиштүү боло бербейт. Анткени тышкы умтулууда сыйлык берүү, кабыл этүү, артыкчылык берүү сыяктуу тышкы мотивдер алдыга чыгат. Мындан

айырмаланып, классты ийкем башкаруу ички умтулууга негизделет да, анда окуучу сабак учурунда өз алдынча үйрөнүүгө багыт алат. Бул шартта көңүл буруу да дээрлик бийик денгелге которүлөт. Өзүн өзү козомолдоо окуучунун ишенчин жана жоопкерчилигин калыптандыруу максатын көздөйт. Окуучу башкаларга карата кандай жоопкерчиликте болсо, өзүнө карата да ошондой эле же андан да артык жоопкерчиликте болушу шарт. Салттуу башкарууда окуучунун сабакта тынч отурушу, үнүн катуу чыгарып сүйлөбөшү, өз маалында тапшырма, буйрукту аткаруу иретинде каралса, ийкемдүү башкарууда окуучулардын укуктарын коргоо алдынкы планга чыгарылат да, үйрөнүү жоопкерчилиги окуучунун өзүнө жүктөлөт.

Ошентип, классты ийкемдүү башкаруунун өзгөчөлүктөрүн жалпылай келип, андагы мугалимдин аткара турган иш аракеттерин төмөнкүдөй мүнөздөөгө болот (Çelik, 2002: 11-13).

- Окуучуларды сабакка багыттоодо көңүлдү алагды кылган шарттардын алдын алып, ар бир окуучуга көңүл бурунуз.
- Класстагы тартипти буза турган иш аракеттерди кылдат байкап, тартипсиздикке күн мурунтан бөгөт коюңуз.
- Окуучуларга жакын мамиле жасап, аны сездире билиңиз.
- Окуучунун сабактан тышкаркы кылган-эткендерин да көзөмөлгө алыңыз.

Класста кыйынчылыкка кабылбаган окуучу болбой койбойт. Мугалим мындай окуучуларга ар кандай жолдор аркылуу жардам берүүсү зарыл. Алардын айрымдарын төмөнкүчө мүнөздөөгө болот (Gordan, 1999: 55-58).

- Кыйынчылыкка кабылган окуучунун койгойун кунт коюп угуу кыйла пайдалуу. Муну менен окуучунун проблемаларын тең бөлүшүүгө мүмкүнчүлүк түзүлөт.
- Окуучунун койгойун угуп жаткан учурда ага астейдил мамиле жасаныңызды туйдура алсаңыз, иштин оңунан чечилишине өбөлгө түзүлөт. Мындай учурда окуучуга дем берүү үчүн баш ийкөө, кубаттоо, күлүмсүрөө, «ии», «ооба», «дурус», «жакшы», «түшүнүп турам» сыяктуу ар кандай кубаттоо колдоо каражаттарын колдонууга болот.
- Окуучу сиз менен жекече сүйлөшкүсү келиши да мүмкүн. Мындай учурда «Айтканың туура, кызык экен», «Бул жөнүндө сүйлөшкүң келеби?» деген сыяктуу сөздөр пайдалуу.
- Тындап угуунун жогорудагы үч жолу жалпысынан туюк мамиледеги ыкмаларга жатат. Муну менен бирге жана ошол эле учурда кыйыр активдүү тындоону да ишке ашырууга болот. Мында эн алды окуучунун айткан-дегендерине жооп кайтаруу зарыл. Маселен, сынактын түйшүгүн тартып жүргөн бир окуучуга «Сынак үчүн тынсызданып жүрөсүңбү» деп кайрылуу окуучунун «Менин койгойүмү түшүнөт экен» деген керуу жообуна жол ачат.
- Класста **сен** деп кайрылууга караганда **мен** деп айткан кабар таасирдүү болот. Маселен, жаңылыштык кетирген окуучуга «Муну жасаба» деп

сен аркылуу кесе кайрылуунун ордуна «Бул конүлүмдү алагды кылып жатат» деп **мен** аркылуу сылык маанайда кайрылууга болот. Демек, ойдокү **мен** тибиндеги кабар өзү таназар албаган иш аракеттин мугалим аркылуу туюнтулганын билдирет.

- Класс чөйрөсүнүн мазмунунун көп кырдуулугуна жетишүү дээрлик пайдалуу болот. Мында көргөзмө уюштуруу, адистерди чакыруу, ар түрдүү курал-жабдыктарды колдонуу, ыңгайы келген учурларда музыкалык аспаптарда ойноо сыяктуу ар кандай иш-чараларды аткарууга болот. Мектептен тышкары иш-чаралар да пайдалуу. Тартип бузуларга жол бербөө үчүн мындай иш-чараларды уюштурууга бирөөнү жоопкер кылып дайындоо керек.

Классты ийкем башкаруу үчүн мугалимдер: (Gömlüksiz, 2002: 158-160; Demirel, 2002: 193-198).

- Өз кесиби боюнча мыкты адис болуу,
- Өзүн да, билимин да тынымсыз өркүндөтүп туруу,
- Иш-аракеттерин пландоого жана сабактарына дайыма даяр болуу.
- Үйрөтүү ыкмаларын мыкты билип, ийкем колдонуу. Эки жактуу байланыш түзүү аркылуу тигил же бул ыкмага артыкчылык берүү.
- Окуучулардын аткарган иштерин баалоо жагын мыкты оздоштуруу,
- Окуучулардын адамгерчилик бийик сапаттарды оздоштурушүнө оболго түзгөн насаатчылык иштерди аткаруу,
- Сабак учурунда окуучуларды дайыма активдүү кармоо,
- Сабактын моонотүн үнөмдүү жана натыйжалуу пайдалануу,
- Окуучуларга бирдей адилет жана калыс мамиле жасоо,
- Дене-мүчөнүн кыймылын ийкем пайдаланып, тыкан жана таза кийинүү.
- Окуучуларды сын көз карашты тутунууга жана сынчыл ой жүгүртө билүүгө үйрөтүү.
- Окуучуларга атын атап кайрылуу,
- Окуучулардын үйрөнүү мүмкүнчүлүктөрүн жана жеке озгочолүктөрүн эске алуу менен иш-аракет жасоо,
- Окуучулардын ой-пикирлерине сый-урмат менен мамиле жасоо,
- Окуя-кубулуштарды терең жана ар тараптуу кароо,
- Окуучулардын сүйлөгөн сөзүн бузбай, аягына чейин тындап, андан соң баа коюу,
- Каршы пикирде болгон окуучулардын пикирлерин чечмелөөгө тоскоол болбоо,
- Окуучулардын суроо берип, жооп алышына мүмкүнчүлүк берүү, алар

менен тыгыз карым-катышта болуу жана алардын сыймыктануу сезимин пайда кылуу,

- Окуучуларды басынтпоо, лакап ат койбоо, инсан катары сыйлоо,
- Окуучулардын натыйжалуу үйрөнүшү үчүн алардын иштоо кондүмүн мыкты билүү, сабактын ичиндеги жана тышындагы иштерине жетекчилик кылуу.

Окуучунун иштоо кондүмүн аныктоо

Окуучулардын мектеп ичинде же тышында окуу процессине байланыштуу иштоо жана даярдык көрүү тажрыйбаларын кандай оздоштургонун дайыма билип туруу зарыл. Алар окуучулардын сабакты канчалык тындап уккандыгы, сабактагы иш-аракеттери, үй тапшырмаларын аткарышы, окутуу ишине карата жалпы мамилеси, үй-бүлөсү же курчаган чөйрөсү менен болгон карым-катышы сыяктуу кондүмдөрлү камтышы мүмкүн. Окуучунун бул өңдүү кондүмдөрүн томонкүчө мүнөздөөгө болот (Küçükahmet, 2002: 155-163).

Окуучуларды жекече иштоого конүктүрүү жолдору

Бул багытта атайын изилдөө жүргүзгөн Бигсттин пикири боюнча, жекече иштоо жагынан окуучулар эки топко болунот. Булардын ичинен биринчи топко кирген окуучулар берилген маалыматтарды жаттабастан, маанисин терең түшүнүү жолу менен үйрөнүүгө аракеттенишет. Экинчи топтогу окуучулар болсо мындай маалыматтарга үстүрт мамиле кылышып, аларды жаттоого басым жасашат. Маселен, терең үйрөнүүгө ык койгон окуучу берилген текстти адегенде толук окуп чыгат да, экинчи жолу окуганда ар бир абзацтын ортосундагы байланыштарды аныктоого аракеттенет. Үчүнчү же төртүнчү жолу текстти окубай туруп эле андагы негизги мазмундун кайталанышын териштирүүгө жетишет. Жекече иштоого үстүрт мамиле жасаган окуучу тексттин биринчи бетинин алдын сызып же бир кагазга жазып, тексттеги конүлүнө жаккан жерлерин терип окуп, андагы урунттуу учурларды табууга жана аларды кайталап окуп, жаттап алууга аракет жасайт. Сынак учурунда жаттоого ык койгон окуучулар маалымат алуу мүнөзүндөгү суроолорго туура жооп бериши мүмкүн. Ал эми терең үйрөнүүгө ык койгон окуучулар мындай суроолор менен бирге ага байланыштуу түшүнүктөргө жана көзкараныштарга тиешелүү суроолорго да жооп берүү менен алектенишет.

Тапшырма аткаруу кондүмү

Тапшырмалар окуучулардын оздоштургон билимин тереңдетип, бекемдөөдө орчундуу мааниге ээ. Тапшырмаларын учурунда жоопкерчилик менен аткарган окуучу менен аларды кайдыгерлик менен аткарган же такай аткарбаган окуучунун иштоо кондүмдөрү кескин айырмаланары айкын. Мектептен тышкары чөйрөлөрдүн мааниси да бул жагынан дээрлик зор. Окуучунун үйдө ишин козгомолго алып, тескеп турган үй-бүлөнүн же башка да чөйрөлөрдүн болушу бул багыттагы иш-чаралардын натыйжалуулугун олуттуу арттырат.

Иштоо чөйрөсү

Окуучулардын мектеп тышындагы иштөө чөйрөлөрү өтө маанилүү. Анткени окуучунун үй-бүлөсү менен чогуу болушу же жалгыз калышы, үй-бүлөсүндөгү ички мамилелер, курбу-курдаштары, иштеген жердин шартынын дурус же буруш болушу иштөө көндүмүн үйрөнүүгө сөзсүз таасирин тийгизбей койбойт. Маселен, үй-бүлөдө айрым терс көрүнүштөрдүн, кысымчылык, басынтуу, зордук-зомбулук, жек көрүүчүлүк же башка чектен чыгуулардын орун алышы акыры келип окуучулардын сабакка байланыштуу иш-аракеттерине кедерги болбой койбойт. Жалгыз калган окуучулар да жалгыздык, табигый муктаждыктарды канаттандыруу, курбу-курдаштарынын чөйрөсү жана ушул өңдүү шарттардын таасири менен ар кандай калпыс иштерге көнүп алышы мүмкүн.

Мектепте иштөө

Мектепте иштөө окуучуга күндө өтүлгөн сабакты убакыт өткөрбөй, ошол күнү үйрөнүүгө мүмкүнчүлүк берет. Ал үчүн окуучуну өз алдынча үйрөнө турган материалдар менен камсыз кылуу, ошондой эле ага өзгөчө китепкананы пайдалануунун жолдорун үйрөтүү талап этилет. Мугалимдер башында турган мектептеги бардык кызматкерлер мектепти окуучу үзүрлүү билим ала турган чыгармачыл чөйрөгө айландыруу аракетинде болушу керек.

Мугалим-окуучу карым-катышы

Мугалим менен окуучунун ортосундагы карым-катыш жалгыз гана окуучуну иштөөгө көнүктүрбөстөн, аны инсан катары калыптандыруу максатын да көзөмөл тутат. Бийик адамгерчилик сапаттарга ээ жана бул сапаттарды окуучуларга сиңирүүгө умтулган мугалим окуучулардын өз алдынча дилгирлик менен иштөө көндүмдөрүн дагы мыкты өздөштүрүшүнө шыкак бере алат. Илимий изилдөөлөр көрсөткөндөй, адеп-ахлактуу, сүйкүмдүү, адамгерчиликтүү, көңүлү куунак, ишенимдүү, салабаттуу, сабырлуу мугалимдер окуучулардын билим алууга ынтызарлыгын, талаптарын ойготуп, умтулуусун күчөтүп, чыгармачыл иштерди аткарышына түрткү беришет.

Аталган өзгөчөлүктөрдүн чынга чыгышы окуучулардын иштөө көндүмдөрүн аныктоо жана аларга жетекчилик кылуу жагынан пайдалуу. Окуучулардын иштөө көндүмдөрүн өркүндөтүү үчүн мугалимдер билиши жана аткарышы керек болгон айрым жоболор төмөнкүчө чечмелениши мүмкүн (*Türkoğlu ve diğerleri, 1996:1-24*).

Окуучулардын иштөө ийкемдүүлүгүн өркүндөтүү үчүн сунуштар

- Теориялык маалыматтарды өздөштүрүүдө маал - маал кайталоо жана иштоодон кийин белгилүү бир мөөнөткө тыныгуу жасап, андан соң кайра кайталоо маалыматты бекем өздөштүрүүгө жардам берет.
- Жаттоо зарылдыгы бар маалыматтарды өздөштүрүүдө маал-маал кайталоо, толугу менен жаттоо, түшүнүктөрдү таяныч сигналдар аркылуу үйрөнүү сыяктуу стратегияларды жетекчиликке алууга болот.
- Маалыматтардын басымдуу бөлүгү жаттоо жолу менен эмес, чечмелеп түшүнүү жолу менен үйрөнүлүшү керек. Ал үчүн көңүлдүн борборун

үйрөнүлүүчү нерселерге багыттоо, үйрөнгөн маалыматтарды логикалык жактан талдоо жана мазмун берүү, окуучулардын «эмнелерди үйрөндүм?» деген сезимин көзөмөлгө алуу зарыл.

- Окуп үйрөнүү ишиндеги орчундуу маселе – бул пландуулук, системалуулук жана убакытты туура пайдалануу. Демек, окуучулардын сабак ичиндеги жана тышындагы бардык окуп үйрөнүү иштери алдын ала пландаштырылышы керек. Алар: күндөлүк, апталык жана узак мөөнөттүү пландар.
- Окуучулар окуп үйрөнүү тажрыйбаларынын натыйжалуу өздөштүрүлүшүнө обөлгө түзүү керек. Ал үчүн эң алды окуу материалды тез арада талдоодон өткөрүү, окуп жаткан учурда өзүнүн түшүнгөнүн өзү текшерип туруу, суроо чыкса ага жооп берүү, чыкпаса, өзү суроо берүү, текст боюнча кыскача корутунду даярдоо зарыл. Окуган жердин алдын сызып, жазып алуу да кыйла пайдалуу.
- Окуучу активдүү тындоочунун милдетин аткаруу керек. Ал үчүн эң алды угуп тындоого даяр болуу, сабакка жандуу катышуу, урунттуу учурларга көңүл топтоо, аларды жазып алуу жана сабакка алдын ала даярданып келүү сыяктуу стратегиялар колдонулат.
- Окуучулардын сабак учурунда конспект жазышы да пайдалуу. Конспект түзүү китептеги же сабактын конспектисиндеги маалыматтарды болгонун болгондой көчүрүп алуу дегендик эмес. Айрым мугалимдер муну жанылыш түшүнүү менен ишке ашырып жүрүшөт. Конспектиде маанилүү бөлүмдөр жана урунттуу пикирлер гана кыскача белгилениши керек. Маселен, окуу китебиндеги ар бир абзацтын кыскача мазмуну конспектилениши мүмкүн. Маалыматтарды түшүнүк карта-сынын үлгүсүндө жана ар кандай кыскартуулар түрүндө да каттоого болот.
- Окуучулар окуган бөлүмдөрүнүн кыскача мазмунунун планын түзө билишсе, билимдерди өздөштүрүүсү конкреттүү жана бекем болот.
- Сабакка дамамат активдүү катышуу үйрөнүүнүн натыйжалуулугун аныктоочу эң башкы көрсөткүчтөрдүн бири. Ан үчүн окуучунун сабакка даярданып келиши шарт. Бирок, окуучулардын сабакка даярдык көрүү процесси мугалимдер тарабынан көзөмөлгө алынып, жетекчиликке алынып турганда гана үзүрлүү болот.
- Окуучулардын сабак учурунда, суроо берип турушу колдоого алынышы керек.
- Үйрөнүү процессинде окуучулардын негизги жана көмөкчү булактарды пайдалана билиши да өтө маанилүү. Ал үчүн китепкана жана башка булактардан (интернет ж.б.) пайдалануу жолдорун үйрөнүүгө окуучуларга көмөк көрсөтүү керек.
- Окуучулар үчүн өтө маанилүү маселелердин бири - сынактарга даярдануу. Окуучулардын көпчүлүгү сынактарга сынак болоорго аз убакыт калганда гана даярдана башташат. Окуучу минтип ийгиликке жеткен күндө да анын үйрөнгөндөрү тез эле унутта калат. Ошондуктан бул абалдан кутулуу үчүн адегенде жогоруда аталган үйрөнүү

стратегияларын колдонуу керек. Андан сон сынак берилүүчү бөлүмдөргө жалпы көз жүгүртүп чыгуу, урунттуу суроолорду чечмелөө, теңтуштары менен чогуу иштөө, сынакка психологиялык жактан даяр болуу сыяктуу иш-чаралар аткарылат. Сынак берүү, анын эрежелери менен таанышып чыгуу, убакытты туура бөлүштүрүү, жоопту билген суроолордон баштоо, жооптун кыскача мазмунун аныктоо, окула тургандай даана жазуу, берилген жоопторду кайта бир жолу текшерип чыгуу сыяктуу иш- аракеттерден турат.

Корутунду

Салттуу үйрөтүм системасында окуучу класстагы пассивдүү сабакты угуу тыңдап, сураган, суроолорго жооп берип, мугалимдин айтып түшүндүргөндөрүн ошол боюнча үйрөнүүгө аракеттенген инсан катары жаралат. Ал эми азыркы билим берүү модели окуучу таламдуу көз караштарга негизделет, жана активдүү үйрөнүү жоопкерчилигин өз колуна алган окуучуга артыкчылык берет. Ушундан улам билим берүү чөйрөлөрүндө учурдун таламдарына шайкеш даярдалган мугалимдерге болгон суроо-талаптар күн сайын күч алууда.

Активдүү окуучулар класс ичинде таасирдүү жана тең ата карым - катышта болушат. Мунун натыйжасында үйрөнүүнүн чыгармачыл же конструктивдүү теориясына ылайык орноктуу үйрөнүү чөйрөсү түзүлөт да, классты ийкем башкаруу алдынкы планга чыгарылат. Бул түшүнүк (а) окуучунун коңул буруусун камсыз кылуу, (б) окуучунун ички умтулуусун (мотивин) камсыз кылуу жана (в) окуучунун өзүн өзү сыноосун камсыз кылуу деген үч жагдай менен шартталат. Башкаруунун өнүмдүү жолдорунун бири билимди өздөштүрүүдө кыйынчылыкка кабылган окуучулар менен карым-катыш түзүү. Мындай окуучулар менен мамиле түзүү үчүн аларды кунт коюп угуу, сен тибиндеги кайрылуунун ордуна мен тибиндеги кайрылууну колдонуу, чөйрөнүн таасирин мазмун жактан байытуу сыяктуу стратегияларга басым жасоого болот. Ушулардын баарын ишке ашыруу үчүн мугалимден өз кесибин боюнча мыкты адис болушу, адамгерчилик бийик сапаттардын ээси болушу, заманбап үйрөтүү ыкмаларын ийкемдүү колдоно билиши, окуучулардын иштөө көндүмүн андан түшүнүшү жана аларды чебер башкара билишин талап этилет.

Окуучулар иштөө көндүмү жагынан бири биринен айырмалуу келет. Маселен, окуучулардын бир бөлүгү терең окуп түшүнүүгө умтулушса, экинчи бир бөлүгү курулаң жаттоого ык коюшат. Мектептен тышкары тапшырмаларды аткаруу жаатында да ар кандай айырмачылыктар орун алышы мүмкүн. Окуучулардын жашаган чөйрөсү бул өңдүү иш-чаралардын аткарылышына өз таасирин тийгизбей койбойт. Мектептеги педагогикалык чөйрө да балдардын иштөө көндүмүн өстүрүүдө өзгөчө маанилүү. Булардын баары аталган маселени терең, ар тараптуу иликтеп териштирүүнү талап кылат. Окуучуларды натыйжалуу иштөөгө көнүктүрүү үчүн маал-маал кайталоо, ачкыч аркылуу үйрөтүү, коңулду бир жерге топтоо, пландуу иштөө, натыйжалуу окуу, активдүү тыңдоо, конспекти жазуу, корутунду чыгаруу, суроо бере билүү, булактарды пайдалануу жана сынакка даярданууга жетекчилик кылуу сыяктуу иш-чараларга олуттуу маани берүү керек.

Өзүн өзү текшерүү тесттери

1. Азыркы учурда маалыматка карата көз караштар кандай өзгөрүүлөргө дуушар болууда?
 - А. Маалымат келечекте пайдалануу үчүн оздоштүрүлөт.
 - Б. Окуучу маалыматтын кабылдоочусу.
 - В. Маалымат абсолюттуу эмес, өзгөрүлмөлүү болот.
 - Г. Маалымат окуучуну коомго даярдоо үчүн берилет.
2. Төмөнкүлөрдүн кайсынысы чыгармачыл үйрөнүүнүн негизги түшүнүктөрүнүн бири боло албайт?
 - А. Окуучу маалыматтын пассивдүү кабылдоочусу.
 - Б. Жаңы маалымат салыштыруу аркылуу чечмеленет.
 - В. Окуучунун түшүнүктөрдү андоо жондому өркүндөйт.
 - Г. Окуучулар өзүнчө суроолорду беришет.
3. «Үйрөнүүгө үйрөнүү» түшүнүгүнүн мааниси кандай?
 - А. Мугалим тарабынан үйрөнүүнүн жолдорунун түшүндүрүлүшү.
 - Б. Үйрөнүү формалары аттуу темада лекция угуу.
 - В. Үйрөнүү жолдорун жаттап алуу.
 - Г. Ой жүгүртүүгө үйрөнүү.
4. Төмөнкүлөрдүн кайсынысы класстагы өз ара байланыш процессинин орноктүү иретин билдирет?
 - А. Мугалим – курал-жабдыктар – мазмун – окуучу.
 - Б. Мугалим – мазмун – курал-жабдыктар – окуучу.
 - В. Мугалим – окуучу – мазмун – курал-жабдыктар.
 - Г. Мугалим – окуучу – курал-жабдыктар – мазмун.
5. Класста өз ара таасирдүү карым-катышы камсыз кылуу үчүн мугалим төмөнкү иш чаралардын кайсынысына артыкчылык бергени туура?
 - А. Окуучулардын кунт коюп угушун камсыз кылуу.
 - Б. Үйрөнүү жоопкерчилигин окуучунун өзүнө өткөрүп берүү.
 - В. Класстагы тартипти камсыз кылуу.
 - Г. Мугалимдин суроолорунун чын ниеттен тыңдалышы жана аларга тиешелүү жооптордун берилиши.
6. Классты чебер башкарууда окуучуларды «ичтен имерип жандандырууга» жетишүү үчүн мугалим кандай иш аракеттер жасашы керек?
 - А. Умтулуу техникаларынын чечмелениши керек.
 - Б. Адегенде тышкы умтулууну камсыз кылуу керек.
 - В. Окуучунун көңүл буруусун жогорку деңгелге көтөрүү керек.
 - Г. Окуучулар колдоо көрсөтүүгө умтулушу керек.
7. Төмөнкүлөрдүн кайсынысы окуучуга карата айтылган «мен» тибиндеги кабарга жатат?
 - А. Ызы-чуу болгондуктан, класста сабак өтүлбөйт.
 - Б. Ызы-чуу коридордон угулуп турат.
 - В. Ызы-чуу чектен чыкты.
 - Г. Ызы-чуудан өз сөзүмдү өзүм угалбай жатам.
8. Төмөнкүлөрдүн кайсынысы иштөө көндүмүн терең оздоштүргөн окуучунун жорук жосуну?
 - А. Маалыматтарды түшүнүү аркылуу үйрөнүүгө аракеттенет.

- Б. Маалыматтардын бири бирине байланышын түшүнбөй келки-келки жатташы мүмкүн.
 В. Айтылгандарды дал өзүндөй кайталайт.
 Г. Эс тутуму начар, айтылгандарды ошол замат унутат.
9. Томонкүлөрдүн кайсынысы теориялык маалыматтарды үйрөнүү үчүн натыйжалуу стратегиялардын бири болушу мүмкүн?
 А. Тереңдетпей жаттоо.
 Б. Башка бирөөнүн айтып бергендерин тыңдоо.
 В. Тиешелүү теориялык маалыматтардын кыскача мазмунун окуп чыгуу.
 Г. Маал —маал кайталоо.
10. Томонкү туюнтмалардын кайсынысы натыйжалуу окуу жөндөмүн үйрөнгөн окуучуга таандык?
 А. Тиешелүү бөлүмдү окуп чыгуу мен үчүн жетиштүү болот.
 Б. Жадыма ишенем. Окуган жерди ошол калыбында айтып бералам.
 В. Окуп чыккандарымдын ичинен тиешелүү маселелерди таба алам.
 Г. Үнүмдү катуу чыгарып окубасам, эч нерсе түшүнбөйм.

Жооптор:

1-В 2-А 3-Г 4-Б 5-Б 6-В 7-Г 8-А 9-Г 10-В

ТҮРКЧӨ ЖАНА АНГЛИСЧЕ АДАБИЯТТАР

- Açıkgöz, K. Ü. (1992). **İşbirlikli Öğrenme: Kuram-Uygulama-Araştırma**. Malatya: Uğurel Matbaası.
- Admira. (2003). **Instructional Methods Information**. <http://www.admira.com/teachmert.htm> (2003, 5. мартта алынды).
- Alkan, C. (1998). **Eğitim Teknolojisi**. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Atıcı, B., ve Gürol, M. (2000). **Bilgisayar Destekli İşbirlikli Öğrenme**. IX. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi. Atatürk Üniversitesi 27-30 Eylül 2000: Erzurum.
- Atıcı, B. (2000a). **Bilgisayar Destekli Asenkron İşbirlikli Öğrenme Yönteminin Sınıf Yönetimi Dersinde Öğrenci Başarısına Etkisi**. (F. Ü. Tek. Eğt. Fak. Örneği). Elazığ: Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi.
- Atıcı, B. (2000b). **Öğretmen Eğitiminde Yeni Bir Olanak: WWW ve Sosyal Oluşturmacılık**. II. Ulusal Öğretmen Eğitimi Sempozyumu, (10-12 Mayıs 2000). Çanakkale: Çanakkale 18 Mart Üniversitesi.
- Bahnasy, M. And Odubiyi, T. (2003). **Concept mapping**. <http://www.im214gr14.freeuk.com/im214.htm> (2003, 19. мартта алынды).
- Basic Instructor Training. (2003). **Model of Instruction**. <http://www.tlsem.com/bmoi.htm> (2003, 26. бирдин айында алынды).
- Beydoğan, Ö., Şahin, A. (2002). **Dilbilgisi Öğretiminde Kavram Haritası ve Düz Metne Dayalı Öğretim Materyallerinin Öğrencilerin Öğrenme Düzeyine Etkisinin Karşılaştırılması Üzerine Bir Araştırma**. http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr/dergi/makale/20021_beydogansahin.shtml (2003, 19. мартта алынды).
- Bilen, M. (1999). **Plandan Uygulamaya Öğretim**. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Brown, L. B. (1988). **Using Problem Solving Approaches in Vocational Education**. <http://ericacve.org/docgen.asp?tbl=pab&ID=73> (2003, 25. бирдин айында алынды).
- Brown, B. L. (1997). **New learning Strategies for Generation X**. ERIC Digest No. 184, <http://ericacve.org/docgen.asp?tbl=digets&ID=37>. (2003, 5. мартта алынды).
- Büyükkaragöz, S., Çivi, C. (1994). **Genel Öğretim Metodları**. Konya: Atlas Kitabevi.
- Büyükkaragöz, S. ve Çivi, C. (1994). **Genel Öğretim Metodları**. (Genişletilmiş 3. Baskı). Konya: Atlas Kitabevi.
- Building Brands. (2003). **Creative Thinking**. http://www.buildingbrands.com/goodthinking/08_six-thinking_hats.shtml (2003, 26. бирдин айында алынды).
- Center for Teaching and Learning. (1988). **Classroom Activities for Active Learning**. <http://etl.unc.edu/FYC2.pdf> (2003, 5. мартта алынды).
- Clark, L., Starr, I. S. (1981). **Secondary and Middle School Teaching Method**. New-York, U.S.A. MacMillan Publishing Co.

- Conceptsystems. (2003). What is Concept Mapping? <http://www.conceptsystems.com/kb/00000003.htm> (2003, 19. мартта алынды).
- Cunnigham & Cunnigham. (2003). **Six Thinking Hats**. <http://c2.com/cgi/wiki?SixThinkingHats> (2003, 26. бирдин айында алынды).
- Curry School of Education. (2003). **Simulation in the Classroom**. <http://curry.edschool.virgina.edu/class/edis/560/spring/tasks/abernathy/simulation.html> (2003, 5. мартта алынды).
- Çakır, Ö. S. (2000). Öğretmen Yetiştirmede Teoriye Pratiğe Bağlayan Mikro Öğretimin Türkiye'deki Üç Üniversitedeki Durumu, **Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi**, 18, 62 – 68.
- Çelik, V. (2002). **Sınıf Yönetimi**. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Çilenti, K. (1994). **Eğitim Teknolojisi ve Öğretim**. Ankara: Kadioğlu Matbaası.
- Demirel, Ö., Ün, K. (1987). **Eğitim Terimleri**. Ankara: Şafak Matbaası.
- Demirel, Ö. (1991). Eğitimde Nitelik Geliştirmede İşbirliğine Dayalı Öğrenme ile Tam Öğrenmenin Yeri ve Önemi. **Eğitimde Nitelik Geliştirme, (Eğitimde Araştırmalar I. Sempozyumu Bildiri Metinleri)**. İstanbul: Kültür Koleji Yayınları, 139 – 142.
- Demirel, (1999). **Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme**. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Demirel, Ö. (2002). **Plandan Değerlendirmeye Öğretme Sanatı**. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Dentas. (2003). **Altı Şapkalı Düşünme Tekniği**. <http://dentas.com.tr/bulten5/sayfa11.htm> (2003, 26. бирдин айында алынды).
- Department of Computer Education and Education Technology. (2003). **Bilgisayar Destekli Öğretim**. <http://cet.boun.edu.tr/ets/bde/tarihçe2.htm>. (2003, 19. мартта алынды).
- Disney Learning Partnership. (2003). **What is the theory of multiple intelligences (M.I)?** <http://www.thirteen.org/edonline/concept2class/month1/#2> (2003, 14. мартта алынды).
- Doğan, H. (1997). **Eğitimde Program ve Öğretim Tasarımı**. Ankara: Önder Matbaacılık.
- Dokuz Eylül Üniversitesi. (2003). **Anlamli Çözümleme Tabloları, Kavram Ağları, Kavram Haritaları**. http://web.deu.edu.tr/buca/fenbil/FEDS/Kavram_Haritalary.html (2003, 19. мартта алынды).
- Education Technology Collaborative. (2003). **What are instructional methods?** <http://edtech.tennesse.edu/~babannon/instructional-methods.html> (2003, 3. мартта алынды).
- Education World. (2003). **Multiple Intelligence. A Theory for Everyone**. http://www.education-world.coma_curr/curr054.shtml (2003, 14. мартта алынды).

- Elsenberg, B.M., Johnson, D. (2002). **Learning and Teaching Information Technology, Eric Digest**, Semptember 2002, EDO-TR-2002.04., <http://www.ericit.org>
- Erden, M. (1998). **Öğretmenlik Mesleğine Giriş**. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Ergin, A. (1998). **Öğretim Teknolojisi – İletişim**. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ertürk, S. (1993). **Eğitimde Program Geliştirme**. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi.
- Gordon, T. (1999). **E.Ö.E. Etkili Öğretmenlik Eğitimi** (Англисчен которгон: Emel AKSAY). İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Gömlüksiz, M. (1997). **Kubaşık Öğrenme**. Adana: Bakı Kitabevi.
- Gömlüksiz, N. (2002). Öğretmenlik Mesleğinin Nitelikleri. **Öğretmenlik Mesleği**. (Editör: Mehmet TAŞPINAR). Ankara: Nobel Yayınevi. 150-167.
- Gürol, M. (2002). Eğitimde Yeni Yönelimlere Bakış 272-294. **Öğretmenlik Mesleği**. (Editör: Mehmet TAŞPINAR). Ankara: Nobel Yayınevi. 272-294
- FACETS. (2003). **Effective Strategies for Increasing Responce Opportunities** <http://www.persons.lsi.ukans.edu/facets/pdf/effectstratrespon.pdf> (2003, 5. мартта алынды).
- Fıdan, N. (1985). **Okulda Öğrenme ve Öğretme**. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Glen, H., and Forrest, W. P. (1993). **Curriculum Planning A New Approach**. U.S.A.: A Division of Simon and Schuster. Inc.
- Graham, A.T. (1995). **Planning for Teaching and Learning**. (Bolton Institute). England: Unpressed Textbook.
- Hesapçioğlu, M. (1992). **Öğretim İlke ve Yöntemleri**. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım A. Ş.
- Kara Harp Okulu. (2003). **Altı Şapkalı Düşünce Tekniği Kitap Özeti**. <http://www.kho.edu.tr/kutuphane/kitap/ozetler/00014ozet.htm> (2003, 25. бирдин айында алынды).
- Karasar, N. (1994). **Bilimsel Araştırma Yöntemi. (5. Basım)**. Ankara: 3A Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd. Şti.
- Katz, S. (2000). **Drama – In Education: Its Tri – Dimensional Role in the Curriculum**. http://doublemirro.tripod.com/chapter_two.htm (2003, 11. мартта алынды).
- Kazu, H. (1999). Öğretmen Yetiştirmede Mikro Öğretimin Etkililiği. **4. Uluslararası Eğitim Bilimleri Kongresi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir**.
- Kissock, C. and Iyortsuun, P. (1982). **A Fuide to Questioning**. London: The Macmillan Press Ltd.
- Krzyszof, S. (2003). **General Consept of Modular Programmes Implementation in Training Institution**. http://www.fernuni-hagen.de/ICDE/final/s_lists/abstract/2c01421.htm (2003, 19. мартта алынды).

- Küçükahmet, L. (1999). **Öğretimde Planlama ve Değerlendirme**. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Külahçı, M. (1990). **Atelye ve Meslek Dersleri Öğretim Yöntemleri Ders Notları**. Elazığ-Türkiye: Fırat Üniversitesi, Teknik Eğitim Fakültesi.
- Külahçı, Ş. G. (1994). Mikro Öğretimde Fırat Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Deneyimi II – Değerlendirme, **Eğitim ve Bilim**, 18(92), 36 – 44.
- Külahçı, Ş. G. (1995a). **A-4 Mesleki ve Teknik Eğitimde Program Geliştirme ve Meslek Analizi**, Öğretmen Yetiştirme Modül serisi. Ankara: Özişik Matbaacılık.
- Külahçı, Ş. G. (1995b). **D – Mikro Öğretim**. Öğretmen Yetiştirme Modül Serisi. Ankara: Özişik Matbaacılık.
- Külahçı, Ş. G., Kuzu, H. (1995). **A-5 Eğitimde Amaçlar**. Öğretmen Yetiştirme Modül Serisi. Ankara: Özişik Matbaacılık.
- Mind Tools. (2003). **Six Thinking Hats-looking at a Decision From All Points of View**. http://www.mindtools.com/pages/article/newTED_07.htm (2003, 26. бирдин айында алынды).
- Morgül, M. (1999). **Eğitimde Yaratıcı Dramaya Merhaba**. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Morris, R. V., and Obenchain, K. M. (2003). **Three Methods for Teaching the Social Studies to Students through the Arts**. http://www.quasar.ualberta.ca/css/Css_35_4/Arsocestud_through_arts.htm (2003, 11. мартта алынды).
- Newby, Timoty et all. (2000). **Instructional Technology for Teaching and Learning**. Merrill: Columbus, OHIO, USA. <http://members.tripod.com/cynthiasparks/instructional.methods.htm> (2003, 5. мартта алынды).
- Oguzkan, F. (1989). **Orta Dereceli Okullarda Öğretim**. Ankara: Emel matbaacılık Sanayii.
- Özden, Y. (1997). **Öğrenme ve Öğretme**. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Özden, Y. (1999). **Eğitimde Yeni Değerler**. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Özan, B. M. (2002). Temel Kavramlar, **Öğretmenlik Mesleği**, (Editör: Mehmet TAŞPINAR). Ankara: Nobel Yayıncılık. 2-20.
- Özder, H. (1996). **Tam Öğrenmeye Dayalı İşbirlikli Öğrenme Modelinin Etkililiği** (Yayınlanmamış Doktora tezi). Ankara: Hacettepe Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özel Sanko Okulları. (2003). **Özel Sanko Okullarında Eğitim**. <http://www.sankok.12.tr/coklu.asp> (2003, 14. мартта алынды).
- Randee, L. (2000). **What is the Difference between Cooperative and Collaborative Learning Methods?** <http://www.cabecod.net/tpanitz/tedspage/discussions/coopdef.htm> (2003, 14. мартта алынды).
- Reklam Verenler Derneği. (2003). **Yaratacılığınızı Geliştirebilirsiniz**. <http://www.reklamverenlerderneği.org/rvdkasim2000/yaraticilik.htm> (2003, 25. бирдин айында алынды).

- Rehberlik. (2003). **Altı Düşünce Şapkası**. <http://www.rehberlik.s5.com/altidnce.htm> (25 Şubat 2003'te alındı).
- Rıza, E. T. (1990). **Eğitimde Yöntemler Teknolojisi**. İzmir: Karınca Matbaacılık.
- Samhsa. (2003). **Developing and Using Role Plays**. <http://p2001.health.org/cmhc/02/01H-PCCC.TT6.htm> (2003, 5. mартта алынды).
- Scheepers, D. (2000). **Learning Teories: Cooperative Learning**. http://hagar.up.ac.za/catts/learner/2000/scheepers_md/projects/loo/theory/coop.html (2003, 14. кулжада алынды).
- Spencer, K. (2000). **Third Annual Cooperative Learning Conference** <http://www.meli.dist.maricopa.edu/labyforum/win96/win96F9.html> (2003, 14. кулжада алынды).
- Semerci, Ç., ve Semerci, N. (2001). **Oluşturmacılık ve Eleştirel Düşünme**. X. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi (7-9 Haziran 2001). Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Semerci, Ç. (2001). Oluşturmacılık (Constructivism) Kuramına Göre Ölçme ve Değerlendirme. **Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri**, 1(2), 429-440.
- Senemoğlu, N. (1997). **Gelişim, Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya**. Ankara: Spot Matbaacılık.
- Sezgin, İ. (1994). **Mesleki ve Teknik Eğitimde Program Geliştirme**. Ankara: Gazi Üniversitesi, Teknik Eğitim Fakültesi Matbaası.
- Sönmez, V. (2001). **Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı**. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Subaşı, G. (2003). **Etkili Öğrenme: Öğrenme Stratejileri**. <http://yayim.meb.gov.tr/yayimlar/146/subasi.htm> (2003, 19. mартта алынды).
- Taşpınar, M., Külahçı, M. (1997). **Öğretim Yöntemleri. Grup B: Öğretmen Yetiştirme Modül Serisi: Elazığ: Ders Notu**.
- Taşpınar, M. ve Atıcı, B. (2002). Öğretim Model, Strateji, Yöntem ve Becerileri/ Teknikleri: Kavramsal Boyut. **Eğitim Araştırmaları**, 2(8), 207-215.
- Teachnet. (2003). **Six Thinking Hats** <http://www.teachnet.com/how-to/manage/sixhats120800.html> (2003, 26. бирдин айында алынды).
- The Ohio State University (1984). **Develop a lesson Plan B-4**. Columbus. OHIO. USA: 13-14.
- Türkoğlu, A., Doğanay, A. ve Yıldırım, A. (1996). **Ders Çalışma Becerileri**. Adana: Bakı Kitap ve Yayınevi.
- University of Saskatchewan. (2000). **Instructional Approaches**. <http://www.sasked.gov.sk.ca/docs/policy/approach/instrapp03.html> (2003, 21. учтун айында алынды).
- University of Saskatchewan (2003a). **Instructional Strategies**. http://www.sasked.gov.sk.ca/curr_content/adaphandbook/instr/strat.html#im (2003, 3. мартта алынды).

- University of Saskatchewan (2003b). **Teaching Method-Simulation.** <http://www.sasked.gov.sk.ca/docs/policy/approach/instrappo3.html> (2003, 5. мартта алынды).
- University of Saskatchewan (2003c). **Teaching Method-Role Play.** <http://www.usask.ca/education/coursework/mcvittiej/methods/role.html> (2003, 5. мартта алынды).
- Üstündağ, T. (1999). **Yaratıcı Dramanın Bir Yöntem Olarak İlköğretimde Kullanılması. Öğretimin Oluşumu: Öğretme Model, Strateji ve Teknikleri. İlköğretimde etkili öğretim ve Öğrenme El Kitabı.** Burdur: Süleyman Demirel Ün. Burdur Eğitim Fakültesi Yayını.
- Üstündağ, T. (2002). **Yaratıcı Drama, Plandan Değerlendirmeye Öğretim Sanatı.** (Editör: Özcan DEMİREL). Ankara: Pegem Yayını: 98 – 111.
- Varış, F. (1988). **Eğitimde Program Geliştirme Teori ve Teknikleri.** Ankara: Ankara Ün. Yayınları.
- Web-Based Learning Resources. (2003). **Instructional Method-Summaries** <http://wblrd.sk.ca/inst.methods.html> (2003, 5. мартта алынды).
- Yılmaz, A., Uludağ, N. ve Morgül, İ. F. (2003). **Kimya Eğitiminde Kavram Haritaları Yönteminin Kullanımı.** <http://www.efdergi.hacettepe.edu.tr/dergibilgi/20/a20.htm> (2003, 19. мартта алынды).

КЫРГЫЗЧА ЖАНА ОРУСЧА АДАБИЯТТАР

- Алимбеков А. Кыргыз элинин билим берүү салттары-Б.2001.
- Апыш Б., Жалпы дидактиканын негиздери., окуу куралы, - Ф. Мектеп, 1991.
- Апыш Б., Бабаев Д., Жоробеков Т., Педагогика (окуу китеби)- Б, 2002.
- Бекбоев И., Тимофеев А.И., Сабактардын оптималдуу вариантын даярдап откоруунун методикасы, - Ф, Мектеп, 1988.
- Вишнякова С.М., Профессиональное образование: Словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика. – М; 1999.
- Загвязинский В.И. Педагогическое творчество учителя.-М: 1987.
- Зотов Ю.Б., Организация современного урока.- М; 1985.
- Ильясов И.И., Структура процесс учения.- М; 1986.
- Киррилова Г.Д., Теория и практика урока в условиях развивающего обучения, - М; 1980.
- Коменский Я.А., Великая дидактика, // Коменский Я.А., и др. Педагогическое наследие, / Сост. Кларин В.М., Джуринский А.Н., Москва, Педагогика, 1989, с.11- 106.
- Комлексиз М., Көптөн тандама тесттер.- Б; 2002.

- Комлексиз М., Алимбеков А., Челикбай А., Таалим- тарбия терминдеринин чечмелеме создугу, Кыргызча- Түркчө – Орусча – Англисче.- Б; КТМУ, 2002.526 б.
- Конаржевский Ю.А., Анализ урока.- М; Центр, 2003.
- Кульневич С.В., Лакоценина Т.П., Совсем необычный урок.- Ростов на Дону, Издательство, «Учитель» 2001.
- Кульневич С.В., Лакоценина Т.П., Анализ современного урока.- Ростов на Дону, Издательство, «Учитель» 2001.
- Куписевич Ч., Основы общей дидактики, / Пер. С польск. Москва: Высшая школа; 1986.
- Левина М.М., Процесс обучения на уроке.- М; 1976.
- Леднев В.С., Содержание образования; сущность, структура, перспективы 2-е изд., перераб. – Москва, Высш.школа, 1981, 224 с.
- Лернер И.Я., Проблемное обучение.М; Знание, 1974.
- Махмутов М.И., Современный урок.- М; Педагогика, 1985.
- Норман Д.Ж. Унрау., Думающие учителя, думающие ученики. Б; 1999.
- Оконь В. Введение в общую дидактику.- М;1990.
- Онищук В.А., Урок в современной школе, М;1981.
- Педагогика, Учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений./ Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Мищенко А.И., ШияновЕ.Н., Москва, Школа- Пресс, 1997, 512 с.
- Педагогика, Учебное пособие для студентов педагогических ВУЗов и педагогических колледжей, под ред. Пидкасистого, П.И., М; Российское педагогическое агентство, 1995, 638 с.
- Решетников П.Е Нетрадиционная технологическая система подготовки учителей:Рождение мастера.-М:2000.
- Ротенберг В.С.,Бондаренко С.М.Мозг.Обучение.Здоровье.-М:1989.
- Рубинштейн С.А., Принципы и пути развития психологии.- М; 1959.
- Селевко Г.К., Современные образовательные технологии. Учебное пособие, - М; Народное образование, 1998, 256 с.
- Скаткин М.Н., Проблемы современной дидактики. - М; 1984.
- Степанков Н.К. Педагогика :Учеб. Пособие.2-е изд.,испр. и дополн.-Мн.: Изд.СкакунВ.М.,2001.
- Талызина Н.Ф., Управление процессом усвоения знаний. - М; 1975.
- Фридман Л.М., Кулагина И.Ю., Психологический справочник учителя, М; 1991.
- Фридман Л.М.Педагогический опыт глазами психолога.-М:1987.

- Харламов И.Ф., Педагогика, Учебное пособие, М; Юристь, 1997, 512 с.
- Хон. Р.Н. Педагогическая психология. Принципы обучения.-М:2002.
- Хуторский А.В., Современная дидактика; Учебник для ВУЗов, СПб., Питер, 2001, 544 с.
- Ушинский К.Д., Избранные педагогические сочинения: В 2х т. М; 1974.
- Яковлев Н.М., Сохор А.И., Методика и техника урока в школе, Москва; 1959.

Доцент др. ТАШПЫНАР МЕХМЕТ
Доцент др. АЛИМБЕКОВ АКМАТАЛИ

ОКУТУУНУН ЖАЛПЫ МЕТОДДОРУ

Окуу куралы

Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин башкармасынын
жана басма комиссиясынын чечими боюнча чыгарылды

Редактору: Н. Ишекеев
Версткалаган: Ш. Даулятов
Мукабанын дизайнери: Т. Жандралиев

Басууга 13 январь 2004-жылы кол коюлду
Китептин өлчүмү: 16,5x24,5 басма табак,
нускасы 1000

Кыргыз-Түрк «Манас» Университетинин басмаканасында басылды
Бишкек, «Джал» кичирайону

Доцент Мехмет ТАШПЫНАР, 1963 - жылы Түркиядагы Конья шаарында туулган. Башталгыч жана орто мектепти Коньяда бүтүрүп, 1984-жылы Анкара шаарындагы Гази университетинин Техникалык билим берүү факультетинин Машина конструкциясы жана сүрөтчүлүк бөлүмүн аяктаган. Эмгек жолун ошол эле жылы Эскишехир шаарындагы Ататүрк Техникалык жана индустриялык кесиптик лицейге машина сүрөтчүлүгү бөлүмүнө мугалим болуу менен баштаган. Ал эми 1989 - жылы Элазыг шаарында Анадолу Техникалык жана индустриялык кесиптик лицейде мугалим болуп иштеген.

1990 -1992- жылдарда Фырат университетинин (Түркия) Гуманитардык илимдер институтунун «Билим берүү программасы жана окутуу» бөлүмү боюнча магистр программасы, 1992-1997- жылдарда ушул эле бөлүмдө кандидаттык программа боюнча окуп, кандидаттык илимий даражага ээ болгон.

Автор 1994- жылы январда Түркия Жогорку окуу жайлары башкармалыгы жана Дүйнөлүк Банктын 2 - индустриялык Билим берүү проектиси боюнча АКШнын Охайо мамлекеттик университетинде 9 айлык илимий изилдөө иштерин жүргүзгөн. 1997 - жылы доценттин милдетин аткаруучу, 2001 - жылы доценттик наамын алды. Автор окутуу теориясы жана практикасы боюнча бир катар изилдөөлөрдү жүргүзүп, үч китепти жарыкка чыгарды. Эл аралык жана улуттук журналдарда жарыяланган макалалары бар.

2002 - 2003 - окуу жылында Кыргыз - Түрк «Манас» университетинде конок мугалим катары иштеди. Азыр Фырат университетиндеги Техникалык билим берүү факультетинин доценти.

Доцент Алимбеков Акматали, 1957-жылы Ош областынын Өзгөн районуна караштуу Кандава айылында туулган. 1980-жылы Ош мамлекеттик университетин аяктаган. 1980-1995 жылдары ошол эле университетте окутуучу, ага окутуучу, доцент, кафедра башчысы катары эмгектенген. Ал эми 1995-2000-жылдар аралыгында Кыргыз улуттук мамлекеттик университетинде докторантурада окуган жана Кыргыз билим берүү академиясында ага илимий кызматкер, бөлүм башчы, директордун илимий иштер боюнча орун басары катары кызмат өтөгөн.

1990-жылы педагогика илиминин кандидаты окумуштуулук даражасына ээ болгон. 1995-жылдан бери доцент. Автор этнопедагогика, окутуу теориясы жана практикасы, мугалимдерди даярдоо проблемалары боюнча бир катар эмгектерди жазып, университеттерде лекция окуп келет.

Учурда Кыргыз-Түрк «Манас» университетинде доцент болуп эмгектенүүдө.